

MADRAS GOVERNMENT ORIENTAL SERIES

Published under the authority of
the Government of Madras.

General Editor :

T. CHANDRASEKHARAN, M.A., L.T.

Curator, Government Oriental
Manuscripts Library,
Madras.

No. XXXII

MUNSHI RAM MANOHAR LAL

Oriental & Foreign Book Sellers,

Nai Sarak, DELHI,

جامع الاشياء

JAMIUL-ASHIYA

Critically Edited with Introduction

BY

Afzal - ul - ulama

Janab Hakim Abdul Qadir Ahmad Sahib

Diploma Holder

Takmeel - ut - Tibb College, Lucknow.

GOVERNMENT ORIENTAL MANUSCRIPTS LIBRARY

M A D R A S

1950

Price : Rs. 13-8-0

PRINTED AT THE NURI PRESS, Ltd., MADRAS—13.

INTRODUCTION

The Government of Madras took up for consideration the question of publication of the various manuscripts in different languages on subjects like Philosophy, Medicine Science etc., early in May 1948. Important Manuscript Libraries in the Madras Presidency were requested to send a list of unpublished manuscripts with them for favour of being considered by the Government for publication. The Honorary Secretary of the Tanjore Maharaja Serfoji's Sarasvathi Mahal Library, Tanjore, alone complied with this request. This list, as well as a similar list of unpublished manuscripts in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, were carefully examined and a tentative selection of manuscripts, suitable for publication, was made. The Government in their memorandum No. 34913/48-10, Education dated 4-4-1949 constituted an expert Committee with the Curator of the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, as the Secretary for the final selection of manuscripts suitable for printing and for estimating the cost of publication. The following are the members of the Committee.

1. Sri T.M. Narayanaswamy Pillai, M.A., B.L.
2. „ R.P. Sethu Pillai, B.A., B.L.
3. „ C.M. Ramachandra Chettiar, B.A., B.L.
4. „ R. Krishnamoorthy. (Kalki)
5. Dr. N. Venkataramanayya, M.A., Ph. D.,
6. Sri M. Ramanuja Rao Naidu, M.A.
7. „ V. Prabhakara Sastri.
8. „ N. Venkata Rao, M.A.
9. „ H. Sessa Ayyangar.
10. „ Masthi Venkatesa Ayyangar, M.A.
11. „ M. Mariappa Bhat, M.A., L.T.
12. Dr. C. Achyuta Menon, B.A., Ph.D.,
13. „ C. Kunhan Raja, M.A., D.Phil.
14. „ A. Sankaran, M.A., Ph.D., L.T.
15. Sri P. S. Rama Sastri.
16. „ S. K. Ramanatha Sastri.

SANSKRIT

1. Visanarayaniyam.
2. Bhargava Nadika.
3. Hariharacaturangam.
4. Brahma Sutra Vrtti—Mitaksara
5. Nyayasiddhanta Tattvanrtam.

MALAYALAM.

1. Garbha|Cikitsa.
- 2 a. Vastulaksanam.
- b. Silpasastram.
- c. Silpavisayam.
3. Mahasaram.
4. Kanakkusaram.
5. Kriyakramam.

KANNADA

1. Lokopakara.
2. Rattamata.
3. Diksabodhe.
4. Asvasastram.
- 5a. Aushadhagalu.
- b. Vaidya Visaya.
6. Sangita Ratnakara.
7. Supasastra.

ISLAMIC LANGUAGES.

1. Jami-ul-Ashiya.
2. Tibb-e-Faridi.
3. Tahqiq-al-Buhran.
4. Safinat-al-Najat.

**‘B’ From the Tanjore Maharaja Serfoji’s Saraswathi
Mahal Library, TANJORE.**

TAMIL

1. Sarabhendravidya Murai. (Diabetes).
2. do 200. (Eyes)
3. Agastiyar 200
4. Konkanarsarakkuvaippu.
5. Tiruccitrambalakkovaiyar. with Padavarai
6. Kalacakram.

17. Dr. M. Abdul Haq, M.A., D.Phil., (Oxon).
18. Afzul-ul-Ulama Hakim Abdul Qadir Ahmad.
19. Sri P. D. Joshi.
20. „ S. Gopalan, B.A., B.L.
21. „ T. Chandrasekharan, M.A., L.T.

The members of the Committee formed into Sub-Committees for the various languages, Sanskrit, Tamil, Telugu, Kannada, Malayalam, Mahrathi and Islamic Languages. They met during the month of May 1949 at Madras and at Tanjore to examine the manuscripts and make a selection. The recommendations of the Committee were accepted by the Government in G. O. No. Mis. 2745 Education dated 31-8-1949 and they decided to call these publications as the "MADRAS GOVERNMENT ORIENTAL SERIES," and appointed the Curator, Government Oriental Manuscripts Library, Madras, as the General Editor of the Publications. The following manuscripts have been taken up for publication during the current year.

‘A’ From the Government Oriental Manuscripts Library, MADRAS.

TAMIL

1. Kappal Sattiram.
2. Anubhava Vaidya Murai
3. Attenakolahalam.
4. Upadesa Kandam.
5. Colan Purva Pattayam.
6. Konga Desa Rajakkal.
7. Sivajana Dipam.
8. Sadasivarupam, with commentary.

TELUGU

1. Sangitaratnakaramu.
2. Aushada Yogamulu.
3. Vaidya Nighantu.
4. Dhanurvidya Vilasamu.
5. Yoga Darsana Visayamu.
6. Khadga Lakshana Siromani.

It is hoped that the publication of most of the important manuscripts will be completed within the next four years.

Some of the manuscripts taken up for publication are represented by single copies in the Library and consequently the mistakes that are found in them could not be corrected by comparing them with other copies. The editors have, however, tried their best to suggest correct readings. The wrong readings are given in round brackets and correct readings have been suggested in square brackets. When different readings are found, they have been given in the foot-notes, except in the case of a few books in which the correct readings have been given in the foot note or incorporated in the text itself.

The Government of Madras have to be thanked for financing the entire scheme of publication, although there is a drive for economy in all the departments. My thanks are due to the members of the Expert Committee, who spared no pains in selecting the manuscripts for publication. I have also to thank the various editors, who are experts in their own field, for readily consenting to edit the manuscripts and see them through the press. The various presses, that have co-operated in printing the manuscripts in the best manner possible, also deserve my thanks for the patience exhibited by them in carrying out the corrections made in the proof.

This work is based on a single paper manuscript described under D. No. 406 available in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras. It contains 258 pages with 19 lines on a page and is written in Persian script.

Janab Syed Hamza Hussain Sahib, Munshi of this Library, has to be thanked for the work done by him by way of correcting the proof.

Govt. Oriental Manuscripts
Library, Madras. }

T. CHANDRASEKHARAN,
General Editor,

Madras Government Oriental Series

7. **Talassamudram.**
8. **Bharatanatyam**
- 9a. **Pandikeli Vilasa Natakam.**
- b. **Pururava Cakravarthi Natakam.**
- c. **Madanasundara Vilasa Natakam.**
- d. **Percy Macqueen's Collection in the Madras University Library on Folklore.**
10. **Ramaiyan Ammanai.**
11. **Tamil Padalkal including Pattinattar Venba and Vannankal.**

TELUGU

1. **Kamandakanitisaramu.**
2. **Taladasapranapradipika.**
- 3a. **Raghnunatha Nayaka Abhyudayamu.**
- b. **Rajagopala Vilasamu.**
4. **Ramayanamu by Katta Varadaraju.**

MAHRA THI

1. **Natyasastra Sangraha.**
- 2a. **Book of Knowledge**
- b. **Folk Songs.**
- c. **Dora Darun Veni Paddhati.**
- d. **Asvasa Catula Dumani.**
- 3a. **Pratapasinhhendra Vijaya Prabandha.**
- b. **Sarabhendra Thirthavali.**
- c. **Lavani**
4. **Devendra Kuravanji.**
5. **Bhakta Vilas.**
6. **Sloka Baddha Ramayana.**

SANSKRIT

1. **Asvasastra with Tricolour Illustrations.**
2. **Rajamrganka.**
3. **Cikitsamrta Sagara**
4. **Ayurvedamahodadhi.**
5. **Gitagovinda Abhinaya**
- 6a. **Colacampu.**
- 6b. **Sahendra Vilasa**
7. **Dharmakutam--Sundara Kanda**
8. **Jatakasara.**
9. **Visnutattvanirnaya Vyakhya.**
10. **Sangita darpana.**
11. **Bijapallava.**

The work is divided into the following eight chapters :—

- CHAPTER 1 — About the kinds of flowers.
- „ 2 — About the kinds of birds.
- „ 3 — About Tobacéo, its origin and uses and
about medical herbs, trees and fruits.
- „ 4 — About the greens and vegetables.
- „ 5 — About the kinds of food grains and leaves.
- „ 6 — About wild and hunting animals and birds.
- „ 7 — About the kinds of fish and water animals.
- „ 8 — Domestic animals.
-

JAMIUL - ASHIYA

INTRODUCTION

This book is written by Hakim Baquir Husain Sahib under the instruction of Azim Nawaz Khan Bahadur Mu'tamid Jang Mufti Badrud Dawla in the days of Mohammed Ali Khan Bahadur Azimjah, the ruler of the Carnatic. The author is well-known as Redha Sahib and as Nur Mohammad Khurasani.

The book is a rare work of its kind. It contains a description of various plants, herbs and flowers and of a variety of birds and animals, particularly those which are found in Carnatic. A very valuable information is given about some of the South Indian herbs and plants, such as their common names, physical features, medical properties and their different uses in every-day life. Especially in the chapter on Tobacco, the author gives an elaborate account of its uses after a brief discussion of its origin and how and when they were brought to Madras. Much pain is taken in describing some of the common birds and animals such as hens, pigeons, horses, cows etc. The chapters on pigeons and horses are worth reading; similarly the chapter on South Indian fishes are very valuable and unique.

While describing the horses in India, the author says that soon after the martyrdom of Tippoo Sultan, some of his horses were brought to Vellore and sold in the market. Some of them were purchased by his personal friends. Again, in some other chapter, the author observes that in the famine of 1222 A. A. Syed Abbas Ali Khan Bahadur purchased some of the wild cows and that the author saw them with his own eyes. These events help us to locate the exact date of the present work.

The work is valuable not only from historical points of view, but also from a literary point. The plants and animals are so vividly described that they make a clear picture of themselves. However dry the subject matter may be, the simplicity of the diction, the beauty of the style and the power of the description make it so interesting that after having started, one cannot help finishing it.

مقدمہ

—۰۰۰۰۰—

کتاب جامع الاشیاء فن علم الاشیا میں نہایت اُنوکھی اور نادر کتاب ہے۔ حکیم باقر حسین عرف رضا صاحب جو نور محمد خراسانی کے نام سے مشہور ہیں اس کتاب کے مصنف ہیں۔ یہ کتاب محمد علی خان بہادر عظیم جات والی کرنٹاک کے زمانے میں عظیم نواز خان بہادر محتمد جنگ مفتی بدرالدولہ کے ایما سے لکھی گئی۔

اس کتاب میں ملک کرنٹاک کے اکثر نباتات و حیوانات پر مفید اور مفصل معلومات فراہم کئے گئے ہیں۔ اور ہر چیز کی شکل و صورت اور اس کے افعال و خواص پر کافی بحث کی گئی ہے۔ حیوانات میں مرغ، کیوٹر اور گھوڑوں پر نہایت پر لطف اور سیر حاصل بحث کی گئی ہے۔ اور ان کے اصناف و انواع اور جائے پیدائش کے متعلق محققانہ روشنی ڈالی گئی ہے۔ گھوڑوں کے متعلق سجدو ندس کا بیان خصوصاً دلچسپ ہے اور مفصل ہے۔ گھوڑوں کے اصناف کو بیان کرتے ہوئے مصنف نے ان درباری گھوڑوں کا بھی ذکر کیا ہے جو تیبو سلطان کی شہادت کے بعد ویاور لائے گئے تھے اور فروخت ہوئے چند چاندی کے بعض احباب نے ان میں سے چند گھوڑے خریدے تھے۔

ادبی حیثیت سے بھی یہ کتاب نہایت بلند پایہ ہے۔

مصنف نے حیوانات و نباتات کی تشریح کچھ اس انداز سے کی ہے کہ گویا ہر چیز کی تصویر کھینچ کر رکھ دی عبارت کی سادگی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

بنام آنکه در بالا و پستی
زند اسم عظیمش کوس هستی
جهان را جلوه گاه خویش فرمود
به هر شانه نشان [تازه بنمود
ز گلزار طبیعت هائے نیرنگ
فضائے هفت کشور کرد صد رنگ
بفانوس دل صافی نهادن
چراغ عقل را فرمود رخشان
درین ظلمت سرا الحمد لله
زاسرار مظاهر کرد آگاه

ز هه قدرت نهائے که نسیم عنبر سرشت اردی بهشت را جهت
گشت کوه و دشت در اهتزاز آورد تا روح تازه بقالب نبات پژمرده
دمید ، و فراش فروردیس را چنان دست توانائی عطا فرمود ،
که بسیط زمیں را چون بساط زمردین بخوبترین وجه مزین
گردانید ، گاهے از لاله هائے لعل سیما مشعل خورشید آسا
افروخته ، و گاهے از عکس شقایق همرا فضائے کوه و صحرا
بکمال نور و ضیارسانیده ، قهرے را طرق بندگی شوقش در گردن ،
و فاخته را بپادش لباس خاکستری برتن -

بلبل به فغان شوق رویش
گل خنده زن از نسیم کویش
در گردن خود زبندگی طوق
انداخته قهری از سر شوق

تشبیہات و استعارات کی زبردستی اور زور بیان کی وجہ سے مضامین میں دلچسپی پیدا ہوگئی ہے -

یہ کتاب آٹھ ابواب پر منقسم ہے :-

باب اول - پہلوؤں کے اقسام میں -

باب دوم - پرندوں کے اقسام میں -

باب سوم - تمباکو اور بعض ادویات اور نباتات کے بیان میں -

باب چہارم - بقولات کے بیان میں -

باب پنجم - حیوانات کے بیان میں -

باب ششم - حیوانات مفترس کے بیان میں -

باب ہفتم - حیوانات آبی کے بیان میں -

باب ہشتم - گناہ اور اخلاقیہ مضامین اور جاذبوں کے بیان میں -

والا گوهری که بطفیل جناب بوسیش ملائکه مقربین را
 سعادت جاودانی دست داده، و به تمنای خدمت آستان بوسیش خورشید
 برین هر صبح تا بهار روبرویمین افتاده سرور که نور ظهور
 نبوتش نقاب ظلمت کفر را از روی شاهد عالم بر داشت،
 و جلالت ظلمانی کفرستان عرب و عجم را پرتو شمع رسالتش بیک
 لاله روشن ساخت -

مثنوی آن سرور و رهبر مکمل
 فرمان ده انبیای مرسل

خاک در او ضیاء دیده
 هر دیده خود فلک کشیده

خورشید برین به جبهه سائی
 نور از در او کند گدائی

شد بال و پر فرشته فرخش
 صد بوسه زده بجایه عرشش

تا قصد نمود سوره افلاک
 زیر قدمش! فرشته شد خاک

ره برد ز صنم تا بصانع
 هرگز نشدش! حجاب مانع

در خوان گرم چون یافت دعوت
 در خواست نکرد جز شفاعت

در پرده رسید و پرده بر بست
 صدرا ز پرده داشت در دست

چون گشت ز جام شوق مد هوش
 امت نشد از دلش فرا موش

قربان چنین رسول گردم
 در پنحگی از رقیول گردم

گاه از روئے حکمت به نهایت ز خویش طبائع متباینه ارگان
مختلفه را در پیغمبر موالید اتفاق بخشید و اشیاء متنوعه را
بالوان بوقلمون و خواص گوناگون بتا ثیر جدا گانه خاص گردانید ،
جذبه مهر بائه شوقش کاه را باکوه قرین ساخته و تربیت نور لطفش
ذره را با خورشید همنشین گردانیده ، صانع که ایوان مناعت نشان
گردون را هر صبح بشمس ز رنگار خورشید سمت آرایش داده ،
و گنبد مقبریس فلک بوقلمون را هر شام بقنادیل ثوابت و سیار
صفت نمایش بخشیده ، ذائقه گیر الوان نعمت خوان بیدریغش
از نیک تابد و مستفید فیض عنایات به غایتش از مقبول تارد

ای دل چو زدی طپش بتوحید
در نعت رسول بندمید
گلدسته نعت مصطفی بند
دل در ره شاه انبیا بند

نعت - گلدسته نعت و صلوة ذاکیات نثار بارگاه شاهنشاه عالی
در جاتی که در سراپستان قدرت الهی گلدسته ذات مقدسش طرقت
دستار پیدایش کونین ، و واسطه آرایش جمال شاهد دارین ،

گل قطره بودیکه ز خویش
بگرفته گلاب جان ز بویش

سپهان الله زه نازنینی که مکمل ناز برداریش حضرت به نیاز
و خریدار ادائے شفاعت خواهیش خالق کار ساز

اگر گیسو کشاید وقت حاجات
شود همواز جهان نام خطیئات
چند پاک از عقوبات روز جزا
کسی را که شد مصطفی پیشوا

بنیان برکت هنگامی درخواست این معامله از حکامان علاقه مدراس نمودند چون این معامله بدون دریافت صاحب ریاستان سابق موافق نمی افتاد ، کونسلیریان دانش اساس علاقه مدراس التجا بدرد و لت مستحکم اساس ، خداداد عالی بنیاد صاحب صوبه ملک کرناتک آوردند ، پس حاجت برآری که شیوة بزرگان و خاصه طریقه آن دودمان است اقتضای طبع فلک سطح والای حضور لامع النور گوهر دریای فتوت و اجلال ، رفعت پایة ایوان ثروت و اقبال ، تعویذ بازوئے امارت هیکل گلوی فخامت ، خال چهره خورشید فلک ناظم مناظم ملک کرناتک ، امیراعظم ، عالی جناب معظم ، نواخته جناب ایزدی ، حافظ کلام صمدی ، دافع آثار ظلم و طغیان ، رافع رایات عدل و احسان ، رونق دودمان انوری ، اساس دولت والجاهی ،

اعظم الروساء محمد علی خان بهادر ذوالفقار
جنگ سراج الامراء عمدة الملک اسدالدوله عظیم جاه

مدائتة ظلاله و عمر نواله که چاشنی گیران خوان گرمش
مژدة لذت بخشی بخشش را بگوش اهل ایام درداده و تواچیان
دربار فیض مدارش آوازه غریب پیروزی را بجمیع ممالک هندوستان
رسانیده ، فلک تمکنتی که از ظهور صبح دولتش بنات النعش
جمعیت خصمان را بجزسیه چاه مغرب عدم مکانی امکان ندارد ،
و از طلوع آفتاب مکنش مدعیان تیره روز گار را بجز نهانخانه
فناجائی قرار و آرام نباشد ،

مثنوی از شوکت او گرفته اقبال
برخوبی کار خویشتن فال

شاهنشاه - دین و دنیا پیشوائے فرقہ زانچیا سیدالقافقین
حبیب رب العالمین ابوالقاسم محمد سیدالاولین و الآخرین - صلی الله
علیه و آله و اصحابه اجمعین

صد صل علی بود نثارش
بر آل و صحابه کبارش

موجب آرایش این گلشن به خزاں و سبب پیرایش این
بوستان پر گل و ریحان بر عقلائے ذی فطرت و بر کاملان ذی معرفت
که طرئه دستار خردوری و گلدسته شاخسار گلزار سخن گستری هستند
واضح گردانیده می آید که پیش از چند سال روزی در محفل
بعض دانایان فرنگ انگلستان بموجب اقتضائے طبع روشن و تگا
پوئے دریافت احوالات هر یک فن، که در عصر خود یگانہ روئے
زمان، وندمائے خاصالخاص پادشاه لندن بودند، سخن بدریافت
مقدمات بزرگان، ورگیسان زمان ماضی هندوستان عشرت بنیان،
و عجائبات و غرائب بلادشرقیه آن مملکت مینویشان،
و تفتیش چگونگی اوضاع آن مردمان، و تفحص پیدایش هر
گونه چرند و پرند و درند و خزند و اقسام اشجار گل و ریحان،
و جمیع حیوانات و نباتات و بقولات درمیان آمد، و هر گونه قیل
و قال درمیان آن رفت، از آنجاکه این قوم ره بدریافت احوالات
هر یک چیز از روی تمیز جدوگذا بسیار است سوالاتی چند متضمن
دریافت حالات اشیاء متبینه بسر داران متعینه ممالک مذکوره
نوشته، درخواست جواب سوالات بسیار که بعض ممکن و بعض
خادرالوقرم بود نمودند، بنابر خواهش ایشای صاحبان فطرت

مقتضی آن شد و توجه قضا توانا چنان معطوف گردید که
جناب فضیلت پناه، و کمالات دستگاه، و زبدۀ علمائے دوران، عہدہ
فضلائے آوان، ضیاء دیدہ واقفان اسرار متین شریعت، غازة چہرہ
مستحفظان حصن حصین معرفت، مقبول بارگاہ خداوند جهان،
منظور نظر عالم و عالمیان،

عظیم نوازخان بہادر مجتہد جنگ عہدۃالجمہ

مفتی بدرالدولہ سلمہ اللہ تعالیٰ کہ سر خوشی افلاطون
خمر نشینی از تہ جرعة جام عذب البیادی اوست و شادابی گفتار
ارسطاطالیس از رشحات زلال رطب اللسانی او، گاہے از لالی آبدار
معانی جالینوس را مفرح یاقوتی چشانیدہ، و گاہے از جواهر اسرار
شیریں بقراط را مادۃ الحیوة بخشیدہ، فطرت عالی بنیادش
سپهریست کہ ہر طرف ثوابت و سیارات معقول و منقول دران ہی
درخشند، و ذہن پاکش بحر یست کہ ہزاران گرداب عالم وفقہ
و اصول دران موج می زند، بسر انگشت اندیشہ صائبش عقیدہ
ہائے خاطر دقت منشاں روزگار منحل، و ناخن فطرت پوشگافش
شانہ کش زلف مطالب ملایمنحل، ریاض گلشن ریاضی از قطرات
قطرات فیض رائے عالم آرایش ہسر سبزی رسیدہ، و سراپستان
علم معنی بطویل اندیشہ استقامت پیشہ اش بخرمی و شادابی پیوستہ،

آنکہ علمش بہل بہل محل مسیمائی کرد
تا زہ شد گلشن ادراک چہ گیائی کرد

ہلم او نیست کم از خاصیت بال ہما
ہر کہ در سایہ او شد ز عہل شاہی کند

خاک در او هر آنکه دیده
 بر دیده چون توتیا گشوده
 در دور سخاوتش ز مدراس
 بگریخته پا برهنه افلاس
 شانش چو کند فلک طرازی
 با مهر فتد بهر بازی
 علمش بکند به بحر زخار
 در موج زنی مدام تکرار
 بر دشمن اگر کند نظر باز
 روح از تن او شود به پرواز
 از چرخ فلک گزشته شانش
 بخت آمده گشته پاسمانش
 گر جبهه گشود به چیس ز صولت
 خاقان کندش به چیس اطاعت
 خرم شده زو دل غریبان
 شادان دل خلق زوجه هر آن
 از کوکب بخت او مه و خور
 پیمانه ز نور می کند پر
 در محفل عیش گر زند دم
 بیرون رود از دل جهان غم
 فکرش چون ز دل بر آورد سر
 آید بر فاقتش مقدر
 گردن نکشیده از شریعت
 به راه نرفته از طریقت
 از شرع رسول کرده پیدا
 هم حرمت دین و شان دنیا
 یارب به جهان سلامتت دار
 با شوکت و شان همتت دار

روشنی رضوان گردید ، انا لله وانا اليه راجعون پس آن همه اجزا به ترتیب و ترکیب افتاده بودند ، هر چند که این بنده کمین هیچ مدان و آواره شده ، بادیه ملک غربت هندوستان و دور افتاده دیار خراسان نور محمد پایه آن نداشت ، که در زمره سخنوران گفته و در حواشی دانشمندان شمرده شود ، اما آفتاب توجهات جناب عبده العلهما بحکم - الشفقة

علی خلق الله پر تو افکن کا شانه تمنائے این مخلص گردیده ، با این موهبت عظمی و سعادت کبری سر بلندی بخشید ، پس بد ستیاری تفقدات آن فیض سمات درین عزم باراده درست کمرچست بسته ، بتالیف و ترتیب آن پرداخته ، احوالاتی که لوازمه اسباب تاریخ بود علاوه مجتمع گردانیده بفضل الهی شاخسار هراک قطعه چمن اوراق و صفحه آن را بهرگونه گل حقیقت و غنچه کیفیت از تازه گذشته آراسته زینت بخش سرابستان روزگار و تفریح دهنده طبع کاملان عالی تبار گردانید ، تابیننده در حق این مسکین از روتے انصاف و عقل دور بین از یک کلمه آفرین و از یک سخن تحسین ، باز نیامده چشم پوشی از محنت و جانکا هی و بسیار زحمت احقر نه نماید -

بیت جوئے در برگ گل و من درسفن پوشیده ام
هر که دارد دیده کو اندر سفن بیند مرا

الغرض بیاناتی دیگر که نیز از جمله تصویلات و خواهشات ارباب گوشلر بود ، اما بهکم آنکه گفته اند -

بیت - گل بگلشن لاله در صحرای خوش است
یار اندر خلوت و تنها خوش است

این همه چیز هائے منقوله را نسبت بمذاق امورات و مقدمات تاریخ دادن زاغ را با طوطی در یک قفس داشتن است ، و همارا با بوم هم آشیان ساختن -

گلشن شرع شد از آب علومش تازه
بارک الله عجب خوش چمن آرازی کرد

در ره شرع نهاد از ره اخلاص قدم
علم او در همه همت همراهی کرد

بعضی از ملازمان سرکار فیض مدار که قابلیت داشتند
باشد تفویض این خدمت نموده آید، تابیراسم شغل مزبور و با لوازم
خدمت مامور قیام ورزیده از هرگونه احوالات و هر نوع مقدمات که
در ذیل آن نیز قید هر گونه عجاذبات و غرائب و اظهار خواص و اسماء
نباتات و حیوانات چه دشتی چه شجری چه ببری و چه بحری بوده باشد
جمع نموده، به ترتیب و تالیف آن پردازد، پس بموجب فرمان واجب الانعان
جناب مفتی بدرالدوله اعلیه العالیه که اندک از گوهر توصیفش
خامه دو زبان در سلک بیان کشیده، به بعضی دانشوران سنجیده، اقوال،
و عالی فطرتان پسندیده افعال، ارشادین امر فرمودند، پس بسبب اطاعت
نمائے فرمان والا و توجهات آن فضیلت دستگاه چندی از پرورش یافتگان
خوان فیض دولت خداداد مستحکم بنیاد باین کار سرکار مامور گردیدند،
اما از جمله اشخاص متعینه - رضا صاحب مرگی المخاطب

بحکیم باقر حسین خان بهادر دریس کا رسعی فرموده و
محنت کثیره نموده، بسیاری از احوالات ناظران کرناژک و غیره و اکثره از
حقیقت اشیاء مختلفه و اسماء الوان حیوانات متنوعه مرقوم گردانیده اراده
ترتیب آن میداشتند، اما حکم اذاجاء اجلهم لایستایست خرون ساعت و لایستایست مومن
هنوز صورت نظام و اتمامش رنگه نه بسته بود، بقتنه حیات مستحار آن مجمع
فضل و کمالات با نجام رسید اعنی مرغ و وحش از قفس تن طیران بهانجب

باب - اول

در ذکر اقسام گلهائے خوشبو و خوش رنگ - ورد بفتح وار و سکون را و دال مهمله در لغت عرب اسم جنس گلهائے خوشبوئمه اشجار است و از مطلق آن مراد ورد احمر بستانی که آن را در فارسی گل سرخ گویند و در هندی و دکهنی پهل گلاب نامند خسرو گلهائے چهار است و رونق بخش اریکه گلزار رنگش دلربا و بویش روح آسا مقبول طبایع کل و منظور و معشوق بلبل عارض خوبان از مناسبتش ناز فروش خوبی چهره گل رویان بمشابهت آب و قابض فروز محبوبی نازنینان چمن در پیش بهارش معجوب و آرایش گلستان از رنگ جمال دلفریزش مطلوب و آن در اقسام است یکم سرخ و خوش رنگ و خوشبو دوم سرخ کم رنگ خوشبو سیوم بسیار سرخ رنگ کم بو چهارم زرد صندلی پنجم سفید و هر یک نامی مخصوص دارد اما گل سرخ در هر بلاد کثیر الوجود بهترین آن برائے عطر گرفتن گلاب بزرگ و رنگین و بسیار خوشبو و تلخ طعم که اذک شیرین بوده باشد و برائے تدای غنچه تمام داشگفته آن بهتر زیرا که قوت قبض این زیاده است و در اکثر بلاد هندوستان قبل از موسم گل کردن آن که او اخر دلو و اوایل هوت است اگر قلم نکنند و درپائے آن ماهی گندیده خاک سفید و غیره مصالح بطریق خورش نهند و از آب پاری نکنند گل

بیت - شود هرگاه با غیر جنس. آشنا
و فای نه بیند از و جز جدا

بنابران هر اک مذاکره و مقدمه که دخل موافقت و رنگ مناسبت
بتواریخ نداشت ازان اوراق جدا گردانیده، درین رساله علامه ترخیم
نموده شد تاخواننده وشنونده را حظ جداگانه حاصل آمده مستفید
فوائد هر دو کتاب گردد. پس این رساله را مسمی - **بجامع الاشیاء**
و ملقب به هشت چمن گردانیده، مانند هشت روضه بهشت به هشت
باب ترتیب داده شد، و امید از فضل الهی چنانست که بخوبی منظور نظر
سرکار عالی مقام و مقبول دلهائے خاص و عام گردد -

باب اول در ذکر اقسام گلهائے خوشبو و خوش رنگ -

باب دوم در ذکر اقسام طیور و مرغان که در ملک پایاں گهاث و
بالا گهاث پیدامی شوند -

باب سوم در شرح حال بهم رسی تمباکو و غیره بعضی
ادویات هر در ختم و ذکر اقسام اشجار و میوه ها -

باب چهارم در بیان بقولات -

باب پنجم در بیان اشوام حیوانات -

باب ششم در ذکر حیرانات مفتوس -

باب هفتم در بیان مرغان و حیوانات آبی -

باب هشتم در بیان اشعار از اقسام دودام -

چنین تاهفت مرتبه تکرار نما یند مرکب القوی رادم و قابض و محلل و مطهح و موافق مواد حار و بارده و مالمورد که بفاسی گلاب نامند نیز مرکب القوی و مایل بسردی و بعضی سردی و خشکی آن را بسیار غالب دانسته اند مقوی دماغ و قلاب و فرمده و قوتهازه بدنی نافع بوئیدن و طلا کردن آن جهت درد سر حار و درد چشم و رفع خمار و غشی و بیهوشی و خفقان و بالخاصیت مضر صاحب ذله و باعث سفیدی موی و مصلح آن نبات شربت آن تاهجه مثقال -

هارسنگار بفتح ها و الف و رائے مهمله ساکنه و فتح سین و کون نون و کاف عجمی و الف و رائے مهمله لغت هندیست بمعنی علاقه گل از برای زینت در گردن اندازند چه هاربلغت هندی بنگل و سنگار بمعنی زینت و آرایش - شاعری در وصفش می فرماید

گلی کش نام آمده هارسنگار
بگردن گل رخاں را تا کند هار

درخت است هندی در تمام هندوستان پیدا می شود امدار دهن و کرناتک و بهنگاله کثیر الوجود و ساقش اکثر مربع شکل بنظر آمده و از بیخ تا انتها در چهار ضلع آن در زیر پوست چهار رگ سفید صلب اندک پهن رسته و هم چنین در زیر پوست شاخه های آن و برگ آن متوسط در بزرگی و کوچکی و سبز و تیره خشن و پائین آن عریض و لایش باریک بعضی کنگره دار و بعضی بی کنگره و پوست ساق و شاخ آن منقط بنقطه های سفید رنگ همچو گاو زبان گل آن خوشبو و ساق گلش زرد و انبویی شکل باریک و اندک طولانی بقدر نیم پند انگشت و بر سر آن برگ های سفید شش هفت عدد شبیه بگل پاسبین

خمی دهد اگر دهد کمتر دهد و قسمی از آنست که در چهار فصل گل می دهد و گلش کلاں باشد و خوشرنگ اما بو چندان ندارد و قسمی دیگر است گلش خورد اصلاً بو ندارد درین ملک آن را سدا گلاب گویند بوائی دوا و عطر و گلاب کشی بکار نمی آید در دیار کرناٹک همه قسم ورداحمر بهم می رسد مگر در بعضی بلاد جید می شود و در بعضی امکانه غیر جید و وی مرکب القوی با جوهر مائی و ارضی نزد اکثری در اول سرد و در دویم خشک و نزد بعضی گرم و تر و بعضی معتدل گفته اند و ایس اختلاف بسبب اراضی و اهوئے ناشی شده باشد مقوی قوی و ارواح و مفرح و ملطف و جالی و مسهل و مسکن صفرا و باغم رقیق و قابض خصوصاً غنچه خشک آن و طبیخ آن جهت تقویت دندان و لثه و سنون و ذرور خشک آن رافع قلاع دهان و نیز غرغره آن بعدس و کافور بقلاع مفید و بوئیدن آن مقوی دل و دماغ و مورث عطسه و زکام و نزله در ضعیف دماغان و مصلح آن کافور در محرورالهمزاج و اشامیدن آن و آب آن جهت تقویت قلاب و جگر و گرده و امعا و رحم و مقعد و خفقان حار و غشی و ضعف قلب و رفع نفث الدم و حابس اسهال حار و ضهاد تازه آن جهت ورم مقعد و جهت اورام مراق و تجفیف رطوبات معدیه و تقویت آن و طبیخ آن جهت قروح امعا و ذرور خشک آن جهت رفع سیلان رحم و رفع بدبوئی و باعث خوشبوئی و تنگی آن و سه درهم آن مسکن در حرارت تب ربح و گلقد آن قریب بافعال گل برگ آن در بعضی اقوی و در بعضی اضعف و روغن آن که بر گهائے گل تازه به اقبام آن رادر روغن کنجد تازه یا در روغن زیتون اندازند و در آفتاب گذارند چون رنگ گل سفید گردد افشوده دور نمایند و دیگر برگ گل تازه در آب بریزند و هم

آن مانند برگ نخل فروش و جائے نماز و غیره می بافند نرم تر و بهتر باشد درخت آن چهار سال گل می دهد و گل آن که طلح نامند با برگهایی تو در تو و اطرافش نیز برگهای خاردار و رنگ آن سفید مایل بزردهی و خوشبو و بویش از دور بسیار می آید و از نزدیک کم و بعد خشک شدن نیز بویا باشد و اگر در گزاردن تا مدت لباس بومی دهد خصوصاً بر گهائے درودی که سفید تر و لطیف تر و خوشبو تر است و در میان آن خویشه بسیار نرم و پر غبار و گرد و کردش نیز خربوتر می باشد و یک نوع درخت کادی است که کوچک تری باشد و آن را کیتکی بکسر کاف و یائے مجهول و تائے مشنات فوقانی و کسر کاف ثانی و سکون یائے تحتانی می نامند بسیار خوشبو و لطیف از کبیر و درآ سد و سنبله گل میکنند و تا میزان میبازند از برگ گل آن عرق می کشند مانند عرقهای گلهائے دیگر خوشبو فی الجمله شبیه بپوئید بید مشک میباشد و عطر آن نیز بسیار خوشبو چون دهنیت چندان ندارد لا جررم با جرادق صندل یا عطر صندل ضم می نمایند و از آن بطریق معلوم عطر حاصل میکنند و ثمر درختش همچو انناس میباشد در شکل اما ظاهرش صیقلی و با طنش خشبی خواصش در آخر دوم گرم و خشک مفرح و مقوی دماغ و دل و سایر حواس و اعضا و رافع خفقان و اعيا و ماشرأ و جدری و هصبه و بشور و جرب و حکمة و عرق و شربت آن جهت امراض مذکوره بهترین دوا است و اهل هند را عقیده آنست در موسم آبله چند روز عرق با شربت آن متواتر بپا شامند آبله بر نیاید و اگر بر آید چند دانه باشد و حق آنست که مطاف عوارض آنست مخصوصاً که با عرق نیلوفر و قیة سنگ

واهل هند غنچه هاژم نیم شگفته آن را درشته کشیده هارمی سازند و برگهائی سفید گل شگفته آن را از ساق زرد جدائی نمایند و آب فشرده آن را گرفته خشک می نمایند و آن را گل کامه می نامند خوشبومی با شد و از آب تازه آن پیش از خشک شدن نیز لباس را رنگ می نمایند هودی رنگ خوشبومی گردد و ساق گل آن را بعد از خشک شدن در آب جوشانیده لباس را بدان رنگ می نمایند زرد رنگ می گردد و خوشبومی پا شد و تخم آن پهن مایل بتد و یرواز میانی اندک منحنی و مایل بز ردی و تیرگی درغلاف خشبی نازک و مستعمل بیشتر برگ و تخم آنست سردو خشک باقوت قابضه اهل هند شش هفت برگ نازک نورسته آن را با آب سائیده باندگ زنجبیل تر که آشادر هندی ادک نامند جهت حمیات کهنه می خورانشند باید که از ماست و لبنیات و ماهی و گوشت پرهیز سازند و جهت رفع خراخ تخم آن را با آب سائیده سررا بدان آب بشویند اثر تمام دارد -

گادی - بفتح کاف و الف و کسر دال مهله و یا در آخر و بدل دال مهله ذال معجمه نیز آمده لغت اهل یمن است و بعضی لغت هندی دانسته و بحر بی آن را کدر نامند و هندیان او را کیوژامی نامند درخته است کثیر الوجود در بلاد یمن و هند و دکن و گرناتک و بنگاله و زیر بادات و بلاد عمان شبیه بدروخت نخل و کوتاه تر از آن و پراگنده و غیر موزون و شاخ و ساق آن پرگره و خاردار و پیچیده برگهائی آن باریک و دراز از برگ نخل و نارگیل و نرم تر و اطراف آن مشرف و خاردار مانند دندانها قراره و در زیر بادات از برگ

آن طولانی و رنگ آن سپید و این را خاک چنپا نامند و مستعمل در ادویه گل صنف اخیر است و گل هر سه قسم فی الجمله شبیه بلبله و برگهائی آن پنج عدد و باریک تر در طول بقدر دو بند انگشت و ضخیم و خوشبو و تند بعدیکه در بعضی محروبین رعاف می آرد و در میان آن گل همچو دیگر گلهای چنددانه مانند زیره میدهد گرم و خشک مقوی، قلب بارد و خوردن آن دافع بلغم و ریاح و قاطع اشتها طعم و شاعری از آب و رنگ اوصافش چنین خبر می دهد -

نظم
برائے چنپه رائے مدح دارم
برنگ و بوئے معنی نیست کارم

به گلشن در شگفتن رو نهاده
نشان از پنجه خورشید داده
ثنائے برگ او چون نقش بستم
هلای گشت هر انگشت دستم

رموز صنعت اگر جست
بآب زر زبان خویش شسته

ازان در بوستان گشته تو نگر
که هر برگش بود چون کاغذ زر
دگر چنپه که سلطان خطاب است
به گلشن روز و شب چون کار آب است

بود هر غنچه او در سیراب
ز شادابی بسان قطره آب
یکه سلطان و دیگر رائے گشته
بخوبی هر دو بزم آرائے گشته

و قسمی است ازو که آذربهین چنپا میگویند میرآب گلشن

معانی گلزار و صفش را چنین آبیاری مینماید

شیر نهوده بنوشند و نیز در ایام ظهور ابله موثر و رب آن جهت امراض مذکوره نافع و روغن آن مقوی حواس و مفرح و مانع اعیا و رافع خفقان و مستحکم کننده اعضا شربا و شما و تهریخا و ترکیب آن ایس است که شگوفه آن را پیش از آنکه خوب شگفته گردد در روغن کنجد اندازند و چهل روز در آفتاب گزارند و درمیان ایس مدت دوسه مرتبه شگوفه آن را تبدیل نمایند مانند روغن گل و بابونه اقوی میگردد و درور کردن آن در گوش اطفال مسکن درد و التیام دهنده قروح گوش و مجفف رطوبات مستخرج از آن و در فرج باعث تنگی و نرمی و خشکی آن و درور خاکستر چوب سوخته آن جهت التیام جراحات مجرب صاحب نفسی از شهابه وصف کیوژه دماغ سخن سرایان را معطر و معنیر می سازد -

مشنوی بوصف کیوژه بخشد سخن ساز

سخن را رنگ و بوی سحر اعجاز

تو پنداری که باهم کرد پیوند

ز بهر رزم سازی سر گشی چند

سخن را تازه روئی از ثنائیش

چو اوراق سفینه بر گها یش

بادش زان سبب پیوسته کاراست

که هر برگش چو ماهی خارداراست

چنپا - بفتح جیم فارسی و سکون نون و بفتح پائه فارسی درخته

است هندی سه صنف میباشد یکم گل آن زرد و دیگره سرخ گلابی درخت ایس هر دو صنف بر چکتر از درخت کرد کان و برگ آن باریک تر از آن سیوم درخت آن عریض تر و برگ آن کوتاه و عریض تر و گل

گل داودی - گله است که در تمامی ملک هندوستان بهرمی

رسد خصوصا در کرناٹک و بنگاله و دکن کشیرالوجود و مشهور است شبیه بگل نسری درجهیم صفات و گیاه آن یک ذرع تا دو ذرع و چند قسم می باشد زرد و سفید یک رنگ و سفید مایل به بنفشه و زرد آن کشیرالوجود و دو قسم دیگر کمتر بهرمی رسد در دوم گرم و در اول خشک و عرق آن مفرح و مقوی دل و آشا میدن گل آن با شراب محلل و دافع خون منجمد در معده و مخرج سنگ گرده و مثانه و مدر حیض و محلل ریاح معده و گرده و مثانه و رحم شربت از جرمش سه مثقال و در مطبوخ تا پنج مثقال و ضاد عصاره گل زرد مطبوخ آن مجفف قروح و جهت سرطان متفرح از مجربات اهل فرنگ و چون بگیرند از گل زرد آن بقدر یک مشت کشاده انگشت و از رازیانه یک درم و زیره نیم درم و در آب خوب به پیزند که هیچو مرهم گردد ضادش جهت تحلیل اورام بلغمی در ایام تزايد مجرب و به نظیر است -

گل مهندی - بضم کاف و لام و کسر میم و سکون ها و خذائے

نون و کسر دال مهله و یائے مثانه تحتانی و بعضی آن را گل مهدی میخوانند بکسر میم و سکون ها و دال مهله مکسور و در آخریا گله است معروف و مشهور در تمام ملک هندوستان و در دکن و بنگاله و کرناٹک کشیرالوجود است اکثر در باغات و خانههای کارند و در کرناٹک بعد از ایام بر شغال در موسم سرما غنچه و گل می آرد گلش نهایت رنگین و نازک و دلربا است اما بوی خوش ندارد

مثنوی گل بهین چنپه خیزد از زمین خوش
چون معنی از زمین نظم دلکش
چون طبعش در شکفتن هست گستاخ
ز گلشن سرزند به منت شاخ

مولیسری - بضم میم و سکون واو و لام و فتح سین و کسر راء
مهمله و یاءه مشنات تحتانی در آخر و بعضی بجائے میم به یاءه
معهده میخوانند و این نیز لغت هندی است درختی است عظیم
و شاخهائی آن انبوه و موزون و خوش منظر و سایه دار در ملک هند
و جنگاله و کرناٹک کثیرالوجود درخانه و باغات می نشانند و برگ
آن متوسط در بزرگی و کوچکی و اندک عریض و طولانی و امس و گل
آن کوچک و پهن و مدور و مشرف و صندلی رنگ و بسیار خوشبو
خواه تازه باشد خواه خشک در هنگام گرمه موسم بهار آنست
ثمر بقدر عناب متوسط مغز آن با عفو صفت و اندک شیرینی و طبیعت
گل آن گرم و خشک و ثمر آن سرد و خشک و قابض خصوصا خارس
آن و ثمر خارس آن را خشک کرده تخم آن را بد ستور در ادویه حابسه منی و
سیلان آن داخل می نمایند قبض و امساک منی می سازد و آشامیدن نفع
پیوست درخت آن جهت سوزش بول و قروح مجاری آن و آتشک
نافع و حکم بیخ آن بد ستور و مضضه بطبیعت پیوست درخت آن
جهت درد دندان و تقویت لشد نافع و سقوط کل خشک سوده آن
برائے مرض اهو که در ملک جنگاله دربینی مردم بهم می رسد
علامت آن تنپ شدید و درد سر و درد شانه و غیره می باشد نافع
و عرق گل آن جهت صدام و تقویت دل و دماغ شربا و سقوط
مفید و گذاشتن گش در فراش رخت خواب باعث دوری هزارپا
و مار است -

تر الحال و خواص آن جهت حیات صفراوی و یرقان و تسکین عطش مفرط نافع و عرق آن قریب الفعل بعرق نیلوفر وزردی میان گل آن سرد و خشک مسکن حدت صفرا و قابض شکم و هابس خون بواسیر و کوزه کل آن که بهندی کنول کشته خامند و بعد ریختن بر گهائمه آن ظاهر می گردد و بشکل زسر فواره و بصفت کمره و در جوف آن خاها می باشد و در هر خانه دانه بادو غلاف یکم سبز اندک ضخیم و دیگر سفید نازک و مغز آن دو پارچه مانند مغز بادام و سفید و شیرین طعم لذیذ خصیص نازک آن که صلب نگشته باشد و در وسط مغز آن زبانه سبز رنگ و تلخ طعم طبیعت مغز آن نیز سرد و تر و رسیده صلب آن خشک و دیر هضم و مسکن حدت صفرا و خون و سوزش اعضا و سبزی میان مغز آن نیز سرد و تر جهت همیات حاده نافع و ساق گل آن را امروال و پیخ آن را شازوک گویند سرد و خشک اند و مبهی محرورین و قابض اسهال و مسکن حدت صفرا و خون و سوزش اعضا

نیلوفر - بکسرخون و سکون یاقه تحتانی و ضم لار و سکون واو و فتح فا و سکون راقه مهمله در آخر و هم بجائے را لار نیز آمده معرب نیل و پهل است زیرا که نیل بزبان هندی بمعنی آب و پهل بمعنی ثمر است و بحرایی کز حب الهام و حب آن را حب العروس و بیونانی نمیق و بزبان دکنی کنول و مردم بنگاله سپلام و کواپن و جری آن را بهصر عربی الس نیل گویند گل نباتیست در درغدیرها و آبها ئه ایستاده و تالابها و جھیلها در ایام تابستان

سفید و سرخ و گلابی و بنفش و سفید پر افشان و یاد دیگر رنگهائی مختلف به نظر آمده و قسمه ازان که آن را هزارامی نامند همچو گل سرخ گلبرگ بسیار دارد و بسیار خوش منظر و کلان تراز پهنری است و پهنری آن را گویند سه چهارگل برگ داشته باشد و اکثر بوته اش کوچک و برگ آن اندک پاریک و بلند و نازک و در جوف ساق و شاخ و برگ آن اندک رطوبت لزجه و ساقهائی آن نازک و متصل بگریه ها مردم آن را در آب جوشانیده در آفتاب خشک کرده در سرکه انداخته اچار می سازند و بعضی مربا کرده میخورند مردایش لذیذ و اچارش نیز خوب می شود طبیعت گل آن گرم و تر و آب کوبیده برگ و شاخ آن رافع سوختن و سوزش اعضا بآتش و آب گرم و آبله که بعد از سوختن ازان برآید نافع اما شرط است که مکرر بهالند و بعد از سوختن بجلدی استعمالش نمایند -

گلهار - بضم کاف فارسی و سکون لام و فتح ها و الف و رائه مهله و آن را گل کنول نیز نامند لغت هندی است ماهیت آن گل نباتیست که در غدیرها و آبهاغه ایستاده که بهندی تالاب و جهیل نامند می روید نبات آن شبیه بنبات نیلوفر و ازان قوی تر و برگ آن پهن تر و گل آن بزرگ تر از گل نیلوفر و مضاعف و رنگ آن سفید و سرخ و درهم آمیخته و بسیار خوش منظر و خوش را یحه و بعضی سفید فقط و در وسط گل آن تخم هائے ریزه زرد که آن را به هندی کیسر و کنجلی نیز نامند طبیعت گل آن سرد و

و سکون نون و ففتح کاف فارسی و سکون لام و کسر ثون ثانی و سکون یائے تحتانی وراء مهمله طبیعت جمیع اجزائے نیلوفر در دویم سرد و تر و گلش از همه اجزای الطف و بیخ آن گرم و خشک و تخش سرد و خشک و مراد از مطلق آن گل آنست و اکثر مستعمل و قوتش تا یک سال می ماند مقوی دل و دماغ و مسکن حرارت آنها و دافع تشنگی و بوئیدن گلش نیز همین اثر دارد و منوم و مسکن صداع و خشکی دماغ و آشا میدن آن جهت سد نزله و خشونت سینّه و سرفه حار و قروح ظاهری و باطنی که از ادویه حاده حادث شده باشد اگر با زعفران و دار چینی تعدیل نمایند جهت تقویت دل و خفقان موثر و بیخ آن اگر قدری دردهای نگاه دارند محلل او را حلق و رافع خناق و آشا میدن گل و بیخ آن حاجس اسهال مزمن و قرح امعاء و سیلان منی و منجمد کننده آن و مسکن شهوت باده و مانع احتلام و طبیخ آن یا عرق آن بعد از بروز جدری و حصبه مسکن حرارت قلب و کبد و حمیات حارّه حاده و مضر مثانه و مصالح آن نبات و عسل و شربت نیلوفر ملین طبع و دافع صداع حار و تپهاده صفراوی و سرفه و ذات الجنب و ذات الریه را دافع بدستور عرق اونیز همین اثر دارد -

چنبیلی بفتح جیم فارسی و نون ساکن و بائه موحدّه و یائے

مثناه تحتانی ساکنه و لام مکسور و یائے ساکنه در آخر لغت هندیست و آن را یا سمین بفتح یا و سکون الف و فتح سین مهمله و کسر میمر و سکون یا و نون خوانند و یا سمون جواو بجائے یائے تحتانی خیز آمده و بشیرازی گل

به هم می رسد و ساق نرم مجوف بقدر عمق آنها او یک قامت
تادو قامت بلکه زیاده ازان و برگ آن عریض و بشکل مدور بر
سطح آب مفروش و گل آن بیرون از آب با چندین رنگ بهشاده
رسیده سفید و نیلی و سرخ ارغوانی و بنفش و زرد رنگ ولیکن
زرد رنگ کم یاب و سپید و سرخ آن کثیرالوجود و بهترین
همه سفید و نیلی است و برگهائے گل آن طولانی باقمعی
سخت در میان ریزها و بعد ریختن گل برگ آن ثمره بقدر سیبی
بشکل خردی پدیدار می شود و درجوف آن تخمها که مدور همچو بندق
هندی سیاه رنگ به هم می رسد و بعضی سیاه سرخی مایل و بیخوش شبیه
بزرده سیاه رنگ و بعض مدور تلخ طعم و بهندی آن را سلکی نامند و
مردم هند آن را پخته می خورند و یک قسمی ازان است که آن را هنود
دیارگشتاگ الی پهل نامند گلش از نیلوفر بسیار خوردتر میشود
و درگلش گلبرگ هم کم می باشد و تخمش همچو خردل مدور میشود و
گلشن نیز بالوان مذکوره دیده شده و قسمی از انست که گلش بغایت
خرد و درزیرش اقسام سبز چهار پنج برگ میباید شد و گلبرگ آن
قریب بشانزده و زیاده ازان بغایت خوشبو و اندرونش ریزه دار و
دهایت خوش منظر و خوش رنگ و خوشبو است و برگش مدور همچو برگ
نیلوفر اما خردتر ازان بلکه مقدار ربع و ثلث آن بر آب مفروش تو گوئی که
نیلوفر است و ساقش نیز کمتر از نیلوفر باشد و بمقدار نصف قامت آب
بلکه کمتر ازان دیده شده شاید در آب گلان و عمیق بوده باشد ولیکن
به نظر نرسیده و آن را در زبان اروی - سنگل نیر گویند بفتح شین معجمه

دظم چنبیلی ازمه حسن است سرشار
که اورا نسترن باشد پرستار
بهر آغوشی خوباشخت مایل
از سازند گل رویاں حمایل
ز دست گلرخان گشته پریشان
به بینی آمده از دست ایشان -

موکرا - اسم گلیست مشهور درختش بقدر نصف قامت
تایک قامت می شود و شاخهایش از زمین می روید و برگش بمقدار
چهار انگشت تاشش انگشت در طول می باشد ناهموار و در عرض
تا دو انگشت گلش سفید و خوشبو و گلبرگ آن اکثرش عدد
می باشد عطرش به نظیر و مقبول برنا و پیر مفرح و دلکشا در تقویت
دماغ و ارواح بیهمتا عروسان را باو خصوصیتی و محبوبان را باو
انسته بل مطلوب خاص و عام و مقبول طبایع انار است گلش
در بعضی جا خوشبو تر و آنجا که زمین پر قوت نباشد بو کم می دهد
در تابستان گل می کند پیش از هنگام بهار برگش را تمام از دست
می چینند و بعضی آتش دهند پس ازان آب می بندند خوب غنچه و گل
بارمی آرد و گرنه چندان گل نمیدهد و گلش دو قسم میشود یکی فقط
یک گل است و دیگری گل اندر گل و قسمی است از موکرا که آن را بیل
موکرا گویند نباتش از قسم نجم و بیاره می باشد -

موتیا - بضر میمر و سکون و او و کسر قائم ثنات فوقانی و
فتح یائمه ثنات تحتانی و الف در آخر نام گلیست بسیار خوشبو شاخهائی
سفید رنگ درختش از زمین می روید و برگش در طولانی از چهار انگشت تا

هاشم نامند گله است سفید و زرد و کبود و بعضی را گل است بنفش و هریک سواقه زرد بستانی بری و جبلی میباشد و ظاهر و باطن که سفید باشد بغایت خوشبو و کثیرا لوجود و کبودش کم یاب و نباتش از قسم نجم و بیاره است گلش بهقدار یکجند انگشت دراز بود و نازک می باشد و بیخ گلبرگ در هر گل می باشد و هر قدر در ختش قهقه می گردد تنه او کلاں و بزرگ میشود و بر هر شاخ کلاںش شاخهائی باریک می روید و از هر دو طرفش برگهائی باریک دارد و در بعضی از آن هفت برگ و در بعضی نه برگ میباشد و چنبیلی دو قسم است بری و بستانی بری او مالامال در صحر است سفید رنگ و ثانی اکثر ظاهر و باطن اندرونش سفید و ظاهرش سرخی مایل میباشد اهل قصبات و دیهات از آن عقدها تیار کرده درگلو اندازند و زنان گلش را در جعد خود می دارند هر چند گل این قسم خوشبو است اما از نسبت بستانی بسیار کم بوست و بستانی او بچهار رنگ پیدا می شود یکی آن باشد که ظاهر و باطن غنچه و گل او یک رنگ سفید باشد و این قسم بغایت خوشبو است و از مطلق چنبیلی مراد اوست رایحش دلکشا و روح آسا است و بعد از آن گل چنبیلی است که ظاهر غنچه اشی سرخ و باطنش سفید می باشد سیومی که زرد باشد چهارمی بنفش غالب بسیاهی و اتفاق ممیز آن روزگار است که هیچ گل در خوشبو مثل کل چنبیلی دلربا و جان آسا نیست و عطرش هم بسیار بهتری باشد رنگین نفسی از فواهم خوبیهائی چنبیلی دماغ مدلل آرایان سخن را چنین معطر ساخته .

بٹ موگرا - نوعی از موگرا است گلش بقدر گل چینی
 میباشد مدور گل اندر گل است و اگر جدا سا زند سه چار گل برمی
 آید و از نسبت به موگرا ، کم بو است و بصورت کلال خوش اسلوب
 درختش بعینه همچو درخت موگرا است و گل بعضی بقدر گل
 صد برگ یعنی گیند کلال بنظر در آمده

چوگنی - گلیست برنگ و بوئے یکتا و در نزاکت و لطافت
 به همتا در شب همچو ستاره می تابد و از آب و تاب خود نور بصیر
 می افزاید عالم به برنگ و بویش مشتاق دیدار خاص و عام بتمنائے هر
 آغوشیش گرفتار درختش شبیه بد درخت موگرا و موتیا است اما
 برگش خورد ترازان و گلش مشابه آنست لیکن بسیار
 خوردتر و نازک و خوشبو و شاخهایش از زمین بر می
 آید و تنه چندان ندارد دوپهري بضم دال مهمله و واو ساکن و
 فتح جائی عجیبی و سکون ها و کسر رائی مهمله و یائے مثنات تحتانی
 ساکنه نام گلیست که سرخ وزرد و سفید می باشد در هنگام وسط النهار
 بشگفت بنابران دوپهري و دوپهريا گویند شاعری می فرماید -

نظم گله کا خرا لقب باشد دو پهري

شگفته طبع او از فیض مهري

بوقت نیمروز آتش خروز است

هانا پادشاه نیمروز است

گل کچنار - و بعضی آن را کچنال بجائے رائی مهمله بلام

می خوانند درختش کلال و تنه دار و شاعری بوصفش فرماید

شش اندگشت میشود فراز و نشیب همچو برگ موکرا و شبیه اوست در
 آخر ایام بهار گل میدهد در وقت رسیدن موسر گل همه شاخ و برگ او را بر بندند
 و برگ می از درختش جدا می سازند و بعضی از کاه خشک آتش دهند بعد از آن
 آب می بندند در اندک مدتی خوب برگ و گل بار می آرد گلش اکثر خوب بالیده
 بقدریک اندگشت می باشد و گاهی از آن زیاده و فرق در موتیا و موکرا از شکل
 گل و وجهت آن است گل موتیا مائل باستداره می باشد و گل برگش
 پر کشاده و خوب برگشته خمیدگی بطرف روم گل دارد و موکرا بر عکس
 آنست که گل برگش دراز و بعد شگفتن برگشته بجانب پشت گل می افتد
 و پریش بسیار لطیف و در عطریّت از تمام گلهائی مشهوره نظیف
 و شریف لهذا منظور و نظر انام افتاده و مقبول طبائع خاص و عام گردیده
 گل رویان را در هر زمان باو اندسته و نازنینان را نسبت باو خصوصیت

نظم چون و صف موتیا آید باظهار

بهار صبح می جو شد ز گفتار

نهال او ست یکسر شاخ در شاخ

دوام از ناز سر سبزی است گستاخ

نهاد رنگ گلهایش بگازار

بر رنگ اختر تا بان شب تار

بحشتش جان خوبان است پرجوش

بصد منت کشند او را در آغوش

اگر از موتیا گل پوش کردند

نظر از زیور گوهر به بندند

ازین یوسف رخا مصر گلزار

بوقت شام گردد گرم بازار

ریژه بسیار دارد زرد رنگ لهذا به این اسم مسمی گشته پس ازیں جا معلوم می شود که اطلاق صد برگ بر چند گل می شود یکی بر نسوین یعنی سیوطی دوم بر گل جعفری و سیوم بر گله است که حکیم شریف خان دهلوی مذکور نوشته چهارم بر گلهائی که گلبرگ آن بسیار بوده باشد و الله اعلم بالحال -

نظم سخن تا از گل صد برگ رانم
دمد جوش معانی از زبانم

فلک تمثال او را چاره سازد
اگر خورشید او را پاره سازد

نمی دانم چه صنعتها نموده
ورقهائی طلا صد تا نموده

ز دست گلرخاں آواره گشته
دلش چون عاشقاں صد پاره گشته

اصناف اوچه شمار است و الوانش بسیار و قسمه است از آن که آن را هزارا می نامند و قسم دیگر را پهری می خوانند در هر دو صنف الوان بسیار بنظر آمده و درین هر دو صنف نیز گل مخماری و هبشی پیدا می شود بچندین شکل شاعری در وصفش باین آب و رنگ حرف می زند

رباعی صدبرگ که زر جعفری را کان است
صد برگ و نوا از و بباغ جان است

امروز گل جعفری از منصب و جاه
در ملک چین بجائے جعفرخان است

نظم گل کچنال بشگفته به هرسو
 چون از باده رخ خوبان گل رو
 بوقت برگ ریزی گلشنان است
 خرامان او بهار جاودانست
 بود هر غنچه او در بهاران
 چون انگشت نگارین نگاران
 چون نیرنگیست کار او بگلشن
 چراغان می کند در روز روشن

گل اورنگ - تکمه گریبان بهار است و طراز آستین
 لیل و نهار درختش از یک شب رتا نصف قامت انسان سر می کشد
 برگش سبز و گلش اکثر سرخ و سفید می باشد صورت تکمه دار
 بقدر فندقه و در گل تخم آن می باشد و هر گاه که مدت بهارش
 سپهری گردد از جاذب تحت سفیدی شروع می شود تا آنکه تمام
 گلشن سفید می گردد و اگر گل او را از درختش بچینند و مدت
 بگذارند از رنگ خود که سرخ است برنمی گردد و همچنان باقی
 ماند و در اصل نام او گوندی بود شاه اورنگ زیب عالمگیر
 بهارش منظور نموده اورنگ زیب نامش فرموده از آن هنگام بگل
 اورنگ زیب مسجی و مشهور شده و در تمام فصل بلکه در همه سال گل
 در درختش باقی می ماند ترو و تازه -

گپند - بکسر کاف عجمی و سکون یا و نون و دال مهمله و آن را گل
 جعفری خوانند درختش تا یک قامت بلند می شود و برگش سبز
 ترو گلش بزرگ اکثر نارنجی و زرد رنگ می شود در عرف مردم
 این ملک آن را گل صد برگ می نامند و حکیم شریف خان دهلوی رحمت
 الله علیه در شریفی قلبی کرده که صد برگ گله است مشهور برگ

نظم کنم از عشق پیچان گفتگوسر
 دهر زلف سخن را پیچ دیگر
 خیال را بوجو صف او پیچ است
 ازان اندیشه من پیچ پیچ است
 بود بادش یک از خاکروبان
 بخود پیچد زرشک زلف خوبان
 بوصفش نکته سنجیده گفتم
 هزاران معنی پیچیده گفتم

سیبوتی - بکسر سیم و سکون یائے مثناة تحتانی و بعد ازان واو
 و بکسر تائے مثناة فوقانی و یائے ساکن خامش نسریں است بفتح ذون و
 سکون سین و کسر رائے مهله و یائے مثناة تحتانی و ذون بحربی و درحشی
 و بفارسی گل مشکین و گل عنبرین و در اصفهان مشکین گل سفید رنگ
 مشهور بعضی گل برگ آن مائل بزردی شبیه بگل سرخ و ازان کوچک
 تر و خوشبو و در ختیش نیز شبیه بدرخت گل سرخ اما کوچک تر
 ازان و کم خار و موسم گل کردن آن در تابستان و بهار است و میگویند
 که در بعضی بلاد حاره تمام سال گل می دهد و در تابستان بیشتر و
 در ایام دیگر کمتر و عرقش از گلاب بسیار کم بود از بهر آنکه سیبوتی
 لطیف است و در حین عرق کشیدن بویش تحلیل میرود و ازان نیز
 عطر میکشند در دهر گرم و خشک مقوی دل و دماغ و حواس و مسخن
 دماغ و رافع سردی اعصاب و نزلات و زکام و سحوط او مفتوح سده دماغی
 و قطار روغن آن که با روغن زیتون ساخته باشند جهت کشتن
 کرم گوش و تحلیل ریاح و دوی و طنین و سنودش جهت درد دندان
 مفید و ضاد آن مسقط دانه بواسیر و مانع اشتداد دام الفیل و خوردن

گل مخمل - گله است مشهور در خوبی به بدل

گل مخمل بدان ساخوش خماش است
که دل را از صفایش اشتعاش است

گل چینی - در رنگینی یکتا و در بهار به همتا -

گل چینی اگر از شاخ چینی
شوی تردست از فیض آفرینی

گلش سفید و زرد و بنفشه بنظر آمده **گل کرده** - گله است

که شورش افزاید محفل گلزار است و هنگامه آرائه بزم رنگین پر
زیب بهار

چون تعریف گل کرده سرایم
بسهر نطق گوش کر کشایم

سدا سهاگن - گله است همیشه بهار و گلبنش بکثرت گله

هم چون گلزار برگش مثلث و کنگره دار و رنگ گلش سرخ همچون
گلنار

سهاگن تازه رو باشد همیشه
که اورا تازه روه هست پیشه

عشق پیچان - نوع است از لبلاب صغیر نباتش بر

مجاور می پیچد و بر اقسام می باشد سفید و سرخ و زرد و کبود
و برگ همه ریزه و گلش کوچک و تخم آن در غلاف سیاه مایل
بسیاهی و خواصش در کتب طبیعه مذکور است درختش سبزی بسیار
دارد و گلش خصوصاً سرخ پر بهار می باشد شاعر در وصفش می فرماید

گل طره - گلیست خوش آب و رنگ و منظور نظر دیده و ران
 بافرهنگ درختش تایک. نیژه سرمی کشد و رنگ گلش سرخی و
 زردی دارد چون عام و خاص اورا بسر میگزارند لهذا مردم اورا گل طره
 می نامند

مثنوی گل طره بگیتی نام دار است
 که یکسر زیب دستار چهاراست
 بود سرکش زگلهائے بهاری
 سزد اورا بگلشن تا جدا ری

شذب بو - بفتح شین معجبه و سکون باده موحده و ضر موحده ثانی
 و سکون و او نام هرگلیست که بشب بومیدهد و درعرف اسرگلیست
 مشهورسفید و ورد و سرخ و بنفش بود و بشب بومی دهد درخواص
 گرم و خشک است نوشیدن سه توله از آب تازه او و یا خوردن
 سفوف خشک کرده و مدد بول و حیض و مخرج جنین مرده و مشیمه
 و حمل تازه او نیز همی عمل کند و طلا کردنش بر کمر برائے
 سرعت رجوع سریع الاثر و برائے ورم رحم و وجع مفاصل خوردن
 و مالیدنش مفید و مردم این ملک گله را که شب بو میگویند
 سفید رنگ است بشکل شهنائی امادهان گلش مشرف به پنج کنگره
 برگش دراز بقدر نیم دست و زیاده ازاں و در عرض بقدر نیم
 بند انگشت برگ او اندک سطر از میان نباتش شاخه مستقیم از
 نصف قامت تایک قامت برمی آید بالاائے سرش پر از غنچه هائے خرد
 چون اندک مدتی برپس گذرد غنچه های کمر بالیده میگردند و نوبت
 بنوبت می کشایند تا وقتی که تمام غنچه ها شکفته شوند پس

گل‌قند آن تا یکسال دنگه دارنده سیاهی موه و شربت‌ش تا یک اوقچه
یکه از موز و نان رنگین طبعیت و صف و رنگ و بوه او را
چنین بهشام یا وان میرساند -

نظم بوصف سیوتی کشته چو گویا
چون برگ گل زبانه گشت گویا

بهشتی پیکری کزناز چون حور
نگینده در بر خود حله نور

ز دله‌زنگ ظلمت بر ز اوده
که چندیس صبح را یگجا نموده

بعضی آن را در قسم ورد احمر شمرده اند -

گل اشرفی - در خوبی و شرف کمتر از دیگر گل‌هایست
رنگش زرد مائل به سرخی بمقدار اشرفی است لاجرم او را گل اشرفی
می نامند -

گل قدوس - از گل‌های پیاله است نباتش بقدر شبری و
درازی برگش در طولانی بمقدار نیمه اشگشت و نوک‌دار و خم
گشته سرش برنگ تیغه کرد اما بجانب راسته و عرضش بقدر نیم
گندم پن طرف بالایش زیاده از جانب پائین دو قسم میشود هزارا و پیکری
اما گل‌هزارا سرخ میشود و گل برگ پیکری سفید و در میانش رنگ سرخ
مایل بسیاهی پرنازک و لطیف از خوبی آب و رنگ در گلها شریف نباتش
حقیر و گلش در خوبی به نظیر

گل قدوس از قدسی سرشتی
بود مانوس حور ان بهشتی

گلش غلاف تخم آن می باشد تخمش شبیه بفلفل در حالت خامی سفید سبزی مائل و بعد پختگی سیاه میشود در رنگ و قدر همچون فلفل سیاه و شبیه تر از آن و گلش را بعضی مردم پخته میخورند و برگش را اگر برد نبل بنند آن را زود ضج دهد و منفجر می سازد و آنچه در عوام مشهور است که بیخش هرگاه در اندرون زمین کهنه شود چوب چینی است اصلی ندارد و اما حال اینست که مشابته از چوب چینی خطائے بعد کهنگی درخت بهم می رساند .

گلنار - از سرآمد گلهاست گلزار است و آتش افروز آتش کده چهار گلش سرخ و سفید بنظر آمده بهارش دیر پا است و معربش جلنار و این را گلنار صد برگ و هزارامی نامند جهت آنکه گلش بزرگ و پر برگ می باشد گل اثار نیز می خوانند جهت آنکه ثمر نمی دهد مگر بندرت و در هر باغ و خانه که ثمر آور دعوام آن را منخوس شمارند و گویند آن خانه و باغ زود خراب و ویران خواهد شد در اول و دوم سرد و خشک قابض و حابس و رادع و مجفف و مقوی اعضا جهت استحکام دندان و لثه و اسهال دموه و صفراوی و رطوبی و زلق امعا و سحج و قرحه آن و نزف الدم هر عضو و بواسیر و جرب و حكة و منغ ریختن مواد جمعه و فتن شراب و ضهاد و طلاء نافه و اگر اوزا با سرکه بجوشانند و بدان مضبضه کنند جهت بد بوئی دهان و قلام آن و استحکام دندان و لثه مفید و عصاره تازه آن را کوبیده بگیرند و خشک نمایند و یا خشک آن را در آب جوشانند تا قوتش در آب درآید پس بمالند و صاف کنند و باز بجوشانند تا منعقد گردد در جبهیم افعال قوی تر و لطیف تر از جرم آنست .

از آن گل ها پژمرده و خشک شده می ریزد من بعد شاخ مذکور خشک می گردد و شاخ دیگر از میان برگهائی نباتش گاهی یک و گاهی دو و زیاده از آن سومی کشد بدستور مرقوم غنچه می آورد و گل می شود و بهارش دیر پا است و نبات آن اصلا خشک نمی گردد و این نوع گل دو صنف می شود قسمی از آن یک گل بار می آرد و دیگر گل اندر گل می باشد و غنچه او سرشام می کشاید و گلش تا چند روز هم چنان تر و تازه می نماید شاعر در وصفش میگوید

بیت. گل شب بو عجب حیا دارد
غیر شب بو نمی دهد کس را

گل عباس - از مشاهیر گلخانه گلزار و نام پردازان فصل بهار

است در گلر و بیان مصر خوبی ناز یوسفی می فروشد و در دارالمملکت بعد از رنگینی و بهار برنگ خلفائے عباسی بدماغ فرمارو ائی می جوشد - در ختش گلدسته گلزار است و جیفه دستار بهار هر جاکثیر الوجود رنگ و بهارش از رنگ و بهار جمیع گلها بدل فریبی افزود در ختش اکثر یک گز و یک و نیم گز باشد و در بعضی زمین تا نصف قامت انسان بل زیاده از آن سر می کشد برگش سبز رنگ و مثلث در طول یک کره تا سه کره بل زیاده از آن بنظر رسیده و گلش بر رنگهائی گو ناگون هر خاص و عام دیده سرخ و زرد و سفید یک رنگ و مرکب ازین رنگها و ابلق و افشان و طرغه تر آنکه از یک شاخ چندین رنگ گل گل میکنند شکاش همچو کره نائے اماسرش کنگره دار نیست و گل بسیار می دهد و بوقت شام می کشاید و تا صبح بهارش می ماند و در زیر

دودموگرامی نامند درختش تنه دار و بقدریک قامت و یک و نیم قامه انسان می شود گلش مدور بقدر گل چینی می شود و گلبرگش ضخیم و سیراب و رنگش سفید و درختش بسیار گل می دهد و بهارش در شب تار یا شب مهتاب فراوان و نمایان می باشد و یک نوع بوئی هم دارد اما در گلخانه خوشبو بهارش نمی کنند -

لاله - فارسی است و آن را در عربی شقایق نامند و شقایق النعمان هم خوانند و وجه تسمیه آن بنعمان دو وجه گفته اند یکی آنکه مانند خون سرخ است و خون را نعمان خوانند و دیگر آنکه نعمان بن منذر آن را بسیار دوست می داشت و در خوردن اطراف قصر خود می کاشت از آن جهت به نعمان شهرت یافت نباتش شبیه به نبات خشخاش در برگ و گل و ثمر و دانه مگر آنکه از آن در همه چیز کم تر و کوچک تر است و تخم آن ریزه تر دو قسمی باشد ببری و بستانی و برگ بستانی ریزه تر از ببری و گلش اکثر پنج عدد گلبرگ می دارد و صد برگ که آن را هزارا نامند نیز می شود از گلخانه معروف و مشهور است و الواش به شمار سرخ و سفید و زرد و کبود و افشان و غیره رنگها پیدا می شود و در میانه گل داغ سیاه مدور می باشد شاعری می فرماید -

بیت - تا بکس لاله داغ خود نمایان داشتن
یاد گیر از عاشقان صد داغ پنهان داشتن

و در ایام بهار لاله را با خافران در باغات می کارند هر گاه که هر دو گل می کنند بهار عجیب و غریب به نظر می آید اما مردمان بایان گهاث بلکه تمام ساکنان کربلاک اهتمام در کاشتن لاله و خافران ندارند

حاجیون - از رنگ امروزان گلزار و رودق افزایان بزم بهار است و

آن را مگطل نامند بضم كاف فارسی و سکون دال مهمله هندی و فتح هائے و سکون لام گلیست مشهور و فی الجملة شبیه بگل لاله و بوته و او تیک قامت و زیاده ازان باشد می شود برگش مشابه ببه برگ توت بعد دو سال گل میدهد و از گل او در آب لیمو و نبات شربتیه ترتیب می دهند و آن را شراب الصالحین می نامند فواید کثیر دارد و بسیار سرخ و خوش رنگ و لذیذ و مفرح می باشد و در خیابان باغات ایس ملک درخت آن را می نشانند و باغ ازان بسیار سبز و خرم می نماید و هرگاه گل می کند بهار دیگر ازان می افزاید -

مدن مد - بفتح میم و فتح دال مهمله و نون ساکن و فتح میم ثانی و سکون دال مهمله و بعضی آن را مدن بان و مدن مست نیز خوانند نام گلیست سفید رنگ که از موتیا و موگرا دو چندان دراز می شود و برگش اندک عریض و طویل از برگ موتیا و موگرا می باشد اکثر درگاه پنج عدد گلبرگ می باشد و شعراء انگشتان محبوب را با غنچه هائے سر بسته او تشبیه می دهند و فی الجملة بوته خوب دارد درختش هم چو درخت موتیا و موگرا است بے تفاوت -

ویوتی - گلیست شبیه بهوگرا درختش نیز شبیه بدرخت آذست و بوقت شام نمی کشاید و در وقت صبح گلش بکشاید اما بطریق گلهائے نیمه شگفته و ناشگفته موتیا و نسترن

دود موگرا - قسمی از موگرا است که درخت و گل و برگ شبیه بهوگرا است اما بوندارد و قسمی از گلیست که در عرف ایس ملک آنرا هم

نافرمان - گلیست مشهور که رنگ نافرمانی از رنگش اخذ کرده اند

و او را در حاشیه لاله می کارند در بهاران بسیار بهار می دهد شاعر
در وصفش میگوید

کند چون و صف نافرمان سفنور
چمن برخط فرمائش نهد سر

گل چاندنی - آن را گل مهتاب نیز میخوانند درخت آن از

قسم نهم و بهاره است و بر مجاور خود می پیچد خواه درخت باشد و
یا پیچیده دیگر

گل خشخاش - بهارش همچو گل لاله است اما گل خشخاش پبری

زیاده تر در بهار از گل خشخاش بستانی است دو صنف می باشد یکی
بستانی که تخم سفید می باشد و دیگر بری که تخم سیاه رنگ می شود
نباتش بقدر دو ذرم و زیاده ازان می شود بقدر قوت زمین و آب و
هوا و برگ آن مشرف و مزعجب و طولانی و سر قیبه و کوزه آن مشرف
و گاه هم کوچک و گاه بزرگ بنظر آمده بحسب قوت زمین و ازلبن آن افیون
حاصل می شود و پوست آن در دویم سرد و در اول خشک مخدر و
راحم و مسدد و نیم درم آن که صبح ناشتا را شام وقت خواب بآب
سرد بنوشند جهت اسهال دموی و صفراوی و التهاب معده و امعا و
حرقت مثانه نافع و ضداد آن بر پیشانی جهت درد سر و پاچه و گلاب
که طبیع یافته شود جهت ابتدائیه رمده و تسکین درد آن و منع ریختن
مواد در اعضا و آشامیدنش جهت سعال گرم و سعال تر نافع و عصاره
که کنار قوی تر از تخم آن و مدا و مت آن مرخی اعضا و قاطع باد و مشوش حواس و

پهل ازین امر غافل و زاهل‌اشد و حیدرعلی‌خان در باغات نواهدات
 خود که در گنج‌سار و جنگل‌ور و غیره داروغه‌ها را مامور کاشتن لاله
 نافرمان می‌نمود فی‌الجملة در عصر او بهار لاله و نافرمان به‌لاحظه
 مردمان ایس‌ملک می‌رسید و باغ‌های مذکوره از گل‌های گوناگون بغایت
 خوبی و نهایت رنگینی و دلربائی شهرت داشت الحال می‌گویند که
 یکسر رو بخرابی آورده و همچنان درباغات مردمان دیگر نیز می
 کاشته‌اند از آن جملة جها نیان شاه که از عهدگان مشایخ زاده تعلیقه
 شد از را قمر کیفیت کاشتن لاله و نافرمان در خانه باغ خود بیان
 نموده ظاهر کرد که کشت و کار نافرمان از ره‌گذر ضائع شدن
 تخم‌ش از مدتی موقوف است کشت و کار لاله تا این زمان در مکان خود
 جاریست بهمه حال اهتمام کشت و کار لاله و نافرمان در ملک پایاں گهاث
 بغایت کم است در هنگامیکه نواب غفران پناه اعظم جاه نورالله
 ضریحه راقم راجه حیدرآباد با خوشدامن خود روانه کرد در آن وقت فرمایش
 تخم لاله و نافرمان و غیره فرمود خاکسار بفرمایش از معرفت ضیاءالدوله
 بهادر مغفور تخم‌های کشیر و جید و تازه لاله و نافرمان بوقت مرا جعت
 همراه آورد نواب آن‌را بمزیدتاکید حواله جاویدخان خواجه سرا نمودند
 و برائے کشت و کارش بوقت موسم تقید فرمودند اما از ناواقفیت
 مردم این ملک گل‌ش ضایع گردید طبیعت لاله دردم گرم و خشک و
 افسوس از آن حاصل سازد برونکه که از نبات خشک‌اش حاصل می‌سازند
 بسیار قوی‌التخدیر و السكر است و آشامیدن گل خشک آن بقدر
 دو درم با میوه‌تخمت جهت تسکین درد احشا و اعضا که دفعتا بهم رسیده
 باشد سریع‌الاثر و نفوذ آن قاطع رعاف در ساعت و درور آن حاجس
 نزل الدم هر عضو -

در اول گرم و در دویم خشک گفته اند ضداد و طلاء آن شقیقه و صداع ریحی و بلغمی را مفید و ضدادش برکف پا هنگام آغاز آبله چپک مانع ظهور آبله در چشم و آشا میدن نیمه مشقال از جرر آن و نقوم ده مشقالش جهت یرقان و سپرز و سنگ گرده و مثانه و عسر البول و رفع احتباس آن و اسقاط جنین نافع و بدستور جهت و با قروح مجاری بول و ادرار حیض و بول و روئیدن ناخن اصلی بجائے ناخن کج و متا کل نافع و بطول آب مطبوخ آن جهت سوختگی آتش و طلائے آن باروغن گل جهت رفع جرب و به آب برگ بیدانجیر جهت شقاق مزمن و درد زانو مجرب و ذرور برگ خشک کرده آن جهت تخفیف قروح و ضداد او با پیچ بزر سرشته جهت اند مال قروح نافع و آشامیدن یک مشقال از تخم آن با کثیرا جهت تقویت دماغ بغایت نافع و گل آن معتدل و لطیف و روغن گل حنا که همهچو روغن گل تیار می کنند آن را دهن الفاغیه نامند محلل و مقوی موه و نیکو کننده رنگ رخسار و شرجیت گل آن تایک مشقال و زیاده ازان کشنده است

جبهک - بضم جیم و هائے مختلف و میمر ساکن و فتح کاف

و در آخرالف نام گلیست خوشبو و خوشرنگ بشکل نصف کره رنگش نافرمانی و خطهائے سفید در میان گلبرگها دارد و در میان گل چیزه سبزرنگ مائل بزرده و اندک ضخیم مانند زر گل نمایانست و هر گلبرگ آن بمقدار بند انگشت و قدره زیاده ازان می باشد زان آن را بجائے زیور جبهک در گوش می پوشند حسن و بهارے دارد بدانکه جبهک

مفسد اشتها و هاضم و مورث حسیان و مفسد خون و بالعرض محلل حرارت
 غریزی و مسکن او جاع حار و یابسه و تخم آن درد و سرد و در اول گرم
 منور و مخدر و قابض شکم و آشامیدنش بقدر ده درهم یا شکر
 جهت خشونت سینه و قصبه ریه و سرفه حار یابس و
 نفث الدم و تب و تقویت دماغ و ضعف جگر و گرده و تسمیم بدن
 و حرقت مثانه نافع و بوداده او جهت رفع بی خوابی موثر و دو
 درهم آن منور و خشخاش بری خشخاش سیاه است برگ خشن
 ترو زغب و تشریف آن زیاده از بستانی و گل آن ملون بالوان
 سرخ و بنفش و سیاه و کبود و غیره با اصطلاح اطباء قدیم افیون
 عصاره آن است و با اصطلاح اطباء جدید افیون لبن آن و باقی
 خواصش در کتب طب مذکور است

حنا - بکسر حاء مهمله و فتح نون مشدده و الف عربیهست و بفارسی به
 تخفیف خون حنا گویند و به هندی مهندی نامند نبات آن معروفست درختش
 تادوسه قامت بلکه زیاده ازان بلند می شود و ساقش بقدر یک ذراع و زیاده
 ازان و سرخ رنگ می باشد و برگ آن شبیه به برگ مورد و نازکتر
 و کوچکتر ازان و خزان ندارد مگر در فصل بارش سبز تر و خرم
 تر می باشد و نشو و نما می نماید و گل آن را که فاغیه نامند سرخ
 مایل بسفیدی و خوشبو است و در ایام بارش و زمستان گل می کند و
 ثمر آن بقدر فلفل و تخم همهچو اسپند در جوف آن می باشد و می
 گویند نر و ماده میشود نر را برگ بزرگتر و عریضتر و ماده را کوچکتر
 و سبز تر و برگ آن را اکشر زنان ساقیده بردست و پا می چسپانند
 تا آن را رنگین کنند طبیعت آن مرکب القوی مایل بسردی بعضی

در مفردات طبیعه مسطور است **ارغوان** از گلهائے پیااله است و معروف و مشهور در اکثر اناام و معرب آن ارجوان بضم همزة و سکون راءه مهمله و ضم جیم و فتح واو و الف و نون و رشگ ارغوانی رنگیست منسوب بدان درختش بقدر نیم ذراع و برگش بقدر چهار انگشت مضموم در درازی و عرضش بجاذب سربزرگ بقدر نیم انگشت اما کروی کم و عرضش در پائین بقدر برنج و در بلاد فارس کثیر الوجود است گل آن بسیار سرخ و مایل به بنفشه و نیکو منظر و بوئے چندان ندارد و طعم آن اندک شیرین و اهل فارس که مانوس بشراب خواری اند تنقل از آن می نمایند و مزه شراب از تنقل آن می دانند اعتقاد ایشان آنست که تفریح آورد و خلق و آواز را صاف می گرداند و چوب آن نرم و سبک و ثمره ندارد مگر تخمه که از آن مثل آن روید گرم مایل با اعتدال است و جوشانیده گل آن قی آورد و بدستور طبیح ریشه های بیخ آن مقی قوی است و زنان آن را برابر و می مالند موئے می رویاند و تخم آن در ادویه عین قایم مقام تشمیز است که آن را در هندی چاکسو گویند و گل ارغوان را بعضه مردم از ایران طلبیده درین جا کاشته اند و قسمه دیگر گلیست که آن را ارغوان می نامند گلش دورنگ می شود یک عباسی کمرنگ و دیگری درختش شاخ در شاخ از زمین می روید و بعد از آن تنه هم پیدای کند و در طول قادوسه قامت هم می شود و گلش خوشه خوشه می باشد و گلبرگش بسیار نرم و نازک می شود در ایام بهار بهارش فراوان می شود

گل افتاب پرست - و آن را در فارسی اذریون بمعنی آتش کوه نیز نامند و عرب آن را حنوه خوانند و شعراء عرب آن را می ستایند و در هندی سورج مکی می نامند درختش در بلندی تا یک قامت انسان کسره کم و زیاد از آن

خام زیور است که مردم سایر ملک هندوستان آن را در گوش می پوشنند بسبب مشا بهت این گل باجهه که مسهی به جهه که کردند درختش از قسم نجر و بیاره است

خطمی - بفتح خاء معجبه و سکون طائمه مهله و کسر میمر و یا و یکسر خا نیز آمده نباتیست معروف و آن را از اشواع خبازی شرده اند گل آن سرخ و سفید و بالوان دیگر هم بنظر آمده و نوع ارغوانی که بود آن را به هندی خیرو نامند خواصش در کتب طبیه به تفصیل مذکور است و صمغ خطمی که در تابستان از درخت آن میگیرند زرد و سرخ رنگ می باشد جهت تسکین عطش و حبس بطن مجرب دانسته اند

خبازی - بضم اول و فتح باءه موحده مشدده و الف و کسر زائه معجبه و یائه مثناة تحتانی بفارسی نان کلاغ و خیرو و بشیرازی خطمی کوچک نامند ملانفیس آن را سه نوع میداند یکی بستانی که بملوخیا و ملوکیه رسوم است و دیگر بری است و آن دو نوع است یکی عظیم و آن مخصوص باسم خطمی است دویم صغیر و آن را خبازی نامند برگ خبازی مستدیرو بیهزه و پشتش اشک خشن و گل آن کوچک و سرخ مایل به بنفشه و تخم آن مدور اندک پهن و در وسط آن اندک تقیعر و تخمش سفید و بعضی مائل بسیاهی و نبات آن کوچکتر از خطمی اکثر در چهار میروید طبیعت آن در اول سرد و تر و خبازی بستانی را برگ دراز و گل زرد و کوچک ترا زگل خیار ضهاد برگ خائیده آن تحلیل اورام و تسکین درد گزیدن عقرب می ماند و باقی خواص آن

آن سیاه رنگ و مزغب بعد شگفتن زرد نارنجی میگردد و در هنگام بهارش درخت او همه برگهای ریزد سوائے گل نارنجی و ناری هیچ برگه به نظر نمی آید بهارش دید نیست توگوئی که تمام صحرا را آتش زده اند و از هر طرف زبانها و شعله هائے آتشی سر بر کشیده چشم از دیدنش خیرگی پیدامی کند طبیعت برگ آن گرم و تر و گل آن سرد و خشک مشتهی طعام و مبهی و بجهت تحلیل دامایل و بشور و ریاح شکم و ریاح غلیظه محتبسه در بطن و قولنج و بجهت ذرب و خلفه و دیدان و بواسیر مفید چون قدری گل پلاس را در آب کثیر جوشانند و بطول بپزند برائے درد گرده و مثانه وادرار بون مفید و مجربست و نیز دکمید از جوشانیده او بدون جوشانیدن برتا به و غیره اند که او را گرم کرده باشند برائے درد بسیار مفید و گل جوشانیده او را بر خصیه بنندند جهت تسکین المر او مجرب و رفع ورم نیز گرداند و استرخار را نیز مفید آید و بطول از آب او درین باب نیز مجرب و در جبر کسر عظام قائم مقام مومیائی است و قابض شکم و دافع فساد صفرا و خون و بلغم و مدربول و نیز گل پلاس جهت مرض فتن که اکثر مردمان مدراس به بلائے آن گرفتار است بکارمی آید و ترکیب استعمالش این است که یک فلوس ازان گل خرید کرده تخمینا بقدر چهار توله خواهد شد دردی که مسی انداخته بلائے دیگران نهاده خوب جوشانند و قتی که خوب جوش آید آن وقت از آتش فرود آورده در پارچه مضبوط انداخته رس برآورده بر جائے آماس و درد که باشد علی الخصوص برخایه خود نرم نرم زده بدد انشاء الله خوب خواهد شد و گل سفید آن مقوی باه و ضهاد

می شود و بعضی آن را از جسم اقحوان می شمارند و این سخن اصلی ندارد و برگ آن شبیه به برگ جرجیر باشد که زغبی گویا بر آن غبار نهشت و نرم به شرفه و گلهائے آن زرد طلائی و بزرگ و پهن و مدور و درخشنده و در وسط گلهائے آن برگهائے ریزه سیاه مایل بسرخ و تند بوئے و خوش منظر و همیشه رو بآفتاب دارد و با حرکت آفتاب حرکت کند و شب پزمرده می گردد اما این معنی کلیه به مشاهده نرسیده و این گل بدو قسم می شود بری و بستانی و بوئے بری قوی تر از بستانی است طبیعت آن گرم و خشک در اول سیوم و بعضی در دویم گفته و گلشن در گرمی زیاده تر از سایر اجزا محل و جالی و با قوت تریاقیه مفتوح سد دماغی و کبدی و منقی دماغ و جهت امر الصبیان و امراض بارده دماغی و اعصاب و درد دندان و تقویت معدة و جگر و جمع فواید و تقویت باه و آوردن نعوظ و جهت بواسیر و جراحت ریاح و یرقان و استسقام و ادار بول و حیض و فضلات و اسقاط جنین و تفتیت حصاة و رفع قولنج و دفع سموم نافع

پلاس - بفتح جائے فارسی و لام و الف و سین مهمله لغت هندی است و آن را گاهای و ئیسو نیز نامند و حکیم شریف خاں رحمة الله علیه در شریفی نوشته که ئیسو گل پلاس رامی نامند درختیست هندی در صحرائے کرناژک کثیر الوجود است و غیر از هند وستان در جاهائے دیگر پیدا نمی شود و مستعمل گل و صمغ آنست دو صنف می باشد یک بزرگ و دیگر کوچک درخت بزرگ آن برا برداشت خیار سبز و کوچک آن بمقداریک و نیم قامت انسان و به ساق و برگ هردو شبیه باهم اند و مانند برگ جوز و سر برگ آن مدور مائل نسوین طلا و بهشت باریک و عمرزش بقدر چهار گره و غنچه گل

باروغن گل و آب سرد جهت اسهال مزمن مفید و اکثارش مضر مثلاً
مصلحش کندر مقدار شربت تادو در هر بدلش بستان افروز

بستان افروز - بضم با و سکون سین مهمله و فتح تائے مشنات
فوقانیة و الف و نون و فتح همزه و سکون فا و ضم راء مهمله و سکون
واو زائے معجبة لغت فارسی است و بحر بی حبق بستان و زینة الریاحین و داح
نیز گویند جهت آنکه بسیار خوش منظر است و هر گیاه
خوش منظر را عرب داح می گویند و بفارسی تاج خروس و گل حلوا
و گل یوسف و به هندی نوع صغیر آن را گل کوکنی و کبیر آن را جتادهاری
نامند و آن غیر حماحر است که حبق نبطی است چه حماحر برگ آن عریض تر
و پالوان و ساق آن سرخ و نبات آن قوی تر و بزرگتر و کمر گل
میباشد و بستان افروز برگ آن سبز و ریزه و گل آن سرخ مایل به بنفشی
و به رایحه و تخم آن ریزه و سیاه و براق و در کرائک سه رنگ
بملاحظه آمده یک سرخ و دویم زرد و سویم سفید اما سرخی که درخت
او خورد می شود گلش نازک و نرم همچو مخمل و برگ سبز دارد
اما کناره اش سرخ و باقی اقسام این قدر نرمی و خوبی ندا رد اما بشوخی
رنگ گلهای بستان افروز است و تخم همه اقسامش سیاه و براق طبیعت
مجموع آن سرد و خشک قابض و رادم آشامیدن آب معصوران بقدریک
اوقیه و بدستور آب مطبوخ آن با جلاب جهت رفع حرارت معده

و جگر و سده سپرز دافع **خیار شنبدر** بکسر خا و فتح یاء مثناة
تحتانیة و الف و رائے مهمله و فتح شین معجبة و سکون نون و فتح
بائے موحدة و سکون رائے مهمله معرب از خیار چنبر فارسی است

مطبوع آن محلل اورام و نزول آب در کیس و برعانه جهت دفع احتباس بول و حیض و تحلیل ورم مثانه و رحم و ثمر آن گرم و تر و دافع امراض گرده و مثانه و بواسیر و کرم شکر و فساد سودا و بلغم و حکیم شریف خان پلاس پاچژه را ثمر او دانند و صاحب مخزن الامویه پلاس پاچژه را ثمر درخت هندی دیگر میدانند بهمه حال پوست آن زرد و مغز آن سفید مایل بزرده و با اندک لعابیت بے طعم و بعد خشک شدن پهن اندک عریض می شود و چهار رنگ می دارد سرخ و کبود و زرد و سفید همه در خواص برابر اند و قطور آن باملاح اند رانی و پوست هلیله بالسویه در گلاب خیسانیده جهت رفع بیاض عین مجرب

حما حم - حما حم بفتح حاء مهمله و میم و الف و کسر حاء مهمله ثانی و سکون میم حبق بستنا نیست در شام حبق نجفی و بحر بی دیسم و به فارسی بعضی بستان افروز دانند و بعضی غیر آن دانسته و بهندی کلغه نامند نباتی است برگ آن شبیره به برگ بستان افروز و از آن بزرگتر و مختلف الوان و خوش منظر و در باغها بابستان افروز میکا رند و مشهور بلاقه خطائی است و در تبریز بگل عاشقان و در کرناک سه صنف می شود یکم برگ و شاخ و گل و نباتش همه سرخ رنگ می باشد و دیگر از بیخ تاسر در ختش سفید رنگ و همچو شمع کافور و برگش سبز و قسم دیگر میباید شد که گل سرخ و شاخ و تنه آن سرخی مایل برگ آن سبز اماکناره و پشتش مایل بسرخ در آخر اول سرد و خشک باقوت محله و را دعه و رافع سده دماغ و زکام حادث از بلغم و ضداد برگ آن جهت سوختگی آتش نافه و جهت رفع حرارت معده و جگر مفید و تخم آن مقوی دل و برشته آن

و شکر و قلاب بقدر مناسب بدهند جهت عسر و لادت و اخراج
 مشیمه بسیار محرب و پوست مسحوق آن همی حکم دارد و ضماد آن
 رافع قویا -

گل نارنج چینی - وهم اورا نارنج ولایتی گویند اکثر
 در باغات بلده مدراس درخت او موجود است شجرش زیاده از
 قامت انسان و گلش سفید در هر گل پنج برگ دارد و درمیانش
 ده دوازده تار همچو زر دارد و بسیار خوشبومی باشد و اندک مشابه
 بوئی گل نارنج متعارف این ملک یک رنگ میشود در ایام بهار
 چندان غنچه و گل بار آرد که بر گهائے درختش در غنچه و گل
 پنهان می شود و تا دور بویش میدود و بهارش، در شب مهتاب
 افزون تر از روز میباشد و ثمرش بقدر ثمر خرد نیم میباشد
 و بعد پختن سرخ و برگش سبز مثل برگ حنا اما گنده و ضخیم
 از آن -

پاندگرا - بفتح بائے فارسی و الف و نون ساکن و کاف عجمی
 و راء مهمله مفتوحین و الف در آخر درختیست معروف و مشهور
 و از چوب او تخم برند و نیام شمشیر و غیره و صنایق ملبوسی
 طیار می سازند چوبش نهایت سبک می باشد و کم قوت با ندک
 زور شکسته و پاره پاره میشود دو قسم میشود سرخ گل و سفید
 گل درختش در بلندی مشابه بدرخت پارس پپیل و اندک خرد تر
 از آن برگش مانند برگ سیم بر سطحش غبار نشسته -

گنیر - بفتح کاف و کسر نون و یائے تحتانی مجهول و سکون
 راء مهمله و نیز راء مهمله بعد از کاف می افزایند و کرنیر
 گویند دو قسم بود باعتبار رنگ سفید اورا کرنیر گویند بعوض

و بهندی املتاس و کر ماله و کرواله و سیال لاهی نامند در ختش عظیم
 و اطرافش تند و چوب آن خالدار و گل آن زرد شبیه بگل یاسمین اما گل
 یاسمین یک یک و جدا جدا میشود و گل خیار شنبر خوشه خوشه می باشد
 و در هر خوشه صد تا گل بلکه زیاده ازان پیدا می شود و هر خوشه اش
 بقدر یک دست طولانی دارد بلکه زیاده در مو سم بهار هر درخت چندین
 صد خوشه بار می آرد که تمام صحرا و کوهستان همچو بسنتی پوشان ملک
 هندوستان بنظر می در آید و مردم را تماشاخانه بهارش از جا می ربايد
 و ثمرش دراز بقدر یک ذرع میباشد بسطبری اجهامی بل زیاده ازان
 و در جوف آن پرده هائے خشبی و بران رطوبت سیاه چسپیده و منجمد
 گشته که آن را عسل خیار شنبر میگویند و پرده هائے خشبی او را فلوس
 خیار شنبر می نامند و عسلش شیرین طعم و بد مزه و جذب است و بهترین
 آن سیاه براق و پیوسته باریک بالیده و رسیده و شیرین عسل و کم بوگه
 آنست اگر خراهند عسل از خیار شنبر بگیرند باید که ثمرش را با آتش
 گرم کرده معاشکته عسل آن را ازان جدا نمایند و باروغن بادام چرب
 کرده استعمال سازند به هر نوع که خواهند طبیعتش در اول گرم و ترمیلین
 سینۀ و طبع و مسکن حدت خون و منقی عصب و محلل اورام حارۀ دهان
 و حلق و احشا و غیرها مسهل برفق بیغالیه حتی زنان حامله و اطفال
 را مناسب و باادویه مناسبه هر خلطی مسهل آن و مضر معدۀ معشی
 و گل آن نیز ملین طبع چون بجوشانند و باروغن بادام و غیره بخورند
 و مرطابۀ گل آن همچو گافند ترتیب میدهند نیز ملین است و بد ستور
 برگ نورسته آن و پوست سیاه آن را بقدر چهارتوله بجوشانند و با زعفران

از انجمله آگن است که ناله ها که جانکاه می نهاید و صدائے روح اسا می بر آورد آوازش بلند و شیرین است دو سه صدائے خاصه خود میگوید صدائے تمام مرغان را در شب و روز ذوبت بنوبت میگوید یکقدم از بلبل هزار داستان افزون است در جثه بقدر گنجشک خانگی می باشد بلکه حقیر و نحیف تر از آن اکثر در کناره تالابها و تالابچه ها و غدیر ها و کنار نهر ها مسکن دارد و در صحرائے اطراف نیلور و کند کور و نواح قصبه او دگیر خصوصاً قریب رحمت آباد بملاحظه را قمر در آمده که آگن و چرندهول و غیره جاذب آسمان پرواز می نمایند و خوشنوائیها می کنند که دیدنش افسرده مزاجان را دلگری و آشفتگی خاطران را بیخودی بخشد و از سماع نوائے دلربائی این مرغان دل هرگز میل نمی کند که از آن مقام بیشتر قدم گزارد و ازین لذت و تماشا بازماند و فرق درمیان آگن و چرندهول آن بود که بر سر چرندهول پرها که دراز میباشد و در سران نمی باشد و غذایش ملخ و کرم و از حیوانات راله

چرندهول بفتح جیم فارسی و رائے مهمله و نون ساکن این مرغ از نامداران مرغان خوشنوا و خوش صدا است همچو آگن در روز و شب تمام صدائے مرغان خوش صدا و غیره میگوید اما آوازش از آگن پست واقع شد در رنگ و جثه اندک فرق از آگن دارد و غذایش ملخ و کرم و از حیوانات راله و بر سر چرندهول پرها که دراز مثل هدهد میباشد در زبان هندی پوپی می نامند

ثوبن باغی موحد و سرخش را رکت بهت درختش بقدرقد آدم و کم و زیاده ازو شاخهائی بسیار دارد و از تنه آن میروید برگش به درازی برگ چانس و از و کم تر و سبز و رگهائی باریک در و نمایان و گلش نیز پهنی و هزارا می باشد در پهنی گلبرگ پنج شش می باشد و در هزارا برگ مضاعف می باشد گرم و سبک و مضاعف نور چشم و دافع جوشیدگیهائی بدن و جذام و دما میل و بشور و گرم شکم و جرب و از سمیات است و نگهداشتن گل آن را در خانه اهل هند باعث جنگ دران خانه می دانند و پوست گنیر در اطلیه و اضده ضعف باه استعمال نهوده شود و گویند که اسم دغلی است -

گنیر و لایتی - درختی است بعینه همچو درخت گنیر اما برگش بقدر هشت انگشت دراز و کم عرض باشد یعنی عرض او بقدر عرض برگ تهرندی که آن را املی گویند میباشد و رنگ گلش زرد با کمی زردی از تمام شاخ و برگش پیدا است و ثمرش بقدر کنار خرد سبز رنگ هر گاه که پخته شود مایل بزرندی گردد و برو چهار خط می باشد -

باب - دوم

در ذکر اقسام طیور و مرغان که در ملک پایان گهاث و بالا گهاث پیدا می شوند هر چند حصر این جنس مرغان از مقدور بشری زاید است لا جرم بعضی از مرغان آنچه که راقم دیده و از ثقات این ملک کیفیت آن شنیده ترجمه احوال آنها بنویس قلم داده آید مرغان خوش نوا و خوش الحان که درین سرزمین پیدا می شوند

لال بفتح لام و الف و لام ساکنه مرغیست بسیار صغیر و نازک و خوش رنگ خوشنوا رنگ تمام بدنش اکثر سرخ و بالائے آن نقاط سفید مدور دارد و رنگهائے هر دو بال و دمش سیاه و منقارش سرخ و نازک و رنگ ماده اش خاکستری زیردم چند پر سرخ دارد اما منقارش نیز همچو در سرخ آن را در زبان مدراس منیا بضم میم و نون ساکن و یائے مثناة تحتانی مفتوح و بعد از آن الف و نون ساکن میخوانند و نیز چند پر سرخ و سبز بالائے کمر که منبت پر هائے دم است میدارد این مرغ بسیار لطیف و نهایت نازک است و رنگ بعضی زردی دارد و بعضی سرخ سیاه مائل و سفید یکرنگ یا سیاه یکرنگ بسیار نا در است و لال سفید بهشاده راقم رسیده و در حالت گریز همچو ماده خود رنگ میگیرد و بعضی پر سفید و بعضی سرخ برونک چیتامی شود و این مرغ با هر جنگ کنند اما تا ماده در میان نباشد جنگ نمی کنند و ایام هستی ایشان آخر بر شگال و تمام موسم سرما است چون لال در فارسی و در هندی و دکنی بمعنی سرخ است و هر بمعنی لعل که جوهریست کاذبی که در بدخشان بهر رسد و رنگ او سرخ است لال را ازین سبب لال میخوانند و بعضی آن را سرخ و سرخه می نامند

عندلیب بفتح عین مهمله و نون ساکن و دال مهمله مفتوح و لام مکسور و یائے تحتانی ساکنه و جائے موحده در آخر در فارسی آن را هزار داستان و هزار دستان و بلبل خوانند از مرغان خوشنوا و خوش الحان است و از خوشنوائی در عالم معروف و از عشق گل در همه مردم رنگین خیال موصوف درین ملک بلبل هزار داستان که دفنش ظاهر کرده آید پیدا نمی شود و آنچیکه درین ملک بلبل صدا شده بچندین رنگ دیده

بهارت بفتح با و ها و الف و رائے مہملہ مفتوح و تائے مشددة فوقادی ساکنہ جا ذوریست معروف در کنار تالابها و لب جویها مسکن دارد آوازش خوش و صدایش دلچسپ و مرغوب است غیر از ذوائے خاصہ خود نمی گوید و در حبه و رنگ شبیه و قریب بچرندہول و اکن است

دیر بفتح دل مہملہ و یائے مشددة تحتانی و رائے مہملہ ساکن از مرغان خوشنوا آئی بلند آواز است یکے کلان میباشد که آن را دیر آچی زمیگویند گردن و سرش اندک کشیده و سینه فراخ و قدرے برآمده و دیگر خرد در جثه بقدر صغره که آن را مہولا گویند

پدہ بکسر بائے فارسی و دال مہملہ مشددة مفتوحہ و هائے ساکنہ جانوریست معروف دو قسم می شود یکے کلان و دیگرے خورد رنگ هر دو واحد اما فرق این است که پر هائے زیر دم پدہ کلان سرخ رنگ می باشد و پر هائے زیر دم پدہ خورد سفید رنگ صدائے هر دو پدہ بلند است و در خوشنوائی و نیکو صدائی پدہ خورد بهراتب بہتری دارد و از مرغان معروف و مشہور است

ہدہ بکسر اول و ثانی مشددة از جنس مرغان خوش رنگ و خوش بو است در صحرا و بوستان ہمدہ جاموجود بود در حبه از لعل قدرے کم میشود و درو چندین اشواع میباشد تہام اشواع او نازک و خوشنوا می باشند لیکن مرغے کہ رنگین تر درین جنس بود بسیار نادر و لطیف و خوش آواز است

پپلیک - بکسر جائے فارسی و یائے ساکن تحتانی و لام مفتوح و کاف عربی ساکنه در آخر جانوریست معروف زرد رنگ و بر روئے و بر بازو خطوط سیاه و اندک سبز رنگ دارد دو قسم می شود خورد و کلان خوردش خوش آواز و خوش الحان است در ایام مستی نوا هائے خوش و دلفریب میکند تا مدت چهار ماه صدا می نهاید و در هنگام کریز صدا نمی سازد چون رنگ اکثر بدنش زرد است مسمی به پپلیک شده چه در هندی و دکنی شی زرد رنگ را پیلا گویند و بعضی روایت کنند که موسمی است در موسم دریں ملک می آیند

ابلقا - بفتح همزه و بائے ساکنه و لام و قاف هردو مفتوح و باالف و بجائے الف ها آورده ابلقه هم میگویند مرغیست رنگین پر و بال و خوش نوا در اطراف رود کشما اکثر آشپاشه بندهد و بچه ها میدهد رنگ شکمش سفید و هردو بازو سیاه و بر چهره سوکه سیاه و سفید دارد و سوکه عبارت از خطوط دنباله دار چشم است خواه در گوشه چشم باشد و یا غیر آن و منقار و پایهاش زرد رنگ مایل باندک سرخی -

بهمیراج - مرغیست سیاه رنگ بقدر یک دست دراز میباشد دو سه پردردم دارد آن هم بقدر یک بدست درخوشنوائی معروفست

کولسیا - بضم کاف و واو بعد ازاں و لام ساکن هردو و سین مبداء مفتوح چالف زده و آن را بهچنگه نیز نامند بضم بائے موحده و هائے زده و فتح چهار و نون ساکن و کاف عجمی و الف در آخر مرغیست سیاه رنگ دمش دوشاخه بر زاغ وزغن و تمام مرغان غالب است و هر

شده یکسایه رنگ جعد دار که زیر دم چندین سرخ رنگ دارد اگر اورا صید کنند و نگهدارند خوب می گوید و خوش الحان می نماید و اطفال اهی بلبل را گرفته و تربیت کرده باهم می جنگا خند قسم دوم به همین طور سیاه رنگ می شود و اما بالاتر جعد چند پر دراز مثل هدهد برخاسته دارد و زیر دمش نیز پرهائے سرخ میباشد اما اندک جسیم و طویل ازین بلبل میشود در هر دو جانب کله اش پرهائے سرخ و هم زیر حاقوم پرهائے سفید میباشد قسم سوم بلبل سفید رنگ است که سرش سیاه باشد قسم چهارم بلبلیست که در شکل و شباهت بعینه همچو بلبل سفید رنگ سیاه سر باشد لیکن در دمش دو پر دراز بقدر یک دست کسری کم و زیاده دارد و قسم پنجم بلبله باشد که رنگ تمام بدنش همچو پارچه که از گل ارمنی رنگ داده باشند می ماند در حبه و شباهت مثل دیگر بلبل است اما در دمش دو پر دراز بقدر یک دست دارد لیکن دوشاخه بلبل شیرازی و قندهاری از مشاهیر بلبلان و لایت است و در خوش الحانی سر آمد مرغان روزگار اما بجلا حظا راقم هیچ گاه نرسیده

کوییل - بضم کاف و سکون و او و فتح یائے مشنات تحتانی و سکون لام جاذوریست خوش آواز و در موسم برشگال و وقت گل کردن انبه بشورش می آید و نالهائے عاشقانه می نماید بقدر زاغ کو چک میشود بلکه کمتر از آن نر و ماده می باشد رنگ ماده سیاه و چشمش سرخ مایل بزرده و سرش سفید رنگ منقط بنقطهائے سیاه و عادت ماده اش آنست که در آشیانه زاغ بیضه می دهد و زاغ آن را پرورش می نماید هرگاه که گله شود طاقت پرواز پیدا کند از خود دور سازد از ثقات شنیده شده که بچه هائے کوییل را اکثر در آشیانه زاغ می یافتنند و آشیانه کوییل را هر کس دیده باشد

از همه اوقات بود مثل نوک برگ درخت خارچیل و تار و خرما و یا بر شاخسار دیگر درختان که زیرش چاه و کوه بوده باشد که مردم را در آن جادو شواری گذر افتد بدستور حیوانات دیگر بهمه حال سر آشیان آنقدر از لیف درخت خرما و خارچیل و تار و غیره مستحکم می‌نمایند که از باد تند و صدمات او اصلا ضرر بد و متصور نیست و هرگز آشیان که از پیوند نگلد بدستور از صدمه بارش او آسیب نمی‌خورد حاصل باد و باران او را آسیب نمی‌رساند و این مرغان جفت جفت می‌باشند و هر جفت دو آشیان می‌بندد یکی برائے بیضه دا دن و بچه بر آوردن و دیگر برائے اقامت خویش اما آشیان که برائے بچه کشی درست می‌سازد دراز کردن بقدر یکجواب و زیاده ازان و جای در آمد و بر آمد آشیان همین می‌باشد در نهایت آن همچو دیواری زلیف هائے خرما و خارچیل ترتیب داده و نشیبی و کوه اندرونش و ضح کرده در آن بیضه نهد و بچه هائی پرورد تا آنکه بچه ها پروال بر آورند و پر واز نهانند و آشیان که دیگر قریبش تیار می‌سازد بالایش سایه دار واز هردو سرش از و کشاده دا رد در هنگام بچه دادن و بیضه نهادن تراگر در آشیان رود ماده در آن می‌نشیند و اگر ماده در آشیان بوده باشد در آن می‌نشیند و مردمان این ملک این قسم آشیان را او را گهواره نام نهاده در هنگام کریز فقط بر آشیان که دورخه اکتفا نماید پوشیده مباد که این نوع مرغان بغایت زیرک اند هر چه تعلیم کنند یاد میگیرند چنانچه بمشاهده رسیده که سپاری و بیژة پان را قطعه قطعه و نوبت بنوبت از دست کسی و یا از جائه که نهاده باشند گرفته می‌آورد و در دهان صاحب خود می‌ندتا بخورد و حاقه آذغشتی را اگر در چاه اندازند بسرعت پرواز کرده در منقار گرفته می‌آورد و بصاحب خود

مرغ رامی زندومی راند خواجه مرغ بزرگ باشد خواجه خورد از هنگام
 سحر آغاز خوشنواقی می نهاید و خالهائی دالر با و صدا هائے پرسوز میسا زد
 و مردم او را کوتوال مرغان قرار داده اند دریں ملک آشیای می نهید
 و بچه پر آورد -

هریوه - بفتح ها و کسر راء مهمله و بعد از ان یائے تحتانی
 ساکنه و واو مفتوح و هائے زده مرغیست خوشنوا و خوبصورت سبزی
 در رنگش غالب پرهائے زیر شکمش سرخ است و سوهائے سیاه زیر و
 بالائے چشم دارد و هریوه سه قسم می شود یکے بقدر فاخته کلان و این خوشنوا
 نیست و دیگر هریوه که آن را هر یال میگویند آن هم آواز خوش چندان ندارد
 قسم سوم بقدر بلبل میشود امدمش کوتاه بود بسیار خشنواست
 هرچند این قسم مرغ در هر جا موجود است امدار تحلقه تنجاور بکثرت
 است

بیا - بفتح بائے موحده و یائے ثنات تحتانی مشدده مفتوح
 در آخر الف ساکن نام مرغیست زیرک و خشنوا بقدر کنجشک می باشد
 دو قسم میشود یکے رای بیا و دیگرے قبای بیا امارای بیا چندان فرق
 از کنجشک ماده ندارد الا آنکه اندک زردی در پرهائے او زیاده می باشد
 بدستور ماده قبلی بیا بخلاف خرتیلی بیا که سینه و سرش تاگردن یکسان
 زرد رنگ و منقارش اکثر سیاه و سفید می باشد و در پرهائے پشت سیاهی
 غالب بود و گردا گرد چشم نیز سیاهی باشد در درست پستن آشیانه
 ضرب المثل است او آنچنان آشیانه خود را در جائے بلند می بندد که دست
 انبیت جنس انسان و دیگر حیوانات از ان کوتاه باشد و محفوظ و مصون

جرز - جانور یست کلاں که درجته برابر ماکیان کلاں میباشد رنگش صندلی مائل به تیرگی منقارش مثل منقار زاع رنگش خاکی درین جابجه کش نمی شود درهوسم اخیر برسات وارد می گردد و قسم دیگر ازیں خرد ترمقدار چوزه مرغ چهارماه رنگش کبودی مایل بسپاهی کولسه بهجنگه می نامند بمقدار بلبل می باشد دم او خوالفقار دارد رنگش مثل زاع بچه کشی درین نواح بسیار است

بلبل - جانوریست سه قسم است یکم معروف و مشهور که درین ملک بچه کشی او بسیار است و دیگر بلبل سوگه دار ازیں بلبل خرد می شود رنگ سیننه سفید میباشد موسم وارد شدن او همراه تلیر است دیگر بلبل سلطانی که ازیں بلبل کلاں میباشد و دم او دراز و سفید ترمیشوداز دور چنین معلوم می شود که شقه پارچه سفید جنبه ندیده است

دهن چری - جانور یست بمقدار زاع کلاں رنگش صندلی مایل بسفیدی منقار او مثل زاع بالاته منقارش یک شاخ برآمده است که از دور چنان معلوم میشود که دومنقار دارد بچه کشی او درین ملک بسیار است

چهپیکه - جانور یست بمقدار غوغائه رنگ او زرد مائل بسفیدی سرش بسیار کلاں می باشد بمجرد غروب آفتاب از جائه خود درتلاش آب و دانه پیروی می آید

شاما - از جنس مرغان خوش آواز خوش نوا است بمقدار صغوه که درهندی مبرلا گویند میشود پرهايه پشت تمام سپاه دارد و رنگ

می دهد و از ادسای چندان مالوف می شود اگر بگز آرند به مرغان هر جنس خود آمیخته باز نزد مربی خود می آید و از آشپای و هر جنسان یاد نمی کند به ریپ از مرغان باوفا است آشنای راقم این سطور که کهرک را به نام داشت و از قوم کایت به بود نقل کرد و قتیکه خود از هندوستان به همراه قافله برآمده در مقامی از ملک دکن فرود آمد و در آن مقام این مرغان آشپای داشتند ناگاه ماری خرد باراده خوردن بهیچانه این مرغان بهزار محنت و مشقت خود را در آشپای یکی ازینها رسانید و اندرون آشپای خزید و قتیکه اینها مار را دیدند شورها نمودند نظر بعضی از مردم قافله از سبب شورش و فغان این مرغان بطرف آشپای این مرغان بود و آمدن مار باراده خوردن بهیچانه این مرغان دیدند تا آنکه مار در آشپای خزید هراک از مرغان تار به از لیفهای خرما در دهان گرفته منفذ در آمد و برآمد آشپای را چنان مستحکم یافتند که ماردیگر بار بیرون نتوانست آمد و بعد از آن هر مرغ پرند کوچک بزرگ درخت دار جیل سر آشپای در آن جامستحکم کرده بودند آمده یک یک تارلیف را از آنجا کشیدند در فرصت آن آشپای از آن جاددا شده بزیر افتاده مردم بوالهوس بطمع گرفتن بچه بیاد میدادند گسانیکه ازین معنی خبر داشته بودند منع کرده مار را کشتند و صورت واقعه از دیگر مردم قافله ظاهر کردند و تیلی بیادریں نوع مرغان خوشنوا و خوش صدا می شود و صفات و کمالات او بیش از پیش است و بر زبان مردم مذکور حاجت تحریر ندارد

تلیپیر - جادور یست به مقدار پیه رنگش سیاه و نیز ابلق هر می شود در موسم اخیر برشگان می آیند بچه اینها درین ملک کسی ندیده است می گویند که از کاشپیر می آیند تا موسم شروع تابستان درین نواح می باشند باز میروند

پیدا می سازد و خاربر زبان او پیدا می شود و ما هراں اگر علاجش کنند به می گردد و این مرغان شب بر درخت بیستوتت میسازند هنگام طلوع سپیده صبح همه ها چهچه می نمایند و صدائے خوش بلند سازند

که از شنیدنش تاثیر عظیم در دلهاقے سامعان میشود اما پپوے مینا

بفتم جائے فارسی اول و ضم جائے فارسی ثانی و وا و ساکن و کسر همزه و یائے تحتانی ساکن در آخر مرغیست خوشنوا و خوش صدا منقار و پایش زرد و رنگ سینه زرد اندک مایل بسرخ و پر هائے زیر شکمش سفید و بر سرش پر هائے سیاه توگوئی که زرد روغن چرب کرده اند و در این ملک کثیر الو جود است اگر تربیت کنند بسیار خوشنواقی میسازد

دیبخا بدو جائے موحده مفتوح اول مخففة و ثانی مثقله و فتح غین

معجمه و الف اسم طاقریست هندی که آن را در فارسی طوطی و به هندی طوطا نامند پسند نوع میشود سه ازاں بزرگ و دو کوچک و یکے از قسم طوطیان کلان که سرخ منقار و پر هائے بناگوش و زیر حاق نیز سرخ دارد و رنگ سایر بدنش سبز و طوقی سیاه در گردن دارد بسیار خوش منظر و زود از تعلیم سخن گوید آن را مردم بنگاله بدنا نامند و دیگر نیز منقار سرخ و پر هائے بناگوش برنگ گل کاسنی و تمام پر هائے بدنش سبز یکرنگ و دنبالش زرد بسته رنگ و طوق سیاه در گردن دارد و درازتر از همه طوطیان هندی میباشد و قسمه دیگر را منقار و سر سیاه و از قسم اول "حقیرتر و از جنس طوطی کوچک هست که آن را فریدی نامند درین صنف دو نوع میباشد یکے کله

پرهائے سینه زرد مایل بسفیدی منقارش همچو منقار بلبل سیاه رنگ
 هردو پایش زرد سبزی مائل دنباله چشمش مائل بمرخی درجسته
 بقدرار پهبوی مینا درطول بقدریک شبر صدائے همه مرغان گوید
 الحانش دلکش و آوازش دلچسپ و خوش از مرغان نامدار خوش نوا است
 گویند که دریس ملک پیدا نمی شود از کوهستان بشول بضر جائے موحده
 و قائم مثنیات فوقانی هندی و وافتوح و لام ساکن در آخر جائه
 است در هندوستان می آرنند و می خور و شنند گران قیمت می شود دربلده
 حیدرآباد و غیره تا یکصد روپیة و زیاده ازان قیمت یابد

مینا - بفتح میمر و یائے مثنیات تحتانی ساکنه و ذون مفتوح
 جالف زده شارک را گویند و او دو قسم میشود یکم را نام کالی مینا و
 دیگر به پهبوی مینا درکالی مینا اصناف است و آنچیکه دریس ملک
 کثیر الوجود است مینا نیست که رنگ تمام بدنش سیاه و نوک
 پرهائے دمش سفید و درهردو بال او دو دوسه سه پر خرد ترک سفید
 میباشد و منقار و هردو پایش زرد رنگ سفیدی مایل و گردا گرد هر
 دو چشم همچو شحم چیزه دارد اما زرد رنگ میباشد و دیگر مینا
 نیست سخت سیاه رنگ در شکل و شباهت مثل مینائے مذکور لیکن یک
 خطی از شحم زرد هلال آسا زیر چشم بتفاوت یک انگشت دارد و
 این را مینائے بنگالی میگویند اما در ملیبار پیدا می شود هردو مینا
 شیریں مقال خوش گفتار هرچه آموزند یا دمیگرد و صاف میگویند
 صدائے مرغان را جدا جدا صاف بر زبان میرانند و اکثر آزار صرم

شیرین گفتاری نهید و آواز مرغان یادگر فته خود می گوید اما بهر
خوش شکل و خوبصورت میباشد درین ملک پیدا نمی شود از ملاقی
کوسته می آورند هر پنجا از بیست روپیه تاسی و پنج روپیه قیمت
می یابد و نا در است که زیاده ازین قیمت داشته باشد و درین ملک
پیدا نمی شود

هیراهن قسمی از طوطا است که از ملاقی کوسته آورند خوب
زبر دست و کلان جثه باشد و منقار زرد دارد و زیر گلو همچو تعویذ
خطی نیلگون رنگ دارد و بزرگتر در جثه از طوطا یعنی طوطی میشود
و بر سر هر دو بالش پرها سرخ دارد و دم او کوتاه و او یکی از اقسام
طوطی است و درین ملک پیدا نمی شود

کا کا تو امرغیست سفید رنگ از ملای کوسته می آورند سه صنف میباشد
یکی بزرگ کلان جثه بهقدار یکدست در درازی و منقار و پایش سیاه
و بر سر کلامی دارد از منقذ بینی تا آخر سر و گاهی پرها آنرا بر
می چسپاند و گاهی استاد کند خصوصاً در هنگام صدا نمودن استاد و بر
می نماید گفتارش از طوطی نا صاف است دویمی سفید رنگ بالائی سرش
سوائی کلاه مذکور دو سه پره و دراز استاد دارد بعینه مثل هدهد و شور
صدایش مثل نوری مغسورا بر هر میکند سیومی هم بصفت مسطور امار
کلاه بعضی پرزرد رنگ دارد و این مرغ هم از جنس طوطی است و درین
ملک پیدا نمی شود

طاوس - از سر آمد مرغان رنگین پر و بال است و معروف در حسن
و جمال دمش بسیار دراز منقارش سفید مائل به نیلگونی و بر دمش

بنفش و منقار زرد دارد و رنگ سایر بدن سبز پسته و دیگر منقار زرد و رنگ تمام بدن پسته غرض هر دو قسم بسیار خوشرنگ و نهگو منظر و دلربا است از جنس کلان تکلم کم میکند و سخن کم یاد می گیرد و حرف بعضی ایشان با صغیر است و بعضی به صغیر اما کوچک تراز طوطیان کلان و در پنجره خود را معلق در شبهامیدارند و دیگری که آن ر نودینه گویند که او بنفش و منقار و ساذر بددش سبز پسته

توقا بضم تاءه مثلثات فوقانی و وا و مجهول ساکنه و تاءه مثلثات فوقانی ثانی مفتوح و الف ساکن در آخر مرغیست سبز رنگ در درازی کم از دست منقارش سرخ و پایش خاکی رنگ و درگردنش خطی سیاه میباشد و در بعضی خط سیاه و سرخ با هم میباشد و ماده را این طوق نمی شود و طوطی هند عبارت از وست بغایت شیرین مقال و نهایت خوش گفتار است در و اصناف به شمار بعضی خورد بعضی کلان و بعضی را سر سرخ می باشد بل در اطراف بال و دم پرها هم سرخ و دیگر رنگ دیده شده و اگر پنجاه سالش نگا هداوند مالوف نمی شود و اگر بگذارند باز بدست آمدنش دشوار و اهل عرف و شعرائه هند او را در بیوفائی همچو لولیان میدانند

نوری بضم نون و سکون واو و کسر راءه مهمله و یاءه تحتانی ساکنه از جنس طوطی است اما بزرگ تراز و رنگ بعضی سرخ و بعضی را رنگ نارنج و بعضی سبز اما بر پشت شکل گلی دارد و هر کرا این گل بر پشت باشد از قسم بهتر و گران قیمت شود و هر که ندارد فرو تر پایه است و کم قیمت اکثر منقارش زرد همچو طوطی

می داشتند برائے مشابهت رنگ قمری بفاک آن و جمع آن قمری آمده
و گفته اند جمع اقمر است مانند احمر و حمر و یا جمع قمر است مانند
رومی و روم و زنجیرو زنج ماده آن را قبریّه گویند و در آن را ساق
جر و جمع قمری غیر منصرف است و آن را بهندی ثوئا نامند
و چرا بر فاخته خرد میشود و باطوق و بسیار مانوس با انسان و خوش
منظر و خوش آواز و لفظ کریم از صوتش صاف ظاهر معلوم می شود
دو نوع میباشد سفید و زرد و در تاریخ منکور است که از جمله هدایا که
بعضی ملک هند هدیه برائے سلطان محمود سبکتگین فرستاده بود قمری
بود که چون طعام زهردار را میدید چشمهایش سرخ گشته و اشک از آن
جاری میشد و متحجر می گشت و چون آن حجر را سوده بر جراحات دهن
کشاده می پاشیدند جز ودی به می شد و زخم آن را اگر بطفل خوراندند
بهاشت سرعت تکلم آنست بودن آن در خانه باعث عدم تاثیر سحر
و سبب رد سحر است و رفع چشم بد از صاحب خانه

کبوتر - بضم کاف و بائے موحده و وا و ساکن و فتح تائمه مشنات فوقانی
و رائه مهله ساکن در آخر فارسی است و در عربی آن را حمامه و حمام
خوانند دو قسم میباشد یکی صحرائی و دیگری اهلی کبوتران صحرائی غیر از رنگ
نیله بنظر نیامده و نیله در کبوتران رنگیست که رنگ تمام بدن خاکستری و مائل
بسیزی بود و بر هر دو بازو خطهائمه سیاه دارد و این خط را در اصطلاح
کبوتر بازان دوریها می نامند و دوریها بر دو قسم است یکی روشن
دیگر کنگال روشن بزرگ پستانی میباشد رنگ کنگال زمردی بود مائل
بسیاهی و کبوتران اهلی آنقدر رنگین پر و بال میشوند که دیده

دقشه همچو پاڼه شتر و ملون باقسام رنگها و در هنگام مستی رقص
میسازد پرهاغه دم را استاده کند و شکش مثل چترمی نماید گاه پیش
رود و گاه پستر میشود تایکپاس بهمین حالت رقصا میباشد و صدائه
خوش می نماید و ماده اش دم دارد اما دراز و رنگین ندارد و حسن
ماده او نسبت به طاوس هیچ نیست در صحرائه این ملک بکثرت است
خصوصاً در جنگل تحلقه چنجی و غیره به شمار است.

فاخته - بفتح فا و الف و کسر خائمه معجمه و تاء مثنات فوقانیه و هادر
آخر لغت فارسی است ونیز بفارسی کرکرو و به هندی پانگک نامند و در
عربی عرفیه و نزداهل انطاکیه مشهور به دیهامه است دو قسم میشود
خرد و بزرگ هر دو قسم مطوق بطوق سیاه کلانش قریب بجشه کبوتر
متوسط اکثر خاکستر و بعضه شبیه پرنگ کاسنی میباشند و بعضه به تمام
بدن مکس دارند و آن را در اصطلاح کبوتر بازان مکسی میگویند و بعضه
خردتر از کبوتر و قلیل الالفت باشند و احسن الصوت بود در آخر
دوم گرم و خشک بهر فالج و رعشه و خدر و امراض عصبانی و ریاح غلیظ
و تفتیح سدد قطور خون تازه گرم آن جهت بیاض چشم موثر و خوردن
گوشت آن موثر به خوابی و دیر هضم و مار از آواز او بگریزد

شبرنگ - مرغیست خوشرنگ و ملون بچندین رنگ

نورنگ - مرغیست خرد ملون به نه رنگ و موسمی است هرگاه
موسم آمدن برسد هزارهائی آیند و در هرجا نمودار میشوند و بعد
موسم نایاب میشوند -

قهری - بضم قاف و مکون میمر و کسر رائه معموله و پاڼه نسبت منسوب
بقهر است نام شهریست از بلاد مصر و بعضه آن را بلده اسکندریه

در شهر کرمان بقدرت یزدانی پیدا شده از همه جنس کبوتران کوچک تراند اینها را بسبب کوچکی و گران قیمتی و ناپایدی آنها نمی پرانند گویند که دارا شکوه بن شاهان کبوترها را ریزه دهان را برائے امتحان پرانیده بود اینها مثل کره باز کابلی بازی میکردند بهمه رنگ میشوند در هر رنگ کلاه سر سفید دارند

پنجم لوئن - بر روی فرش می غلطد آنها را بسبب غلطیدن نمی پرانند و اکثر پوپی یعنی کاکل دار می شوند در بیان کبوترانیکه در کار پرواز می آیند و این هفت جنس اند اول نیشاپوری و این کبوتران را نیشاپوری از آن جهت میگویند که در شهر نیشاپور اول اینها را یافته اند نسبت به کبوتران دیگر دم دراز و پهن تر دارند بهمه رنگ میشوند و سفید بیشتر حلقه می زنند بلند تر میشوند حتی که از نظر غایب میگردند و باز پیدا می شوند

دوم کپیرنی - که آن را در دکن جوت میگویند طریق پرواز اینها آهسته که ماده را پنهان کرده نورانی پرانند و او بطرف آسمان بلند می شود و دور تر میرود حتی که از نظر غائب میگردد و چون ماده اش را بنمایند خود را معلق زنان بزیر اندازد بیشتر سفید رنگ میشود

سوم گره باز - که آنها را کابلی میگویند برائے آنکه این جنس کبوتر اول در کابل بقدرت قادر کامل پیدا شدند در هوا معلق استاده بازی کنند و اندک کوچکتر می شوند و بهمه رنگ می باشند و تمام سفید چشم می شوند و آنکه سیاه چشم درینها می شود در عرف کبوتر بازان زمان لاحق آن را کابلی میگویند و این بس کمیاب اند

از دیدن ایشان سیر نمی شود و در هر خانه که باشند از خوبی و رنگینی اینها آن خانه در حکم گمازار می گردد و بدانکه کبوتران بر دو قسم است یکم آنکه کبوتر بازان آن را در پرواز می دارند و دیگر آنکه بهر پرواز بکار نمی آیند و آنکه در پرواز نمی آیند و نمی پرازند پنج قسم اند

اول یاهوگو - که اینها را بسبب قلت آنها که کم پیدا می شوند و بنا بر تعظیم ذکر جلی که میکنند نمی پرا خند اکثر سفید رنگ میشوند و بزرگ هم کم ترمی باشند دویم

لقا - و این را بنا بر خم و پیچ کردن و سنگینی دم نمی پرا خند اگر پرا خند زیاده از سردیوار نتوانند پدید بیاورند رنگ می باشد بیشتر سفید و ابلق یعنی کاپرا و تحفگی این جنس آنست خم و پیچ کردن راست بوده باشد و در دمش هفتادپر و هشتادپر داشته و دم هم راست داشته باشد و بکی ندارد بیش از چهل و هفت باین قسم کبوتران بهمه خوبی در کبوتر خانه محمد افسین صاحب و حافظ صاحب کلیمی و غیره اشخاص بملاحظه راقم رسیده الحال از نظر غائب و نا بود می نماید

سپهر رطه - که از همه کبوتران بزرگتر و جسیم تر میباشد و رطه در همه قسم میشود

چهارم ریزه دهان - که منقارشان مقدار دانه برنج و پره بینی شان همچو دانه نخود و هیئت مجموعی منقار و پره بینی اینها در دیدن همچو نخود سپید رنگ میباشد و اینها را در ولایت ماغ و کرمانی گویند ماغ باعتبار سفیدی سر و چهره و کرمانی برائے آنکه این جنس اول

همه بدن سفید و شوستری زیاده از چهار رنگ بنظر نیا مده سیاه سر و دم ، نیلا سر و دم ، و عنبری سر و دم ، آگری سر و دم ، و کبوتر شوستری پوپی یعنی کاکل دارد و منڈا یعنی بے کاکل و هر گاه که بچه بر آرند در وحله اول یک رنگ سفید باشد و بعد ازان بشکل خود متشکل میگردد هفتم

کوله‌ها

اند یک بصری این صنف کلان و سرخ می باشند اصل رنگ اینها نیلا است روشن تر از کبوتران صبرائی بعد ازان سیاه و سفید و کابره و ریخته هم میشوند و برنگ سرخ و زرد درینها نیز کم کم شوند و بصراستی سفید سیاه چشم نیز می باشند اما نادر و کم یاب است این همه کبوتران را دیده از حلقه چشم بر آمده و چکر صاف و سفید و کلان دارند و از نوع همه کبوتران وحشی تر باشند

دوم مغلانی والا وجه تسمیه اش اینست که مغلان در شاه جهان آباد هوس کبوتر بازی کردند بصری و بغدادی را بادیهگر کوله‌ها در هم آمیخته بچنها گرفتند ازان زمان این کبوتران مغلانی والا شد اکثر اینها سیاه چشم اند بر خلاف بصری که سرخ چشم می باشند و هم به نسبت بصری حلقه چشم کوچک تر و چکر ذا صاف تر اما پهن تر دارند و بعضه پوپی یعنی کاکل دار هم می شوند بر خلاف بصری که اینها منڈا یعنی بے کاکل میشوند

سوم بغدادی که بعضه آنها را خا ندیسی گویند این رنگ کبوتر مشابه به رنگ بصری است اما حلقه چشم کشاده ندار دو چکر

چهارم خال و چپ - اما خال آنست که پرهاهای سرو گردن از

بالا و پرهاهای پائین دم رنگین دارد باقی همه سفید و چپ آنست که سوائه سرو گردن و دم یک بازو هم رنگین دارد و هردو نام یکجنس است و دردم از چهارده پرتا هفده پر بیش ندارند و این کبوتران از زمان قهیر مشهورند بعد از آن درین جنس صانع بیچون گلی و چپ و خال پیدا نموده و آن هم بردو رنگ مخصوص اند زرد گلی و سرخ گلی اما زرد گلی آنست که خال و چپ برنگ عنبری باشد و بر بدن گلهای زرد بر آرد و سرخ گلی آنست که در بدن گلهای سرخ بر آرد و این هر دو قسم گلی عزیز و نادر الوجود اند اما خال ساده بهمه رنگ بملاحظه رسیده غیر از نیله و سبزه پنجم

شیرازی - که مودم اول در شهر شیراز این قسم کبوتر را

یافته اند و این ها از بینی بالائی سر تا کمر رنگین می باشند و تمام دم سفید دارند و در چهره مشابه بخال اند و در پرواز پیچ می زنند و بهمه رنگ می باشند مثل سیاه و نیله و کاسنی و فاخته اما کاسنی و فاخته کمریاب اند و شیرازی سرخ و زرد و عنبری و آگری و غیره نیز پیدا می شوند لیکن اینها را از آمیختن خال سرخ و خال زرد حاصل نموده اند اکثر کلنج باطوق دم میباشند و کلنج بودن و دم رنگین داشتن در شیرازی معیوب است ششم

شوستری - شوستری را عوام شته رو میگویند و شوستر

نام شهر یسست که چنیس جنس کبوتر را اول در آن شهر یافته اند و شوستری نام کردند اینها کلاه سر و تمام دم رنگینی دارد و باقی

نخستین - و آن کبوتری را گویند که تمام بدن سفید و در سفیدی گلهائی سیاه و دسوها و بازو سیاه داشته باشد هفتم

کهریز - و آن کبوتریست که گله و خطهائی سبزی سفید آمیخته بر بدن دارد و سیاهی و سبزی و سفیدی او همه هم رنگ باشد هشتم

قنبرولاییه - و آن کبوتریست که تمام بدن رنگین دارد و قدری نقطه و خطهائی نیم سرخ و نیم سیاه چارپیک دارد خصوصاً گردنش مثل بوقلمون از الوان مختلفه موج میزند.

نیم گهاگهرا - این رنگ از آمیختن سرخ و سیاه پیدا می شود سیاهی مایل بسرخ و سرخ مایل بسیاهی دارد و بالائی بازوها دوری ندارد دهم

تاهرا - یعنی رنگ مس که در هندی تانیا گویند دارد و نیم سرخ این رنگ از آمیختن نیلایا سرخ بهم رسد بنابراین این نوع کبوتران بالائی هردو بازو دوری هائی مسی دارند اندک سرخ تر از رنگ بدن یازدهم

فاخته و کاسنی - این هردو رنگ اندک تفاوت در رنگ دارند و از رنگ نیلایا هائی روشن برمی آیند و آنچه فاخته برنگ فاخته می شود و دوخط بالائی هردو بازو که آن را گوریها میگویند نیم رنگ می دارند و آنچه کاسنی است رنگ روشن تراز فاخته می شوند و بر هردو بازو گوریهائی سیاه دارند و از دهم

نا صاف دارند و بینی کلان نا هموار و رنگ بینی و چکر مایل
بسیاهی و سرخی می باشد و در گران قیمتی از بصری بیشتر و در قدر
هر عزیز است و مغلانی والا بدو نمی رسد اما از کولنه هائے که مطلق
بر بینی چکر ندارند بهتراند و آنکه در تیز پروازی از ینها کمتر

اند و در وحشت نیز جنس آن بست و هفت اند یکے پشت و این نوم
کبوتران تمام رنگین می باشند از همه جنس رنگ و در گلو طوق سفید و
در سفید دارند و آنچه سیاه و نیلا و فاخه و کا سنی اند اینها را پشت
هندوستانی گویند و آنچه سرخ و زرد اند اینها را پشت دکنی گویند دوم

جوکیا و آن کبوترے را گویند که تمام بدن رنگین و سر سفید
داشته باشد اینها همه رنگ می شوند اما جوکیاے فاخه و کاسنی کم
یاب است

کل پوٹیا کبوترےست که زیر شکم از سینک تا دم رنگین دارد
و از گردن و سر و پاچه و پشت همه سفید و دم نیز سفید دارد و آنچه
بر پشت و بازو داغ ندارند اینها را بر فی گویند و این قسم بچند
رنگ میشود کل پوٹیا لال پوٹیا زرد پوٹیا نیلا پوٹیا و عنبری پوٹیا چهارم

بهونرا - و آن کبوترےست که تمام بدن سیاه و از سر تا
بیخ گردن گلهاے سفید دارد و بعضے از ینها گلهاے سفید ندارند
و آن را ملیواری بهونرا گویند پنجم

ریخته - و آن کبوترےست رنگ بدن شکری دارد و بر سر
و گردن از جمیع رنگ خطها و خالها و نقطها داشته باشد ششم

دهونده - و آن کبوتریست که در سرخی رنگ نیله و سیاه

دارد از سیاه و سرخ پیدای می شود بیست و پنجم

پیرو - و آن کبوتریست در رنگ نیله گلهاته سیاه بر بدن

دارد بیست و ششم

دهنیر - و آن کبوتریست که سرو گردن و دم سیاه دارد و

باقی بدن سفید و هر دو بازو لکه دارد بیست و هفتم

کلیر - و آن کبوتریست که سرو گردن و دم سفید دارد

و باقی بدن سیاه و این هر دو رنگ کبوتران اخیر در کمال به قدری و به اعتباری اند

بدانکه - در جمیع گولها اصل آنست که سوکه ها و بازو

ها رنگین باشد و کلنج نبود و دم تیره ندا شته باشد بلکه سفید بود و در بصری و مغلانی و ال بسبب نجابت کلنج بودن و دم تیره داشتن معیوب نیست و نیز کلانی چشم و صافی چکر و کوتاهی دم و درازی بازو ها منظور نیست

بدانکه - اگر کبوتری را از کبوتر غیر جنس و غیر رنگ آمیخته

بچه ها گیرند بچهاته رنگ برنگ می آیند اگر کبوتر نیله را با کلپوئییه جفت کند بچه ها برنگ کهیرا می آیند اگر کلپوئییه را زرد جفت کند بچه ها تفتد بر می آیند و اگر شیرازی سبز را با شیرازی زرد جفت کند بچه ها شیرازی سرخ بر آیند اگر کبوتر

کنبیری - این رنگ از آمیختن سیاه با زرد بهم می رسد

سیزدهم

شگری - این رنگ از آمیختن نیله با زرد پیدا می شود چهاردهم

کاسنی - این هم از آمیختن گها گره با نیله پیدا می شود پانزدهم

کابره - کبوتر سیاه ابلق و سبز ابلق را گویند شانزدهم

نیله - این رنگ مشهور است که تمام بدن مایل بسبزی

بود و بر هر دو بازو گوریهای سیاه دارد و این رنگ بر دو قسم

است روشن و کنگال روشن پستانی میباشد و کنگال ز مردم

مائل به سیاهی هفدهم

روده - قریب نیله است اما قدر بنفشه میباشد هژدهم

سیندوه - نوزدهم

کبوتر سیاه - یک رنگ که آن را زاغ میگویند بیستم

کبوتر قهقر زرد رنگ - بیست و یکم

کبوتر یک رنگ سفید بیست و دوم

کبوتر یک رنگ سرخ - بیست و سوم

چوچه چندان - و آن کبوتر بیست که بر بدن رنگ طوسی و

صندلی هر دو آمیخته دارد این رنگ اکثر در کبوتران کابلی یافته

می شود بیست و چهارم

کلنج - کبوتری را گویند که خود رنگین باشد و در بازو ها

یک پر یا دو پر یا سه پر سفید دارد

قدیچره - کبوتری را گویند که خود رنگین و دم سفید داشته

باشد

دسوگها - ده پر سر و بازو ها را گویند و باد خانه پر هائے

دیگر را گویند که در هر دو بازو هستند سوائے ده پر دسوگها

کرگس - آن پر را گویند که کوچک تر از ده پاده پر

دسوگها بر سر بازو می باشد

طبیعت آن در آخر دوم و در اول خشک و صحرائی آن گرم و تر و خشک

تر و لطیف تر از اهلی است و بچه اهلی آن خصوصا تازه پر و بال بر آورده باشد

خوردن گوشت آن جهت فالج و لقوه و رعشه و خدر و استرخا و تولید خون

صالح و رفع استسقاءة زقی و طبلی و تسمین بدن و تقویت گردن و باه و تولید

منی نافه و چون سنگدان آنرا که تازه بر آورده و آرایش جوف آن

را دور کرده ساقیده بخورند رفع گزندگی مار کند و خوردن بچه

کبوتر در روغن گنجد بدون آب و نمک طبخ نموده جهت تفتیت

حصاة گردن و مثانه و اخراج آن در ساعت مفید و طلائے خون آن

بر پیشانی جهت قطع رعاف که از حجب دماغ باشد و بدستور

آشامیدن قدر با قلا از خونی خشک شده آن و خون گرما گرم آن

سیاه را با کلیوئیم جفت کند بچه ها بهورا آیند و اگر سیاه را بازرد جفت کند بچه ها غیری بر می آیند و اگر سیاه را با سرخ جفت کند بچه گها گهره بر می آیند و اگر نیله را با سرخ جفت کند بچه ها برنگ تامرّه بر می آیند الحال بعضی اصطلاح کبوتر بازان را درین باب قلم می آرد تا آشنائی مردمان را از اصطلاح این مردم بوده باشد

بدانکه - پر گهره کبوتری را گویند که در خانه دیگر مدتها بوده و پریده کهنه شده باشد و خواهند که او را در ثکری خود داخل کرده چنان پرو از نمایند که خانه قدیم فراموش کند و گریخته نرود و گهره بر خلاف آن کبوتر را گویند که خانه زاد باشد و در خانه دیگر نرفته و نه در آنجا پریده

پوپی - کبوتریست که عقب کله یعنی پس سر خرد چند پر بر هم پیچیده بلند شده داشته باشد که آن را چوئی دار میگویند و منتوه بر خلاف آنست یعنی عقب کله کا کل نداشته باشد

چلتا - کبوتر را گویند که مطلق آثار چکر حوالی چشم و گلانی در بینی و بالای بینی ندارد و نسبت بگوله هائے دیگر کوچک تر است

چکر - سفیدی است که اطراف چشم کبوتر می باشد بعضی گلانی دارند و آن جنس بصرای و بغدادی و مغلانی است و بعضی کوچک دارند آن جنس خاند یسی و هندوستانی است و آنچه مطلق چکر ندارند دکهنی است

را دیک و به فارسی خروس گویند حیوانیست معروف و مشهور و آن
 بردو قسم است یکم اهلی و دیگر صحرائی اهلی نیز بر دو نوع است
 یکم اصیل و دیگر غیر اصیل و در غیر اصیل اصناف بسیار است
 و صحرائی نیز بر دو قسم است یکجنس مرغان کلان است که در آن
 را در هر ساق یک خار باشد و دومی خردتر از آن و این مرغ در هر ساق
 پا دو خار دارد و مرغان صحرائی بر رنگهای مختلف جمشاده رسیده
 اند خصوصاً ماکیان آنها و خروس این جنس سه چهار نوع به نظر در آمده
 و بعد از آن بوالهوسان ازین مرغان چهار رنگ باهم آمیخته بچه ها
 گرفته اند بعد از آن مرغان رنگا رنگ پیدا گشته بداندکه رنگ اصلی
 خروس اصیل چهار است نوری و پیله و یاقوت و سبزه چنانکه شاعری
 پخته فکر رنگین خیال این هر چهار رنگ را در وصف محبوب
 مرغ باز بسته و خوش گفته رباعی-

ای دلبر مرغ باز فرخنده و جود

وی نوری حسن باش ازمن خشنود

گرسبز خطت همی شود قتل

یاقوت لبثت رنگ مرا نیلای نبرد

بداندکه - از جمله چهار رنگ اصلی مزکور یکم نوری است و آن بر دو

قسم میشود یکم نقره و دیگر شکری نقره آنست که پرهاش گردن و پشت همه

سفید باشد و شکری آنست که پرهاش بآل و پشت اندک زردی داشته باشد

و نوری نقره بهتر و کم یاب است بداندکه نوری از مرغان هر رنگ پیدامی شود

بر سر جراحت که با استخوان رسیده باشد و خون گرما گرم پر
 نبورسته بچه آن را در چشم بکشند و یا بپکانند جهت جراحت
 چشم و کهنه و غشاوه و طرفه و شب کوری نافه و طلائے سرگین
 سوخته آن را بر اطراف بینی جهت رعاف بے عدیل و ضداد آن با
 خردل و حرف جهت صداع مزمن و شقیقه و درد پهلوی و مفاصل و نقرس
 و با آرد جو جهت تحلیل او رام صلبه و با روغن زیتون جهت سوختگی
 آتش و با سرکه جهت تحلیل خنازیر و با تخم کتان جهت کشودن دمل و قلع
 خشک ریشه زخمها و چون بآرد گندم و آب گرم و قدری قطران مرهم ساخته سه
 شبان روز بر برص ضداد نمایند پس بشویند و باز تجدید کنند در ازاله برص
 بغایت موثر و زهره آن را چون در چشم کشند جهت نزول آب بیاض
 و غشاوه نافه و استخوان ساق آشراچون بسوزانند و فرজে نمایند
 جهت اعاده بکارت از اسرار است و مداومت خوردن بچه کبوتر مورث
 برص و مضر محرومین و محرق خون و اکثار خوردن کباب با دویه حاره
 مورث احتراق دم و حدود جذام است مصالحش پختن آن بآب غوره
 و سرکه و کشنیز خوردن کاسنی و خیار تازه است و بودن صاحب آبله
 در جائیکه کبوتران در آنجا باشند خواه در زیر خواه بالا بالخاصیت
 مورث شفاء آن و مجاورت آن باعث امن از امراض دماغی و عصبانی
 و عفونی مانند فالج و سکت و سبات و امراض صبیان و خدر و طاعون و ازاله
 وحشت و فساد هواست

دجاج - بکسروضر و فتم دال مهمله و فتم جیم و الف و جیم

ثانی ساکن که بپارسی مرغ خانگی و بهندی ککڑی و مرغی و بمری در آن

شماره و یاقوت همه از جنس اصلان معتد و اعتیاری اند و رنگ پسندیده دارند و دهنور و دو بازو از آمیزش نوری با پیله پیدا شده

اصل سیوم - یاقوت و آن بر هفت قسم است

اول - یاقوت خالص که آن را در اصطلاح مرغ بازان سده یاقوت گویند تمام رنگ بدن پرنگ اسپ لاکهوری کمیت دارد و پرهائے دم و بازو هائش همه سیاه و پرهائے باریک بال و پشت همه پرنگ بدن او بوده باشد

دوم - یاقوت پیله که در رنگش سیاهی کمتر و سرخی بیشتر از یاقوت خالص باشد و رنگ تمام بدنش پرنگ یاقوت خالص بود بلکه سیاهی مائل بیشتر باشد و پرهائے بال و پشت پرنگ پیله

سیوم - یاقوت پیله پهلواری که رنگ بدنش مثل پیله یاسرخ بود و سیاه دم و سیاه بازو باشد و بر بدن در سرخی گلهائے سیاه باشند

چهارم - یاقوت دهنور که آن را لاکه گویند که پرنگ یاقوت خالص بود اما دم و هر دو بازو هائش دهنور و بر سینه و رانها نیز گلهائے دهنور داشته باشد

پنجم - یاقوت سوخته یعنی بسیار سیاه که رنگ جمیع بدنش سیاه و پرهائے بال و پشت در حاشیة رنگ سیاهی و رنگ سرخ داشته باشد و ماکیانش پرنگ ماکیان یاقوت کمیت رنگ باشند

ششم - یاقوت دو باز که پرنگ یاقوت خالص و یا یاقوت پیله باشد و پرهائے بازویش سفید و دم ابلق داشته باشد

هفتم - یاقوت کلمپوئی و این نزد مرغ بازان اعتبار ندارد و یکم از هو سناکان صاحب شوق یاقوت سوخته را با اصلان آمیخته بجه

ام'خوری که از مرغ پیلای بر آید براقه جنگ معتبه راست به نسبت مرغ خوری از یاقوت و سبزه دهر پیلای این رنگ در شجاعت و اصالت بهترین و نگه است و آن بر دو قسم می شود یکم خرد و دیگر بزرگ پیلای خرد در استقامت و جان دادن به نظیر است و گویند که این مرغ را از زیر باد در زمان سابق آورده بودند پس او را در مرغان رنگهائی دیگر آمیخته بچه گرفته تا اثر ضرب او قوی باشد

پیلای - هفت قسم می باشد اول زعفرانی که رنگش در کمال روشنی و براقی میباشد و یک یک پریا دو دو پر سفید در دم و در هردو شپهر داشته باشد همچو ابلق

دوم پیلای سرخ روشن که پرهاي دم و هردو بازویش همه سیاه باشد

سیوم دهنور که تمام بدن زعفرانی و پرهاي دم و هردو بازو برنگ دهنور باشد

چهارم پیلای دو باز که تمام بدن طلائی و پرهاي دم و هردو بازو سفید و نیز دم سفید و بعض پر سیاه داشته باشد

پنجم پیلای - زرد گاهی به روشن که پرهاي دم و هردو بازو سیاه دارد

ششم - کلپوئی که شکمش سیاه و رنگش زعفرانی به نور باشد

هفتم - پیلای که پرهاي سرخ و زرد دار دهر پرش ازین هر دو رنگ خطهائی عریض داشته باشد ازین جنس هفت رنگ پیلای گاهی به نور و کلپوئی و کهجوری اعتبار ندارند و اینهارا دور که می

دوم چیتة یاقوت که بر بدن در رنگ سرخ لاکه گلهائے سفید یا رنگ سفید گلهائے لاکه داشته باشد

سیوم چیتة که بر بدن در سفیدی گلهائے سیاه یا در سیاهی گلهائے سفید داشته باشد از یس سه قسم چیتة پیله نسبت به یاقوت معتبر است و چیتة سیاه اعتبار ندارد چرا که از آمیزش رخنکی پیدا می شود بدانکه رخنکی در ملک رخنک بقدرت خالق مجید آفریده شده بسیار کلان و رنگ سیاه و منقار سیاه و پر ها و ناخن و چشم همه سیاه دارد در ضرب او کمال سختی است اما در استقامت جان دادن بکار نمی آید بنا بران او را با اصیلاں آمیخته اند و از یس آمیزش چهار قسم رخنکی پیدا شدند

اول - رخنکی پیله که بدن سیاه و ناخن بعضی سیاه و منقار نیم سیاه و پرها ئے بال و پشت زرد بزرگ پیله دارد

دوم - رخنکی یا قوت که با سیاهی بدن و ناخن و منقار پرها ئے بال و پشت سبز بزرگ سبزه دارد

چهارم - رخنکی دهنور که آنرا رخنکی خاکی نیز گویند تمام بدن دهنور و پرها ئے بال و پشت زرد و سرخ دارد و از قسم رخنکی دیگر معتبر است و از آمیختن نوری با رخنکی پیدا شده اند

پیش اهل بینش از صاحب هنر
رنگها چندان نباشد معتبر

کین همه رنگه که گر دیده بیان
هست در مرغ | کمینه هم عیان

برآورده بود نسبت بکلپوئیخه اعتبار داشتند و باقی شش رنگ درمرغان
 یاقوت محتمل و پسندیده اند و یاقوت دهنور و دو باز از آمیختن نوری
 و یاقوت پیدا گشته

اصل چهارم - سبزه که آن را اهل هند جهاوه گویند و مرغ
 بازان رنگ سبزه کمتر می پسندند و در سبزه شش قسم میشود اول سبزه
 خالص که آن را سده سبزه گویند که در تمام بدن پر سفید و رنگ شکری و
 گلهها و خطهائی سیاه مائل بسبزی دارد و دم و هردو بازو ابلق دوم سبزه
 غوری که بدنش سفید مائل بشکری باشد و در بازوها و دم پرهاغه سیاه
 زیاده از سفید باشند و بر بدنش خطهائی سبز و سیاه نباشند سوم سبزه
 دهنور که رنگ بدنش برنگ سبزه خالص باشد و و زیر سینه و پرهاغه بال
 و پشت رنگ دهنور و دم و هردو بازو پش بعضی را دهنور و بعضی را سفید
 باشند چهارم سبزه کلی که پرپشت و پرهاغه بال رنگ سرخ و زرد و گلهائه سرخ
 و زرد داشته باشد پنجم سبزه کلپوئیخه که پرهاغه بال پشت او سفید
 و شکری به خال و خط سیاهی باشند و تمام شکم و را نهائه او سیاه باشند
 ششم سبزه چپله که در پرش از رنگ سفید و رنگ سبزه خطهائه عریض باشند
 و در کمال به نوری ازین شش قسم سبزه چپله مرغ کمینه و دور که می باشد
 و سبزه کلپوئیخه نسبت بچپله اعتبار دارد و باقی سه رنگ که خالص و غوری
 و دهنور در اصیلا پسندیده اند خصوصاً غوری از همه محتمل است

بدانکه - مرغ چپته از آمیختن نوری با یاقوت هلواری یا از
 آمیختن نوری با یاقوت و پيله یا از آمیختن نوری با سبزه کلی پیدا می شود و
 چپته سه قسم است -

اول - چپته پيله که بر بدن در سفیدی همه جا گلهائه زرد دارد یا در
 زردی بدن گلهائه سفید دارد

و ریش مرغ باید که کم و اندک باشد چنانکه جوانان مورچه به میگذارند و اگر لولکیال است باید که لولک هائے او هم کمتر و خرد باشد اما ریش گلوکه بسیار انبوه تا گوش باشد و لولکهای کلاں و غبغب بسیار آویخته پسندیده و معتبر نیست و چشم مرغ اسیل باید که تنگ و دیده کوچک و سیاهی دیده کوچک تر باشد و دیده سفید در کمال روشنی باشد و در اطراف پلک ها رشته هائے سرخ باریک کر نما و پراکنده باشند اما چشم کشاده بسیار کلاں و سیاهی مرد مک کلاں و دیده سرخ و بسیار زرد و سفید به نور و اطراف چشم به رشته هائے سرخ و رشته هائے کنده بسیار انبوه و رشته هائے زرد همه نا پسندیده اند و پلک چشم باید که گنده از زیر برو نمایان و سیاهی دیده پیوسته باشد بلکه اندک سیاهی را بپوشد و نوک بالائی از پیش دنباله هم از عقب مائل بزیر باشد اما پلک باریک که از زیر برو نمایان نباشد و سیاهی دیده تر سیده و نوک پلک بالا از پیش بلند و دنباله از عقب بلند همه نا پسندیده اند و چهره مرغ باید که دانه دار و کم گوشت باشد اما چهره صاف تر پر گوشت معتبر نیست و گردن مرغ باید که اندک کوتاه و سطر بود و قوی و کنده نباشد و بند هائے استخوان با دکشان شمرده شود و کله از پیوند کردن اندک مائل به بالا باشد اما گردن دراز باریک و قوی و کنده نباشد و بند هائے استخوان با انگشتان شمرده نشود و کله از پیوند گردن خمر شده مائل بزیر نباشد

مرغ دانی بنزد دانشور

پهن سر قنگ دیده نیکو پر

چشم روشن بود چون دریتیم

هر دو ابرو او سطر و جسیم

در لباس رنگ اشراف و کمین

هست یکسان پاک تر باطن ببین

رنگ صورت را نباشد اعتبار

رنگ سیرت مقصد اصلی شمار

رنگ سیرت اصل ذات و پاکی است

کان نشان چستی و چالاکي است

در بیان شناختن و امتیاز نمودن مرغان اصیل از کم ذات بدانکه

منقار خروس اصیل باید که کلان و خمدار باشد و در هر دو طرف دو

خط نهایی باشند که آن را ترهائے گویند لیکن مرغ اگر پیله یا یاقوت

است می باید که منقار پررنگ جوی باشد و اگر نوری یا سبزه است

باید که منقار زرد باشد باریک به خم و آذک هر دو طرف دو خط

ندارد و ترهائے نسیت و منقار سفید در پیله ها و یاقوت معتبر ندارد

و منقار سیاه در سبزه ها و نوری ها همه به معتبر شمارند و کله مرغ

اصیل می باید که کلان و چار مغز باشد و ابروئے سطر و کنده از

پلک بالا بلند باشد اما کله بسیار کوچک و ابروئے باریک هست شده که

پلک را پنهان کرده باشد معتبر نیست و تاج خروس اگر شکریه است

باید که هزاره نباشد اما آندک دانه دار باشد مضائقه نیست و هزاره

تاج بسیار پهن را گریند که بالایش خارها باشد مثل ثمر میوه گشیل

یعنی پهن و اگر تموریه هست باید که کوچک باشد اما تاج بسیار

بلند و پهن و از عقب بسیار زیاده از کله مرغ پسندیده نباشد

که در هر جا معروف و مشهور است بهر رنگ که مرغان اصیل می شوند
 این مرغان هم می باشند و سواى آن بچندین صد رنگ دیگر بهلا حفظه
 رسیده اند و بر سر آنها تاجه سرخ رنگ میشود و صنف از آن مرغان اهلی
 اند که آن را کرکنا گویند بفتح کاف اول و رائه مهمله مفتوح و سکون
 کاف ثانی و فتح نون بعد از آن الف ساکن و در آخر تائه مشنات
 فوقانی که رنگ پوست و رنگ روئے آن سیاه میباشد بلکه خون هم سیاه ازین
 مرغان می بر آید و صنفی از مرغان اهلیست که آن را راولی و کوکئی میگیرند
 و آن مرغان بیشتر سفید رنگ و خرد باشند بلکه بعضی درجه درجه
 کموتر و بعضی از آن خردتر و بعضی از آن بزرگ و تاجدار بالائے تاج
 دنداندار دار همچو دندان پهنس و درین صنف دو قسم مرغان می شوند
 یکی کرکنا که رو و پوست بدن سیاه دارند و دیگر غیر کرکنا که پرها
 ایشان باریک و نرم و نازک و زنگنه بود و بهمین جهت او را حبشی نامند

ذکر مرغان صید افگان - بدانکه مرغان شکاری بر دو قسم

باشند یکی سیاه چشم و دیگری کلال چشم و در کلال چشم بهترین مرغان و عمده
 و اشرف جانوران باز است و نر آن را جره گویند مخفی نماند که اول بازی که
 در دام افتاد در ملک روم در زمان جمشید بود چون باز در پی مرغ خانگی
 شده درون خانه درآمده صاحب خانه آن را در گرفت و پیش حاکم برد و
 حاکم آنجا او را پیش جمشید فرستاد و از آمدنش در پی مرغ داشتند که
 گوشت خواره است لاجرم گوشت او را میخو را نیدند و پایش بریسمان
 بسته نگاهداشت میگردند تا آنکه رام شد قضا را بازدار را باشاه گزر در صحرای افتاد
 چون باز طیور صحرائی دید قصد گرفتنش کرد این ماجرا باز دار از

پاک پاکش و نقطه‌های سیاه
گردنش سخت محکم و کوتاه
دانه دارست چرم رخسارش
هست خط دار و کنده منقارش

و سینه مرغ باید که کشاده و پهن و بلند باشد اما سینه تنگ و بسیار
بزیر افتاده را پسندیده ندارند و بازوهای مرغ باید که در از و پرهائے بازو
سخت باشند اما بازوهای کوچک و پرهائے نرم اعتبار ندارد و پشت
خروس باید که پرهائے باریک رنگین درمیان سیاهی نداشته باشد
و دم مرغ باید که اندک پهن و کشاده و کوتاه و اندک بلند و مائل به
بالا باشد و دم کوزه کلان به پشت چسبیده باشد و پرهائے ثنی که زیر
دهال می باشند اندک باریک و پرهائے دهال که بالا ئے ثنی می باشند
باریک تر و نوک دار مثل نوک قلمتراش بوده باشند اما دسته دمش
باریک بود و کشاده نباشد و دم که بسیار دراز باشد و دم کوزه کوچک که
از پشت بتفاوت دراز باشد و دم بسیار کشاده که زیر افتاده و پرهائے
ثنی و پرهائے دهال هر چند نوک دار اعتبار را نشاید

غییر اصیل بر چند قسم اند یکے ازان آنجائی و دران اصناف

است صنفی ازان آنقدر کلان می شوند که نه ده آثار گوشت ازان
بر آید و نادر است که ده دوازده آثار گوشت بر آید و این قسم
مرغان را مردم مرغان سندی میگویند و سندی بضم سین مهمله و نون
ساکین و دال مهمله مکسر و یائے مثناة تحتانی ساکنه در آخر نام تعلقه
است در نواح پرگنه نیلور متصل تعلقه کندکور و این جنس مرغان
بسیار کلان و عظیم الجثه همچو مرغان اصیل می شوند و قسم دیگر

شده که مافوق آن مستصور نیست بعد از آن دقایق و رموز آن که در زمان شاهان موصوف مستتر و مخفی مانده بود از حضرت قطب الواصلین خواجه احمد بجلوت ظهور آمد و در ولایت هند از سلطان فیروز شاه رواج تمام یافت و شیوع و وضوح تام در گرفت و علمای این فن ماهران این صنعت رساله هائے بدیع بحکمش ترتیب دادند و دوائے امراض این مرغان راجع و تدوین فرمودند اکثر باز نامه ها بهلا خطه راقم در آمده بحکم فیروز شاه در عهدش قلمه گشته اند و کم کم است که پیش از آن و بعد از آن مرقوم گردیده باشد بدانکه باز را هشتمی است که دیگر هیچ مرغان را نیست

هرچند عقاب از وی بقوت و جثه بزرگ تری می باشد اما اهمیت باز و هشمت او ندارد لا جریم عزیز و موندت سلاطین روزگار گشته و دیدنش را شگون و مبارک پندارند لهذا چون از خلوت بجلوت در آیند اول چشم بر باز افکنند و روئے باز دیدن را شگون و مبارک دانند و در وقت شکار بادشاهان باز را از دست بازدار بدست خود گیرند و در آنوقت این علامتها ظاهر بود آن را شگون میدانند و اگر بر خلاف آن باشد آن را بد و نامیون می انگارند و این حالت را بادشاهان نوی الاقتدار و بزرگان فراست شعار به تجربه دانسته اند مثلا بادشاه از بازدار باز را درخواست که بدست گیرد باید دید که باز بچه شکل بردست و شنید اگر باز روئے سوئے آسمان کند دلیل باشد که او را ولایتی قازده در دست آید و چون بگراحت نشست و پشت سوه بادشاه کند و زمان زمان برخاستن گیرد و سرفرود آرد دلیل تباهی آن مملکت بود چون شاه برخیزد که سوار اسب

شاه التماس نمود بادشاه فرمود که ریسماں در از برپایش بسته
 بمجرد قصد باز را بطیور وحشی بگذارد و هم چنان بعمل آوردند
 دوسه طیور را صید نمود پس ازان چندے همیں طور صید از باز
 میکردند قضا را روزه بند از پایش گسیخت باز بالائے درختے رفتہ
 نشست شاه از آمدن باز نا امید شد بازدار را بخاطر آمد که نزدیک روم
 و گوشت بنمایم شاید که بدست آید چون نزدیک رسید و گوشت نمود
 بے اہمال باز بدست آمد بعد ازان بند از پایش جدا کرده بصید می گذاشتند
 چون جمشید را میل شکار کردن پیدا شد حکم نمود که ہرجاجنس مرغان
 طعمہ خوار بہم رسد بیارند شکاریان جانوران صید افگن را از
 جابجا بہم رسانیدہ تیار و صید آزما کردہ حاضر ساختند ازان وقت
 رسم شکار در میان ملوک و دیگر مردم آغاز و آشکار شد و شناخت نر و
 مادہ این مرغان در زمان سلطان اسمعیل سامانی پدیدار آمد چہ سلطان
 مذکور در عہد خود باغے کلاں را اختیار نمود کہ جو گھا دران باغ روان بود
 و باغ را آن چنان محفوظ ساخت کہ مرغان مذکور پرواز کردہ بجائے
 دیگر بیرون نتوانند رفت بعد ازان جفت جفت مرغان شکاری را
 از ہر جنس دران رها کرد و مرد مان خبردار را برآن مکان بگذاشت
 درجا مادہ جفتے دریں مکان می نمود پس معلوم شد کہ آنچه خرد ازین
 جنس مرغان است نراست و بزرگ و کلاں مادہ باز و باشہ و شکر وغیرہ
 از کلاں چشم ہمہ آشیان نہادند و بیضہ و بچہ بر آوردند و سیاہ
 چشم اصلا آشیان نہا دند چہ اینہا در کوء و کمر کوء آشیان می
 کنند الحاصل جانورداری و صید آزمائی و صید گیری ابتدایش از عہد
 جمشید شدہ اما در زمان سلطان مرحوم مذکور چنانچہ باید . شاید شاید

بهر میرسد و پسره خاصه ملک هنداست جز هند و کشمیر آشیان نمی نهد نصیبی از باشد دارد و نصیبی از شکره و لکره در بلاد گرم سیر همه جابود و ترمندی بر انواع است شنقار و لاجپن و بحری و چرم یک نوع دیگر است که آن را لوکجل می نامند و چرم در همه بلاد ربع مسکون می باشد غیر بلاد هند بدانکه باز سه صنف است یکم باز سفید است که آن را بترکی توپغون خوانند و این از جفت باز پیدا می شود و نوع دیگر قبرست که رنگ او بزرده مائل است و پسته و ریزه و پر هائمه ران به نقش و پشت مواج می باشد و ثالث بازیست که بغایت کلا می باشد و آن را دینار می نامند و باز هائمه که بین الناس مشهور و معروف است نه آنست که باز دباز جفت شده پیدا شده باشند بدانکه باز باکثر جانوران از جنس و نوع خود جفت شده پیدا میشوند و آن را در عرف این ملک دور که می نامند

شاهین و آن بر اصناف است

اول - بحری لاجپن دوم - زولی لاجپن که در و لایت که و

کمران برپشتهای ریگ آشیان می نهد سیوم - ترکی لاجپن که در بلاد ما و راه النهر و کاشغر و عراق و خراسان می باشد چهارم - ابکنه لاجپن

پنجم - کوهی لاجپن و بهترین بحری آنست که سیاه پشت و سرورنگ سینه مائل بزرده یا بسرخی باشد و احسن و الطیف او آنست که گردن و شه پرها سینه و کتف و چشمها کشاده

شود باز براسپ نشینند و رو بسوگه شکار کنند کارها را بادشاه برآن مملکت
 واست و درست باشد و مراد شاه برآید و چون برخیزد و خود را گرد
 کند تابشکار افتد گنجی پادیا میراث معتبر بدورسد و چون شکار
 بگیرد و سر صید گرفته جانگ زند و بهشمار راست
 بسوگه آسان نگرد کارها را ملوک بلندی گیرد و اگر برعکس
 نگاه برزمین نماید مضرتر برسد و اگر برروگه بادشاه نظر کند
 و بخروشد دلیل ظاهر شدن دشمن باشد و چون بال کشاید چنانکه
 گویا بخواهد پرید دلیل آنست که سفره پیش آید و این نوع
 حرکات و افعال باز بسهار است و در باز نامها مسطور باددیش طوالت
 بهمین قدر پسند نمود

بدانکه سیر جانوران پرند را وابسته بسیر آفتاب
 میدادند و گویند که چون شمس بسیر میزان در آید طیور بجانب
 جنوب سیر و میل می کنند و چون جانب برج حمل رود همه طیور
 سیر بجانب شمال میکنند و سیر هر جانور از حد خود نگزرد
 چه باز در اقلیم پنجم و ششم و هفتم آشیان می بندد و سیرش
 تا اقلیم چهارم و ششمار در اقلیم ششم و هفتم آشیان دارد و سیرش
 تا اقلیم پنجم از اقسام شاهین ترکی لاچین در ماوراءالنهر و کاشغر و عراق و
 خراسان می باشد و ابقاری لاچین در شروان و آشیان بحری معلوم نیست
 که در کدام ولایت و اقلیم داود و در همه اقلیم بدام می افتد
 و باشد در اقلیم هفتم تا چهارم آشیان میدارد اما در همه بلاد

عرف سیر پرگویند علامت سست پریست و استخوان ران باریک و درشت و کوتاه باید و مابین ران و سیع و استخوان ساق کوتاه و پرهائے که گرداگرد زانوے باز است دراز باید و پنجپای باریک و دراز کف پای او کشاده باشد و ناخنهای سیاه و کند و باید و استخوان دم: کوتاه باشد و پرهائے دم کوتاه و دو پر که بالائے همه پرهائے دم میباشد دراز باشد و این نوم باز را آنکه دم نامند و پرهائے ریزه و یاسفید که زیر دم میباشد باریک و دراز می باید و باز را باید که خود را همچو تیر خدنگ دارد و اگر دمش آویزان باشد خرد دم گویند نشان سستی باز است و چون بردست گیرند ثقیل و گران بوده باشد و باز که رنگ اوسیه باشد بصید کردن حریص بود و کاهلی نکند اما کینه دار و زشت خور بود و اگر از باز دار رنجیده باشد در هوای گرم برمد کسیکه باز سیاه دارد شناختن وقت بوی ضرور است و باز تو بوعون و قبر بسیار خوش خور می باشد هر چند از باز دار جفا رسیده باشد که رم و در هوای گرم کاهلی نکند قبر بهترین انواع باز است اگر چه تو بوعون ممدوح و موصوف است اما قبر در گرما و سرما کاهلی نکند و کمی خلقی ننماید باز سرخ و زرد نیز خوشخوئے میباشد بازیکه استخوان سینه او بز آمده باشد آن را مرغ سینه گویند هر چند علامت تندی باز است اما این نوم باز زود لاغر شود و آنکه استخوان سینه او پهن بوده باشد آن را بط سینه نامند و بط سینه خوش خور باشد باز که نقش دمش مثل محراب بود او را آهوپی گویند شجاع و تیز پر باشد و آنکه در پرهیزین دم او نقش و نگار بوده باشد آن را اشتهب پرنگار گویند و این علامت تیز پرواز است و میان باز و جره باز دریک چیز فرق است

شول سبز و سوراخ بینی دراز و فراخ پنجه دراز و کشاده و رنگهائے
خط و ناخن مشکین و سیوی دم سرخ باز و می باید ران و پائے و دم
و سر زانودرشت می باید پر خور و زود هضم و این چنین شاهین
در کنار دریاهاائے بزرگ در چوب عود یعنی بر درخت عود آشیان
دارد و این جانوران در ساله دو وقت بدام افتد یکم
در ماه تیر و دوم در بهار بهاری که در هند میگیرند سبک می
باشد و آنکه در سردسیر میگیرند خوش نمی کند سببش
اینست که چون آشیانش از آنجا قریب است در حالتی که
بیمضه در شکمش بسیار بوده باشد بهر صید می آید در دام افتد
و از وحشت طپیدن آغاز نماید و بیمضه در شکمش شکسته گردد
و اکثر می میرد در شناختن بهتری این مرغان و رنگهائے اجود اینان
بدانکه و بهترین رنگها رنگ سرخ باشد بعد از آن سرخی که
خطهائے سینه سیاه باشد بعد از آن رنگ زعفرانی که آن را زرد
گویند و بدترین رنگها رنگ گل بادام که در رنگ لعل اوالفها
زرد باشد و چنگهانش پر گوشت و کوتاه باشد بدانکه منقار باز دراز
بود و زبان باز سفید و مابین چشم و شگاف بینی کشاده و وسیع و حلقه
چشم تنگ باید و رنگ چشم سیاه و اگر سفید باشد نشان بدخودی باز است و
و استخوان پشت چشم بلند باید اگر پست باشد علامت بے جراتی است
و پیشانی باز پهن و پس سر بلند باید که نشان پردلیست گردن باز دراز
باید مابین دو کتف و پس کردن پر که هست بلند باید و هر دو
کتف و شانه کشاده باشد و پرهایش ریزه ریزه بود و شان پرها باریک
مثل قلمتراش باید که نشان تیز پر است و اگر پهن باشد که آن را د

می رسد و بدام می افتد و از بعضی ثقات شنیده ام که در صحرا و کوه و دره ها که مله‌بار و ملک بد نور عرف حیدرنگر و غیره صحرا و کوهستان که بفاصله یک دو روزه راه و زیاده ازان از میسور و سرپرنگ پشن واقع است آشیای می نهد و بچه‌گان او را که شاخ دامی و آشیانه بوده باشند مردمان گرفته پرورش و تربیت می سازند و بدستور آشنا و مهربان من میر مهدی که ساکن میسوراند و درین جا وارد گشته اند همین طور از راقم ظاهر نموده و الله اعلم عن حقیقت الحال

بدانکه در اصطلاح ماهران این فن بچه آشیانی آن بچه را گویند که از آشیای بیرون نیامده باشد و شاخ دامی آن بچه است که از آشیای قدم بیرون نهاده بر شاخ آن درخت که آشیای درمیان و با قربت آنست نشسته باشد

بدانکه بهترین بحری آنست که سیاه پشت و سر و رنگ سینه مایل بزرده یا بزرخی باشد و احسن و الطف اوست گردن و شه پرها دراز و سینه و کتف و چشمها کشاده و منقار سبز و سوراخ بینی فراخ و گبده پنجه تیز و دراز و کشاده و رنگهای خط و ناخن مشکین و سیوه دم و سرخ بازو می باید وران و پائے درشت و دم و سر زانو درشت سیر و پر خورد وزود هضم کند و در ملک پایاں گهاٹ بحری که فیما بین مدراس و مپلی بندر در سواحل بصید می آید سیاه رنگش خوبتر از دیگر رنگها است و بتجربه ماهران رسیده که این چنین بحری در صید تخلف نمی کند و دلاور باشد - و دیگر شاهین است و در اورا کویلا خوانند بضم کاف و سکون واو و یاء مشنات تحتانی و لام مختوح و الف ساکن در

که سر باز خرد بود و سر جره کلان جره باز که سر او مثل سر باز باشد بسیار مقبول و پسندیده و عزیز شکار دوستان می باشد و این نوع جره شجاری و تند و خوشخوئی میباشد و در بعضی باز نامه این چنین تفصیل کرده اند سر جره خرد و گردن کوتاه و گرداندار و چشمها و میان دو کتف و سینه کشاده چنگها دراز پنجهآتش پهن و پرخور و زود هضم می باید پرها ته پشت و بال کوتاه و خطهائی سینه درشت و رنگین و خود را محکم افشاند و پیکال دور دور اند ازد و نیز اگر باز زبان و ناخن مشکین داشته باشد نشان تیز آموزی و وفاداری گفته اند و شناخت شنقار نیز همین است و اختلاف درین است که باز گرد داید و شنقار و چرغ دراز و در رنگ نیز حکم باز دارند و چرغی که حوصله او و سر او سفید باشد خوش فعل بود شناخت شاهین و باز یک طور است و اختلاف درین است که پرسفید می (باشد) و رنگ دم لاپین و بحری بیک طور است اما بحری که بردست راست نشیند و دم خود جنباند و نشیند نیک می دانند و باشد و پسر و شکر در شناخت مثل باز است و ترمقائی و لگر مثل چرغ و باز در ملک کرناک پیدانمی شود و آشیا نمی نهد و درین ملک او را از کوه بشول و غیره اطراف آورده می فروشند باز خوب هزار روپیچه و زیاده از آن قیمت می یابد و جره خوب پانصد روپیچه و امرا و حکام شکار دوست ماهران این جنس مرغان و شکاریان را فرستاده باز و جره را از جایجا طلب می دارند چون باز و جره از جانوران خوش منظر و منظور نظر بادشاهان و الا قدر بود که ذکر آن درین اوراق کرده آمد و باز از جمله مرغان کلال چشم است بحری که از قسم شاهین است در او را بحری بچه می نامند جمهور اتفاق دارند بر آنکه از جزائر قریبه و بعیده این ملک دریی ملک

طرمطی - بضم طاء مطبقة وفتح رائے مہملہ و میمر ساکن

و طاء مطبقة ثانی مفتوح و یائے تحتانی و بتائے مثنائے فوقانی بعض
 هر در طاء مطبقة نیز لغت است و نر آن را چتوہ گویند چتوہ
 بفتح جیم فارسی و تائے مثنائے ہندی و فتح واو و ہا در آخر زدہ قسم
 از مرغان صید افگن است در رنگ مثال شاہین اما سرخ و سفید دریں
 قسم بسیار می شود و تنها اورا و با چتوہ کہ نر اوست هر دو را باہر
 پرورش کنند و جهت صید میگذارند و اگر نر و مادہ باہر
 بصید دراج رها کنند شکار بخوبی سازد دراج از دستش روئے خلاصی
 نہ بیند و اگر هر دو را بر سبز کہ طایریست مشہور دریں بلاد
 و اگذارند بخوبی صید میکند تماشاگاہ شکار او دید نیست غریب
 حالات و عجیب کیفیات کہ در بیان راست نباید مشاهده می پیوندد
 و طرمطی بر درختان ایس ملک آشیان می نهد و بچہ میدہد پوشیدہ
 نہاند کہ طرمطی سر خرو باشد کوتاہ گردن و چشم و کتف و سینہ
 و سوارخ بینی فراخ و کشادہ پرها باریک و دراز و پیر ہائے سینہ
 تنگ و ریزہ و سیاه بخط درشت و رنگین و پنجمہ ہا کشادہ و دراز
 دم و پائے کوتاہ و گرد اندام و چشم پر آب گویا کہ در ساعت آب
 می چکد اگر چشم جانوران دیگر بایں شکل باشد آن جانور بغایت خوب
 و نادر العصر خواهد بود و بہترین رنگاہے طرمطی رنگ بحری داشتہ باشد

جنبش - بضم جیم و سکون نون و کسر بائے موحدة و شین

معجمہ ساکنہ مرغیست شکاری اما شکاریان منحوس می خوانند و
 درشکار خانہ ندارند وجہ آن را بیان میسازند کہ در زمان قدیم بچہ شیر

آخر و شاهین دو جنس میشود یکے کلان و دیگر خرد و کلانش از بحری بسیار کمتر و ایس نیز از سیاه چشمان است و هرچه در بحری اوصاف بیان کرده شد و در شاهین نیز همان صفات باید و آنچه شاهین دریس ملک صید می شود از سه قسم بیرون نیست یکے سیاه دوم سفید سیوم سرخ دریس قسم جانوران رنگ پشت اعتبار دارد و هر جانور که رنگ پشتش به هر رنگی که باشد آن جانور را بدان منسوب می سازند سوائے آن که رنگ مرکب این جانوران دارند ازین رنگهائے مسطور یعنی یکے سیاه و سفید دوم سیاه و سرخ و سیوم سرخ و سفید و هر شاهین و بحری که در دم یازده پر داشته باشد چالاک و بهتر باشد و خادر الوجود است و تمام بحریان و شاهینان را در دم دوازده پر می باشد سر شاهین و چشم او کلان باید و گردن کوتاه و دیده پر آب و سوارخ بینی مدور و فراخ و سینه کشاده و بال کنده و پر باریک و در از و نوک دار همچو نشترو ملایم و دم کوتاه و ناخن سیاه و دراز و پنجه کشاده و در وزن سنگین باشد و شاهین آشیانه در دره کوه و کمر می بندد و ایس مرغان را صید کند دراج و چوز و ببط صحرائی و بو تیمار و غیره لکر بفتح لام و کاف فارسی و رائے مهله ساکنه در آخر از جانوران شکاری است و در آن را جهگر میگویند بفتح جیم و هاء زده و کاف زده و کاف فارسی مفتوح و رائے مهله ساکنه بقدر شاهین در جثه می باشد و رنگهائے او همچو رنگ شاهین است و لگر دراز و سست پر از شاهین میشود و شاهین گرد اندام و تیز پر بود و جهگر خورد تر از لگر است و باقی شکل و شمائل همچو شاهین است دراج و بو تیمار و زاغ و واق و چرز را شکار کند

از مرغان شکاری است از شکریه خرد تر میباشد و نازک و تیز پر
 «میباشد هردو پایش سبز و در زیر گلویش تحرید بود شکریه در هر
 جابه می رسد و بکثرت درین ملک میسر آید و در آن را جبقة بجیم مکسور و جائه
 موحده ساکنه و قاف مفتوح و بهائے زده از مرغان شکاری است و وفادار و معنت
 کش می باشد اگر صبح تاشام از و شکار کنند در گرفتن صید قصور نمی
 کند و در گرما و سرما بکار می آید و مالک را گذاشته نمی رود و بغایت
 دلاور میشود بجهائے طاوس و خرگوش و چرز و دراج را میگیرد و در صفات
 و شکل و شمایل و خوبی مثل باز باید شمرد مخفی نمادند داشته و کهنیدی
 سره و بی سره و دهوتی این هردو قسم و شکریه و جبقة از نوع کلال
 چشم است

کهوری بی سره - بضم کاف فارسی و هائے زده و واو ساکنه و
 رائے مهمله در آخر مرغیست که مشابه بی سره است از بی سره کلال
 ترمی شود و لیاقت شکار کردن ندارد

حدادت - بکسر حا و فتح دال مهملتین و الف و قائم مشنات
 فوقانیه بفارسی غلیواز و بشیرازی کورکوره و بترکی چلقان و بهندی
 چیل نامند جانوریست معروف که از سبام طائرا نیست تیزبین و بسیار
 دور بینی او مشهور و جهت شکار بکار نمی آید و شکاریان او را نمی
 پرورند فی الجمله شبیه بشاهین و لگر اما بسیار سست پر و اصلاً تیز
 پرواز نیست و در شهر ها و عمارات و اشجار میباشد و گوشت حیوانات
 مرده و زنده که کوچک تر باشد می رباید و می خورد و یک نوع دیگر
 غلیواز آنست که سر و سینه آن سفید و باقی پر هائے او سرخ تیره

غوار میر شکار را که در شکار خانه با مادرش نگاه می داشت گرفت و طعمه از آن وقت او را شکاریان منموس قرارداد از شکار خانه بهر کرده اند و جنبش برسه قسم است یکم سفید رنگ که دو برابر از بهری باشد و بغایت عظیم الجثه شکارش بچه آهو و خرگوش و غیره است دوم سیاه رنگ آن هم در جثه مثل سفید میباشد و شکارش همچو سفید است سیوم سفید و سرخ در جثه برابر بهری بود و ماهی را غوطه زده در آب شکار کند و درین ملک بکثرت موجود است و آشیان در کوه و کمری نهد و بچه می برآرد با شق معرب باشد است و هندیان و دکنیان نیز آن را باشد خوانند در کوه و کمر درین ملک آشیان می بندد در رنگ و شکل بعینه مثل باز است اما خورد تر از آن چه باشد از شکره کلان بقدر یک و نیم مقدار می شود و در او را اهل این ملک با شند می گویند بسیار نازک دماغ و به وفا می شود در هوای گرم بهر صید ها کنند صید یک طرف و خود یکطرف رود و دیگر بدست آمدنش دشوار

کهندی - سره خاصه این ملک است جز کرناک پیدا نمیشود و بهر نمی رسد بقدر چپقه کلان که در شکره است میگردد بغایت تیز پر و به هر سه رنگ میشود بسیار نازک دماغ و رنگ پایش زرد کهندی سره دازیر گلو تعویذ نمی باشد سبک و تیز پر و خوبصورت می باشد در او را دهوتی بضر دال مهبله و ها و واو ساکنه و قائم کمشنات فوقانی مگسور و یاقه تحتانی ساکنه در آخر گویند بی سره در رناک بسیار می شود و هم درین ملک آشیان هند و بچه ها میدهد

گوشت آن میخورد و منقار و ساق آن دراز و پراں مانند نه است و
 از آن اهل فرنگ قلم می سازند و گویند که در یک روز هزار فرسنگ پرواز
 می نماید نقل میکنند اگر در ولایت ایران و توران و غیره بلاد دور
 و دراز آشیانش بینند بهر حصول سنگ یرقان مردمان آذجا بچه او را
 زعفران آلود می سازند و کرگس بتصور یرقانی شدن بچه خود پرواز
 می نماید و بسراند پپ می رسد و سنگ یرقان را بمنقار گرفته که بغیر
 سرانددیپ بهم نمی رسد بآشیاں خود مرا جمعیت می کند و این
 همه مسافت در یک روز طی میکند و گویند از حرارت مزاج
 در وقت خواب یک چشم را نمی پوشاند و تا هزار سال عمر دارد
 و قوت شامه و باصره او بسیار قوی بحدیکه از مسافت بعیده
 بوته حیوان مرده و یالاش آن را دیده خود را بوی رساند و گوشت آن
 می خورد والله اعلم بحقیقه الحال خواصش احتمال خون و زهره
 آن بآب هفت مرتبه و طلائے آن در اطراف چشم قالع بیاض و رافع
 نزول آب و ظلمت بصر و جرب چشم را مفید دانسته اند کل مرغ - قسه
 از آنست اما خورد تر از کرگس و بقدرغلیو از می شود و رنگ پر
 هایش سفید و منقارش دراز -

باب سوم -

در شرح حال بهمرسی تمباکو و غیره بعضه ادویات هر درخته
 و ذکر اقسام اشجار و میوه ها

تمباکو شرح حال بهمرسی تمباکو و رواج کشت و کارش در
 تمامی ممالک و بیان فوائد و ضرر آن بر طالبان حقائق اشیا

میشود و در جثه از نوم اول کوچک تر و مردم مردار خوار از هنبود
هند گوشت آورا می خورند و گوشت غلیواز قسم اول را نمی خورند
زیرا که مورث جنون است در دوم گرم و خشک و آشا میدن خاکستر
پر آن که غیر سر آن باشد بمقدار یک دانک تا دو دانک با آب جهت
نقرس و غدد بلغمی و سلحه به عدیل و هنبودان غلیواز سرخ رنگ
سفید رورا پرستش می نمایند و دیدن رویش را بعد بیداری میبندت و
شگون می شمارند بعضی میبزان گویند بر سر هر لشکری این غلیواز
نک پرواز نماید ظفر آن را باشد و بدین سبب آن را فتح اللقا نامند

لرزه نك - بمقدار طرمدی میشود اما لیاقت شکار ندارد بسبب
آنکه در وقت عین پرواز یکجا استاده پرو بال می زند و صورتش
همچو ریشه دارمی نماید لاجرم آورا لرزه نك معنی او لرزه نك و ریشه
دار است و این مرغ کلان و خرد میشود کلانش را دست مال خوانند
و نوع خرد آن را مطلق لرزه نك میگویند

کرگس - بفتح کاف و سکون رائه مهله و فتح کاف فارسی و
سکون سین مهله لغت فارسی است و بحر بی آن را نسر خوانند و
بترکی فغرو در هندی گد خوانند مرغیست معروف آن را در دهلی
رین گیت بفتح رائه مهله و خون ساکنه و عر کاف عجبی و سکون پائمه مثلثات
تحتانی و تا در آخر نامند و گد هم میگویند بسیار کلان جثه می باشد و از
جنبش بسیار کلان ترمی شود گردنش دراز و رنگش سیاه مایل بسرخ
ورنگ و پوست رویش سرخ باشد تا آنکه نمی دود پریدن نتواند
مردار و مهله گا و آن و خران و غیره جانوران هر جا باشد میرسد و

شکوه می نویسد که رواج تمباکو در هندوستان نزدیک به سال هزار و چهارده هجری در انتهای عهد سلطنت اکبر پادشاه و اوایل زمان جهانگیر پادشاه ظهور و بروز گرفته از جانب فرنگ و اکنون در همه جا بکثرت کشت و کار او می شود و صاحب مخزن ادویه می نویسد که قریب سه صد سال است که بهمر رسیده و دو صد و کسری است شیوع تمام یافته و باعث شهرت و کثرت در ایران و توران و سایر هندوستان گشته گویند که پرتگیش قومه است از کلاه پوشان که از ارض جدید بدست آورده جابجا در ممالک مذکور برده منتشر کردند و از آن ممالک بممالک اطراف رفته الحال هیچ مملکتی و بلدی و قریه نمانده که در آنجا یافته نشود و مردم آنجا از خوردن و نوشیدن و سحوطش بهره ندارند و استعمال نسازند بلکه کشیدن دود تمباکو شعار که و مه اکثر مردم هر ولایات گشته تو گوئی در ایران زمین در عصر سلطنت شاه عباس ثانی که تمباکو عالمگیر و جهان تسخیر شده است بنا بر آن کیفیت جو هر طبیعت بعضی و خواص او را دریں اوراق برائے فایده عام و خاص بموجب نوشته حکیم شریف خان مرحوم و دیگر حذاق قلمی میسازد خاصیت جو هر او بحسب حکیم علی گیلانی حار و یابس است و به نزدیک بعض دیگر بارد و یابس دخاذش بسبب ناریت مخرب و مکرر دواس و قوی و محلل و مسخن جمیع اعضا و مضعف دماغ و مورث خفقان و هر عضو که رطوبت بسیار داشته باشد از آن تحلیل رطوبت میکند و اعانت بر هضم می نماید و محلل در درجی و ریاح است و ضعف عصر که بسبب اجتماع رطوبت یا بخار باشد دهنم دارد و تنگی نفس که بسبب کثرت و غلظت رطوبت

و جویندگان ماهیت و آثار عقاقیر پنهان و پیدا مستور و محتجب
 نهاند که در ملک امریکا که آن را عرض جدید و دنیای نو می نامند
 جزیره ایست از جزایران موسوم به تمباکو نکث بکسرون و فتح
 کاف و تاقی مشنات فوقانی نام شخصی که اولاً تمباکو را در ملک
 پیورپ آورده نکث نامی از قوم فراسپس درخت تمباکو را در آن
 یافت بعد از آنجا در سنه یکهزار و پانصد و شصت عیسوی در
 ملک فرنگ آورده رواج دادو از آنجا فراسپس در یک نامی در انگلند
 آورده و کشت و کار او در تمامی فرنگستان بشیوع گردید و می نویسند
 که قوم پرتگیز از فرنگستان اولاً در کوناک آورده رواج کشت
 و کار پخشیدند و در اکثر ممالک تمباکو بنام جزیره که در آنجا
 یافته شد مسمی و مشتهر است الا در زبان ترکان تن نام دارد
 و در زبان تلنگی پواک و در اروی پویلی و در زبان کنزی و قیل
 میگویند و بعضی مردم تلنگانده از تواریخ خود خوب خبردار بودند
 در هنگام اقامت راقم در قصبه اودیگر در سنه یک هزار و دو
 صد هجری نزدیک ذکر یافتن تمباکو از امریقه و شیوع کشت و کار
 آن بعد آوردن تخمش بآن کار پیش آمدند و گفتند که از کتب تاریخ
 مایان که پیش از هفت صدسال تصنیف کرده اند ذکر تمباکو موجود
 است پس معلوم می شود در سرزمین کوناک از قدیم الایام تمباکو
 موجود بوده اما کثرت کشت و کار بعد آوردن تخمش از پرتغال
 درین ملک گشته باشد و الله اعلم بالصواب اگر چه در عرف اهل
 هند و دکن هم تمباکو معروف و مشهور است اما بعضی هندیان
 نوشته اند که آن را در زبان هندی بجر نام می نامند صاحب دارا

گانبول - بفتح گاف و الف و خون و ضم با موحد و سکون و اولام

لغت هندی است و تنبول و پان نیز نامند ماهیت آن برگ نبات دجی است یعنی نباته جبارۀ دار مازند انگور و ساق و شاخ آن باریکتر از آن و برائۀ آن نیز دار بست می کنند و برگ آن سبز و پهن و نصف بالافه آن صنوبری و سر آن نیز و مابین آن عریض آماس به تشریف و زغب و ساقه برگ آن اندک بلند در ملک کرناژک دو نوع می شو ندیکه پان سیاه دوم سفید که آن را کپرویلی می نامند و در هر دو نوع اصناف بسیار است پان سیاه تیز و تند و خوشبو و همچو قردفل و برگش کلا و ضخیم می شود و پان سفید نازک و در دهن زود می گدازد لیکن تیزی و خوشبوئی پان سیاه ندارد و هرگاه پخته آن را خواهند در کاه پرال یعنی گیاه شالی نهند یاسبوس گندم و غیره دارد سفید رنگ می شود و در عرف آن را پان پخته می نامند خوش رنگ و زودشکن و صاف می باشد همه را با قدره فوغل یعنی سپاری و اقل اهک و کات می خورند و مہیزان قردفل و جوز و بسباسه بر آن نیز قدره قدره می خورند دهن سرخ و خوشبو می شود و برگ تانبول که درین ملک در چاکلری و دهور و در نواح کژ پنه و در رائے پیٹھ و میلپور بسیار خوب پیدا می شود و در چاکلری برگ تانبول بقدر یک و جب در از و در عرض دو بند انگشت پیدا می گردد و لذت هر بیش دارد و نواب عبدالعلیم خان که استعمال پان بسیار می داشت تانبولها را آذما طلب داشتہ می خورد در هر دفعه که آن را پیڑہ می گویند صدود و صدبرگها می خائید و بعد از آن در اگالدان می انداخت و باز هم پنهان طلب می کرد و می خورد و هر چنان می کرد تا چندین بار بروز و شب

باشد یا بسبب کثرت اجتماع بخار در سینه و شش سرد مند بود و باعضای یاد شده مضر و مجاری را خشک می سازد و ازان قوت جاذبه کم میشود و خشکی و درشتی جلد و هزال بدن می آرد و سبب دق شیفیهیت میگردد و امراض را پیدا می کند که علاجش متعسر بود و مصلحت نزد مصنف در اشکوهی نوشیدن شیر است بدلیل آنکه پارچه که از دود تمباکو رنگین شود جز از شستن شیر آن را سفید نتوان کرد و هر چند بانواع مستعمل می شود اما طریق جید و بهتر آنست که آن را همراه قند کهنه مهزوج نموده بطریق خمیره سازند و از گلاب و بید مشک و غیره افزایه طیبیه بحسب مزاج آمیزند با الجماله در تحلیل ریاح و وجع ریحی معده و نشف رطوبت آن مفید و مضر باصحاب خفقان قلب و سبب ضررش گرمی و خشکی جوهرها و ست و اگر از بید مشک و گلاب ترکرده بکشند بے ضرری گردد و مردم کرناژک و مردم لاهور و آفاغنه ملک پشاور و غیره و بعضی اهل فرنگستان خوگر بسجوط اویند و بهر رفع نژله استعمالش می نمایند نژله که از رطوبت مزاج باشد و یا از هوائی بارد بزودی دفع می سازد و بدماغ حار مضر و ضعف بصیر را بسیار مفید است صاحب الفاظ الادویه می نویسد که شخصی را بصارت بالکل رفته بود بعد از مدت دراز ملاقات با و دست داد و دیدش که کتابت میکند حالش پرسید گفت که یک مدت برگ تمباکو بابرگ سنبهالوی خشک که آنرا پنچنگشت میگویند باالمنافه در حقه کشیدم موثر مطلق و شافی برحق از کشیدنش بینائی بمن ارزانی داشت و اکثر مردم کرناژک و حیدر آباد و اندر سورت و غیره بخوردن تمباکو با برگ تانبول عادت کرده اند در تحلیل و هضم نفع می بخشد و اکثر موافق مزاج مرطوبین و باعث نشف رطوبت ز فروج زنان است و عرق او نیز مستعمل است و همین خاصیت دارد.

از ساحل و جنگاله اصفاف می باشد در هر بلده و جائے بقسمة در بعض جاها و رقہائے آن بزرگ ترودر بعضے جاها کوچک تر و از اصناف جنگاله آنچه برگ هائے آن نازک و کوچک و اذک عریض میباشد ملکپوری میناد مند منسوب به ملک پور نام دهی است از دیہات مرشدآباد کہ در آنجا بہر میروند و این بہترین اصناف جنگاله است و بالجملة آن را انواع و اصناف بسیار می باشد و بعد از چیدن بعضے را به تحمل سفید می نمایند بدین نحو کہ برگ هائے بسیار ازان را در زنبیلی و یا سبدی و یا کیرے کہ به ہندی توکری مینامند گرد سر آن را به پشال یعنی کاه برنج یا گندم کہ به ہندی پوال نامند پوشیدہ و در زمین کووی بہقدار آن کنند و در آن کو دال آتش می افروزند تا قدرے گرم گردد پس آتش را ازان کو د بر آورده زنبیل تنبول را یکد شبان روز درمیان آن می گذارند و بر بالای آن سنگ و یا چیزہ ثقیل برائے آذک برگ ها نرم شدہ بر ہم بنشیند می گذارند پس در تابستان شبها در شبنم و در زمستان جائے گرم نگاہ دارند برگ هائے آن سفید و نازک میگردد و بیخ آن آنچه به تحقیق پیوستہ خولنجان است کہ به ہندی کولیچن نامند و در خولنجان بیان آن خواهد آمد انشاء اللہ تعالی و بہترین مطلقاً برگ متوسط سفید نازک کہنہ آن است و برگ خام نورس و سبز تازه اخذ شدہ و یا بسیار کہنہ بدرخت مانده و رطوبت آن تحلیل رفته ہمہ زبون زیرا کہ ایس نازک و لطیف و لذیذ و این زمخت و با عفو صت میباشد افعال و خواص آن مطلق مفرح و مستی و مقوی معدہ و جگر و دماغ و دل و حافظہ و ہمز و نشاط آورندہ و مفتہ و مدر فضلات و مضہ آن بہت

استعمال می نمود و الحال آنچه که صاحب مغزن الادویه از طبیعت و خواص آن ذکر کرده است بعینه بقلم می آرد پوشیده نباشد که تنبؤل بچند نوع می باشد یک نوع آنست که برگهائی آن نازک و کوچک و سفید میگردد بتعمل سفید شود و منبت آن مکه دیهیست از مضافات صوبه بهار عظیم آباد و لهذا اثر امکی نامند و این خوشبو و نیکو طعم و لطیف و کم حدت است طبیعت آن معتدل در حرارت و یبوست

نوع - دیگر کنگر یست که در شاجهان آباد و اکبرآباد و نواح آن و دکن میشود و برگ آن بزرگ تراز برگ مکی و در جیم خواص و افعال و مزاج قویب بآن

نوع - دیگر آنست که برگهائی آن بزرگ و سبز و بسیار لطیف و نازک و در سنار کار که قریه است از قرائه مضافات جهانگیرنگر از بنگاله می شود و کافوری می نامند در حدت طعم و تندى رایحه شبیه به قرنفل می باشد طبیعت این گرم در آخر دوم و خشک در اوسط آن

نوع - دیگر که برگ هائى آن بزرگ و متوسط سبز و نازک و بتعمل سفید می گیرد و در اکثر بلاد مهد و بنگاله می شود و این را سانجی می نامند و این نیز لطیف و خوشبو است و لیکن لطایف رایحه آن سه نوع است طبیعت آن حار و یابس قریب با وایل درجه ثانیه است و نوع دیگر آنست که برگ هائى آن بزرگتر از آنها و با حدت طعم و رایحه و بنگاله می نامند جهت آن که مخصوص به بنگاله است طبیعت آن حار در اواخر درجه دوم و یابس در اوسط آن و هراک

و سرفه و ضيق النفس را مفيد و اهل هند هر گاه تانبول گویند مرادشان مرکب سگری است که از برگ تانبول و جوز بوا و شربت نبات و غیرها ترکیب می دهند و در بعضی قراپادین اطبانشخه آن مرقوم است

بلادر - بفتح بائے موحده و لام و ضم دال و سکون راء مهملتین و بدال معجبه نیز آمده لغت فارسی است ماخوذ از بلاوة هندی و بعربی حب الفهم و حب القلب بجهت مشابهت آن بقلب حیوان و برومی انقرویا نامند ثمره ندیست و در کردانک کثیرالوجود درخت آن شبیه بدرخت فالسه دوشته اند اما راقم درختش راهپو درخت خورد پهنس ملا حظه کرده ثمرش بقدرلیهو در خامی سبز بعد رسیدن زرد میگردد اندرونش گوشت اند که دارد با کمتر شیرنی و عفوشت بسیار بعضی مردم آن را می خورند اما چندان مزه ندارد و بر سر آن مانند اکلیل دانه صنوبری شکل بقدر دل مرغی که آن را بلادر میگویند و بر سر آن گلشن میباشد و بعد خشک شدن گلشن می ریزد و اندرون بلادر مغز شیرین و لذیذ همچو مغز بادام و در میان پوست بلادر رطوبته است که آن را عسل بلادر می گویند و از بخار و رایحه آن در بعضی امزجه مردم مورث تورم میگردد لاجرم بوقت برآوردن عسل و مغز بلادر محافظت دست و بینی و بدن می نمایند و طریق اخذ مغز بلادر این است که بلادر را در آتش اندازند تا پوست و عسل آن سوخته گردد و مغز آن نسوزد پس پوست و عسل سوخته آن را دور کرده مغز آن را تناول نمایند بدانکه اگر کسی بلادر خورده باشد و را امراض حاده و سوزش باطن و جراحت و التهاب و جوشش زبان و خلط

رفع رطوبات دهن ولش و استحکام و تقویت دندان ولش و خوشبوگی دهان و تسکین عطش] کاذب بلغمی و گر سنگی و تصفیه صوت و ضیق النفس و سرفه بارد رطوبی بلغمی و تقویت معدة و هاضمه خصوصاً با فوفل و دانه هیل نافع و قاطع نزف الدم لهاق و تحلیل او رام آنها و ضاد آن ها ملتحم جراحات تازه و بستن برگ پان بنگله گرم کرده بر نزول آب که در بیضه باشد دو سه برگ بالاقه هم دیگر یعنی سه تا بسیار مفید در ابتدا و در دو سه روز به تحلیل می برد و اگر بسیار گرمی کنند و تاب نیا ورزد دو برگ بالاقه هم و یا یک برگ بزدند و با آذک متوالی نه بزدند بلکه تفاریق یک روز یا دو روز در میان تا تحلیل رود و چون برگ تا نبول را با مصالح آن که قدری فوفل ورق کرده و قلیله کات هندی و اندک مغسول است و اهل هند قاطبه با ینها می خورند بخایند و آب آن را بر زخم تازه عموماً و بر زخم کچلی سر بعد سر تراستی و خون آلود بودن بمالند و هم چنین بعد ختنه اطفال بر آن بچکانند و یا بپاشند خون آن را بندمی کنند و موجب خشکی و سرعت اند مال میگردد و دستور خوردن آن آنست که با مصالح مذکور خوب مضغ نموده آب رانمی خورند و ثقل آن را می اندازند زیرا که ثقل آن مسد دومورث قولنج است و گاهی برائے لذت و یا برائے تقویت معدة و تقطیع اخلاط بلغمیه چند دانه قاقله صغار و یا کبار یا یک دو دانه قردفل مزید مصالح مذکوره می نمایند و ناشتا خوردن آن مضر محرور الهزاج را و در بعضی امزجه ناشتا اسهال می آرد خصوص بنگله آن و چون به مصالح مذکوره بانک هفت هشت قاعه برگ آن را یا زیاده بحسب بر داشت طبیعت بخورند اسهال بلغم می نماید

و هلیله زرد - متوسط و خسته اش کوچک باشد

و هلیله چینی - زرد سبز رنگ و سیاهی مائل و کوچک و کم

گوشت و اندک مستدیر اما دانه اش بزرگ

و هلیله اسود - که آن را هلیله هندی نامند و در اهل هند

بزرگی هژ مشهور است و بهترین آن سیاه صاب بی دانه و سنگین که فاسد

نشده باشد و درین قسم هر چیکه بقدر جوته میشود آن را هلیله

جوته و از جوی کوچک تر دانه هلیله زیره مینامند و آنچه بهلا حفظه رسید که

از درخت هلیله زرد و سیاه و جوته و زیره همه جا پیدا میشوند

و صاحب مخزن ادویه هلیله کابلی و چینی و زرد و سیاه را هر

از یک درخت میداند و از ابتدای ظهور شگوفه تا انتهای

کمال بالیدگی و نضج هر مرتبه را نامی گذاشته اند و نوعی علاوه

دانه مثلا شگوفه خشک آن را هلیله زیره و ازان بزرگ تر را که

بقدر جو میشود و هلیله جوته و ازان بزرگ تر را که بقدر مویز

سیاه می باشد هلیله مویزگی و هلیله زنگی و هلیله اسود نامند و این همه

هلیلهها خسته ندارند و ازان بزرگ تر نیم رس زرد سبزی مایل را هلیله چینی

و ازان رسیده تر زرد را هلیله اصفه و بکمال رسیده زرد مایل بسرخ

املس را هلیله کابلی گویند و منبت این همه ها اکثر بلا دهند و دکن

و گجرات و بنارس و بنگاله است اما آنچه در گجرات پیدا می شود

از همه بهتر می باشد و بعد ازان بنارسی و بعد ازان هلیله جات دیگر

ملکها هلیله کابلی را ازان کابلی نامند که از راه خشکی از هندوستان و

و بواسطه عارض شده باید که او را مسکه تازه و روغن گاؤ و یا گوسفند و روغن کنجد تازه بخوراند و فادزهر و جدوار مجرب یا دوفم گاؤ ساقیده بدهند تا حدت و لذع آن اندک تسکین یا بدپس آتش جو و دوفم ترش، گاؤ و شورباژه چرب و برنج چرب خصوص بروغن کنجد تازه بخوراند و دربینی او روغن بادام و بنفشه چکانند و برسر او از چیز هائے خنک مانند روغن گل و شیرزنان و امثال آن نطول نمایند و لعاب اسبغول و آب اذار هر دو شیرینی کرده و اشیاژه بارده رطبه بخوراند و قروحیکه از بلاد حادث می شود در ظاهر و مصلحش موم روغن است طبیعت و خواص عملش در چهارم گرم و خشک مسخن و محلل و ملطف و مفرح جلد جهت قروح و امراض بارده دماغیه و رطوبیه مانند طالع و لقوه و رعشه و خدر و نسیان و اختلاج و قطع ثلیل و دفع ریاح و سلس البول و وشم و سایر آثار جلدیه و تقویت حفظ و دهن و اعصاب و دندان و جاذ نافه

هلیله - بفتح ها و کسر لام و سکون یائه مشنات تحتانی و فتح لام ثانی و هائے ساکن در آخر فارسی است و بهندی هر و هرا نامند و عرب آن را معرب نموده اهلیلیج خوانند بکسر همزه و سکون ها و کسر لام و سکون یائه تحتانی شهر درخت هندیهست و جز هند درجائے دیگر پیدا نمی شود و بادشاهان هند فخر می کنند از جلالت قدرا و آن بر اقسام است

هلیله کابلی - که زرد مائل بسرخ و پر مغز و کم ریشه

و خسته آن کوچک باشد از همه هلیله جات بزرگ و بالیده می شود

دندان و لثه مجرب اگر هلیله زرد را باروغن گاز بریان نمایند بطوریکه
تسو زد پس ازان بر آورده و از روغن پاک کرده و کوفته و سفوف کرده
دیمر مثقال برگیرند و پوست صلب نارگیل سوخته را بوزن ربع مثقال
ممزوج نموده سه روز پس در پی از آب نیم گرم بیا شامند جهت زحیر و
اسهال بواسیر مجرب و ذرور آن جهت تجفیف رطوبات دماغ و حدت بصر
نافع خصوصاً که در خیر گرفته بسوز اند و بدستور آب خیسانیده آن همی
اثر دارد و مضغ نمودن و فرو بردن آب هلیله سیاه جهت لقوه و هم چنین
گاه داشتن آن در دهان جاذب شق علیل و جهت جلب رطوبت محده
و تقویت احشا و درد سپرز و بوداده آن جهت حبس اسهال و نگاه داشتن
آن در دهان باعث سیاهی مو و تقویت آن و تقویت لثه بغایت موثر
و هلیله چینی و هلیله جوه و هلیله زیره بسیار ضعیف العمل و الفحل
است اگر هلیله جات دیگر موجود باشند هرگز او را استعمال نباید کرد
باقی خواصش از کتب طبیعه باید جست -

الملح - بفتح همزه و سکون میم و فتح لام و سکون جیم مشهور

باملح است بمد الف و کسر میم و بفارسی آمله و بهندی آنوله نامند
و شیر پرورده آن را شیر الملح گویند ثمر درخت هندی است طعم آن ترش
و باعفوصت بسیار و درین ملک برابر لیمومی شود و سنگین و زرد رنگ
درخت آن بقدر درخت گردگان و برگ آن سبز و بسیار ریزه و انبوه
از هر دو طرف شاخهائی باریک طولانی بقدر شبیری رسته و در بعضی
جادو شاخ و در بعضی جا سه شاخ و چوب آن جوهر دار مانند چوب چنار
که به عربی دلب نامند و ازان صلب تر طبعش آن در دوم سرد در اول

ز طریق ملک کابل به بلاد توران و خراسان و ایران می برسد که
 که در کابل پیدا می شود طبیعت آن در اول سرد و در دوم خشک
 و خشکی هلیله کابلی از سایر انواع کمتر است و مجموعه آن جهت
 تقویت معدده و دماغ و ذهن و حفظ حواس و تفتیح سدد و صدام و مالیخولیا
 و تصفیه ارواح و وسواس سوداوی و خفقان و غشیان و منع صعود بخارات
 بدماغ و اطفاء ناپیره سودا از احتراق صفرا باشد و تصفیه رنگ رخسار
 و استسقا و بواسیر ریجی و خونی و حمیات مرکبه در اواسط و اواخر آن
 نافع و مسهل رقیق باغم و صفرا بحسر و منع استعمال هلیله جات در
 حمیات مطلقاً مسلم و کلی نیست و هم چنین در حقه ها و لازم است که
 آن را بادویه ملینه و مفتحه استعمال نمایند و باروغن بادام و یاگاؤ تازه و
 قند و ترنجبین آمیختن مصلح عصر آذنت و هلیلجات را مرضوض و
 جریش دارند تامغص آنها کم شود و قوت فعلش باطل نگردد و شربتش
 از جرم آن تا پنج درم و درمطبو خات و نقوعات از هفت تاده درم و
 سنون دانه آن جهت تقویت لثه و رفتن خون ازین دندان و رویا نیدن
 گوشت آن مفید و گویند که صاحب لقوه یک عدد هلیله کابلی را از
 خسه دور کرده دردهاں گیرد و بخاید تا تمام شود و آب آن را فر و برد
 و هم چنین آن را چون درجانب مایل بگز ارد نفع می بخشد و تایک سال
 هرروز یک عدد آن را تناول نماید موثره سفید نشود خصوصاً پر و رده
 آن و بعضی این خاصیت را مخصوص به هلیله هندی داشته اند و مرچاگه
 آن که زیاده از یک سال بر و نگدشته باشد مقوی معدده و دماغ و مفتح
 سده بلغمی و مقوی حواس و جگر است و دانه هلیله کابلی مدربول و
 درور محرق آن جهت قطع خون بواسیر و نزف الدم اعضا و تقویت

مصلح آن غسل و سنبل الطیب - زنجبیل - بفتح زاء و سکون نون و فتح

جهم و کسر بائے موحدہ و سکون یائے مثناة تحتانیہ و لام بهندی ترو
تازة آن را ادرک و خشک آن را سودنٹ و سندی نامند بیخیست
معروف نبات آن شبیم به نبات شقائق اما ازان کوچک تر و برگها
آن باریک و طولانی بقدر یک شبر و زیاده ازان بیگل و ثمر باشد
در بلاد هند و دکن و گجرات و بنگاله و کرائک کشیر الوجود از بنادر
کرائک تجاران فرنگ و عرب بسیار خرید کرده همچو فلفل کرد و قاقله
بولایت خود هامی برند و همه وقت ترو خشک بهم می رسد و گویند
در ماژدراں هم پیدا می شود و زنجبیل به ریشه سفید خشک را به
هندی ستوا سودنٹ نامند بهترین همه اصناف است و مرابا زنجبیل
که از چین می آرند بسیار بزرگ و بالیده و نهایت به ریشه مانند
آن در هیچ جا پیدا نمی شود زنجبیل تر در سوم گرم و در اول خشک
و خشک آن در دوم خشک و با رطوبت فضلیه مقوی قوت حافظ و هاضمه
و معده و کبد و مفتح سده جگر و مبهی و محلل ریاح غلیظه معده و
امعا و مقطع بلاغم و رطوبات غلیظه چسبیده به بسطح معده و امعا است و مخرج
خاط غلیظ و رطوبات دماغی و حلق و برودت اعصاب و یرقان سدی و تقطیر بول
که از برودت ضعف آلات بول و اسهال که از فساد غذا باشد خاف و با زردی تخم
مرغ نیم برشت جهت از دیادمشی و غلظت آن و باثر بدسهل رطوبات مفاصل و
ساقین و معین قوت مسهل تربد و با قولنجان و پسته جهت تقویت باه از
اسرار است و احتمال آن جهت غشاوه و سبل و بیاض و در دهان داسشتنش
و اغم تشنگی بلغمی و ضبادش جهت تقویت اعضا و کزاز و رفع ریاح

و سیوم خشک و شیر پرورده آن در اول سرد و در دوم خشک قابضین
 مانع ریختن مواد در معده و امعا و حافظ اخلاط از تصفن و مخرج
 سودا از بدن و مانع مخالطت سودا و ابخره سوداویه و صفراویه محرقه
 بروح و باین اسباب موجب زکاوحدت ذهن تفریح و تقویت قلب است
 بالخاصیت و از جمله ادویه شدیدالمنفعت است از برائے تقویت ذهن
 و حفظ سایر اعضاء بالخاصیت محرک باه و قاطع قه و تشنگی و آب رفتن
 از دهان و مسهل سودا و بلغم رقیق بعصر و مقوی معده و امعا
 و مشتبهست به تخفیف رطوبات مرطبه معده و دباغت خمل آن و بآرد
 کنار و آب به قاطع اسهال مزمن و مسکن حرارت و مسکن حرارت خون
 و مقوی دل و چشم و اعصاب و حواس دماغی و نافع برائے مالیخولیا
 خصوصاً مراخی که از صفرائه محترقه حادث شده باشد و از برائے نسجان
 و فالج و استرخا و لقوی و خوردن مربائے عسلی آن و آشامیدن نغوم
 آن مانع صعود ابخره از معده بسوئے سر و چون آمله را نرم بکوبند
 و آب بارتنگ بشروشند و ضحادی غلیظ ضخیم برپیشانی نهانند قطع
 رعاف سازد و آب منقوع نیم گرفته دو درهم آن در چشم جهت ازاله
 بیاض موجب خصوصاً بعد از دو سه ساعت آمله را افشوده دور نهانند
 و آمله تازه در آن بخیسانند تا سه مرتبه پس در چشم بچکانند و اگر
 آمله را نرم بسایند و هم وزن آن شکر مخلوط نموده و از روغن بادام چرب
 کرده ناشته بهقدار پنج درم هر روز بآب گرم بپاشانند جهت ضعف بصر
 و جلائے آن و سحر و امعا نافع و نغوم آن باکشنیز خشک نیم گرفته جهت
 رفع اسهال مزمن و حرارت معده و سوزش مقعد و بول مفید و شربت از
 جرم آن از سه درهم تا پنج درهم و در مطبوخ تا ده در هم در سپرز

و بلند کا دوسه زرم و راست خصوصاً از شاخهائی خورسته آن جدا شده باشد گویند این همه صفات در دارچینی سیلانی یافته می شود و بعد از آن دارچینی که در ملک کرناٹک پیدامی شود نسبت بسیلانی کم طعم و کم بوی اندک ضعیف می شود و قلمهائی آن کوچک می شود و بعد از آن تاکلیج و انجن و بندر کوچی یافته می شود و آندم دارچینی است بخوبی سیلانی نیست و از کوچی گذشته تا کوکن هراکه پیدامی شود بتدریج ضعیف و لعابی می شود و آنچه ضخامت آن کم است قرفه و ضعیف آن راسلیقه خوانند و هندیان فرق نمی کنند و هردو قسم را تبعم نامند و گویند در جزیره ملاخه و غیره نیز چیزه ضعیف بدطعم گرایه الرائحه تندبو قریب به درته فاسفس پیدامی شود از تجاران ثقات شنیده شده در جزائر شهرناکه در عرض سی درجه و چند دقیقه جانب جنوب از خط استوا واقع است نیز دارچینی خوب مثل سیلانی بهرمی رسد لیکن بکثرت و و فور نیست و در بلاد هائیکه دیگر هیچ چاپید انبی شود و درخت آن بقدریک نیزه و کسر کم و زیاده از آن مانند درخت هائیکه صمرائی و کوهی و شاخهانش پهن و بر زمین افتاده و برگ آن شبیه به برگ ساج هندی و گل و ثمر آن فی الجمله شبیه به بلسان و طعم و رائحه اش مانند دارچینی و دستور گرفتن دارچینی آنست که هر سال شاخهائی درخت که آن را می برند و چون شاخهائی تازه او برآمد و بالیدگی و سختگی پیدانمود و آن را از طول شقامی کنند و چند روز می گزارند تا از حرارت یافته پوستش پیچیده و در هر شود بعد از آن اخذ ازومی نمایند بهترین آن سیلانیست باوصاف مذکوره و بعد از آن که در اوصاف هائیکه مذکور بر ابراومی شود صاحب مغزن ادویه روایت می کند که در جوف شاخهایش کافور می باشد و هر ریشه هائیکه درخت آن را در آب جوشانیده از آن کافور بعمل می آورند

و بواسیر و اوجام بارده و ورم بارد بلغمی و مائی و ریحی خصیه
و مضر حلق مصلح آن روغن بادام و عسل شربت آن تادو درم و مردم هند
و بنگاله نوع آن را نبطه سونث می نامند زیرا که بوگه اشبه خام ازان می آید

خس - بفتح خائمه معجمه و سکون سین مهمله لغت هند یست
و آن ریشه گیاهه است که همچو کاه انغو می شود در تمامی ملک هندوستان
خصوصاً در دکن و بنگاله و کرناٹک کثیرالوجود است و در موسم گرما ازان
خساخته می سازند و بر آن آب می پاشند بسیار خوشبو و سرد و خنک می
باشد و مروه نیز ازان تیار می سازند و آب پاشیده می جنبانند و آن را با جراد
صندل آمیخته عرق می کشند و عطرازان میگیرند بسیار معطر و خشب و می
شود و ریشه خس باریک که مبع و گره دار مانند ریشه سنبل رومی و ازان
غلظت و بلندتر تا نیم دست کسریه کم و زیاده ازان می شود و بسیار خوشبو
نبات آن شبیه به سنبل که کولان نامند و گویند بیخ اذخر آجامیست
و بعضی ریشه و الادانسته اند درد ورم گرم و خشک مفرح و مقوی قلب و دماغ بارد

دارچینی - بفتح دال و الف و را و کسر جیم فارسی و سکون یائمه مثناة
تحتانیه و کسرون و یامعرب اودارچینی است و دار بفارسی بمعنی درخت
و چوب است و بسریانی آن رامسولون نامند پوست شاخهائه درختست
که در ملک کرناٹک کثیرالوجود است خصوصاً در ملیبار است تا کوکن و در ملک
بدخور که آن را حیدرنگری گویند جابجا پیدا می شود و در سراندیپ که آن
را سیلان می نامند بسیار خوب پیدامی شود و بدستور در ملک زیربادات
با و فور پیدا می شود و بهترین دارچینی آنست که تندطعم و تیزبود
سرخ رنگ و شیرین قاهرهائه آن باریک و نازک و بسیار درهم پیچیده

شبهه به شاهیوت و سیاه رنگ و کوچکتر از آن و خشک دانه‌های آن
کوچک و سرخ رنگ پیوسته بهم و بالای آنها غلافه رقیق و پرده هائیه سیاه
رنگ و در بین دانه‌ها و طعم آن تندباددک تلخی و حدت پوست آن
زیاده ازدانه آن و بیخ آن گرسه دار ششعب و پوست آن اغبر و مغز
آن سفید و ریشه دار و تند طعم و فلفل مویه عبارت از اندست طبیعت
آن در آخر دوم گرم و خشک محلل مواد بارده و ریاح و مفتاح سده جگر
و سپرز و هاضم طعام و مقوی معدة و رافع قی و خوشبو کننده دهان و
رحم و مسخن احشا و محرک باه و زیاده کننده منی و مدربول و حیض و مسقط
جنین و جهت فالج و صرع و سرفه بارد رطوبی و ثقرس و عرق النساء و تقویت
پشت گزیدگی عقرب و ریتله و تنویر اخلاط بدن و بالجمله امراض بارده
رطبه را مفید و احتمال آن که در جگر بز گذاشته و یا کوبیده بر آن
پاشیده گباب کرده باشند جهت شب کوری و طلائه آن باروغن جهت نیش
عقرب و ریتله و افعی دافع صندل بفتح صاد و سکون نون و فتح دال
مهمه و لام معرب سندل بسین مهمه فارسی است و گویند لغت سریا
نیست و بیودانی حلا وسطا قلیل و درومی فالو ریقا و بهندی چندین نامند
در کرناٹک کشیرالوجود و حیدرنگر عرف بدنور و در اطراف و اکناف
آن تامیسور صحرا صحرا درخت صندل است و مردمان آن ملک از چوب
صندل آتش افروخته طعام و نان از آن به پزند درختش عظیم مانند
درخت انبه و نیم شاخه‌های آن اکثر افتاده بروقه زمین و ثمر آن مانند
خوشه و برگ آن نرم و نازک و صندل سه نوع میباشد یک سفید نباتی
رنگ و آن را صندل ابینس و به هندی چندین گویند و ویر زرد رنگ و آن

طبیعتش در آخر دویم گرم و خشک و قوت آن تا پانزده سال باقی می ماند
 به غایت ملطف و مفتوح و مفرح نفس و منضج عفوحت اخلاط و قریاق
 اقسام سموم و حافظ قوت های نفسانی و حیوانی و طبیعی و جالی با صوره و محلل
 ریاح و مواد بارده و مدبف رطوبات دماغی و نزلات بارده رطبه و امراض
 بارده دماغیه و مدرجول و حیض و مسقط جنین و مقوی باد و جهت خفقان
 و وحشت و وسواس و جنون و تقویت اعضائے رئیسه و معدده و دفع
 بدبوته دهان و سرفه رطوبی و رجو و تصفیه صوت که از بلغم غلیظ باشد و رفع
 رطوبات لزجه ناقصه قصبه ریح و حنجره و تنقیه صدرازا نهوا و تفتیم سده جگر
 و استسقا و سموم هوا را بارده از عقرب و غیره شربا و ضهاداً و شما و هوأ
 نافع و طلائے آن بر پیشانی و صدغین و بدستور از روغن و عطر آن جهت
 صدام بارد نافع و بر پاک چشم جهت اختلاج آن و اکتعال آن جهت تقویت
 با صوره و رسانیدن اثر بر طبقات عین و آشامیدن مطبوخ آن با سرکه و
 مصتکی جهت فواق رطوبی و بایوسست هلیله کابلی جهت استسقاءه لمبی
 و زقی و ضداد آن جهت رعشه و دفع لرزه تحپها بلغمی و سوداوی و دانه
 بواسیر و تسکین و جم آن گزیدن عقرب نافع و مضر محرورین و مصدم
 و مضر مثانه مقدار شربت آن دو درم تا پنج درم و دهن آن در درجه سویم
 گرم و خشک و عرق آن سریع الاثر از جرم آن و قطور آن جهت گراخی
 سامعه و آشامیدن آن جهت تقویت هاضمه و تحلیل ریاح معدده و
 بوا سیر نافع دار فلفل بفتح دال مهمله و الف و رائه مهمله و مصر دوما و
 سکون دو لام بعد از فائمه اول و دوم بفارسی فلفل دراز و بیه هندی
 پیپل و پیپلی نامند ماهیت آن ثمر نباتیست پیاره دار و برگ آن شبیه
 به برگ تانبول و ازان اندک کوچک تر و با حدت و تلخی و ثمر آن طولانی

چوبهائی دیگر چوب اورا ضایع نمی سازد و رنگ چوبش سرخ تیره
رنگ و جلای آن پوست سفید رنگ می باشد بعد تراشیدن او
چوب سرخ رنگ از اندرون بر می آید و بهترین او آنست که
تیره رنگ و صاف و کم ریشه باشد و قوت آن تاسی سال باقی می
ماند و صوف و غیره را از آن رنگ می دهند طبیعت آن در دویم
سرد و در سیوم خشک در افعال و خواص شربا از صندل سفید
ضعیف تر و در طلا و ضهاد قوی

هلا گیر - بفتح میم و لام و کسر کاف فارسی و سکون یائه
مثنای تحتانی و رائه مهله درخته است چوب آن مشهور و سائیده
آن سرخ آمیز باشد و مر مردم هندوستان پارچه را بآن رنگین
می سازند برائه آنکه بوئے خوش دهد و مقوی دل و دماغ و خوشبو
کننده عرق بدن و در بعضه کتب هندی اورا از اقسام صندل
نوشته اند -

گری پاک - بفتح کاف و کسر راء مهله و سکون یائه مثنای
تحتانی و فتح بائه فارسی و سکون الف و کاف درختیست که در
کوه و صحرائه ملک کردانک کثیرالوجود است و بعضه مردم
نهال آن آورده در بستانها نیز نشانیده اند و برگ و بار و تخم و
گاش همه یک نوع خوشبوئے دارد درختش تایک نیزه کسره کم
و زیاده بلند می شود برگش بمثل برگ عرضش به مقدار بند انگشت
و طولش اندک از عرضش زیاده مایل باشد استداره و ثمرش در
خامی سرخ مایل بکمون و برگهائی که پخته شود سیاه میگردد مغزش

را صندل اصغر و بهندی ملاکیر خوانند و سیوم سرخ تیره رنگ و آن را صندل احمر و به هندی رکنت چندین نامند و آنچه بهشاهده رسیده صندل سفید و زرد از یک درخت است هرگاه که درخت صندل سفید خوب پختگی بهم نرساند رنگ چوبش سفید می باشد و هرگاه که کهنه تر شود و به پختگی کمال رسد رنگ چوبش زرد می شود و خصوصاً رنگ اندرون چوبش که آن را کهیر می نامند و کهیر بفتح کاف و هاء زده و جائی مثلاً تحتانی ساکنه و راقی مهبه در آخر چوب اندرون تنه هر درختی را گویند که از کمال کهنگی رنگ زرد و سرخ و اکری و غیره بهم رسانیده باشد و صندل سرخ درخت دیگر است و چوب آن را در عمارات صرف می سازند بیانش درآید طبیعت صندل سفید و زرد در سیوم سرد و درد و یم خشک مفرح و مقوی دل و معده و رادم و قابض و باتریا قیه و محلل اورام حاره و جالب مواد و آشا میدن آن جهت خفقان حار و تپهائی عاده صفراوی نافع و خواص بسیار دارد که در کتب طبیعه مذکور است و مضر صوت و قاطع باده و مصلح آن عسل و نبات شربت آن یک مثقال -

صندل سرخ - و عرب آن را صندل احمر و بهندی رکنت چندین

نامند در کوهستان ملک کردناک درخت او مالا مان است قومه از هندوان که آنها را دیوار خوانند ستون و تیر و غیره از درختش تراشیده در شهرها می برند و می فروشند معماران نجاران اکثر چوبش بکار عمارت صرفی نمایند چوب او نهایت مستحکم و مضبوط و از دیر ماندگی بوسیده نمی شود ارضه یعنی دیوک بکسر دال مهبه و سکون یاقی مثلاً تحتانی و فتح و از و سکون کاف کریست مشهور و همه چوب و اشیائی را ضائع و تباه می سازد اوراد می خورد و بهیچ

نزف الدم و ذفث الدم و آمدن خون از هر عضوی که باشد شرباً و ضحاداً و لطوخا و آمدن عرق و مقوی معدة و احشا مدربول و قابض و محلل و مفرح و حابس اسهالات و مفتت حصاة و حابس و قاطع خون حیض و را فع ضعف گرده و بواسیر و جابرکسر و ثمر آن باقوت تریاقیت دافع سموم است خصوصاً ریتلا و عقرب و چرب نمودن سر بروغن آس او رام سر و سبات حادث از اجزای درتپ و در غیرتپ نافع و خواص آن به شمار است اگر احتیاج افتد از کتب طبییة باید جست -

آبنوس - ببدالف و کسر بائے موحدة و ضم خون و واو و سین مهملة. محارب ابانوس یونانیست و بفارسی و به هندی نیز بدین اسم مشهور است و دو قسم می باشد یکی هندی و دیگر حبشی و حبشی آن سیاه تر و صلب تر و املس تر و سنگین تر از هندی و میگویند بوقت بریدن و تخته کردنش از جوف چوب آن رگهائی رمل و سنگریزه بر می آید و تخته چوب آبنوس زیاده از یکو نیم شیر شنیده و چوب آبنوس هندی و حبشی در آب اندازند عرق می شود و چون تر و تازه او را پسوزا خند رایحه خوش می دهد و خشک آن مشتعل گردد و مستعمل اطبا بیشتر حبشی و بعد ازاں هندی و اطبا اختلاف بسیار در بیان آبنوس و درخت آن و رنگ و صفات آن دارند اما اهل کرناژک هر چوبی سیاه رنگ که از درون تنه درخت کهنه و تیند و وغیر آن که بر می آید و آن را در عرف کهنر میگویند همه را آبنوس دانند و درین ملک چوب

سفید سبزی مائل شیرین در بعضی ثمرش یک تخم و در بعضی دو تخم می باشد و تخمش دولخت مدور مفرط و رنگ اندرونش سبز و بلایش پوست باریک رقیق خاکی رنگ و از بیخش که اکثر جابجا آمده شد که بالای زمین نمودار می شود بی قصد بچه ها ازان می کشند بچه ها قوی و خوش اما خوشه خوشه بانها رسد اگر آنها را تراشیده در جائی دیگر نشانند درخت سرکش می شود و اگر تخمها را او را کارند نیز نهال ها سر برگشند و گلش سفید رنگ نازک خوش اختراع است برگش را اگر سفوف کرده بصاحب اسهال بلغمی دهند بسیار مفید آید بل اسهال را رفع و دفع می نماید و مردم این ملک برگ او را خواص خشک و خواص تر باشد در روغن زرد بریان کنند داغ بنان خورش می دهند نان خورش بسیار خوشبو می شود -

آس - بهدالف و سکون سین مهله در ختیست شبیه بددرخت حنا و برگ آن سبز تر و ضخیم تر و در طول و عرض و شکل مشابه ببرگ حنا و خزان نمی کند خوشبو و معطر و طعم آن اندک تلخ و با عفو صفت بسیار و گل آن سفید رنگ و خوشبو و ثمر آن در ابتدا سبز و بعد رسیدن سیاه و تخم آن سفید ریزه املس مرکب القوی و جز و بارد در آن غالب و جزو حار کتر بسبب ارضتی که دارد یابس و قابض و بالخاصیت آس مقوی قلب و دافع خفقان و صدام و دوار و سردور مد و درد گوش و قروح و آمون چرک و درد دندان و قلام آن و استروفا. زبان و مقوی باصره و محلل اورام و جروح و قروح و مهبوم

لیچو مغز او زرد رنگ مائل بسرخ و پوست آن سخت اکثر مردم
 دیهاتی و قصباتی مغز آن رامی خوردند اذک شیرین و لذیذ می باشد
 و عفو صفت قلبی نیز دارد و در هر ثمرش دو سه تخم می باشد
 زرد رنگ طولانی و صلب منبت آن صحرا و کوهستان و در تمام ملک
 هندوستان است و بهترین آن رسیده و سنگین و خوشبو و سیاه
 و براق است طبیعت آن گرم و خشک در دوزخ ملطف و جالی
 و مدر بول و مفتت حصاة و محلل ریاح خصوصاً ریاح طحال و سده
 آن است اکتحال محکوک آن جهت رفع شب کوری و ذرورش جهت
 بیاض رقیق و غشاوه قرصه و بشور عین و دمعه و جرب عین و حکه
 و رمه یابس و حفظ صحت چشم و رویانیدن مژگان مفید حاصل کلام
 برائے اکثر امراض عین بسیار نافع است و ذرور نشاره آن جهت حبس
 خون زخمهای تازه و اکتحال آن نافع خون هر عضو که سوخته باشد
 روغن گل یا سفیده تخم مرغ بهالند و بر آن سفوف آن را بپاشند
 بسیار سودمند و محرق و مغسول فشاره جهت قروح مزمنه و جرب و جمیع
 افعال مذکوره سریع الاثر و ثمرش بی تخم و خورد ترمی شود بعد جفاف آن
 را سفوف باهر وزن نبات بخورد جهت قوت باه و امساک مجرب
 و مفید و طلائی مسموق آن همچنان مطبوخ اودر شراب محلل خنازیر
 است بالخاصیت اطفاء خون جاری سازد و به تنهایی جهت تخفیف قروح
 همیشه و رویانیدن گوشت صالح و منع جوشهای پر آب و آبله کردن
 اعضا مجرب مقدار شربت تاسه درم بدلیش در حرق نار و غیره چوب کنار

آنچنین بسیار است اما تخته اش کلاں نمی باشد اگر او را بآب
بارتنگ سوده نشوق نمایند قدری بر پیشانی طلا کنند و عاف باز دارد و
دیگر خواصش بسیار است در کتب طبیه مذکور -

شیشمر - بکسر شین معجمتین و مهملتین هر دو آمده درخت
هندیست و بسیار مشهور و درین ملک کثیرالوجود درخت آن بسیار
کلاں میباشد مثل درخت جامون و تخته چوب سبز آن در عرض تادو
دست دیده شده و کرم در چوبش نمی افتند و کهنه نمی شود مگر که
زمانه درازی برو گذرد و گویند اگر در نقصان ماه او را ببرند در چوبش
نقصان پدید می آید برگش خورد و مدور مایل بطولانی و نوک کوچک
دارد و صاف مشابیه بمرگ سیم و پهلوی اوکه که ثمر او باشد بسیار
قلیل الضخامت در درازی نیم گره و کسری زیاده ازان و اندرونش دوسه
دانه بود و اطباء اهل فرنگ چوب شیشمر را که پادسانث میگویند
برائے آتشک و تصفیه خون بسیار استعمال می دارند و اطباء یونان
نیز تجربه کرده مفید تریافته و رنگ چوبش سیاه سرخی مائل مخطط
باندک خطوط سفید و چوبش صلاحیت آنوس ندارد اگر در آب اندازند
همچون چوب آنوس که نشین و غرق آب می گردد و اکثر صنادیق و
کرسی ها و کتب خانها و تخته میز و غیره ازان نجاران طیار می سازند

تیندو - بکسر تائه مثنات فوقانی و سکون یائے تحتانی و نون
زده و دال مهمه مضموم و سکون و او درختیست که درین ملک صغرا نصرا
است و بسیار کلاں می باشد و پوست درخت آن را که اگر بر آتش اندازند
ازان شرارها گل می کنند و برگش شبیه به سادج هندی و ثمرش بمقدار

عقوصت اندک کمند که از اخذ مغزش مدت شش و هفت ماه و یک سال گذشته باشد و دستور است که ثمر آن را مقشر نموده تخمها و لیفهای آن را بر آورده حبائے بزرگ ساخته نگه می دارند و اگر باتخم نگه دارند گرمی زدد و رطوبتش خشک و ترشی آن گرمی گردد و طبیعت هردو نوع آن در اول سرد و دوم خشک لطیف تر از آلوقمه بخارامقوی قاب و معدده مسترخیه و مسکن غسیان و قی سفرای و ملین طبع و مهمل صفرا و اخلاط محترقه و در حموضات مهملی جز او دیگری نبی باشد و مطفی هیجان خون و جهت خفقان حار و تپهای حاره و غشیه و کرب و غشی و رفع عطش و حکه و جرب و هیضه صفراوی و غرغره آن جهت خناق و مضغه آن جهت قلاع دهان نافع و اگر تمر هندی را در آب بسیار مالند موجب تنفر طبیعت و غشیان و قه میگرد باید که او را در آب بخیسانند چون خوب خیسیده شود قوت و ترشی او در آب آید صاف نموده باندک نبات یا شکر یا جهرچه از اشربه خواهند آمیخته بنوشند ناشه خوردنش مضر و تازه خامنورس آن مسدد بسیار نفاخ و بطی الهضم و مصلح آن کتیره و خشخاش و شیرنی است مقدار شربت آن از هفت مثقال تا سی مثقال و ضماد آن جهت خلع عضو و ثی و تقویت سستی عضل و با پیچ و امثال آن جهت نضح و کشود دخیل نافع و چون نرم کوفته و پیخته در فرج بمالند تنگ گرداند و مطبوخ کوبیده آن باتخم ریحان کوبیده و با شیر زنان و یا شیر بز جهت نضح دما میل حاره و انفجار آنها با تکرار عمل مجرب و چون برگ نازک آن را بسایند و در آب مالند و صاف کنند و بیاشامند جهت زحیر حار و آزاره که در هند و جنگاله که آن را آهوه نامند در بینی پیدا می شود و همی صفراوی و قرح مجاری بول و احلیل که آن را سوزاک نامند

انبلی - بحر بی صبارا و حمار و حوش و حور و تهرندی دامنند ماهیت

آن ثمر درختیست هندی بسیار کلاں برگ آن بسیار کوچک و بر هر دو طرف شاخه‌ها باریک می‌روید و در شب یکجای می‌شوند و بصبح جدا می‌شوند و تنه او بسیار کلاں می‌شود و در ضخامتش تا چهار ده دست دیده شده و و در سایه اش صدمردم توانند نشست و چوبش بسیار مضبوط و مستحکم و بدستور شاخه‌هایش اگر بزرگ شاخه که مقدار یک انگشت ضخامت داشته باشد مردی سوار شود بهرگز نشکند و ثمرش دراز تر تا شبری می‌شود خطبه دار بقدر نصف دایره اما بعضی کم بعضی زیاده و تخمش در غلافه ماندند باقلا آنگاه از آن پهن تر و پوست آن بعد رسیدن اندک صلب صدفی می‌گردد و بخلاف باقلا و آنچه صاحب تحفته المومنین نوشته که در ختمش مثل درخت انار است پیدا است که درخت خورد دو ساله او را دیده باشد و یا مشاهده و رویت درخت انبلی او را میسر نشده و یکی از مهربانان بمن ظاهر کردند که فی الحال در تعلقه کنچی در تکیه درویشی که در کنچی خورد واقع است درخت انبلی است که دورش بست و پنج دست است و انبلی دو قسم می‌شود یکی سرخ تیره رنگ اندک چاشنی دار در هنگام خامی نیز سرخ می‌باشد در کرناژک این قسم بسیار کم پیدای می‌شود و گویند در گجرات و نواح اکبر آباد بکثرت پیدای می‌شود و بسیار خوب و در دیگر اماکن بدان خوبی پیدا نمی‌شود و دوم سرخ کم رنگ مایل بتیرگی و این قسم در خامی سفید رنگ می‌باشد و درین ملک بکثرت پیدا می‌شود و تخم هر دو مثل بتدویر و اندک پهن و مغز آن سفید و پوست آن سرخ و تیره رنگ از تر مذ بعضی برابر و بعضی بزرگتر و بعضی خوردتر اما تخم دوم سرخ از سفید کوچکتر بهترین آن رسیده به

گهنة آن كه نيم گرفته هر مقدار كه خواهند و باربع وزن آن شكر
 سرخ كه عوام آن را قند سياه و بهندی گزنامند اندازند بشرطيكه
 صاف و خالص باشد و ده وزن آن آب انداخته بنخيسانند اما در
 روز ها با آفتاب و در شبها در سايه گذارند تا بست و يك روز پس
 عرق كشند بدستور معلوم و هر روز دو توله تا چهار توله بنوشند
 بعد از يك دو ساعت نان باروغن گاو تازه بخورند مدت بست و يك
 روز يا زياده بقدر حاجت و مرض و پرهيز از نهك و ترشى و ماهى و بادی
 سازند جهت لقوى و فالج و استرخا و او جام مفاصل و استسقا و نزول
 آب در هر عضوه كه باشد و قروح مجارى بول و جذام و قروح خبيثه
 و جرب متقرح و قوبا و امثال اينها نافع و بدستور آشامیدن نفوع
 مذكور جهت امراض مزبوره روزه دو توله مفيد و بدستور مراعات
 پرهيز مذكوره نهايند -

ساج - بفتح سين و الف و جيم بهندی سال و ساگون نيز
 نامند ماهيت آن ذر ختيسست هندی بقدر درخت چنار و سرخ رنگ
 و صلب مايل بسياهى و كثيرالورق و خوشبو و برگ آن بزرگ و عريض
 و اندك طولانى و ثمر آن بقدر فوفلى و پسته و اندك طولانى و در
 كوستان على الخصوص در نواح مليبار و نواح آن خوب پيدا مى شود
 و ثمر آن را جوش داده مى خورند طبيعت چوب آن در دور سرد
 و خشك و باندك حرارت افعال و خواص آن ضمد ساقيده آن بآب سرد جهت درد
 سر هار و تحليل اورام هاره و دمويه و صفراويه خصوصا بآب اشياى بارده و
 خوردن فشايرة آن جهت تسكين تشنگى و التهاب موده و با ماء الحسل جهت

نافع و ضباد آن جهت تسکین لهیب اورام حار و وجع و تحلیل آنها و باندک دار فلفل جهت رفع اذیت لعاب عنکبوت که بر عضو مالیده شده باشد و تحلیل اورام حار و بارده نیز و ضباد گل آن جهت تسکین رمدها و وجع و حرارت چشم و آشامیدن آن جهت بواسیر خونی و ذرور پوست درخت آن جهت التیام جروح و قروح و خاکستر پوست درخت آن بدستور جهت آوردن اشتها طعم نافع.

نیمبر - بکسر نون و سکون یا و میسر لغت هندی است گویند اصل آن نینب بوده که بنابر قاعده مقرر در الفاظ فارسیه هر جا که نون بابائیه موحده ساکنه جمع شود باراً با میسر بدل می کنند مانند دندب و سنب و باراً با میسر بدل کرده و برائے تخفیف نون را حذف کرده دم و سمر شده در آن جانیز همی عمل نموده نیمر گشته ماهیت آن درختیست عظیم هندی معروف و مشهور برگ آن باریک و مشرف و نازک و اندک از برگ انار بزرگتر و تشریف آن زیاده و گل آن در خوشه و وسط گلها زرد باندک عطریست و خوش منظر و ثمر آن بقدر سنجید بسیار کوچکی یعنی مدور اندک طولانی و رسیده پخته هائے آن زرد رنگ و تلخ باندک شیرینی طبیعت آن نژد اهل هند سرد در اول و خشک در دوم و محلل و منضج و بخور برگ مطبوخ آن در آب جهت درد گوش و او جامع مفاصل و قطور عصاره برگ تازه آنها تنها یا با عسل در بینی مسکن سدام و درد گوش و مسکن وجع و مصلح جراحات و مانع آب رفتن ازان و مضمضه بآب برگ تازه آن و یا مطبوخ آن جهت تقویت لثه و درد دندان نافع و آشامیدن آب مطبوخ پوست بیغم آن بقدر دوازه مثقال مدر حیض بسته شده و عرق پوست درخت بسیار

نازک ازان و شمش بقدر سیب می باشد و مردم آن را شق کرده و رطوبت
 زرد رنگ که از و برمی آید در چشم میکشند مفید بامراض چشم
 میدانند گلش زرد رنگ بقدر گل درخت قطن و روزه که می کشاید
 زردی دارد و در روز دوم و سوم پژمرده و سرخ رنگ می گردد چوبش
 جوهر دار و خالدار می باشد اگر آن را خوب صاف نمایند بهتر جلا
 دار می گردد

پیپیل - بکسر بائے موحده فارسی و سکون یائے تحتانی و فتح
 بائے فارسی ثانی و سکون لام درخت هند نیست بسیار بزرگ می شود و
 از مشاهیر درختان هند است برگش بقدر کف دست و نوک دار مائل
 باستداره و در میان برگها گاه اورگهانایان و در ابتدا سبز و در انتها مایل
 بزردی ثمر او دو برابر فالسه و در ذائقه اندک مشا به انجیر دارد و
 آن را پیپلی نامند با صافت یائے نسبت رنگش در اول به هنگام پخته
 شدن سرخ و بعد از کمال پختگی بنفشی میگردد و هنوز آن را تعظیم
 می نمایند و طبیعت برگ و پوست و درخت آن گرم و خشک ضهاد
 پوست درخت آن که ضخیم باشد جهت تحلیل اورام و زخم ناصورو
 برگ آن را که بردنبل گرم کرده بندند تحلیل کند یا پخته نماید
 و برگ خشک آن که خود بخود از درخت افتد سوخته گرما گرم در آب سرد
 اندازند تا هفت برگ و آن آب را بنوشند تهوع و قه را باز دارد و پوست
 درخت او جهت امساک منی و غلظ آن و تقویت کمر و منع رفتن آب از
 فرج زنان تنها یا بادویه مناسبه مفید و مجرب بعضی نوشته اند که
 به فارسی درخت آن را گفران می گویند و نیز پپلی به هندی دار فلفل
 را نامند در مقام خود یاد کرده خواهد شد

خُراج صُفرا و بلغم و گرم محده مقوی الاثر و طلائے مہرق آن کہ بعد از احراق در آب مامیثا و امثال آن اندازند پس سائیده طلا نمایند جهت ورم اجفان و تقویت باصره و حدقه نافع مقدار شربت آن از یک مثقال تاسه مثقال مضر جگر مصلح آن عناب است و پوست آن قابض و زمخت ضہاد آن باعث خشونت جلد بدن و روغن ثمر آن غلیظ و خوشبو جهت دراز کردن موئے و رفع خارش بدن مفید و گویند چون نافهٔ مشک را در آن گذارند حافظ بروئے آنست و جدی باقر حسین خان مغفور همیشه مشک و نافهٔ آن را کہ کشاده باشند در طبلة ساج نگه می داشت و می فرمود کہ جویش در طبلة ساج بہ تحلیل نمی رود و بعضے گویند داشتن مشک در طبلة ساج وزن آن را زیادہ می سازد پوشیدہ نہاند کہ ساگوان آن را ساج می نامند درختش بسیار عظیم الشان می باشد و ستون هایش کہ برائے جهاز می آورند بہلاحظہ رسیدہ کہ از صد ذراع زیادہ بودہ و تختہایش پهن تر بمشاهدہ رسیدہ کہ بقدر پنج شش ذرع بود و قطر تنۂ آن بعد تیاری بقدر یک قامت آدم دیدہ شد و ساگوان در کرناٹک سہ قسم پیدا می شود یکے خوشبو دوم بی بو سوم - اما اولش اول است و باقی بعد ازان پوشیدہ نباشد کہ ساگوان پیگو کہ دارا لہلک آن آوہ است از قسم اول خوب پیدا می شود بعد ازان ساگوان ملکی کرناٹک

پارس پیپل - درختیست عظیم بکثرت درین ملک پیدا می شود و از چوب آن کندہ تفنگ و صنایق تیار میسازند و چوبش نیز بکارہ عمارت صرف می نمایند و برگش شبیہ بہ برگ درخت پیپل اما نرم و

بخورانشند دافع و دو درهم از بیخ درخت آن جهت ذات الجنب بارده و ربع و سرفه و نفث الدم و فرزجة مغز آن جهت اخراج جنین واحتباس حیض و یکدرهم آن جهت درد رحم دافع

برطه - بفتح با و رائه چهار نقطه هندیست ماهیت آن درختیست عظیم شاخهائی آن پراگنده و از شاخهائی آن ریشهائی بلند آویزان بعضی قریب بزمین و بعضی بر زمین رسیده ریشهها جزیر زمین دوانده حکمتنه دیگر پیدا می کند و آن را بزبان اهل کرناٹک پارمبی گویند و برگ آن اندک عریض طولانی از کف دست بزرگتر و اندک ضفیر و به تشریف و به شعبه در ممالک هند و بنگاله و دکن و کرناٹک کثیرالوجود در گرم سیرات و بعضی بنادر فارس نیز می شود و بزبان مردم آنجا آن را بول می نامند و درخت آن بسیار بزرگ می شود خصوص بعضی درخت کهنه شده که هزارسو از در زیر سایه آن درخت استاده شوند و از چوب آن خصوصاً از چوب پارمبی آن ستون خیمه و غیره تیار می سازند که بسیار سبک و مستحکم می باشد و ثمرش بهقداربندق هندی که آن را ریثه گویند می شود اما بغایت سرخ رنگ و اکثر طیور ثمر آن را می خورند و از بیخ و برگ آن چون بشکنند لبنی بر می آید چسبنده و همچنان از تنه آن اگر خراشند نیز شیر می آید طبیعت آن گرم و تر آشامیدن لبن آن محلل ریاح و رادم او رام و محر که باه و دافع بواسیر و چون لبن آن را هر روز صبح قبل از طلوع آفتاب تازه بتازه بگیرند و با هموزن آن شکر سفید مهزوج نموده داشته بخورند تا بهست و یک روز و یا زیاده و یا کمتر بقدر احتیاج که از

بندق هندی - به هندی ریخته و به نبطی رتبه و به بربری

اطبوط و اطباط نامند ماهیت آن ثمر درخت عظیم هندی است در کرناٹک
 کثیر الوجود از فندق بزرگتر و پوست آن تیره مایل بسرخ و چین دار
 مانند سپستان و در زیر آن رطوبتی لزج تیره رنگ اندک شیرین
 بسیار تلخ و چون خشک و کهنه گردد کمتر میگردد تا آنکه زائل می شود و
 در زیر آن نیز پوست اندک صلبی صلب تراز پوست بالائی آن و در
 جوف آن تخم سیاه رنگ صلب ضعیف مغز آن سفید و شیرین و برگش
 در طول از دو انگشت تا پنجش انگشت باشد و سرش نوک ندارد بلکه
 باستداره مائل است و در هر شاخ باریک اکثرش برگ می شود و خال
 خال چهار و درختش کثیر الورق می باشد برگش اندک ضخیم و جانب
 پشتش ملایم همچو مخمل و جانب دیگر چندان نرمی ندارد مستعمل
 پوست ثمر آنست طبیعت آن در آخر دوم گرم و خشک افعال و خواص
 آن مقوی معده و هاضمه و اعصاب و اعضائے مسترخیه و رفع سموم و
 هجده قیراط آن با شراب و شکنجبین رافع قولنج و یک مثقال آن جهت
 گزیدن مار و عقرب و ریتله و تپ رجم و اسهال و هیضه شربا که
 در آب بهالند تاکف آورده صاف کرده بخوراندند و جهت صداع و شقیقه
 و سبل و غشاوه و لقوه و فالج و صرع و سدر و بطلان شمر سهواً بقدر
 فلفله و بخور آن جهت جنون و امراضیمیان و ضداد آن جهت گزیدن
 مار و عقرب و ریتله و باسرکه جهت خنازیر و ریاح کمر و پشت و صرم
 اطفال و احتمال طبیعت آن باسرکه جهت رفع احولی و نزول آب در
 چشم و چون در آب بهالند و بر هر زنند تاکف کند و کف آن را بهار گزیده

پیلو - بکسر جائے فارسی و سکون یاقے تحتانی و ضمر لام و سکون
 و او لغت هندی و آن را بحر جی اراک گویند بفتح اول و رائے مهله
 و الف و کاف در آخر و در فارسی چوب مسواک خوانند و بزبان گرم
 سپری ایران چوب نامند بری و جبلی می باشد درخت بری آن شبیه بدرخت
 نار و برگش عریض و بلند و راست و سبز و خرم و انبوه و چوب آن
 سست و خزان نمی کند و خار دار و به خار نیز باشد و گل آن مایل بسرخ
 و ثمر آن بقدر نقودی خوشه دار ماندند انگور و درخامی اندک تلخ
 و با عفو صفت بسیار و سبز و در آخر بعضی سرخ و بعضی سفید بعضی
 پنبشی می گردد و پس از آن سیاه و باندک حلوت و تلخی و عفو صفت
 و حرافت و تخمش ریزه و خوشه ثمر آن کوچک آن مقدار که در قبضه دست
 آید و در کرناک کثیر الوجود و جبلی آن کمتر از صحرائی باخار هائے متفرق
 اما خوشه ثمرش بزرگتر از بری و دانه هائے آن ریزه تریه تخم و در آخر
 سیاه و اندک شیرین و در بعضی جاشیرین تر و بزرگتر می شود و بعضی
 مردم می خورند در اول گرم و در آخر دوم خشک جالی و رافع رطوبات
 لزج و تقویت لثه و تسکین اوجائے آن نافع و مسواک به چوب آن
 جالی دندان و مقوی لثه و ضهاد برگ آن محلل مانع نزلات و ماشه و نهله
 و ضهاد مطبوخ ثمر آن در روغن زیتون جهت تسکین او جام و تحلیل
 ورم رحم و بواسیر و سحفه مفید و آشامیدن طبیخ ثمر آن جهت
 عسر بول و تنقیه مثانه و تقویت معدیه و بعضی برگ آن را به جرب
 و جذام و بواسیر و فساد خون نافع دانسته اند و به هندی ثمر آن را چال
 خوانند مسهل و دافع بلغم و صفرا و سوزش اعضا و استسقا و اورام
 و دیدان و حب القرم و حیيات حاره نافع-

یگدرم شروع نمایند و هر روز قدری با فزائند تا سه درم و باز بدستور کم نمایند جهت بواسیر هر نوع که باشد و جریان ورقه منی و سرعت انزال و کثرت احتلام و تقویت اعضائے رقیسه نافه و مجرب و ضیاد شیر تازه آن برا و رام در ابتدائے ظهور خصوص پرورم کش ران رادع مجرب و بر دما میل ابتداء اگر مواد کم است تحلیل می دهد اگر مواد بسیار باشد منفجر نموده زود بالتیام می آرد و بهتر از مرهم است و چون برگ آن را اندک گرم نموده بر زخم تازه که محتاج به بخیه باشد دهن آن را بهم آورده بر آن گذارند و محکم بپندند و تا سه روز باز نکنند ملصق و ملتئم سازد و آشا میدن ریشپائے آویخته آن بقدر نیم درهم بایکدرهم شکر سفید همزوج نموده با قدری آب جهت امساک منی و رفع جریان و سیلان آن نافه

ایپا - بکسراف و سکون یائے مثناة تحتانی و در آخرالف درختیست عظیم الشان جزدرکوهستان و دامادش پیدا نمی شود اکثر ازان در نواح کوهستان اودگیرمالامال است و ستون و شهتیر و غیره اسباب خانه و عمارت تیماری سازند چوبش از بارگران خمیده می گردد و بشکند و درین ملک کثیرالوجود و عوام آن را از شیشم فرق نمی کنند غلط کرده اند بعضی واقفان این معنی مردم و قاطع الشجر خوب ازان اطلاع دارند برگ ایپا خردتر می شود و به شکل برگ آری می شود و از پوست درخت ایپا مردم اطراف اودگیر رسنهای بافند و می فروشند و در آن جا خرچ این رسن ها است و دیگر قسم رسن کمتر می شود

و صدمه و مغز آن اندک شیرین خوش طعم طیب الرائحة مایل بزرده و نرم و تخم در غلافهای طولانی و در هر غلاف پنج و شش یا زیاده یا کم میباشد و بالائی تخم در جوف غلاف رطوبت لزج اندک تلخ با حدت و عفوشت و بالائی غلاف و زیر پوست صلب مغز آن و ریشهائی باریک دارد که از پوست روئیده در جوف مغز آن نفوذ کرده و بهترینش آنست که بزرگ و رسیده نازک پوست و بسیار خوشبو و شیرین مغز و خوش طعم و به عفوشت و کم تخم و کم ریشه باشد و غلاف اندرونش کوچک و از هر دور باشد چه غلافش که باندک حرکت شگافته گردد و رطوبت به مغز آن سرایت نماید و مغز را بد طعم گرداند لهذا وقت شگافتن احتیاط نمایند و چون در آب حل نمایند و از صافی بگذرانند تمام مغز آن از صافی بگذرد و کم ریشه در آن باقی ماند و شربتش محتاج شیرینی شکر و نبات نباشد اگر باشد بقدر قلیلی و آنچه بخلاف اوصاف مذکوره باشد قسم زبون اوست و اکثر ایس خربها در بیل بنگالی بود و در پس ملک کم کم درخت بیل یافته می شود که ثمرش ایسی اوصاف داشته باشد و چوب درختش سخت و سنگین و کم ریشه میباشد و طبیعت شیرین رسیده آن گرم در اول و خشک در دوم و نارس بسیار خام آن سرد در دویم و نیم رس آن سرد در اول و خشک در دوم و با قوت قابضه حابسه مقوی دماغ و قلب و کبد و معده و قابض و حابس اسهال مزمن و قاطع لزوجات و حیض خواجه مغز آن با شیرینی و به شیرینی بخورند و یا شربت آن نموده با شیرینی و گلاب نوشند یا به گلاب و شیرینی نوشند مولد براسیر و سدد خصوصاً نیم رس آن مصلح آن شکر پوزن آن یا نیم وزن آن

بلیلج - بفتح بائی موحده و کسر لام و سکون یائیه مثناة تحتانی

و فتح لام و سکون جیم به هندی بهیره و بهیره نامند و هارسیان بلیله نامند ماهیت آن ثمر درختیست هندی مائل باستداره و سر آن اندک باریک و بزرگتر از عطر و پوست آن زرد و اغبر و نازکتر از پوست هلیله و مستعمل پوست آن است و درخت آن عظیم و برگ آن عریض تر از برگ انجبه و کوتاه تر از آن شبیه به برگ امره و گردگان طبیعت آن در آخر اول سرد و در آخر دوم خشک افعال و خواص آن ملطف و قابض و مقوی معدده و اشتها و بالخاصه سهل سودا و بالطبع سهل صفرا و قاطع رطوبات و بخارات و جهت رفع صدام و بواسیر و بودا ده آن جهت اسهال مزمن نافع و احتمال آن جهت دمعه مفید مضر سفل مصاح آن عسل و شکر مقدار شربت آن تاسه درهم بدل آن آمله مقشر بقدر ثلاث آن و شگوفه حنا مثل آن و ثلاث آن مورد و سدس آن هلیله سیاه است و چون روزی نیم درهم آن را بانیمر در هر شکرآب گرم بنوشند و مداومت بر آن نمایند جهت تقویت قوت باصره و قطع رطوبات سالیله از دهان مفید است

بیل - بکسر با و سکون یامثناة تحتانیه و لام لغت هندی است

و آن را بیل پهل هم خوانند ماهیت آن ثمر درختی است هندی شبیه بدرخت کویث که آن را در هندی گیتا خوانند و ثمرش نیز مشابه ثمرش در خامی سبز و نرم و بعد از آن بسیار صلب شود و بعد رسیدن مایل بزرگی و بعضی زرد کم رنگ و پوست آن اندک نازک که زود شکسته میگردد بر رسیدن ضربه

در بعضی چهار می باشد و آن را در هندی تاژ گل در عرف هندوان اینجا مونجل می نامند اگر ثمرش را در خامی شگافته آن را برآرد مغزش تر و شاداب و نازک و اندک شیرین مثل فالوده منجمد و مغز نارگیل تازه بسته می باشد و آن را می خورند لذت می باشد هر قدر که رسیده تر شود سخت تر می گردد تا بعد یکی مثل نارگیل دریا که بسیار صلب می گردد درین هنگام ثمرش پخته می گردد رطوبت لزج اندک شیرین مائل بتلخی و بد بوئی و بالاخره آن میان ریشهایش پیدا می شود همچو انبه ریشه دار بدهزه اندک شیرین بهم می رسد سرخ رنگ و عوام آن را می خورند و در هنگام خوشه برآوردنش سرخوشه آن را خواته نرباشد خواته ماده یک دو روز می گذارند و بعد ازان ظرف گلی بر آن می بندند و آب که ازان می چکد برمی دارند و می آشامند و آن را تاژی می نامند و طعم آن اندک مایل بشیرینی اندک کریحه الراحه و تا که گرمی آفتاب و هوا بد و نرسد و بجوش نیا بد سکر نیارد و چون بجوش می آید سکه می گردد اگر ظرفش آلوده تاژی از قدیم بوده باشد به گرمی آفتاب و هوا از کمال لطافت بجوش می آید و مسکر می گردد و لهذا هر شب ظرف نری را بدان بندند و قبل از طلوع آفتاب برآرند و وقت ضرورت آمدن بنوشند درین صورت سکر نمی آرد و اگر هر روز ظرف تازه بعد سه چهار ساعت تبدیل کرده باشند با این هم بسبب گرمی هوا آب چکیده اندک مسکر می شود و اگر این عمل بشب نمایند اصلا آبش که در عرف نیره نامند مسکر نخواهد گشت و از تاژی سرکه تیار سازند سرکه اش بسیار ترش و لطیف

و نیم رس آنرا چون بگل بگیرند و در زیر آتش نهند و از مغز
مقدار سه چهار مثقال تا هشت مثقال بحسب حاجت هم وزن آن شکر
یا نبات آمیخته داشته بخورند جهت حبس اسهال مزمن نافع و مجرب
و روغن تخم آذراکه از پتال جنتر بکشند هر روز مقدار یک دانه ازان
تازه ماه بخورند بآب مطبوخ هلیله و بلبله و آمله منقی که از هر یک
سه عدد باشد و در سه پیاله آب جوش دهند تا یک پیاله آب
باقی ماند بنوشند منافع بی شمار ازان مشاهده نمایند و اگر از
هلیله و بلبله و آمله یک توله گرفته در آب بجوشانند و صاف
نمایند و ازین روغن یک ٹاذک بآن ممزوج نمایند و تا چهل پیاشامند
فوائد کثیر دارد

تائز - بفتح تا و الف وراء مهله درخته است هندی در کرناٹک
کشیرالوجود و تنه آن بسیار بلند و قوی همچو درخت نارگیل و نخل
اماتنه این هر دو بدن استحکام و سختی نیست و تنه آن را بطولانی
اره کشیده سه چهار پاره می سازند و بکار عمارت و غیره صرف می نمایند
چنانچه در مدراس و سوا حل دیگر این امر شایع و ضایع است
و بر سر تنه درخت تائز برگهای روید با ساق بلند و چتردار و اندک
ضخیم تر از برگ خرما و نارگیل و ازان اهل هند بادکش می سازند
و بوریا می پافند و هندوان این ملک و اهل کشک و ژیسف و غیره که
اکثر نویسندگان حساب و کتب خود را بر برگ تائز بقلم آهنی می
نویسند و بدستور خطوط هم و درخت تائز بر دو قسم است یکه
در و دیگر ماده و در آن خوشه بر می آرد و ثمر نمی بندد مانند
نخل در و ماده آن ثمر می بندد و ثمرش فی الجملة شبیه بنارگیل
خام با پوست و جوف آن پر از ریشه و در آن دانهائی اندک پهن
که آن تخم آذست در بعضه ثمر سه یا دو و در بعضه یک و نادر است که

و پرمغز و اندک شیره دار میگردد و بعد از دوسه سال آن همه خوبیها برطرف
 برنگ و مزه سندوله می رسد پس مجاور می شود هواؤه
 اینجا با درخت او بسیار سازگار است و در آخر اورا بصفاقتش
 نمی دارد و گویند سندوله و خرما ثمر و اعداد در شکل و تخم و درخت
 و برگ و بارش یک اند مگر از هوا این چنین شده فرقه در ثمرش
 از مزه و کلانی و خردی و پر مغزی و کم مغزی نبودار گردیده -

امخیلان - بضم میم و کسر غین معجمه و سکون یائه تحتانی

و الف و نون و جربی امخیلان گویند بزیادتی لفظا که بضم الف و
 تشدید میم است و آن را در هندی کیکر و ببول نامند درختیست خاردار بسیار
 عظیم در دامن هائے کوه و صحرا به شمار بردو قسم می باشد یکی بزرگ و
 دیگر کوچک و هر دو در شکل و برگ مشابه یکدیگر و قسم
 کلانش بقدر درخت ریشه و خار هائے آن سرخ و ساق و تنه
 سبزر در اول سبز مایل بسفیدی و چون کهنه شود مانند آبنوس سیاه
 مایل بسرخ میگردد و ثمر آن مانند باقلا در غلاف طولانی و گره دار
 و در هر گره تخمه پهن مانند ترموسی سرخ رنگ از پنج شش
 تانه عدد و عصاره این را اقا قیا گویند و صمغ آن را که سرخ و زرد
 رنگ و سفید و شفاف می باشد آنرا صمغ عربی نامند و قسم دوم
 درخت آن کم خوار و بعضی به خار و شاخهائے آن انبوه و این
 را بحر بی سلم نامند و ساق آن سیاه رنگ از اول و ثمر این را نیز
 قرط گویند در غلاف مانند باقلا است اما مدور و به گره است
 و پوست آن بنفش مایل بسفیدی و در آن دانهائے کوچک اندک پهن

است طبیعت دانه شمرخامش که آن را تاژگل و درعرف گردانگ موهجل نامند
سرد و ترثقیل و بطی البض و دفاخ و رافع تشنگی و مقوی باه و رافع فساد
خون و صفرا و مدربول و تاژی تاژنفاخ و مقوی باه و منعظ و مسبن و مقوی
ارواح و منشط و رافع تشنگی و مدربول و رافع حرقت بول و قروح و مجاری
آن اندک مصدم و اکثار آن مورث دوار خصوص مسکرآن -

ببند و لیه بفتح سین مهمله و نون ساکن و دال مهمله مضومه
و وا و ساکنه و لام مفتوح و در آخرها لغت هندیست و درخت آن را
در عربی نخل نامند درختش معروف و مشهور است نرو ماده می باشد
همچو درخت تاژ در آن طلع و خوشه بر می آرد اما ثمری بنده بخلاف
ماده آن و درخوشه و طلع او همچو کردی میباشد که آن را کشن گویند
درابتدای ظهور کردن نر را بر ماده می زنند تا ثمرش بالیده و شیرین و
شاداب و تخم آن کوچک گردد و گرنه خوب نمی شود از آغاز تکونش
تا انتها و کمال هفت حال او را لاحق گردد و هراک رانامه مخصوص
است اول راطلع و لیغ نامند دوم رابلح سیوم راخلال چهارم رابسر
پنجم راقسب ششم رارطب و هفتم راتمر گویند بحسب اماکن و بلدان
مختلف باشد و این همه حالات و صور در عربستان خصوصاً عراق عرب و
حجاز و دیگر ملکها میباشد اماردین ملک پرناکاره پیدا می شود درختش
مثل درخت نارچیل میباشد هرگاه طلع بر می آرد و ثمر می بندد بعد رسیدگی
سیاه رنگ میشود و پوست اوکه مغز باشد شیرین میگردد و اکثر مردم
آن را از نخلستان آورده در بازار می فروشند و اطفال و دیگر مردم از
خورد و بزرگ خریداری می خورند شیرین و لذیذ است و تخم خرمایه عرب رادری
جا آورده بسیار کسان کاشتند در رقتیکه برگ و بار آورد فی الجمله ثمرش کلان

دیوانه گزیده باشند بخورازند دیگر زهر کلب دیوانه اثرش نمی کند و خوردن تخمش نیز هبی اثر دارد و مغیلاں حابس فضلات رادم و عرق و گل آن جهت خفقان هار و حول دل و تودش و تقویت اعضاء باطنی به تنهائی یا بادویه مناسبه مفید و نقوع آب برگ تازه نورسته آن که در آب خیساییده شب در تحت السماء گذاشته صبح آب صانی آن را بنوشند جهت قروح مجاری بول و حرقت آن مفید برگ آن قاطع اسهال مفتوح سدد و سفوف برگ و گل خشک و پوست و صمغ آن مساوی الوزن گرفته هنگام صبح ناشته بآب سرد چند روز به در به نیم درم تایک درم بنوشند جهت رفع رقت منی و سرعت اذزال و کثرت احتلام و جریان منی و سیلان رحم نافع و اگر قدری از برگ زدرسته آن باندک زیره سفید و یک دو عدد غنچه گلبنار ناشته بآب سائیده و صاف کرده از سنگ و یاز ریزه هائے خذف را در آتش خوب سرخ کرده در آن آب چهار پنج مرتبه سرد نهانده جهت حبس اسهال اطفال خصوصاً در هنگام دندان بر آوردن علی الخصوص که سلسله اش دراز شود و ضعف ازین اسهال عاید گردد بسیار مفید و غیر اطفال را نیز نافع امازیادت اوزان ادویه بحسب قوت و سن بررائے طبیب مفوض است و ضماد برگ تازه آن جهت التیام جراحات و رفع اورام و جلوس در طبیخ آن جهت بروز مقعد و نشف رطوبات مفید و عصاره برگ و ثمر تازه آن قاطع نزف الدم نفث الدم فرزجه ثمر آن که آن را در آب جوش داده و پارچه کبرپاس را بدان مکرر تر کرده و خشک نموده زن بخود بر دارد در نشف رطوبات و تضییق قیال جحد یست که بهر تبه بکارت می رساند و چون ثمر خام آن را گرفته شگافته تخم هائے آن را دور کرده طرف

و سبز تیره ماشی و در هر غلافی از نه و یازده دانه تاسی دانه باختلاف
بزرگی و کوچکی و در بین هر دانه پرده سفید رنگ و محیط بر
بالای آن دانه نیز و در میان آن پرده سفید و پوست بنفشه مایل
بسیاهی رطوبت لزج چسبنده زرد رنگ و گل هر دو قسم زرد و مدور
مانند تکه و خشبو و برگ هرد و شبیه بهر باطولانی و بسیار ریزه
و انبوه در شاخه های باریک محازی با هم رسته و طعم آن عفص
و نیز قسمی دیگر می شود که شاخه های آن گره دار میباشد طبیعت
این هر سه قسم سرد و خشک در دویم و آنچه در مشاهده راقم
آمده و تحقیق پیوسته آنست که درین ملک درخت مغیلاں از سه
قسم بیرون نیست یکی آنکه درختش بسیار گلان باشد و تنه
آن نیز بسیار عظیم و پر خار اماخارش اندک خمیده و کم باشد و از
پوست تنه این درخت که اکثر سفید رنگ مایل بزردهی باشد بترکیب
قند شراب می کشند و آن را در عرف مردمان این ملک شراب پشه نامند و
دیگر مغیلاں سیاه است از درخت مغیلاں سفید خار و تنه او نیز صغیرتر
از آن اما سیاه رنگ و از پوست این خمر نمی سازند ثمر و گل و برگ
این هر دو قسم بر نهجیکه در صدر مسطور شد میباشد و قسمی سیوم
آن آنست که درختش بسیار خوردتر می شود و پر شاخ و زیاده از یک قامت
انسان ندیده شد و خارش سفید رنگ دراز تایک بند انگشت بل زیاده
از آن اما پائینش مجوف اکثر باشد و گلش همچو اقسام دیگر تکه
اما نهایت بدبو و در عرف مردمان این ملک آن را ببول و گه و کیکر نامند
از سبب بدبویش اگر برگ او را که تر باشد و گرنه خشک یک مشت
گرفته او را همچو بنگ خوب سمی کرده بکس که او را سگ

تر و مایل بزردهی و گلش نیز زرد رنگ و جانب زیرین گلبرگ آن سرخ و اندک خوشبو و ثمر آن که جوزة القطن نامند بقدر گردگان و پوست آن درخامی سبز و بعد رسیدن مایل به بنفشه هرگاه که خوب رسیده شود و تر قیده پنجه ازجوف آن نمایان می شود و پنجه ازان اخذ می نمایند و اکثر عادت مزارعان آذست که هر سال درخت آن را از بیخ بر می کنند و از سر نو زراعت می نمایند و بعضی از درختش پنجه می چینند و درخت آن را یک سال دیگر می گزارند آنچه بار دیگر بار آورد نیز پنجه از واخذ نمایند و بعد ازان او را از بیخ بر می کنند و از سر نومی کارند دوم درخت آن عظیم می شود و درختش تا مدت دراز می ماند و پنجه اش بسیار لطیف و نازک می باشد و اکثر بر همان این ملک از پنجه اش زخامی سازند

و کپاس - در دو قسم است سیاه و سفید و پنجه اش نیز دو قسم می شود یکی سفید و دیگر سفید مایل بسرخ طبیعت پنجه در دوم گرم و خشک و بعضی تر دانسته اند و حب آن در دوم گرم و تر و با رطوبت فضلیه و گل آن گرم و تر با قوت مفرجه ضهاد برگ تازه آن جهت تحلیل او رام و رفع حکه و آبله و سوختگی آتش و بد ستور ضهاد پنجه سوخته که بحد رمادیت نرسد همی حکم دارد و پیر کردن آن در جوف قروح عمیق جاذب چرک و محلل و قاطع لحم زائیده فاسده آن و پستی پنجه که پخته گرم کرده بر هر اعضاء موجهه و او رام بارده قیلة الهام مسکن و محلل آن بتکرار عمل خصوصاً که بران عضو اول ازنجبیل و زرنهاد کوفته و پیخته خوب بمالند پس پنجه را گرم

اندرون آنرا بر پارچه کرپاس نوی بهالند تا رطوبات و مغز آن بدن خوب آلوده که بعد از خشک شدن مانند موم جامه گردد و از آن پارچه سینه بند زنا نیکه پستان آنها آویخته باشد سازند و بر سینه بندند تا مدتی رفع آن علت گردد و پوست صاف و شاخ آن جهت قطع خون جراحت تازه بسیار نافع و عده اجزای روغن شیخ صنعان است و چون پوست درخت آن را هر مقدار که خواهند نیم کوفته در ده چندان آب خیسانند تا دو روز پس بجوشانند تا به نصف رسد و بهالند و صاف کنند و در ظرف چینی و یا شیشه نگهدارند و در ایام حیض بعد از بول هر مرتبه بدن استنجا نمایند و بدستور در هر ایام حیض دایم فرج آن مانند برگ بکر باشد و ثمر و برگ و پوست آن جهت دباغت پوست حیوانات قاهر مقام مازو است .

کیاس - بفتح کاف و بائیه فارسی و الف و شین مهمله لغت هندیست که آن را در عربی قطن گویند بضم قاف و ط و نون مشدده و مخفیه هرو آمده و کرسف برشف و قوط و غیره نامند و تازه آن را قور و کهنه آن را قضیم و بفارسی پنجه و بترکی ماموق و بینوق نیز گویند و به هندی روئی خوانند و تخم آن را بنوله درختش در اکثر بلاد هند و معبوره کثیرالوجود و در بعض بلاد مثل چین و انگلند و غیره اصلا پیدا نمی شود درختش بر دو نوع است یکی نبات آن صغیر از یک ذرم تا یک قامت انسان و زیاده از آن بدسب قوت و ضعف زمین و اکثر این قسم را مزارعان در کشت زارها میکارند برگش فی الجمله شبیه به برگ بادنجان و گلش شبیه به گل خطمی و ساقش مجوف و اطراف آن شاخه بسیار و دیر شاخها گل و ثمر آن و برگش از برگ بادنجان کوچکتر

را مفید نوشته اند دافع بلغم و علتهايم دهان و محلل او رام و دافع گرانی بدن و مقوی قوت باصرو و مشتبه طعم و گل آن بهتر از برگ آن و کاسر و دافع ریاح و مدربول و ملین طبع و ضداد بیض آن جهت تسکین او جام بارده و تحلیل اورام مفید و لیکن مقرر جلد است و هنود هندوستان اظهارش ترتیب میدهند از خردل و روغن سرشف مقوی هاضمه و دافع بلاغم و رطوبات معده و کرم امعا را دافع.

کارمنگا - بفتح کاف و الف و راء مهله و ضم میم و سکون نون کاف عجمی مفتوح و الف قسمه است از سهجنه که جز در صحرا پیدانمی شد و شکل و شباهتش همچو سهجنه بیستانی است اما ثمر و برگش تلخ و آن را هرگز استعمال نمی سازند در خواص گرم و خشک در اول درجه سوم برائے تحلیل ریاح بسیار موثر و مجرب و اطباء هنود آن را در ادویه بکار می برند.

سینجمل - بکسر سین و سکون یائه مشاة تحتانی و قفایه نون و فتم جائه موحده و لام درخت هند یست بسیار عظیم که در سایه آن پانصد یا هزار کس جاقوانند گرفت اما همه درخت نهان باشد بلکه بعض بعض و خال خال و از زبانی بعضی ثقات بسهم رسیده که ضخامت تنه او صدگز بوده باشد دو برابر برگش مشابه به برگ درخت کتان است لیکن در طول و عرض آنکه کمتر از آن در عرض و سطبری و رنگ و ظهور رگها مثل پیپل و چوبش سفید و سبک شبیه بهوب انجیر و گل او در ابتدا چون گل بکایند و در انتها بقدر لیوتم کلان و بعد از آن بهار کند و سرخ شود و بعد از آن ثمر

کرده بر آن بندند و باز نکنند تا مدت‌ها پاره‌ها هاگ که از پنبه می
 پافتند مقوی و مسخن و مجفف و مصلب بدن است و هر چنین جامه
 که معشر ازان باشد و موافق صاحبان امراض دماغیه عصبانیّه مانند
 رعبه و استرخا و غیره و بخور برگ آن دافع زکام و ضاد آن باروغن
 گل جهت ذقرس و ضربان دایم به عدیل و آشا میدان مغز پنبه دانه
 که آن را حب القطن در عربی گویند ملین سینّه و شکم و رافع
 سرفه گرم -

سپهره - بفتح سین و خفائے ها و سکون جیم و فتح نون
 و ها لغت هندیسست و آن را سیگوه و منگا نیز نامند ماهیت آن درخت
 هندیسست که در کرناٹک و دکن و بنگاله با فراط پیدامی شود درختش
 بقدر دوسه قیمت بلند می گردد و تنه او سختی ندارد بلکه بسیار
 نازک و زود سکن و تنه بواست و درختش اکثر شاخ در شاخ و بر سر هر
 شاخ باریکش بر گهاگه ریزه مثل صنوبر مقابل بیکدیگر رسته و
 گلش ریزه سفید مایل بزردهی هر گاه گلش فرو ریزد از میانش فتیله
 هاگه باریک بمقدار نیم شبر کمره کم و زیاده برمی آید و می بالدتا
 بمقدریک دست می رسد و این ثمر آنست و مردمان آن را در خامی
 با گوشت و بجه گوشت پخته می خورند و گویند سه قسم می شود یکی
 سفید گل که درین ملک بکثرت است دوم سرخ گل و سیوم زرد گل
 این هر دو بنظر راقم نیامده و از تنه درخت آن صمغ می بر آید همچو
 صمغ عربی طبیعتش گرم و خشک همه انواع او در جمیع افعال مساوی
 الا سرخ گل که ملین است و سفید و زرد گل قابض و بر گلش راسائیده
 بر قر و حات خبیثه طلا کنند به نهاید اگر برگ او را پخته خورد و جم الفواد

را برگ عریض و گلش بزرگ و دراز بقدر یک و جب و خرد آن را برگ و گل خرد تر و ریزه تر و دهرش مثل ثمر لوبیا دراز و رنگ بیرونی گل بنفشه و اندرونش سرخ و زرد و سفید و مبود و بهار گلهاست او خالی از کیفیت نیست و اکثر هنودان و قوم لبابین برگ و گل قسم کلان آن را پخته می خورند چون برگ قسم خرد او را بر اورام بندند منفجر سازد و جنب ماده بقوت نماید بظاهر و برگ او را اگر با قدری روغن بید انجیر و غیره بریان کرده تکهید کنند آماس اعضا کم گرداند و درد ضربه و سقطه را دفع دهد و گویند استسقا مفید است برگ روغن برائے درد فتق بسیار نافع است و از مجربات فقیر است و ترکیب استعمال آن اینست که برگ آن قریب دو پال آورده برگهای ناکاره و خانه عنکبوت را دور کرده رکابی سفالین را برآتش نهاده یک توله روغن بید انجیر بررکابی انداخته و قتیقه روغن خوب گرم شود آوازه پیدا کند برگها را در آن انداخته بریان نماید و این معنی را مرکوز خاطر و مد نظر وارد که برگها سوخته نشود و نیز خام هم نباشد بهرحال بمقتضای حدیث که خیرالامور اوسطها بعمل آرد بعد از آن برگها را که مانند گرده نان هتیت پیدا خواهد کرد برورم فتق به بندند انشاءالله در سه روز شفای کامل خواهد شد.

مدرس - بکسر سین و را وسین مهله در آخر آن را

سلطان الاشجار می گویند و بفارسی درخت ذکر یا نامند درخت هندیت موزون برگ آن بادامی شکل و به تشریف بعرض انگشت کوچکی و بطول یک و نیم بند انگشت و از برگ تبر هندی اندک بزرگتر و بشکل آن و

می دهد همچو دو برابر ثمر درخت آگ که آن را در عربی عشر می خوانند چون پخته گردد پنجه از و بر آید بدانکه سینبل بر دو قسم می شود یکی خاردار و دوم بی خار و بیشتر مستعمل در ادویه خاردار است طبیعت آن گرم و تر و با رطوبت فضلیه گویند چون بیخ درخت بگل نیامده آنرا بر آورده بگارد چوبین ورق ورق کرده در سایه خشک نمایند بعد ازان سفوف نموده و هم وزن او شکر آمیخته از یک درم تا دو درم تا چهل روز بخورند و از ترشی و بادی و جماع و لبنیات پرهیز نمایند در قوت جاع و حرارت غریزی و تجمین بدن عجیب المنفع است و بجزریان منی و تنیدی و مزی و دما میل نیز دفع عظیم می بخشد پنجه او اگر در گوش نهاده گرم می سازد گوش را و گل خام آن را که بقدر انجیر باشد بعد تراشیدن چهار پنج قطعه می نمایند و چیز سرخ که از اندرونش بر می آید دور سازند و بعد ازان در آب جوشانند و بعد ازان آن آب را دور می سازند و آنرا در روغن بریان کرده بخورند همراه گوشت خواجه بی گوشت حکمائے هند آن را از ادویه قویه باهیجه و غیره می دانند و حکایت پیر دیهاتی و نقل او از حکیم احمد بن محمد شیرازی که حکیم شریف خان دهلوی رح در شریفی به تفصیل ذکر کرده شاهد این حال است و بعضی بیخ قوی و دراز درخت کهنه او را در امر جاع ستوده اند و جوگیان بیخ درخت جوان تازه او که راست در زمین فرو رفته باشد اولی و احسن می شمارند.

رواسن - بفتح رائے مهمله و واو و الف و کسر سین و سکون نون

درختش بقدر درخت سهجنه و ساقش همچو تنه درخت سهجنه و اکثر عمر شاخ می باشد و درختش بر دو قسم می شود خورده و کلان و کلانش

مردم آن را درخت حیات میگویند وجه تسمیه به شرم آنست که شاخه‌های بریده هرجا که کارند در اندک مدت سر سبز و بار آور و کلان می گردد و اکثر خشک و ضائع نمی گردد و لهذا او را باین اسم نامزد کرده اند و وجه تسمیه درخت حیات آنست که پوستش را بعد خشک کردن کوفته و پیخته بر آبله خبیثه و زخم که از هیچ دوا به نشود بعد سمق کردن آبله و زخم از چرک و ریم پر نمایند در عرصه دو سه روز به می شود و تجربه این معنی اکثر ثقات کرده اند و راقیم هم آزموده و امتحان نموده و هیچ علاج ازین بهتر نمی داند لاجرم او را بدرخت زخم حیات نامیده اند و گویند تخته اش جله دار و صاف می شود

کچلا - بضم کاف و سکون جیم فارسی و فتح لام و الف در آخر و آن را کاک پهل نیز گویند و بفتح کاف و الف و سکون کاف ثانی عجمی و فتح بائه فارسی و خطائیه ها و سکون لام چه کاک به هندی اسم زام است و پهل بمعنی ثمر چون زاغ این ثمر را بخورد به هوش شود و بعضی هلاک می شود لهذا با این اسم مسمی گشته و در عربی او را خب الغراب گویند و وجه تسمیه شاید به همین جهت بوده باشد که مذکور شد درختش همچو درخت تیند و می شود و ثمرش نیز مشابه آن اما ثمر کچلا سرخ می باشد مغزش بغایت تلخ و سمیت هم دارد و تخم از اندرونش مدور و بسیار سخت سپید پوست برمی آید اطباء آن را در آب خیسانیده و پوست او را دور کرده و بعد ازان سوهان نموده در مجابین و سفوف استعمال نمایند علت بادی را دور نماید موثره سفید را سیاه سازد و جهت رفع نزله بادویه مناسبه مجرب و مفیده و خوردنش سبب رعشه

شاخه‌هایش باریک و معادی یکدیگر و متراکم گل آن شبیه به گل گلاب جامین و خوشبو و رنگ آن زرد و درخت سفید گل آن نادر است و تخم آن همچو تخم‌خیار شنبر و در غلاف بزرگتر که بقدر یک وجب باشد و در عرض بقدر دو بند انگشت کسری کم و زیاده تازه‌اش نرم و خشکش بسیار سخت و زود کوبیده نشود و طعم مغز خام آن شبیه به نخود خام اما باندک عفوصت و حدت، پوست درخت آن ضعیف و خشم سرد و خشک خوردن برگ پخته آن جهت رفع شب کوری مجرب و شیره برگش اگر در چشم بچکانند همی اثر دارد و مضضه بآب مطبوخ پوست درخت آن جهت تقویت لثه و دندان مجرب و ذرور پوست درخت خشک کرده آن جهت التیام زخمها و خشک نمودن آنها هر چند کهنه شده باشد و استشمار گل آن جهت رفع صدام و شقیقه و سرفه و یرقان و گویند چون بیخ نوع سفید گل آن را در دهن گیرند امساک منی آورد و تخم آن را چون مقدار یک درم کوفته و پیخته و با نبات که دو درم بود مخلوط نموده با شیر تازه دو شیده چهل درم بنوشند چند روز متوالی ترشی نخورند جهت غلظت منی رقیق شده و رفع سرعت انزال نافع و تنهائی جهت خنازیر و چون با نمک طبرزد با آب بسایند و در چشم صاحب بیاض کشند موثر است

بیه شهر - بکسربانگه موحده و سکون یانگه تحتانی و بفتح شین معجمه و سکون را و میم ساکن در آخر درختیست مشهور بقدر درخت نیم کلاں می شود اما در قاپستان خزان زده به برگ می گردد و اصلا سایه ندارد و در موسم باران و سرما برگ آور و سبز و سایه دازمی شود و در راسته جاغات مدراس بسیار موجود است و بعضی

بادنس اسم جنس نه گرگدار است خرواه مجوف باشد خرواه مصمت
 خرواه اعجامی باشد خرواه غیراعجامی یعنی در زمین ها نه آب دار
 و کنار آبها و زمین ها نه نمناک روید یا در غیر آن و بهترین اقسام او آنست
 بندها نه آن بلند و گره ها نه آن بسیار از هم دور باشد و اکثر این قسم
 نه رانه هندی می گویند و نه که از آچپی و دیگر جزایر زیر بادات
 می آورند نیز از قسم نه است و این قسم نه هم در نواح کوچی
 و غیره پیدا می شود و مردم از آن بوریا می بافند و قلم واسطی نیز
 از این جنس است و نه درین دیار بکثرت پیدا می شود خرواه مجوف
 خرواه مصمت و در بعضه تعلقات این ملک صحرا صحرا درخت نه است
 و طباشیراز نه بهر می رسد هرگاه که بوریا بافان آن را از صحرا
 آورده از تیشنه و تبرمی شکافند به خاست طباشیراز اند و دوش بر می
 آید آن را جمع کرده بعطاران می فروشند در بعضه سفید رنگ برمی
 آید و در بعضه نیلگون هرگاه که نیلگون و غیر نیلگون برمی آید
 فروشندگان آن را درصو چنه کرده آتش دهند تا سفید گردد آن را
 بر آورده می فروشند و طبیعت بادنس سرد و خشک و محرق آن گرم و
 خشک و بیخ آن از سایر اجزاقوی تر و درو قصب محرق آن جهت سافه
 و قویه که در سر باشد نافه احتراز کردن از گل او که در گوش درود
 واجب زیرا که از چسپیدگی کوری می آرد و سنون سوخته قصب اوجالی
 دندان و مانع سیلان خون لثه واکتحال رطوبته که در برگ نه جمع
 می گردد جهت رفع بیاض عین از مجربات است و برگ نورسته آن را
 در آب خوب بمالند و بنوشند دفت البدر را مفید است و ضهاد برگ
 تازه آن با سرکه مسکن درد کمر و عصب و ورک مفید و از نه تازه رسته
 آن اچار می سازند

است و اگر کسه تخم او بخورد علاجش قه نهودن و شیر تازه نوشیدن و روغن بادام خوردن است و شورباجه چرب و لعابات نوشیدن نیز مفید و باروغن گل برکاف و قوبا و عرق النساء طلا نهودن سودمند -

سکیگائی - نام نباتیست که درین ملک کثیرالوجود است

نباتش ازقسم نجر و بیاره است برگش همچو برگ تهرندی و ازان باریکتر و خاردار درختش هر قدر کهنه شود دراز ترمی گردد و اکثر درختان مجاور خود می پیچد و ساق کهنه او هم ضخیم ترمی شود ثمرش بقدر نیم و جب می باشد و تخمش درغلاف پنهان بود و عرض غلاف که ثمر اوست بقدر بند انگشت کسری کم و زیاد می باشد مردم این ملک علی الخصوص تمامی هنود ثمرش را از تخم جدا کرده بعد پاریک سائیدن بسر موه می مالند و می شویند و موه از مالیدنش نرم و خوب پاک می شود و برگ نرم او را جوشانیده و دو سه توله روغن بید انجیر خالص را خوب گرم کرده جوشیده او را در آن داغ می دهند و می نوشند عمل مسهل قوی می نماید و بدستور برگ نورسته او را ~~جامه~~ جامه و اشک ترش سائیده بخورند نیز یک دو عمل مسهل می کند و برگ او را جدا جدا کرده بر جائی که ریخ گرفته باشد بعد تدهین بروغن گل و غیره می چسپانند فائده می بخشد

پانس - بفتح جائی موحد و سکون الف و نون و سین مهمله آن

را در عربی قصب و بفارسی نه و بترکی قاجیش می گویند و به فرنگی پرونده و هندیان نوع صغیر او را سرکنده و نل و بسیار کبیر آن را پانس و متوسط آن را توله پانس نامند و در عرف مردمان این ملک

عفوشت بسیار و هر چند رو بپرس می آورد عفوشتش کمتر شود و ترشی زیاد می گردد و بعضش یک رنگ سبز و بعضی سرخ اما کمتر از نصف و قسم کلانش بعد از پختگی ترش مطلق می باشد و قسم خردش بعد از رسیدگی خوب شیرین و رنگ ثمرش بعد پختگی بنفشه و سیاه می گردد و قسمی است از آن که نباتش مفروش در زمین می باشد و بلند نمی گردد اما ثمرش اصلاً تخم ندارد و اگر تخم یافته شود بسیار نادر باشد و مردم این ملک آن را در قلا یا میکنند و اچار از آن در سرکه و غیره انداخته تیار می سازند و مربی او بسیار خوب می شود و از ثمر پخته شیرینش شربت سازند و می نوشند و از چوبش قاشق و غیره تیار می سازند بسیار خوش نما و خالی دار می باشد و از چوب سیاه آن قلمدان و صندوقچه نیز تیار می کنند و چوبش در کار هائیکه دیگر نیز صرف می سازند سه قسم میشود یکی که ثمرش بقدر رطوبت می شود و ثانی مقدار مرچ سیاه بلکه اندک کلان تر از آن درخت این هر دو نوع بلند می شود و ساق ضعیف دارد و هرگاه که پخته شود چوبش خالدار و سر خرنگی پیدا کند و هرگاه خوب کهنه شود اندرونش سیاه تر همچو آبنوس میگردد و بعضی مردم چوب آن را آبنوس می دانند و گل این هر سه قسم همچو گل جوی می باشد اندک خرد تر از آن طبیعت آن را سرد و تر میدانند با قوت قاطع ثمر خامش مولد بلغم و ثقیل و نفاخ و حابس بطن و پخته آن مسکن صفرا و تشنگی و مشتهی طعام و نفوق خشک آن نیز همی اثر دارد و اگر کسی را عترب گزیده باشد یک برگ یا دو برگ یا سه برگ برونده مفروش را خائیده بخورد فی الحال زهر عترب

مویها - بضم میم و سکون واو بعد از آن ها و الف و مبهی بفتح

میم و سکون ها و واو و الف نیز گویند و در پارسی گلچکان نامند درختیست درین ملک کثیرالوجود بقدر درخت انبه و برگش نیز شبیه به برگ انبه اما خشن و ثمرش دو قسم می شود یکم مدور و دیگر مایل بطولانی اما هر دو سبزرنگ و گلش سفید و مشرف و هرگاه ثمرش پخته می گردد مغزش زرد رنگ می شود مردمان پایان گهاث از خسته آن روغن می کشند و در چراه می سوزانند و مردم بعضی تعلقه همچون ساکنان ناگور شریف و غیره بجائے روغن زرد استعمال می نمایند و می خورند روغنش سفید همچو روغن زرد می شود اما اندک بوئے ناخوش دارد و مردم روغن او را در روغن زرد مهزوج نهوده می فروشند و بعد کشیدن روغن گنجا ره آن را که آپونگی نامند بجائے شستن و مالیدن بدن بکار می برند و می گویند حکمه و جرب را دفع می سازد و گویند خواص درختش دفع بلغم و باد می نماید و جراحات را باندمال می آرد و گلش سرد و گران و مبهی و مولدمنی و چوبش را بکار عبارات صرف می کنند که نهایت مستحکم است و ارضه او را نمی خورد و تخته هایش بسیار کلان همچو انبه می شود

کروندا - بفتح کاف و رائه مهمله و سکون واو و خلفائه نون

و دال مهمله و الف و ککروندا بفتح کاف اول و سکون کاف ثانی نیز بعیت است در صحرائے ایں ملک همه جامو جود درختی بقدر درخت لیمو و خار دار و خار هائے آن پر کره شاخهائے او و ثمرش مدور باندک طولانی و باین نوعیت در حالت کوچکی و خامی سبز و ترش و

می باشند و برگ و گل ثمر مشابیه کهرک بسته نیست اما ثمرش از کهرک
 بستادی خردتر لیکن سفت تر اگر از سنگ بکوبند نشکند و تختهایش بسیار
 عریض و دراز و مستحکم درکار دروازه ها و غیره صرف میسازند و رنگ پوست
 باریک بالای تنه آن سفید و پوست اندرونش سبز و رنگ چوب تخته
 اش سرخ کم رنگ مایل بسفیدی القصة چوب و تخته دراز و کلا و سخت
 می باشد و در کنار رود کالستری و در موضع پوشدنی که علاقه تعلقه
 راجه اردی است چند اشجاریش موجود و معروف است -

ماڑی - بفتح میم و الف و کسر رائه مهمه هندی و سکون یاقه مشناه
 تحتانی درختیست عظیم فی الجملة مثل درخت فوفل اما بغایت بزرگ و بلند
 ازان و ضخامت تنه آن مثل ضخامت تنه نارگیل و تاژ در عظمت و بزرگی
 بلکه دو چند ازان است و بالای سرش بر گهاسته و صورتش چنان
 است که ساق برگش دراز تر می باشد و از هر دو سویش شاخ
 باریک دیگر رسته و بر هر شاخ باریکش برگی که شبیه به برگ
 نهال فوفل نور سته می باشد و سرش نا هموار بر شکل اریب و بر
 هر گنجه اش شکل خار نهاییان بود و بعد ازان خوشه بر می
 آورد همچو خرما و نارگیل اما دراز بقدر پنج شش ذرع و در یک
 خوشه قریب صد ریشه بلکه زیاده می باشد و در هر ریشه صد ها گل می
 باشد و هر گاه که گل بریزد ثمر می بندد آنهم صد ها می باشد
 و ثمرش سیاه می شود و بعد پختگی طیور آن آخرا می خورند و چوبش
 نهایت مضبوط و مستحکم و شبیه به چوب درخت تاژ و ریشه اش
 ساق برگش همچو تار ها بوده گره داده با هم شکار ماهی می

فرو شود چنانکه در موضع گزیده هم سوزش و درد نمی باشد گویا که بهانه کرده بود و ایس از اسرار است همچنان مارگزیده چهار یاشش برگ او بخورد زهرش فرو شود -

لیپهره جنگلی - درختیت مشابه درخت لیپو برگ و ثمرش نیز مشابه آن و خار هایش سخت و گلان و ساقش نیز ضخیم و چوبش نهایت مضبوط برآه میخا و آله که بدان شجیاء میکنند که در عرف مردم ایس ملک آن را نا گرمی گویند از چوب آن تیار می سازند الحاصل چوبش نهایت مستحکم و مضبوط می باشد -

دودی - بضم دال مهمله و سکون واو و کسر دال مهمله ثانی و سکون یاء تحتانی درختیست هندی تنه اش ضخیم و برگش بقدر نیم و جب درازی دارد اکثر از چوبش قاشقها و پاچه چوبدین می سازند و تختی هاته او برای مشق اطفال بسیار خوب می شود و بعضی مردم آن قصباتی تختها را بریده دروازه ها و صندوقها و تیار می سازند اما چوبش چندان استحکام ندارد -

پولگی - درختیست عظیم چوبش بسیار سبک و نرم که از و نیامها را شمشیر و غیره تیار می نمایند و بعضی مردم قصباتی از و تخته ها تراشیده از آن دروازه ها درست می سازند و صندوقها نیز -

کهرک - جنگلی درخت او بسیار عظمت دارد و بغایت بلند می شود و تنه او نیز عظیم الشان و ضخیم و بقدر درخت تاو راست و بلند باشد و از آنجا شاخهایش نیز سر می کشند و راست و دراز

با روغن بیدانجیر و غیره گرم کرده تکه‌بید بجائے درد و بر
عضوه که ریخ گرفته باشد میسازند و ازیں عمل فائده می یابند
خاصیت آن گرم است و محلل ریاح -

سوپین - درختیست هندی و درین ملک اکثر در باغات و دو
طرف راسته می نشانند درختش کلان می شود و برگش عریض
و ضخیم اما در عرض بقدر سه چار انگشت بعضی کم و بعضی
زیاده ازان و در طول برگ کلانش هشت انگشت مضموم و خردش
پنج شش انگشت رگ درمیانش مثلث شکل و رگهائی باریک که از
هر دو طرفش بعرض او میرود بغایت باریک و برگش چون بهلا
حظه رسد معلوم می شود که مخطط است و هر دو جهت او منبث
ازان رگهائی باریک و ایں صورت در صورت اندک خشکی اوست
و گرنه برگها هموار می باشد و ثمرش مدور بقدر آمده و جلیله
و آنرا در زبان هندی کدم میگویند - و گلش در بتخانها بسیار صرف
می نمایند و قدرش زیاده می نمایند در وقت پرستش اصنام -

ختیان - بفتح خاء معجمه و تاء مشتاة فوقانی مشد ده و
یائے تحتانی زده و الف و ذون در آخر درختیست عظیم الشان تنه
او بسیار ضخیم و کلان باشد باری و بستانی می شود باری او بسیار
کلان و تنه آن عظیم برگش شبیه به برگ برنا اما اندک سخت میباشد و هر
برگش را ساقه دراز بمقدار هشت انگشت کمره کم و زیاده ازان و بز سرساق
آن هفت برگ میروید و تنه آن خاردار اما خارش بسیار خرد تر و برگش بر

نمایند و از درخت ماژی همچو درخت تاژ و نارجیل ناریلی و تاژی و سیندی بر می آرند و آب آن را ماژی خوانند و به نسبت از سیندی و ناریلی سه و چهار چندان آب ازان هر روز می چکد و او مثل ناریلی و سیندی مسکر می باشد و ازان شکر و قند نیز ترتیب می دهند -

بجر بشو - بفتح بائے موحده و جیم و سکون رائے مهمله و فتح بائے ثانی و ضم تائے چهار نقطه دار مشدد و سکون واو از درختهای خاصه هنداست درختش نیز قوی و عظیم می شود همچو درخت تاژ و برگش شبیه به برگ تاژ و ازان کلان تر و عریض تر می باشد اکثر باد کش فراشه از و تیار می سازند و تخم آن را نیز بجر بشومی نامند و درخت بجر بشو و ماژی در ملیبار بکثرت است و در مدراس و آرکات و نواح آن این درختها کم کم پیدا است چنانچه در بلده آرکات دو درخت شهرت و قوع دارد -

سنگ پیسر - بفتح سین مهمله و نون ساکنه و کاف مکسور و سکون یائے مشنات تحتانی و فتح سین مهمله ثانیه و رائے مهمله در آخر درخت هندیست و درین بلاد بسیار پیدا می شود درخت عظیم می شود و برگ و شاخش شبیه به برگ و شاخ درخت ثمرهندی و گلش زرد و چوبش رخو و بسیار نرم بکار عمارت و غیره نمی آید و مردم این ملک شیره برگ آن بر آورده و اندک گرم کرده بعضی که ریح گرفته باشد ضاد کنند و برگ آن را

و تحلیل او را باطنه نافه و آشا میدان یک دانگ تا دو دانگ مضمول
 آن باشیر جز تازه دوشیده بقدر سی مثقال جهت حبس نفث الدم مجرب
 و مضر سپرز مصلح آن مصطکی مقدار شربت آن تایک مثقال لاغر کننده
 بدن است بالخاصه و چون هرروز یکدانگ آن را سرکه بنوشند تا مدت
 سی روز یا چهل روز بغایت بدن را لاغر کند و چیزه دیگر بدان نرسد
 و طریق غسل لک در قرابادین و مفردات اطبا مرقوم است و رنگ لک
 مخصوص بابرشیم و پشم است -

هریره - درختش تنه دار و کلان میشود و برگش نوک دار در
 عرض بقدر دو انگشت و در طول شش انگشت و در میان برگ رگیست گاو دم
 و دراز و رگهائی باریک در زیر برگ او منبت می باشد و بر روئے برگ نهایی
 است اما غیر منبت در هر دو طرف شاخ باریک محاذی یکدیگر رسته و ثمرش
 بقدر فوفل و هلیله کاجلی رنگ پوست او سبز و تخمش درخامی نرم
 و در پختگی نهایت سفید می شود و برگ و ثمرش هر دو ترش اما
 برگش بسیار ترش مزدمان ایس ملک برگ او را همچو بقول دیگر پخته
 می خورند مسکن صفرا و حدت اوست از ثمرش اچار در آب و نمک
 و بعضی در سرکه می اندازند -

برنجان - بفتح باء موحده و سکون را ئه مهمله و نون و الف و
 نون ثانی و بحذف نون هم آمده و بحذف الف و نون هم آمده و آنرا هم
 برنجا برن میگویند درختیست ساق دار از تنه آن تختها می برند و چوبش
 سرخ رنگ می شود و از و سرود و پیاله طنپوره و ستارمی سازند و در اجمیراز

درخت کم تر پیدا شود گلش سرخ و کلان و خوش شکل و درخت بنستانی اوجبه
 خار و از بزرگی هم کم تر از ببری او و گویند ساق برگ او را در آب صاف
 حرکت دهند لحابه ازان در آب برآید نوشیدنش تبرید و انجهد می
 نماید بشر طیکه در شیر مالد

لک - بضم لام و سکون کاف بفارسی لاک و به هندی نیز لاکه
 بخفائے ها درختش دریس ملک ههچو هندو دکهن و بنگاله کشیرالوجود
 است و از شاخهائے بعضے اشجار نیز برمی آید و منعقد گردد و سرخ
 رنگ شبیه بتوت سرخ میباشد و بعضے حبائے آن بقدر لیمو و نارنج
 می شود و این را لاک خام میگویند و به هندی چهوری لاک خوانند و
 از درخت کنار و درخت پیپل و بڑه وغیره نیز بعمل می آید و آنچه
 از درخت کنار بهم رسد از همه بهتر و از طبخ لک خام در آب انواع
 رنگهائے سرخ بعمل می آید و هراک را نامے مخصوص است و آنچه از
 آب مطبوخ آن منعقد می سازند به هندی آن را گلال می گویند بکاف
 عجمی و آنچه پنبه را از آب مطبوخ آن تر کرده خشک می نمایند بطور
 قرص کلان میسازند آنرا بفارسی کتادو به هندی مہاور و التا نیز
 گویند و بهترین آن سرخ شفاف صافی تازه خام غیر مطبوخ مغسول
 آست و قوتش تازه سال باقی طبیعت آن در دوم گرم در سوم خشک
 و مغسول الطف و غیر مغسول اقوی جالی و محلل و منقی اخلاط و
 آشامیدن آن جهت طالع و نفث الدم و سرفه و ربو و خفقان و تقویت
 معدّه و جگر و احشا و تفتیح سده کبد و طحال و استسقاءے لمبی و زقی و
 پیرقان و ضعف گردد و سائر اعضا و تنقیه اخلاط باردّه و وجع کبد

و مستحکم که بود می ماند لاجرم مزارهان او را در چاه فرود گاه
 که همچو زینه در آب می باشد می گزارند تا خراب نگردد
 و به مشاهده بعضی ثقات رسیده که چاه که از چوبش بسته و خس
 و خاشاک برو آنها شته کشته سالها شده بود چون آن را بعد ضرورت
 کشیدند چوب سند را سالم برآمد -

چنگا - بکسر جیم فارسی و نون ساکن و کاف عجمی و الف
 درختیست کلان که از چوبش ستون و پلنگ و پا پهاه آن تیار می
 کنند و چوبش چنان مستحکم بود که از بار سنگین هرگز نمی شکند
 و چون بر بالایش سنگینی از حد گذرد چوب او خمیده شود و نشکند
 و هرگاه که آن شی سنگین را بردارند چوبش فی الحال بدستور
 که بود راست و درست شود -

شاه توت جنگلی - و آنرا بعضی شاه توت و لایتی هم میگویند
 درختش بسیار کلان و عظیم و تنه اش صغیر اکثر ازان تختها
 و ستون ها و غیره می سازند و بکار عمارت صرف می نمایند و نیز
 چوبش را صرف کنذاق بند و قها در مدراس می سازند و چوبش
 نیز کمال استحکام دارد و برگش دراز بقدر هفت هشت انگشت
 و کسری کم و زیاد ازان و کنکرة هائے خرد دارد و عرضش بقدر سه
 چهار انگشت و گلش بسیار خرد و ریزه رنگش مائل بزرده و ثمرش
 بقدر آمله در خامی سبز و بعد پختگی سیاه رنگ می شود و پوست
 ثمرش سخت و خشن همچو خار می نماید و مغز شیرین و لذیذ و
 درین ملک کثیرا لوجود است و مردم عوام ثمر آن را می خورند

چوبش تسبیح ساخته بملک هائے دیگر هدیه می برشد - گرم و ملین و
مشتهی طعام و رافع فساد خون و بلغم و باد و دشواری بول و مفتت
سنگ مثانه و مزیل لاغری و گولہ شکم و کرم شکم -

بجیسار - بکسر بائے موحده و فتح جیم و سکون یائے
تحتانی و سپین مهله و الف و رائے مهله و بجیسر هم میگویند
درختش عظیم و چوبش نهایت مضبوط مستحکم می باشد و تنه
او نیز بسیار ضخیم و از چوبش تختها و ستون و شہتیر و غیره
تیار می سازند و بکار عمارت صرف می نمایند و نیز سرود و طنبوره
و ستار می سازند دافع جزام و جوشیدگیها و برص و فساد خون
و صفرا مصفی پوست بدن و مقوی بیض موه نیز -

یلتور - بفتح یائے مثناة تحتانی و سکون لام و ضم تائے مثناة
فوقانی و سکون و او و رائے مهله نام درختیست کلان و تنه آن
ضخیم اما تنه اش گره دار و پر سوراخ و کج و مج میباشد لاجرم
از آن تخته و شاه تیر پیدا نمی شود بلکه چوبش را مزارعان
بچاهها نهاده دیوار بران از خشت و گل می بندند زیرا که یلتور
از آب ضائع و بوسیده نمی شود و ستون کلیها از آن درست می سازند -

سندرا - بفتح سین مهله و سکون نون و دال مهله مفتوحه و فتح
رائے هندیه و الف در آخر درختیست هندی بس عظیم که از و ستون
می سازند و در صحرا و کو هستان این ملک فراوان است برگش
مشابه برگ صندل سرخ و اگر چوبش را در زیر زمین و یادآب
کنند و صد سال گزارند چوبش ضائع و بوسیده نگردد و همچنان سالم

نیز تلخ و صغیر و کبیر می باشد و در حالت پیختگی صلیب و در حالت خامی سبز و زیتونی و فاد زهری رنگ می شود و اگر آن را حرکت دهند صدا می کند طبیعت آن در سوم سرد و خشک و بعضی گرم و خشک نیز گفته و قول اخیر اقوی می نماید محلل اوزار و حابس نفث الدم و نصف دانه آن با چند دانه قرنفل ساقیده جهت تسکین وجع قولنج ریسی مجرب و ثمر آن را در زیر خاکستر گرم کنند تا پیخته گردد پس مقشر کرده صوف کرده بخورند جهت نزول آب در کیس انثیین مفید است و بدستور صوف مغز آن بر برگ بیدانجیر بپاشند و برورم حادث از نزول ماء بنندند مکرر تحلیل دهد آنرا اگر ماده بسیار غلیظ و مائل بجانبی باشد آن را از آن جانب منیجر گردانند و رفع نماید بدون الم و اذیت و حکمائے هند خواص و منافع صغیر و کبیر آن واحد می دانند و جهت قوت با صبره و رفع ریاح و دفع گرم شبکم و بوا سیر و فساد سموم و ورم اعضاء موثر می دانند و بالخاصه دافع امراض فرج زنان و جزام است و ریاح مغلیظه محتبسه معدده و امعا است اما برگش و نیز ثمر آن برائے خایه انسان که از هوائے اینجادر آماس می آید بسیار نافع است و طریق استعمال برگش موافق استعمال رواسن است اما طریق ثمر اینست که مغزش بر آورده در هاون دسته سحقی نمایند و یا روغن در ظرف آهنی انداخته بر آتش گرم نموده در جائه که درد باشد ضماد نمایند و انکشیت را در ظرفی نهاده و از یادگش رویشان نموده گرمی آن پر خایه بر سارند و قتیکه خشک شود آتش را از نزد خود دور کنند .

بید مجنون - درختیست عزیزا لوجود که آن را مردم در
 بستانها می نشانند و درخت آن درباغ انورعلیخان که در آبادی
 رائے و یلور بود را قبر سطور مشاهده نمود که بقدر یک قد آدم
 بود شاخهایش به محاذات یک دیگر از هر چهار طرف ساقش بسوکه
 زمین بالیده اما بزمین نرسیده برگش شبیه به برگ نه و این
 درختها در لال باغ و دریا دولت باغ حیدرعلیخان بهادر بسیار بودند -

گجگا - بفتح کاف فارسی و سکون جیم و فتح کاف فارسی
 دیگر و الف درختیست مابین شجرو بیاره و آن را اکتیمکت بفتح
 همزه و کسر کاف و سکون تاءه مثناة فوقا نیده و میمر و کسر
 کاف و تا و عوام فارسی آنرا خایه ابلیس نامند و در هندی
 کر نجوه و کرنج بفتح کاف و رائے مهمله و سکون نون و جیم
 و واو مفتوح و ها در آخر و در لغت سانسکرت ساگر گهوله نامند
 شجرش بغایت پر خار و خارش خمیده بغایت قیز و درخت آنرا
 در گرد باغات و غیره می نشانند مثل خاربنند تا دام و دد و بنو
 آدم در باغ نیایند در ختش شاخ در شاخ می باشد و ثمرش در
 غلاف خاردار می باشد که شبیه بهخته انبه بود و از اندرون
 بعضی دو دانه و در بعضی سه دانه بشکل مدور و مثلث که رنگ
 آن زیتونی و فاد زهری می شود بر می آید و بسرش نشان نقطه
 و بررویش نیز خالی و در یک طرفش نشانیست مدرو که پوست
 آنجا سخت چندان نمی باشد و او را سوراخ ازان طرف می کنند
 و در جرفش مغز سفید به دهنیت بسیار تلخ و برگ و شگوفه آن

به نام درخت عظیم است آن را در زبان اروی شوکی مریم گویند بضم شین معجمه و سکون و او مجهول و کاف عجمی و سکون یائمه تحتانی و فتح میم و سکون رائه مهمله و فتح یائمه تحتانی ثانی و سکون میم ثانی که در آخر است برگ آن را حیوان نمی خورند و دائم سر سبز می باشد و درخت آن تا بلندی نارچیل و تاژ میشود و چوبش بکار عمارت و غیره نمی آید مگر از آن حلقه طنبور می سازند

جهمی - بفتح جیم و کسر میم مشدد و سکون یائمه تحتانی

در ختیبست عظیم برگش از درخت سنکیسر ریزه تر و تنه اش زخیم و هندوان بروز دسپیرا نزدیک آن درخت می روند و پرستش می نمایند و دیدنش یمن می دانند و گلش زرد می باشد و چوب تنه او را بریده صد سال در آب گذارند ضایع نمی شود و اگر از آب بدر آورند در یک هفته یا دو هفته بوسیده و ضائع می شود که بکار نمی آید.

هلاو - در ختیبست عظیم و تنه آن ضخیم پوست تنه او

کنده و زرد رنگ همچو زرد چوب و چوبش را از پوست دور کرده شاه تیر و ستون و غیره می سازند نهایت مستحکم و دیر پا است و تا صد سال می ماند و اگر آب رسد آن را در ماهه یا دو ماهه ضائع و بوسیده می گردانند و برگش همچو املی می باشد و اگر چوب او را با پوست اونگه دارند کرم پوست و چوبش را هر دو می خورد.

سرو - بفتح سین و سکون را و واو اسم فارسی است و به

هندی نیز بهیمن نام خوانند بری و بستانی می باشد بری را عز عر

اصلی ولایتی - درختش عظیم و تنه اش ضخیم برگش

کمتر از برگ کمره پاک و در طول تایک بند انگشت و بر هر سر شاخ او شاخه های باریک رسته ب تفاوت دو دو انگشت شاخ باریک رسته چار چار برگ می باشد دو بزر و دو بر سرش و در هر بن شاخ دو دو خار می باشد و ثمرش غلاف دار خمیده بقدر چار انگشت و گره دار و در هر گره تخمه باشد و رنگ تخمش بالوان سرخ و بنفشه و افشانی و دیگر رنگهای مختلف میباشد و مغزش شیرین می شود و عوام و اطفال آنرا میخورند و چوبش بکار عمارت نمی آید چه آن را کرم زود می خورد و مضبوط و مستحکم میباشد

سرو جنگلی درختیست عظیم شبیه بدرخت جامون و مولسری

و برگش نیز فی الجمله شبیه برگ مولسری طولش به قدر و جبهه و عرضش بقدر دو انگشت کمره کم و زیاد و کنار هائے برگش پست و بلند و ثمرش شبیه به ثمر درخت جامون در خامی سبز و در حالت پختگی سرخ عباسی و بنفشی می شود ثمرش خوشه خوشه می باشد تخمش فی الجمله شبیه به تخم سندوله اما مستدیر اندک مایل بدرازی و بر سطحش خطیست که آنرا بدونجه کرده و شکل درختش اکثر بشکل استوانه و همیشه سایه دار و خزان نمی کند و آن را مردمان این ملک جنگلی سرو نامند و مردم تلنگا آنرا پیر لیدیده مان بکسر بائے فارسی و یا ئے مشناته تحتانی مجهول و سکون رائے مهمله و کسر لام و سکون یا ئے تحتانی و دال مهمله و کسر با ئے موحده فارسی و فتح دال مهمله مشدد و سکون ها و فتح میم و الف و نون در آخر ترجمه اش

است و محمد شریف خان دهلوی آن را دو قسم نوشته قسم اول آن
 انبازه است و قسم دوم آنرا هندیان سنی گویند درختش کمر و زیاد
 تا یک قامت و در زمین پر قوت زیاده ازان هم می شود و برگش در از
 بقدر هفت انگشت و عرضش بقدر یک انگشت و تخمش در
 غلاف است که در طول بقدر یک گره باشد شبیه بغلاف نخود اما
 غلاف نخود خرد باشد و او کلال می باشد و در هر غلاف او نه یا
 ده تخم می باشد سیاه رنگ بقدر دانه عدس و ساگ هر دو
 قسم او را می پزند اما برگ قسم اول درین ملک بیشتر مستعمل
 است اندک ترش و لذیذ می شود گویند سرد است و گران و قابض
 شکم و هاضم خون و قسم اول آنرا انبازه گویند و درختش از دودست
 تا پنجم دست بلند می شود و گلش همچو گل کپاس می باشد و رنگ
 گلش سرخ و سفید و غیره می باشد و دانه همچو لاله در میان دارد و رنگ
 ساقش سرخ و سفید و بنفش می باشد و ثمرش مستدیر مایل بطولانی
 و اندرونش خاها و در آن تخمه های اوست و آن برسه قسم می شود
 دو قسم را مطلق انبازه گویند و قسم ثالث را انبازه ولایتی گویند و آن
 اکثر سرخ باشد و برگ هر سه قسم در پختن ترش می شود اما سرخش بسیار
 ترش می شود و از پوستش نیز رس می سازند

پنج انگشت - و در عربی اثلوق بفتح هزه و سکون ثائمه مثلثه

و فتح لام و سکون قاف و دو خمسه الاوراق و دو خمسه اجتمع نیز نامند
 و به یونانی اغنیش و به هندی سنبها لو و به فرنگی اسکی نان تو گویند
 و ثمر آن را در عربی حب القدد و حب التسل و بفارسی فلفل کوهی و به

گویند و بستانی را سبزو نامند درختیست عظیم بسیار بلند و
 موزون و برگهائی آن بسیار ریزه و خزان زهی کنند و ثمر آن کوچک
 و صنوبری شکل شبیه بجز رومی و آن را جوزالسبزو نامند و جوش
 مغز ندارد و در خامی سبز و صلب بعد از رسیدن اندک زرد رنگ می
 گردد و جمیع اجزائی آن اندک حدت و مرارت و جراقت دارد و عفو صفت
 بسیار و تخم آن سفید زرد رنگ شبیه بدانه عدس و ازان نازک تر
 در اول گرم و در سیوم خشک و بعضی معتدل در حرارت دانسته
 اند و ثمر آن از سایر اجزا گرم و صمغ آن گرم و حاد و آشامیدن
 طبیع آن جهت عسرالبول و قروح امعا و سیلان فضول از مثانه و بدستور
 آشامیدن دو مثقال از برگ سائیده آن با نیم مثقال مرمی جهت تقویت
 مثانه و رفع بول در فراش و عسرالبول مفید و غرغره طبیع آن جهت
 درد دندان و قروح لثه و استرخائی آن و چون ثمر آن را بسایند
 و بر فتق ضهاد کنند جهت منع زیادتی و تحلیل آن نافع و ضهاد برگ
 پخته آن در سرکه و در ترمس مخلوط کنند جهت قلع آثار بھق
 و سفیدی ناخن مجرب و ثمر و برگ آن را با آمله در آب و سرکه چنان
 طبخ نمایند که مهرا شود و بعد ازان بروغن کنجد بجوشانند و سبیل
 آن را بر موکمه ضهاد سازند و روغن آن را بر آن طلا کنند جهت سپاه
 و دراز کردن و حفظ سقوط موکمه مجرب -

بسن - بفتح سین مهمله و سکون نون در ختیت هندی که از
 پوستش ریسما می سازند و ریسمانش خوب مستحکم و مضبوط می
 شود و مزارعان این ملک آنرا در کشت و کاری کاربرد هرگاه هکته بهار کنند
 و گل آرد و گلش یکرنگ بسیار زرد می باشد و بهارش بسیار خوشنیا

آبی در سیوم گرم و خشک و تازه آن را خشکی و گرمی کمتر تادوم و با
 تریاقیت و مفتوح سدد و محلل ریاح و نفخ و مقوی معده و مشتهی طعام
 و مدوحیض و بول و مخرج فضول بسیار و مجفف منی و مسقط جنین
 و قاطع باه و جهت امراض دماغی و عصبانی مانند فالج و رعشه و تشنج
 امتلائی و او جامع مفاصل و عرق النساء شربا و ضماداً دافع و جهت امراض
 مقعد و بواسیر شربا دافع و صمغ بستانی و بری آن بغایت گرم و خشک
 جهت قرعۀ چشم و تحلیل خنازیر و او ورام زبردغل و کشن ران و برص
 دافع و سداب بری را برگ باریکتر و کم شاخترمی شود و بدبوتر
 از بستانی است در چهارم گرم و خشک و اقرب به دوم قتاله و چهار
 درم آن کشنده است

فصل در بیان میوه جات - انبج بفتح همزه و سکون نون و

فتح دابر و زن و درج معرب انبه لغت هندیست و آنرا انب نیز نامند و تورانیان
 آنرا نغزگ خوانند ثمر مخصوص ملک هند است درخت آن بسیار عظیم
 و بزرگ تنه از درخت گردگان است و راقم دور تنه آنرا تاهشت گز
 مشاهده کرده و تخم آنرا اگر بکارند بعد از سه چهار سال از نشانییدن تخم
 و در بعضی زمین تاهشت و نه سال به ثمر می آید با اختلاف اراضی و اهویه
 اما این صورت در تخم کاشتن است در صورتیکه پیوند کنند در
 همان سال یا سال دویم ثمر دهد و هنگام بهار و گل کردن آن که به
 هندی آنرا مول و مور نامند در آوان اول بهار است و وقت رسیدن
 ثمر آن نیز با اختلاف بلدان هنگام بردن آفتاب در برج جوزا و
 سرطانست و تا شصت سال بلکه زیاده از آن ثمر می دهد و ثمرش در

هندی رهنما خواهند درختیست مشهور درصدراته این ملک کشیر و گرم در باغها نیز می باشد درختش در بلندی بقدر دو قامت انسان و شاخه های آن صلب و قوی بر سر هر شاخ پنج عدد برگ شبیه به پنج انگشت متفرقه الاطراف متقا رده الاصول و روهائے برگه های آنها سبزتر از پشت آنها چون بدست مالند بوئے خوش ازان آید گل آن سفید مائل بسرخ و زرق و تخم آن شبیه به فلفل کوچکی و رنگ بعضی سفید و بعضی سیاه و طبیعت آن در دوز گرم و خشک قابض و محلل و ملطف و مفتح سده دماغی و کبدی و صدام رطوبی و ورمی مانند قرانیطس و لیشرغس و جنون و خفقان و بواسیر و سده سپرز و ورم رحم و احتباس حیض و التوائے عصب و شقاق مقعد و زهرمار و هوام و سگ دیوانه گزیده و طرد هوام نافخ و بخور برگ و ثمر آن بامثل آن پودینه صحرائی جهت ادرار حیض و جلوس در طبیعت آن جهت ورم رحم و مقعد و مرهم آن بامسکه تازه و برگ تاک جهت رفع صلابت انشیین و بستن برگ گرم کرده آن بر ورم بار و نزول آب در بیضه مفید

سداب - بضم سین و فتح دال و الف و جائے موحد و بذال معجبه نیز آمده لغت عربی است و به یونانی فیچن و به هندی ساندول و ساقری و در جنگالی تتلی و مردمان گرنائک سداب را نیز سداب می گویند و قسم می باشد بستانی و بری درخت بستانی آن تابدو درم و پر شاخ و برگ آن ریزه و بد بو و بسیار سبز و گویا بران غبار نشسته و گل آن زرد و تخم آن در غلافی و سه عدد بهم پیوسته مثلث شکل و بهترین آن بستانی سبز تازه تند بو که قریب پدرخت انجیر روئیده باشد طبیعت

چنین انبیه ملک جنگاله و بعد از آن انبیه دکهن و بعد از آن انبیه گجرات و در هند انبیه خوب نمی شود این معنی از ثقات بسمع رسیده و صاحب تاریخ جهانگیری ازین نقل می کند بشهادت او که در سال چهار دهم از جلوس نورالدین جهانگیر در بیست و یکم آبان ماه روز مبارک شنبه موعب اقبال جهانگیر در پر گنده کرانه که وطن مقرنجان است نزول اجلال فرمود به تکلف پر گنده مخکور جائیست خوش آب و هوا و زمینش بغایت قابل مقرنجان در آنجا باغ عالی ساخته از آن انبیه خوب خوب پیدا می شوند که نظیرش در تمام هندوستان پیدا نیست زیرا که مقرنجان امیر صاحب قدرت و کمال ذوق و شوق داشت از ملک دکهن و گجرات و دیگر ملکهها دور دست هر جا که تعریف انبیه شنید از آنجا تخم و نهال طلبیده درین باغ نشانید بنابر آن انبیه ها بغایت خوش و بهتر در باغ او بهر رسیده و آنچه دیوار پخته بر دور و گرد باغ خود کشید یک صد و چهل بیگانه است و خیابا نها فرش بسته و درختهای گرم سیری و سرد سیری طلبیده درین باغ نشانیده و درخت سر و و پسته درین سبز شده و حوضه درمیانش تیار کرده که در طول دو صد و هشت ذرم و در عرض دو صد ذرم است انقی کلامه و شاید بعد از آن از سعی امرا و پزرگان انبیه خوب در آنجا پیدا گشته باشد و با این هم همچو کرناتک و جنگاله و دکهن و گجرات نخواهد بود و دستر مردم هند است که اکثر انبیه را مکیده میخورند ازین جهت معلوم می شود که انبیه ریشه دار و شیره دار در هند بسیار باشد و انبیه به ریشه نادر و کمیاب کلانی و بزرگی انبیه در ملک

اوائل حال سال بسال بهتر می شود و در اواخر بالعکس و برگ آن طولانی شبیه به برگ ساذج هندی و ازان قدر بزرگ تر برگش در اوایل حال پر نازک و خوشرنگ و ملایم میباشد رنگش سرخ و زرد و پستائی و سبز و نافرمانی می شود و بعد از آنکه برگش پخته میگردد جز رنگ سبز دیگر رنگ ندارد چنانکه شاعره در وصف او می فرماید -

درخت انبه گشته نوش پیوند
 نموده صد هزاران قالب قند
 بدل جاکردنش چون هست پیشه
 دواند در دل خود نیز ریشه
 لبالب گرده مشقت خویش بیشک
 ز حلوائه تر و حلوائه بیشک
 باآیین حلوت گشته خور سند
 بهشت خود شکسته کله قند

و ثمر او در ابتدا بسیار عقیص می باشد آهسته آهسته ترش میگردد و بعضی اشجارش تمامی سال ثمر می دهد و دو از ده ماه ثمرش بر درخت میباشد ولیکن در شیرنی و خوبی جاذبه که در فصل و موسم پیدا می شود نهیر سد و همچنین در بعضی بلاد قریب بخط استوا دیگر میوه جات هم در چهار فصل بهم می رسد لیکن غیر موسمی آن مانند موسمی نیست انبه را در بزرگی و کوچکی و شکل و طعم و خوشبوگی و شادابی و به ریشگی و پر مغزی و کم آبی و آب داری باختلاف اقسام هیچ میوه پا و نپی رسد خصوصاً انبه گردانک که بسیار تحفه و خوش مزه و الطاف می شود و هم

و روغن نداشته باشد و آنچه در خلاف این او صاف باشد پر
 خاکاره و مضر بود و بهترین اطوار خوردنش آنست که رسیدهٔ او را
 در آب سرد بشویند و در آب یک ساعت بدارند اگر به ریشه
 و مغزش سخت و به روغن که آن را در هندی چک میگویند بوده
 باشد از کارد سرش تراشیده از هر دو جانبش دو قاش بتراشند
 و بخورند و اگر آبدار بوده باشد بدست ببالند تا نرم گردد و بعد
 از آن سر آنرا ببرند تا تیتو عینکه در آن هست بدر افتد و دور شود
 بعد از آن ببالند تا تمام آب صافی آن مکیده شود و ریشهٔ آن خورده
 نگردد زیرا که ریشهٔ آن ثقیل و دفاخ و قابض شکر است و آب آن
 ملین و روغن آن چون برلب و زجاء پر سد باعث سوزش و جراحت
 میگردد و به ریشهٔ آبدار پر مغز آن را نیز سر بریده و روغن اگر
 داشته باشد دور کرده هر دو طرف خستهٔ آنرا بریده تناول نمایند
 و در وقت خوردن انبه به ریشه و باریشه این بهترین طور است
 و حیف است که انبه به ریشه قسم اعلی را مائیده بخورند و ریشه
 دار و آبدار را ببرند و بخورند و یک قسم انبه هست که سبز
 و خام آن شیرین می شود و بعضی ازین در هنگام پختگی و رسیدگی
 شیرین و خوش مزه می شود و بعضی بعد پختگی بدطعم می گردد
 و بعضی ترش میشود و صاحب مخزن ادویه می نویسد که این قسم
 انبه خاصه ملک جنگاله است و در دیگر بلاد پیدا نمی شود و آنرا
 کچوه می نامند و در ملک کرناٹک حالانکه بکثرت است و خاص و عام
 از آن واقف شاید بسهم شریف اوزر سیده باشد و پوشیده میاد که انبه تحفه
 نامدار درین ملک پیدا می شود یک ارکات دویم ویلور و نواح آن سیویم
 کھلاس و نواح آن چهارم پولور پنجم ساتگده ششم نیلور و سرواپلی هفتم

گردانگ تا دو آثار و دو نیم آثار بملاحظه رسیده صاحب
 مخزن ادویه نقل می کند که از نیم آثار تا دو آثار که یک من
 تبریز است در جنگاله دیده شده و در کوچکی برابر هلیله کابلی
 درین جا و در جنگاله پیدا می شود در شکل بعضی طولانی و سر
 آن اندک کج و بعضی اندک مفرطح بعضی مدور باندک طولانی
 بعضی فی الجمله شبیه بگردقه حیوان و بعضی مدور و در زیرش اندک
 برآمده همچو زنجندان و گوته اندر و همچو چاه زنجندان القصه
 اشکالش بسیار است تا کجا بیان نماید و هم چنین رنگهائے انبه
 حصصه ندارد و بدستور مزه و بوته آن با اقسام است که در حوصله
 بیان نمی گنجد راقم این سطور تا دو هزار قسم انبه دیده است
 و حصر آن محال است چه هر انبه بصورت و مزه خاص و رنگ
 و بوته دیگر گوی شرف اختصاص دارد درین صورت حصرش نمی
 تواند شد و واقفان این ملک این معنی را نیکو درمیدادند
 و محل بمبالغه نتوانند ساخت بدانکه بعضی را رایحه شبیه بعنبر
 و مشک و زعفران و کافور و خربزه و جام و دیگر میوه جات میباشد
 و هم چنین رایحه او شبیه به بوته شبت و نا نخواه و رازیانه
 و دیگر افواویه میباشد و در طعم و بو بعضی مختلف الاجزا
 و در بعضی روغن در محل اتصال ثمرش بشاخ درخت آن میباشد
 و در بعضی روغن مذکور بسیار کم بود و در زیر پوست آن نیز
 اندک می باشد و بعضی را افزون و بهترین آن بسیار شیرین
 و خوشبو مسطوی القوام و به ریشه و شاداب و خوش مزه بعدی که
 از خوردنش باوجود سیری رغبت طبیعت باز بخوردنش باشد

که عامرخاص را ازین گزیر نیست از مفردات اطباء نوشتن می آید
 بدانکه منافع انبه مقوی قوی و ارواح و اعضائے رئیسه و آلات تنفس
 و مری و معدة و امعاء و گرده بمناسبت شکل و مقوی مشابه و جاذب و
 کننده رنگ رخسار و جوته دهان و دافع خفقان و سرفه و ضیق النفس
 و درد سربارد و بواسیر و اسهال بواسیری و ذرب و قولنج و عطش و
 اعیا و ضعف و کمالت و سستی بدن و بدن را فربه گرداند و ادرار
 بول آورد و طبیعت را قبض نگذارد بلکه ملین دارد و مضر محرو رین
 خصوص در خلایه معدة و مصلح آن آشا میدن سنگنجبین و خوردن جامون
 رسیده شاداب یا شربت آن که میوه هندیهست و آب دوغ و آب سرد و
 قسبه لحمی کم آب آن ثقیل و دیر هضم نفاخ ریشه دار آن بدتر و
 قابض و مورث امراض سوداوی و حکه و جرب و دما میل و غیره مصلح
 نفخ آن اهل هند زنجبیل گفته اند و نهک بالایه آن قدره خورند آزموده
 و زنجبیل در نهک پرورده بهتر و مضعف جگر و مصلح آن مویز و شاید
 در پی امر شربت زرش یا سنگنجبین یا شربت جامون بهتر باشد مضر
 لثه و عمور و دندان و مرقق منی و گفته اند جهت فربهی و تقویت
 باشیر تازه دوشیده خام و یا قدره جوش داده معین فعل آنست و
 خام ترش آن مسکن صفرا و منبه اشتها طعم و بلغمی و سوداوی
 مزاجان را مضر و مواد سودا و یتوم آن حار و مفرح اعضاء و رایحه آن
 شبیه برایحه حبه الخضرا خام دارس که بفارسی نیشه و رسیده آن را
 بن نامند و مصلح آن مالیدن روغن است بعضوه که بدان رسیده باشد
 و گل آن و مغز رسته آن بسیار بارد و یابس و حابس اسهال و مجفف و
 مسک منی مخصوص که اندک بریان نهوده بادویه مناسبه بقدر حاجت

ترچنایابی هشتم میسور و بنگلور نهم میلاپور و مدراس دهم
 بندر پهولپوری و نواح آن یازدهم گووا و نواح کوکین و غیر که درین
 همه جا انچه بسیار پخته پیدا می شود و در کڑی و پدینور نیز انچه
خوب پیدا می گردد اما ازین همه جاها در ویلور و پولور و کیلاس
 و ساتکڑه و میلاپور و مدراس انچه بهتر و نفیس و خوش مزه و به
 ریشه و خوشبو و باریک پوست و کلاں دانه و مسطوی القوام پیدا می
 گردد الحال در بلده حیدرآباد ازین جا بعضی نهال هائے پیوندی را از
 قسم انچه بهتر برده نشانیده اند یقیناً که در آنجا هم انچه هائے
تحفه بکثرت بهم رسیده باشد و بعد از کرناتک انچه در بنگاله خوب می
 شود خصوصاً در بنگاله و مثل مالده و اطراف مرشدآباد مثل چوناگالی
 و گاهاکه و دیگر جاها و عظیمآباد و نواح آن و در بعضی بلاد دیگر نیز
انچه پیدا می شود مثل سواحل بلاد یمن و عمان و سودان و سمیل و
 و میاناب که مشهور به دینا است از توابع لاراست اما اندک و قلیل و
ناکاره و خوش طبعی هند و دکن و بنگاله و کرناتک نیز و از انچه
هائے نامدار این ملک که در مدراس و ارکات و ویلور به ملاحظه راقم رسیده
شطره از این بزبان و قلم می آید از انچه است سعیدپسند و صفدرپسند
 و امیرپسند و لعل بدخشان و لعل بجها و دلپسند و الاجاپسند و
 و بهادرپسند ناصر جنگ پسند و حر است خان پسند قادر پسند قدیر و جدید
بهرام پسند نازک بدن زمرد رنگ و علی پسند و شکر گهلی که
بقدر آمله می شود اما جهمیم خوبیها موصوف است و ملهوبه و دوده پیژ
 و سعادت پسند و بادشاه پسند حالا اندک از خواص و منافع انچه

انبه نارس را که آنرا ببال گیری می خامند اچار می سازند و با طعام می خورند و آب پخته او را هم افشردند با گلاب و نبات می خورند بسیار نفیس می شود و نهایت تازگی بر آورد و روی صاف گردانند و اهل هند و بنگاله و غیرهم انبه خام را در زیر آتش کرده پخته پس بر آورده پوست آنرا جدا کرده نرم می مالند و صاف کرده قدری قند سیاه که به هند گوشتاژ می نامند داخل کرده در ظرف نگهدارند بهنگامیکه بعد سهوم و یا هوائ سمی و یا هوائ ردی و یا و بائی بکس رسد بزودی قدری از آن باومی خورانشند و بر تمام بدن او می مالند، بزودی بعبون الهی شفای یا بدو در کراثک معمول است که انبه خام را بر آتش نهاده بعد نرم شدنش بر آورند افشردند آبش را گرفته نبات شکر در آن آمیخته در تابستان برائت تبرید می نوشند دفع حرارت صفراء می نماید.

عناب - بفارسی آنرا انگور می نامند در ملک کراثک چه در ملک پایان گهاث و چه در ملک بالا گهاث جابجا پیدا می شود در ملک بالا گهاث و بنگلور و سونگ پثن میسور و غیره بیشتر پیدا می شود و در بنگلور خوب تر از همه جا پیدا می گردد خوشه او بقدر یک دست می باشد و بکثرت بهم رسد و در پایان گهاث در آرکات و ساتگده و پهلوری و ترچناپلی و اودگیر و غیره بیشتر پیدا می گردد در ترچناپلی و میسور به چهار رنگ به نظر آمده اما بهتر و قسم اعلی همچو ملک عرب خصوصاً یمن و ایران و توران درین جا پیدا نمی شود پوشیده میوه که انگور در یمن تا صد قسم می شود لیکن نامدار و قیسم اعلی آنجا پنجاه و شش قسم میگردد و در اورنگ آباد هم خوب انگور می شود و اقسام

به‌اشا منند و چون نارس بسیار کوچک آنرا از شگوفه تازه به‌هم رسید
باشد خشک نموده هر روز یک درم ازان با چهار درم شکر بخورند ثرور منی
و سرعت انزال را دفع نماید و گویند حافظ سیاهی مو است و مضربه با آب که
برگ و گل آنرا دران ساقیده باشند مقوی دندان و لثه و مستحکم
کننده آنها است و استیاق بچوب آن رافع بوئه دهان و درور خاکستر
چوب آن جهت نزع الدم و بدستور درور برگ آن و دخان برگ خشک
آن جهت دفع ریاح گردد که بدستور دخان پوست انبه خشک کرده
نافع با تکرار عمل بعد ازان بر آن عضو هوائه سرد نرسد و نیز
گرفتن دود آن در حلق جهت زخم آن - و اگر برگ درخت آنرا که
خود از درخت ریخته باشد مالیده در سر غلیان مانند تمباکو بکشند
زخم حلقوم را که منفذ آن و بینی و تارک سر هر سه یک شده
باشد در مدت چهل یوم با صلاح می آرد و چون برگ ترو تازه آنرا از
درخت چیده پنج ساقه آنرا افشرد و رطوبته که ازان بر آید بر دانه
که در پلک چشم برمی آید به‌الند زایل گرداند بیدرد و وجع و چون
نه عدد ساقه پنج برگ آنرا با نه عدد فلفل سیاه با آب نرم سوده
هبوب بسته فرو ببرد اسهال و قه عارض حیضه را که بند نگردد
بند نماید و طلاقه آب برگهائے نازک آن و همچنین تدهین موه
سر بروغنه که دران پوست انبه خام به تنها و یا با بعضه ادویه
مناسبه دیگر انداخته در آب پرورده باشند جهت درازی و سیاهی
مو و منع اسقاط آن نافع و آب افشردۀ ثمر خام آن که امرس نامند
و چشنی و امچور و اموت و حلوا و مربائے آن و آچارها که از انبه خام
با روغن کنجد و یا روغن سرسف تیار می سازند و در آب و نمک هم

قر پیدا می شود در هیچ ملکه ازان بهتر نمی شود درخت الحجیر در جائهائی سیراب و در دامن کوهستان خوب تر می شود و آنرا هر قدر آبیاری کنند بار بسیار آورد و سرسبز می باشد و درختش نیکو بالیده تر شود -

اقرج - بضم همزه و سکون تاء مشنأة فوقانی و ضم رائے

مهمله و جیم بحر بی متکه بضم میم و سکون تاء مشنأة فوقانیة و فتح کاف و هاء آخر به فارسی نوع صغیر آن را قر نج و نوع کبیر آن را بالنگ و به هندی بجوڑه خوانند و بعضی فرق در میان ترنج و بجوڑه میکنند ثمر درختیست و رنگ پوست آن زرد و طلائی میباشد و خوشبو و مزه پوست تلخ و لحم آن سفید و ضخیم و اندک شیرین و تخم آن اندک طولانی دارد و طعمش اندک تلخ درخت آن فی الجمله شبیه بدروخت لیو و به بلندی یک قامت و زیاده ازان و برگ آن اندک دراز و عریض از برگ لیو و نارنج و گل آن سفید و گلبزرگ آن طولانی اندک ضخیم و در وسط آن تارهای باریک زرد رنگ بسیار خوشبو و اگر شاخهائی متصل زمین او را خمر کرده در زمین حفر نموده در آن قدره شاخها بگذارند و باقی شاخها و سرشاخها بیرون باشد بالاآی آن مقدار یک شبرویا زیاده ازان خاک اندازند و آب میداده باشند که تا پنج شش ماه هرگاه که خوب ریشه بندد و مستحکم شود پس آنرا از درخت بریده در هر جا که غرض نمایند بزودی ثمر دهد و اگر تخم آنرا بکارند دیر تر ثمر می رسد و ثمرش مدتها بدروخت می ماند تا موسم دیگر و پوست زرد آن

آن هم خوب بهم میرسد و در ضاح شام عنب الذین و در ایران و توران انگور صاحبی تحفه میشود و مختص بایران انگور عسکری است و مردم ایران میگویند که انگور زرد نمی شود تا سهیل برو نتابد و به ثبوت رسیده که انگور زرد در یمن و موصل بهم میرسد و اهل موصل انگور زرد را زری میگویند و عنب الذین در موصل نیز بهم میرسد و در آن جا اورا عنب سلطانی مینامند و انگور بر دو قسم است یکی فاریاب و دیگر نجس انگور فاریاب را بآب پرورش میکنند و نجس آنرا میگویند که آب باونداده باشند و در هر ملک فاریابی و نجسی هر دو پیدا میگردد و در فاریابی چند قسم انگور مشهور از آنجه که شاهونی و غیره است و در نجس نیز اقسام است و در تاریخ انگریزی مرقوم است که اهل فرنگ از ملک آنیا که عبارت از ملک عرب و عجم است نهال شصت و دو قسم انگور در فرنگستان برده اند -

قیقین - عربیست و در فارسی آنرا انجیر می نامند و در اکثر بلاد موجود و در تعلقات کربلاک جابجا نیز به وفور پیدای شود بقدر دانه نارنج خورد دیده شده اگر خورش دهند و تربیت کنند خوب بالیده و کتان تر پیدا می شود در اوایل گرما و اواخر سرما آنچه به پختگی می رسد و تمام شب شبانه خورد و ترخیده بوده باشد و صبحش از درخت بچینند و بخورند نهایت خوش مزه و لذیذ و شیرین می باشد و یاد از میوه بهشت برین می دهد و در ملک عرب و عجم بکثرت پیدای شود و خوبتر می باشد و انجیر ملک سنجا که مردمان آنجا شیطان پرست اند تحفه و کتان و لذیذ

بناظر ظایف کجا میروند اگر یکدانه انار امسی طائفی را شیرین
 برآوردند بقدر یک پیاله کلاں شیرین برمی آید و نهایت خوش مزه
 و لطیف می باشد اگر از انار بالیده و کلاں این جاشیر برآوردند
 ربح آن نمی شود هر چند انار هائے طائفی را و کلائے خواب و الاجاه
 سراج الدوله بهادر مکرر بجه ضمیمه تخائف آجنا بنحل مرکب سفینه الله
 فرستاده بودند از امتداد ایام اگر چه انار هائے مذکور خشک
 گردیده و ضخامتش بسیار کم شده بود هرگاه دو سه ساعت آنرا
 در آب می گذاشتند چالیدگی درجسمش پیدا می شد و بسیار تحفه
 می شود و تخمش را در اینجا قا شتیم بسیار دانه کلاں و خوش
 مزه بود لیکن در تحفگی و خوبی انار طائف نسبت به نداشتن و رنگ
 انار هر بردو قسم است یک سفید گل و سفید دانه و سفید پوست می باشد
 و دیگر که سرخ گل می باشد و در قسم انار سفید رنگ
 هم همچنان کلاں دانه و خوش مزه و شیرین و ترش نیز در
 اکثر جاها لحظه را قمر رسیده -

افسانه - بفتح همزه و نون و تشدید نون ثانی و الف و سین
 مهمله آنرا کثهل سفری نیز نامند زیرا که نهال او را در آوند نشانده
 در سفر همراه دارند بآردهد هر چند میوه هندیست اما در
 هند اصلا پیدا نمی شود و کم کم در بعضی تعلقات دکن یافته
 می شود و در ملک کرناٹک و نواح او جابجا بکثرت پیدا می شود
 و بسیار تحفه و شیرین و خوشبو می باشد بدستور در سر زمین

تخم در اول و خشک در دویم و بعضی گرم در دوم گفته اند اکثر
 آن یعنی تخم که در زیر پوست زرد آذنت آنچه مغز آن شیرین
 است سرد و تر در دویم لیکن برودت آن زیاده است از رطوبت آن
 و آنچه ترش است سرد و خشک در سیوم و گویند در اول سرد و تر
 گویند در تری و خشکی معتدل است و حاض آن یعنی مغز ترش
 آن در - دویم سرد و خشک و بعضی در سیوم گفته اند و
 شیرین آن سرد و تر و تخم آن در اول سیوم گرم و در دوم خشک
 و شگفته آن در آخر دو یم گرم و خشک است -

آثار - فارسی است در عربی آثار را مان نامند در اکثر تعلقات
 کراتک بکثرت است و در بعضی جا کلان و کلان دانه و شیرین و نرم و کم
 تخم پیدا می شود و خوب بالیده و رسیده او تایک و نیم آثار دیده شده هر
 چند در پایان گهاث آثار تعلقه هائے مائی منثل مشهور است و در کلانی نامدار
 اما درین زمان آثار هائیکه از آنجا می آیند اگر چه بسیار کلان می شوند لیکن
 تخمش نهایت سخت میباشد و نرم تخم در آن کمیاب معلوم نیست
 که این نقصان در آثار هائے مائی منثل بکدام است سبب پیدا گشته
 شاید خصی نکرده و درخت کهنه تر گردیده باشد و آثار در تعلقه
 مکنور و نواح آن بهشاهده رسیده باوصف کلانی و آبداری نرم و نازک تخم
 می شود بد ستور در ویلور و نواح آن بل کم کم در مدراس و
 ارکات و غیره نیز بهملاحظه در آمده و آثار از روتی مزیه و طعم
 شیرین و ترش می شود و اکثر رنگهای دانه هایش سرخ و بنفشه
 یا قوت و گلایی و سفید می شود اما آثار هند و دکن بنضوی و بهتری

ورق تراشیده شکر یا قند اندازند و گلاب و بیدمشک بروافشا کنند و یک دو گهژی بگذارند در سایر افعال قوی میگردد و مضرت هم زائل می شود و مریض او بیخوابی است و ازو قلیه و پلاؤ تیار می سازند بسیار مزه دار باشد جدی باقر حسین خان مغفور موعظ ازیناس بغایت خوبی تیار کنانید که ازان بهتر و با مزه در هیچ جا بخورد راقم نیامد و باره ازان یک خوان خواب برائے عبدالوهاب خان بهادر فرستاده بودند چون ایشان از لذتش و حلوت او شیرین کام گشتند اکثر فرمائش نموده می طلبیدند و میل می فرمودند بسیار تعریف می کردند فی الواقع خوب پلاؤ بود -

بڈھل - میوه هندیست که در کربلائی اکثر جا پیدا می شود و بقدر نارنج کلاں و کسری کم و زیاد ازان جسمش ناهموار و پرفراز و نشیب و پوستش باریک مغزش سرخ مائل بزردی مغز او خوش و خوشگوار و لطف صاحب طبعی در و صفش می فرماید

بڈھل را درصفا چیزه بدل نیست
 بوصفش هرچه گویم به محل نیست
 بود بکره زجام حسن سرمست
 و له صدیقه او را در شکر هست
 بجزوه دیدۀ هیچ آفریده
 بگیتی بکر و با بستن ندیده
 ازان رو باقناعت کرده پیوند
 بآب و دانه خود گشته خور سند

ملائی گوسته هم بالیده و تحفه و بکثرت یافته می شود اگر گوینده
که خاصه ملک کرناثک و ملائی گوسته است می سؤد شاعره در
و صفش می گوید

بزوقش خسروان مشتاق دیرین
بله می آید ازوه بوه شیرین
اگر چه جز خموشی نیستش پند
و له گوید بتازی آدمم من
بود شاهنشاه زرین قبائمه
بسرسبزی جاوید آشنائی
قبائمه لعل باشد در براو
بود تاج زمرد برسر او
بارباب صفا همدوش گشته
چون در و یشان مرقع پوش گشته

در پیکر طولانی بقدر ترنج کلان و ضخمیم از آن رنگش زرد
بسرخی مائل و سطح او پست و بلند بوته اش بدرازی یک گز و
برگ او دندانها دار انناس برافراز بوته پیدا می شود و بران
برگ چند نیز می باشد چون از درخت برگیرند آذرا تراشیده
برندشانند بار آرد و جز یک بار بارندهد و بارش اکثر افزون از یکتا
نباشد و در زیر بوته اش سه چهار بچه پیدا می شوند آذرا
برآورده جدا جدا می کارند حکیم محمد شریف خان دهلوی
مزاجش گرم در اول و قر در ثانی گفته مفرح و مقوی دل و دماغ
خفقان و خالی از تقویت معده هم نیست و مضر بحنجره و اعضائے تنفس
وامعا است مصلح آن شکر و قند است چون انناس را ورق

و جب دھندہ شدہ اما نادر و شاذ و دانهائے او از دو انگشت تاشش انگشت
درهده جا موجود و ثمرش بر شاخ و تنه و بیخ او که در زمین می باشد
همه جا پیدا می شود

کثل را و اسرایمر داورمن
اگر توفیق گردد یا ورم
بود از آسمان جسمش مثالی
و لیکن آسمانی پر هلالی
بود رنده که خفته صبح تا شام
در آغوش هزاران نازک اندام
قضا جسمش زسوهاں آفریده
چنین حلوائے سوهاں کس ندیده

پپویه - بفتح بائے فارسی اول و ضم بائے فارسی ثانی و و او
ساکن و فتح یائے مثناة تحتانی با الف ساکن پپییه بدو بائے عجمی
اول مفتوح و ثانی مکسور و سکون یائے مثناة تحتانیه و فتح ها و هائے
ثانی در آخر زده ثمر درخت هند پست در بنگاله و کرناٹک و یمن کثیر الوجود
و اهل یمن آنرا خربوزه هندی نامند و درخت آن بدرازی یک نهزه و زیاده ازان
برگ آن شبیه به برگ بیدانجیر و ازان نرم تر و بزرگ تر و ثمر آن نزدیک
شاخها همچو نارجیل پیدامی شود بهقدار خربوزه خرد و ثمرش تمام سال برد رخت
می باشد و در زمستان می رسد رنگ پوستش در خامی سبز و مغز آن سفید بالبن
کثیر و سفید و بعد رسیدن بسیار شیرین می شود و لبن یعنی
یتروعبیت آن کمتر می شود و بالائے مغز در جوف آن پردۀ مانند مغز
خربوزه می باشد و در جوف آن تخمهایی کوچک مایل بتدویر و جوف

پهنس - بفتح بائے فارسی و هائے هوز ساکن و نون مفتوح و سکون سین مهملة لغت دکهنی است و آنرا در هندی کٹھل گویند بفتح کاف عربی و سکون تائے مثناة فوقانی هندی و فتح ها و سکون لام میوه ایست هندی در ملک کرناتک بکثرت بهم رسد سبز رنگ بقدر شکنجه گوسفند در درازی تا یک گز و در پهنائی نیم گز چون آنرا بشکا فند دانهائے شیریں زعفرانی رنگ و بعضے سفید زردی مائل و لزجت بسیار دارد و بانگشتان بچسپد لهذا تیغے کارد و خنجر را روغن زرد آلوده می برند درختش از درخت بگهل بزرگ تر اما برگ کٹھل از برگ بگهل خردتر شیریں و نهایت لذیذ می شود و مقوی و مبهی است و دیر هضم و تشنگی دفع می سازد و خوردن کٹھل بناشتا بسیار مضر است و گرانی که از خوردن کٹھل پیدا می شود خوردن تخم بوداده او زایل می کند و مصلح او تخم بوداده اوست و خواص ثمر رسیده او را معتدل می شمارند و آنچه نیم پخته بود و چندروز بدارندش تا پخته شود این را سرد می دانند و قسمه است کٹھل که در ماک بدخور پیدا می شود ثمرش بوزن پنج آثار کسره کم و زیاده میباشد و ازان ده پانزده دانه کلان می بر آید وزن هردانه زیاده ازشش توبله خواهد بود رنگش سرخ و پر شیره همچو شهد می باشد از بدخور برائے ثیپو سلطان بطریق ارسال می فرستادند بسیار لذیذ و تحفه است در ملک دیگر همچو او پیدا نمی گردد و از کلانی به پهنس نقل می کنند که یک ثمرش باریک اراچه می باشد و دانه بعضه بقدر یک

می‌نامند ثم درخت هندوستان دو قسم می‌شود یکی ترش و دومی شیرین
 اول را شربتی و دومی را شکری گویند درخت ترش خرد بود بقدریک
 گزوزیاده ازان و درخت دومی کلان مثل درخت قوت و ثمر او نسبت بدومی
 اندک کلان برگ درختش مدور و گرد برگش برکناره خطوط ریزه‌ها
 و ثمرش در اول تگون سبز و عفت و هرگاه پخته شود سرخ گردد و چون
 تمام پخته شود سرخی او مایل بسیاهی شود ترش او در میان نضج ترش
 در کمال نضج می‌خوش بود بشکل مشابه عنب الثعلب و از و اندک کلان
 و بالیده تر بالجمله بسیار خوش طعم و دافع صفرا و خون ترشی
 او نسبت بدیگر ترشیا مضرت کم دارد و قابض شکم و دفع تشنگی
 و مقوی دل و معده حار و افشردۀ او باقند و گلاب در تقویت دل
 و تسکین خفقان و ازاله حرارت و تب به عدیل و رب او در تقویت
 معده و دیگر فواید به نظیر و آب افشردۀ او باشکر و نبات مصلح آنجه
 چون یکدام بیخ فالبه شکری را ریزه ریزه کرده در آب شب ترنمایند
 و صبحه آنکه مالیده بنوشند جهت حرقت بول و سوزاک مکرر به تجربه رسیده
 و شیرین در بر و دت نسبت با ترش کم لیکن در تقویت معده و دل زیاده ازو
 و رب او را همراه طعام می‌توان خورد و پوست تنه درخت آنرا قریب به
 بیخ گرفته پوست سیاه رنگ بالائمه آنرا خراشیده مقدار چهار و پنج
 توله جو کوب نموده در پیاله آب شب بنخیسانند و صبحه خوب
 مالیده و صاف کرده قند سفید چهار و یا پنج ماشه داخل کرده بنوشند
 ذیابیطیس را هر چند که کهنه شده باشد در عرصه سه چهار روز
 بعون الله تعالی زایل می‌سازد فالبه جنگلی که در کو هستان نواح
 او دگر پیدا می‌شود درختش مشابه درخت فالبه است و برگه

فَنَّهُ غَن شَرْمِ مَتَفَاغُل و کثیر الرطوبت اکثریک ساق می دارد و هر سر آن شاخه‌ای کوتاه می باشد و ثمر بعضی درخت بسیار شیرین اما باندک را یحده کریمه و دفعه را یحده آن آنست که بعد از نیم پخت شدنش از سوهان یا از چوب و غیره پوستش بخرامند تا لبش از خراشیدن بیرون چکد و درین صورت بوئی که دارد بالکل زایل گردد بعد از سه چهار روز از آن از درخت بر آورند و بخورند که به بو می باشد و درختش که در کنار نه ریاجامه سیراب می باشد و ثمر او کم شیرین و بدطعم می شود و نهالش دور ازین جاها پرورش یابد ثمرش خوب شیرین و پر مزه می باشد خصوصاً که تابستان و قاره منصر که یمنی الوطن اند و ثقه از راقم ظاهر کرده که پیویه در یمن خوب شیرین و الطف میشود و اگر مغز و پوست خام آنرا یا دو سه قطره لبن آنرا باندک شیرین و زنجبیل بهر گوشتیکه مهراشدش دشوار باشد آمیخته جوش دهند و طبخ نمایند نیکوتر مهرا شود خواه گوشت گاو باشد باغیر آن طبیعت آن سرد تودر آخر دویم جهت نفت الدم و هوا سیر حاره و قرحه مجاری یون و التهاب قلب و معدده و کبد نافع بطی الهضم مورث قراقر و مولد ریاح و بلغم و در حین امتلاء بدن از بلاغم و رطوبات باعث تپهائمه بلغمیه و نزول آب میشود و طلائمه لبن آن بر قوبایعنه داد در دو سه دفعه باعث زوال آنست باخراج زرد آب لزج و رطوبات بسیار باندکی خارش و بسیار مجرب اسیت

پهالسه جفتح جائه فارسی و خفائمه ها و الف و سکون لام و فتح و سین مهمله و سکون ها و بحوض ها الف نیز آمده و به تخفیف هادینز آمده و بحذف الف اول نیز لغت است و درین ملک پهالسه را فالسه

برگ آن نیز همی‌س اثر دارد و ثمرش دراز بقدر یک انگشت می‌شود و درختش بقدر دو قامت انسان می‌گردد و برگش مثل برگ جاسون‌کنگره دار و نرم می‌باشد در خیا باهائے باغات آنرا می‌نشاندند ثمرش در اول تکون سفید در حالت نیم پختگی سرخ و در کمال پختگی سیاه می‌شود بکثرت بار می‌آرد و ثمرش شہوت از در انگشت تا سه و چهار انگشت می‌باشد درختش از درخت توت کلان می‌شود و بسیار در کم باغات موجود است و مردم اهتمام غرس نهال او کم دارند و درخت توت را در کشت و باغات بسیار می‌نشاندند چه برگ توت برائے خورش کرمهائے ابریشم بکار می‌آید.

تربوز - آنرا در عربی بطیخ می‌گویند در کرنول و کنجیکوٹ و سد هوت و در نواح نیلور خصوصاً در موضع داملمڑو کلان و بهتر و خوش ضایقه می‌شود تا بحدیکه در درازی یک و نیم دست بمشاهده رسیده و در دیگر تعلقات پایان گھاٹ و بالا گھاٹ مثل ارکاٹ وغیرہ بسیار پیدا می‌شود و در فصل تا بستان اگر باران نیارد تربوز و خربوز بسیار شیرین می‌گردد و اگر در صورتیکه باران بارد کم حلاوت و لذت می‌شود و مغزش بچندین الوان مختلف دیده شده سرخ و زرد و نیلاتی و گلایی و پستائی و سفید و تخم‌ش نیز سفید و سیاه و سرخ و سیاه سرخی مایل و سفید سیاهی مایل می‌شود و می‌گویند که در تمامی ایران در نیشاپور تربوز سرخ مغز و زرد مغز بهتر و الطاف پیدا می‌شود و بدستور در قزوین -

و بارش نیز شبیه از و از به آبی ثمرش غیر از تخم و پوست
 چیزه شیره ندارد مزه اش بعینه ترش و شیرین همچو فالسه اگر
 نهال او را آورده در بستان نشانند شاید همچو فالسه شود و در زبان
 تلنگی آنرا جاذی پند و گویند

نهال فالسه بیس صبحگاهان

بیک جا انجمن کرده سیاهان

همین نوع باده هندوستانست

ازان خال عروس بوستان است

کنند نام خدا را هر نفس یاد

بسان دانشه تسبیح زهاد

قوت و شهوت - قوت بضم تا و سکون واو و قائم مثناة

فوقانیة و بئانه مثلثة نیز آمده ثمر درختیست معروف شیرین و ترش
 میباشد شیرین آنرا نباتی و ترش آنرا شامی نامند شیرین آن گرم
 در آخر اول و تر در آخر دویم بسیار شیرین آن تا دویم گرم مولد
 خون صالح و مرطب دماغ و مفتح سدد و مصلح جگر و فساد سپر زو
 مسکن بدن مبهی و مقوی پیچه گرده و مدر بول و ملیس طبع و جهت
 آبله و حصیه دافع و ترش آن ملطف و مفتح و مسکن حدت خون و قائم
 صفرا و رادم و محلل اورام کرم حلق و هنجیره و مانع ریختن مواد
 حاره حلق و زبان و سایر اعضا بسبب قوت قبضی که دارد و مسکن
 عطش و منبه اشتها و غرغره بآب آن و بدستور بارب آن جهت قروح
 خبیثه دهان و قلام و بشور و تحلیل اورام حلق و کام و زبان و
 تقویت آن از موده و رب آن در جمیع المعال قاهر مقام آست طبع

و بوسه‌دان بسیار شیرین و لذیذ و اصلا عفو صفت ندارد ثمرش بقدر
 فیندق هندی یعنی ریخته می شود تخمش بقدر مرغ سیاه اکثر رنگ
 ثمرش بینفشی و چون ثمرش از درخت فرومی افتد مغزش پاره
 پاره و تخمش جدا می شود و بعض ثمر او اصلا تخم ندارد و اکثر
 مردم این را رائه جامون می نامند و بعضه رائه جامون را سوائه
 این قسم می شمارند اگر واحد قسم یا جدا باشد اما نهایت خوش
 مزه و بغایت لذیذ میباشد و یک قسم جامون سفید رنگ و جامون
 گلابی هم درین ملک پیدا می شود که دانه اش بسیار کلان می
 شود بسیار شیرین و لطیف میباشد و عفو صفت ندارد و در
 سعادت بندر در باغ قاضی آنها جامون سفید رنگ پیدا می شود
 که تحفه و خوش مزه و بسیار کلان بقدر لیمو خرد میباشد اما
 راقم آنها ندیده و نخورده سرد در آخر دویم و خشک در سیوم
 حابس اسهال صفراوی و مقوی معده و کبد حار و مطفی حدت در
 و صفرا و غرغره و منضضه آن بجهت خناق و خلایع حار و استحکام
 لثه و خوردنش جهت حبس اقسام اسهالات و تسکین حرارت معده
 و کبد و رفع تشنگی و تحریک اشتها و جهت دیابیطس مفید و ناشتا
 خوردنش مضرت دارد .

چهار - پخته جیر والف و سبکون میم اسم ثمر دوخته است هندی

فی الجملة شبیه بلرود و دو صنف می باشد صنفی مغز آن سفید و صنفی سرخ
 رنگ و بعد رسیدن هر دو شیرین مانند امروند جرم آن دانه دار و جوف آن

جامون - بفتح اول و الف و ضم میم و سکون واو و نون

میوه هندوستان درخت آن بسیار بزرگ همچو درخت انبه و برگ آن اندک باریک بمقدار یک شبر و شکوفه آن سفید و بسیار ریزه میوه آن شبیه بذانه انگور سیاه بستانی و صحرائی میباشد هر دو قسم درین ماک در جا پیدا می شود و بستانی اگر مستطیل و دراز از دو انگشت تا سه انگشت پر مغز و شیرین با ندک عفو صت رنگش اکثر بنفش و بعضی سرخ مایل بسیاهی و بعضی سیاه مطابق و آنرا سوا جامون می گویند و لذیذ و پیر خلوت میباشد و تخمش نیز دراز میشود و قسم سفید رنگ سوا جامون نیز بنظر آمده و دیگر مدور و تخمش نیز گرد میشود رنگ ثمرش اکثر بنفشی و اندک شیرین مائل بترشی و با عفو صت کثیر و این قسم جامون را صحرائی می شمارند هر چند که در باغ و شهر هم درختش پیدا گردد مردمان آنرا در نمک و آب انداخته و ساعتی نگاه داشته می خورند و بعضی در دوغ و نمک انداخته استعمال آن می نمایند غرض مصلح او نمک را میدهند بدانکه در هنگامه در ضلع بهر بهوم یک قسم جامون پیدا می شود که یک طرفش سبز و یک طرف رنگ زعفرمانی دار و بسیار بالیده بمقدار جام صراحی دار متوسط المقدار تحفه و بسیار شیرین و به عفو صت و از خوردنش زبان رنگین نمی گردد و مغز اندرونش سفید می باشد و تخم آن مقدار پخته می شود و آنرا بهانده بفتح باؤه فارسی و هائمه زده و لام مفتوح و نون ساکن و دال مبهمله منقح و هائمه زده می نامند و نوعیست از قسم جامون گرد اکثر اشجارش در ضلع بظن آمده و هم گم در شهر

و قراقر و باعث حیيات درآبدان مستعدۀ مخصوص اکثر آن و مضبوط
بآب برگ مطبوخ آن جهت تقويت لثه و استحکام دندان ممتريک
نافع و مسکن درد آن .

چکوثره - بفتح جيمر عجمی و ضم کاف و سکون و او و فتح
تائمه فوقانيه و رائه مهمله میوه هنديست درخت آن از درخت
نارنج قدردۀ عظیم تر و برگ و گل آن نیز از برگ و گل نارنج بزرگتر
ثمر آن بقدر هندو اندۀ متوسط و پیوست آن بسیار کنده و زرد رنگ
و دانه دار همچو کيهفت سبز می شود و مغز بعضی سرخ و مغز بعضی
سفید و در میان خاشا ریزه هائۀ باریک باریک می باشد همچو دانه
قاشقائۀ نارنج و دریس ملک چکوثره نهایت لطیف و کلال و شیرین و
نرم و نازک مغز بسیار پیدا می شود و بعضی ترش و میخوش و
اندک تر و میگویند که در جنگالۀ خصوصاً در هوای پلي نیز پیدا می
شود طبیعت آن سرد و تر در دویم خواصش قریب همچو نارنج است

چین - بکسر جيمر فارسی و یاء مثناة تحتانيه و نون ساکن میوه
ایست هندی در گردناژک خصوصاً در ساتگریه بسیار تحفه و بکشرت
یافته می شود و فی الحقیقت قسمی است از نارنج که درخت آنرا از بلاد
چین آورده اند لهذا چاین! اسم اشتهار یافته و چین بر دو قسم میباشد
یکه کلال بقدر نارنج کلال می باشد و دیگری خرد تر از آن هردو لطیف
و آبدار و شیرین و خوش مزه است درخت و خواصش مثل نارنج است

چک سکوتی - بفتح جيمر و سکون کاف و فتح سین مهمله و
ضم کاف و واو ساکن و کسر تا مثناة فوقانی و سکون یائۀ مثناة تحتانی میوه

تغذیه ریژه بسیار بقدر تخم امروز از سفید سفید و از سرخ سرخ رنگ و اندک صلب و شکل صنف سفید آن صراحی مانند نوم امروز کمی که گلابی مانند و سرخ آن اکثر مدور و در فصل گرما که موسم بارش ثمر بسیار می آورد و در فصل زمستان نیز بعضی اشجار ثمر می آورد و لیکن بوفور آن موسم نیست و در هند و دکن بهتراز بنگاله می شود و لیکن بوفور بنگاله نیست و بهترین آن رسیده بالیده شاداب شیرین کم تخم آنست خصوصاً نوم سفید آن درخت آن به بزرگی درخت سیب و بهی غیر موزون و برگ آن از برگ سیب اندک بلند تر و با خشونت و به تشریف و چوب آن پر ریشه شکننده می باشد و قابل عمارت نیست و اهل هند از آن خلال میسازند و می سوزانند درخت آن زود به ثمر می آید و کهنه و سال خورده کم ثمر می باشد و چون تنه آنرا ببرند از اطراف آن شاخها بر آمده در یک دو سال باز ثمر می دهد گرم و تر بارطوبت لزج و قوت قابضه مفرح و مقوی قلب و معدة و ملین طبع در ابتدا پس قابض و مدر بول و حابس اسهال خصوصاً که با پوست و تخم آنرا بخورند و نیم رس آن قابض تر و چون پوست درخت خوشهال آنرا که هنوز ثمرش نیامده باشد مقدار دوسه مثقال آنرا شب در قدری آب بخیسانند و صبح مالیده صاف کرده شکر داخل کرده تا سه چهار روز هر روز تازه خیسانیده بنوشند در حبس اسهال رطوبی مجرب است مضر می رودین و در طوبین و صاحبان قولنج و مصدک و محرک نزله و اخلاط ساکنه و مهیم آنها و نفخ و ریح

و حلاوت باقی نمی ماند و دیگر خربزه ها که دریس ملک پیدا می شوند اکثر کم شیرین بل بعضی مطلق شیرینی ندارند بدون نبات و شکر و آنرا نمی توان خورد و خر بزه ها که در ملک توران پیدا می شود اگر در فصل اول بهار رسد آنرا پگاهی میگویند بسیار دیر می ماند و نهایت خوش مزه و لذیذ تر می باشد و هر قسمش را نامی علقده است مثل شکر پاره نیشکر و نازک بدن و خربزه ها که در آخر سال و فصل بهار رسد بیگانی و تیر ماهی می گویند و تیر ماه نام ماهی است از فصل خریف در ملک ایران خربزه کاشان که مغزش سرخ و سبز و زرد می شود مشهور است و بدستور خربزه نصیرآباد کاشان و خربزه آرد بیل مشهور است اهل شیراز و اصفهان آنرا پسند و دوست میدارند میگویند که خربزه فیض آباد که تخت گاه تون است بسیار بد شکل میشود اما مغزش بعد خوردن لطیف و خوشبو معلوم می شود و خربزه خراسان شیرین و خوشبو از خربزه اصفهان است اهل قندهار خربزه بهار را کرما میگویند و خربزه پاییز را سردا می خوانند و سردا سبز مغز و سفید مغز هم می باشد و در ضلع دامان هم خربزه سردا پیدا می شود و پوستش مثل پوست خیار و خط زرد هم دارد مغزش سفید بسیار خوشبو و خوش مزه می باشد گویند تخمش از سنده آورده اند و خربزه پاییزی دیرپا است و باقی خربزه ها زیاد از بست روز و یک ماه نمی ماند و در بخارا که شریف نه قسم خربزه هست که تا فصل دیگر باقی و محفوظ می ماند در کتاب انگریزی که تاریخ ملک چین است چنین نوشته که خربزه را در چین از قاتاری آرند کاشش ماه می ماند و مقبول طبع شاه چین است

ایست هنذی درختش هر چو درخت مریسری و برگش هر مشابه اوست و گل او سفید رنگ و اندک زردی اندرون دارد در درازی بهقدار بند انگشت بلکه ازان کم تر بویش بعینه مشابه بوته روغن تخم کاجو و بلا در بغایت بدبو ثمرش بقدر لیمو مصمت و سراپا مغز و خوش طعم و لذیذ تخمش بقدر مغز بادام خرد سیاه رنگ و بر و خطه سفید مشابه تخم باقلا درختش در مدراس بسیار کم است

خرپوزه - در ملک کرناٹک هر جا پیدا می شود و بر اقسام است خربوزه همچون سدهوٹ درهیچ جانی شود نهایت شیریں و نازک و لطیف و خوشبو و خوش طعم مغز و پوستش رنگا رنگ می شود و بعضه را پوست سرخ و بعضه را سفید و زرد و سبز و غیره می باشد بدستور مغزش خوب سرخ و کم سرخ سبز و زرد و سفید و نباتی و شکلش نیز مختلف می باشد بعضه مدور و بعضه مستطیل و بعضه بشکل هلیله و هراک را نامی مخصوص است در موسم اول تابستان می کارند و فالیز آن از ابتدای کاشتن تا شصت روز برگ و گل و بار می آرد و پخته میگردد دو بعد شصت روز موسمش بانجام می رسد بعد از سدهوٹ خربوزه کرنول و کنجیکوٹ خوب می شود و تخم خربوزه سدهوٹ هر جا که میکارند شیریں و خوش مزه می شود چنانچه مردمان مدراس تخم خربوزهائی سدهوٹ را در اطراف موضع کژمپاک و غیره می کارند خربوزه هائے شیریں و تحفه پیدا می شوند اما نه بخوبی سدهوٹ القصه تخم خربوزه سدهوٹ را در هر زمینی که میکارند ازان خربوزه هائے خوب پیدا می شود خصوصاً در سال اول و دوم بعد ازان به آب خوبی

و سرخ و سبز و زرد و مرغوب و از گوشت آن جدا باشد و بزرگ و شاداب و لطیف بود گویا آب منجمد است و تلفی و خوبست آن غیر محسوس باشد و جوته خوش دارد و شفتالو و زرد آلو هر دو درین ملک پیدا می شود خصوصاً در ملک میسور و غیره اما بخوبی ملک عرب و عجم نیست -

سنگهارا - بکسر سین مهمله و خفائه نون و فتم کاف فارسی و خفائه ها و رائه مهمله و الف ثانی و آنرا سنگهار بدون الف نیز می خوانند مشهور است سه خوشه دار بود و میگویند که در جیلان هم بهم می رسد و چنان معلوم می شود که قسمی از سورنجان است ثمر نبات هندوستان آن در آب استاده می روید مانند قلابها و غدیرها و در ایام بارد بسیار می شود و در ایام دیگر کم تر و خاردار بود و نبات آن کوچک و مدور و ثمر آن مثلث و پوست آن سبز و خاردار بر هر گوشه خار و مغز خام آن که سبز پوست باشد سفید و شیرین و لذیذ می شود و رسیده او سخت و طریق خوردنش اینست که خام و نازک آنرا شق کرده و مغز آنرا بر آورده هر چنان میخورند و پیخته خشک آنرا خیسانیده و بریان کرده می خورند و بعضی نرم و نیم صلب آن را در آب جوش نموده میل می نمایند و بعضی در اندک روغن بریان نموده می خورند و صلب و خشک آنرا آرد نموده قدری از آن با شکر با آب می نوشند به جهت انجماد منی و سرعت انزال و حبس بطن مفید و حاوائی مغز آن خوب تیار می شود رنگ پوست آن درخامی سبز باندک سیاهی تر و تازه خارس آن سبز و تر و خشک آن سرد و خشک باقوت تریاقیت مقوی باه محرورین و

سینب - فارسی است آذرا در عربی قفاح نامند میوه مشهور است
 توش و شیرین و میخوش می باشد بهترین آن شامی پس اصفهانی و در
 ملک کرخاژگ خوب نمی شود و چندان شیرین هم نمی باشد و سینب
 ساکنه بقدر کنار می شود و سینب بنگاور و میسور بقدر لیمو که کلان
 بنظر آمده طبیعت شیرین آن گرم در اول و تر در دوم و ترش آن
 در اول دوم سرد و خشک باقی خواص او در کتب طبیعه مذکور است
 در تاریخ انگریزی و فرانسی مسطور است که اقسام آن از دسر متجاوز
 است بستادی تا دو صد و جری تا پانصد قسم و زیاده ازان می
 شود و الله اعلم

شریفه - آذرا در هندی سیتاپهل میگویند بادشاه دیس پناه
 حضرت اورنگ زیب چون میوه مذکور بنام سیتا مشهور لاجرم شریفه
 نام و رام پهل را که هم میوه مشهور درین ملک به لطیفه مسمی
 ساخت میوه هندیست بسیار لطیف و خوش مزه آبدار همه جادر ملک
 کرخاژگ پیدا می شود اما در بالای قلعه اودگیر جنگل اینست بسیار
 خوش مزه و کلان و لطیف و کم تخم پیدا می شود و ازان بهتر در
 حیدرآباد و نواح آن یافته می شود که بسیار کلان بقدر نارچیل
 خورد می شود و ازان لطیف و خوش مزه تر در هیچ جا پیدا نمی شود
 در اطراف حیدرآباد نیز تا فرسنگها جنگل سیتاپهل است خواصش
 مولد منی و مفرح و مقوی دل

شفتالو - فارسی است و بفارسی خوش و به هندی آژونامند
 شهرست معروف و بهترین آن آنچه پوستش نازک و رنگا رنگ سفید

مؤسسه رسیدن آن هنگام زمستان است تا اوسط چهار بحسب اختلاف اراضی و
 احویه زیاده از دوسه ماه نمی ماند و صاحب مغزن ادویه می نویسد که
 در بنگاله و عوهستان سهل و رنگپور که هردو جا از مضامات بنگاله هست کوندله
 می آورند و در آن هر دو جا خصوصاً در سهلت بسیار خوب و وافر
 می شود و در میدنی پور و کشک از مملکت اژیسه و در شاه جهان آباد
 و اکبر آباد و عظیم آباد و لکهنو آنرا رنگ ترا می نامند و در آنجا از
 اطراف می آورند و در ملک پرتگال نیز بسیار میشود طبعیت آن در اول
 دویم سرد و در آخر آن تر مفرح قلب و رافع خفقان و مسکن حدت خون و صفرا
 و تشنگی و لهیب معدّه و کبد و مدر بول و پوست آن مقوی
 معدّه و قایم مقام پوست اترج و نارنج و طلائع آن رافع کلف و
 تخم آن در تریاقیت مانند تخم اترج چون ثمر رسیده آنرا از
 پوست و مغز و تخم بگذارند تا خشک گردد پس پآب ساقیده
 حبوب سازند هر حبه بقدر نخود بزرگ شربتیه از پنج حب قاده
 حب جهت رفع غثیان و قه مفرط و اسهال بسیار که در هیضها هم
 رسد بسیار نافع و مجرب و بهتر از فادزهر معدنی و غیره است
 از حایسات تریاقیه

سدر - یکسرسین و سکون دال و رائه مهمترین بفارسی کنار
 و بهندی بیر نامند و ثمر آنرا بحرچی نبق گویند بری و بیستانی
 میباشد هر دو قسم در ملک کرناٹک جابجا پیدا می شود بیستانی آن کم
 خار و بزرگ دانه و لذیذ و خوشبو و شیرینی تر بعضی مدور و
 بعضی متطیل بقدر آلوچه و بری آن پر خار و ثمر آن کوچک

سرفه و تپهائے هار صفرآوی و دموی و اسهال الدم و سنگ گرده و مثانه و سوزش دل و بیهوشی و تشنگی و خشکی حلق و سکر و خمار را نافع و علتہائے دل را دفع کند و نفاہت و لا غیری بدن زایل سازد و ناثور مقہدرا نافع و مضر مبرودین و ثقیل و دیر هضم مولد سدد خصوصاً پختہ صلب آن -

کونلہ بفتح کاف و سکون واو و خفائے نون و فتح لام و هالغت همدیست ثمر درختیست شبیہ بنارنج درجیم اجزا الاذکہ درخت آن از درخت نارنج اذک کبچکتر و هم چنین برگ و بهار و ثمر و تخم آن و گل کونلہ از گل نارنج کمربود و ثمر آن در خامی سبز و بعد از رسیدن برنگ نارنج می نهاید و شیرین و شاداب و خوشبو و خوش طعم لطیف تر و نازک تر و پوستش خوشبو نیز و نازکتر شیرین بیانے بوصف او زبان را حلاوت آمود ساختہ

بوصف کونلہ فکرم شد شتابان

کہ بردہ گوئے از خورشید تابان

دلش محروم از فیض ازل نیست

بجز سی پاوہ اش اندر بغل نیست

مگر دارد نشان سحر در مشیت

کہ در یک مشیت بنہفتہ صد انگشت

ہمی یک نکتہ بس در مدحت او

کہ خوش رنگ است و خوش طعم و خوشبو

و تلخی ہمچو پوست نارنج نیز ندارد در سادگاہ کونلہ بیکمال لطافت و شیرین و خوشبوئی و آبداری و خوش طعمی بکثرت یافتہ می شود و در دیگر ملک کرناک مثل او یافتہ نمی شود و

دویم خشک و دستانی تازه آن سرد و تر و خشک آن سرد و خشک و سردی و تری ترش زیاده از شیرین و می خوش آن معتدل و قابض و لزج و خفاخ و دیر هضم و خوردن ترش رسیده آن مانع صعود بخارات بد ماغ و دافع صفرا و تشنگی و آب شیرین آن مفتوح سدد و کشنده کرم معده و امعا و آشامیدن آب مطبوخ ریشه بیخ آن که از زمین بر آورده اندک پوست آنرا خراشیده پاک شسته ریزه ریزه کرده مقدار نیم رطل آب بسیار جوش دهند تا قوت آن برآید و غلیظ سرخ رنگ گردد پس صاف نموده بنوشند و جهت تقویت و فربهی بدن و نیکوئی رنگ و خسار نافع و غذاقتیت بسیار دارد و اکثر فقرا و جوگیان هند این را مستعمل دارند و صمغ آن طلاء جهت خراش نافع است -

کمرک - بفتح کاف و سکون میم و فتح راء مهمله و سکون کاف ثانی و آخر کمرک نیز میگویند بزیادت راء مهمله بعد کاف اول میوه ایست هندی در ملک کرناتک بسیار پیدا می شود و شیرین و ترش می باشد در تابستان شیرینش شیرین تر می شود و در زمستان شیرین می خوش و ترش تر میگردد

بود کمرک پرنگ عاشقانه

شده از فیض یکرنگی یگانه

بعد بر ریاضت گشته شیدا

که رگها از تن او گشته پیدا

و آب افشورده او بسیار تحفه رافع صفرا و قابض شکر و میگویند زیان از خوردنش ترقیده می شود مصلح آن خوردن اوست همراه نمک -

تر و خوشبو و چاشنی دار به شکل سنجید و بعضی ترش و علفی
 و بعد از رسیدن سرخ و زرد رنگ می شود و درین ملک کنار
 بسیار کلاں ترنمی شود مگر در تعلقه چانگامری و دهور که هم
 کلاں و پر مغز و دراز و خوش مزه و شیرین و لذیذ می شود و
 تخمهای باریک و با فراط درانجا میسر آید و در قصبه او دیگر
 نیز خوب و شیرین و پر مغز دیده شده لیکن کلاں ترنمی
 شود و کنار ببری اکثر کم مغز و پوست کنده و ترش و مدور
 پیدا می شود و نادرست که شیرین و خوش مزه باشد و در
 ترچنپلی میگویند در خانه سید عبدالقادر خوشنویس مرحوم
 کنار مثل خرما می شد خوشبو و شیرین و نازک پوست اگر بر زمین
 افتد پاره پاره میگردد و صاحب مخزن ادویه روایت میکند که
 در شاه جهان آباد و اکبر آباد بسیار خوب و شاداب و شیرین و بزرگ
 و بالیده مثل زرد آلو میشود و با انواع و اشکال یافته می شود و
 وفور بسیار دارد و ارزانست و در بلاد گرم سیر بهم می رسد و
 از بعضی ثقات شنیده شده که کنار در گویا ماو بسیار تحفه
 پیدا می شود و خصوصاً در حویلی انورالدین خان بهادر جنت
 نشان که نهایت لذیذ و پر مغز و بسیار کلاں که از کارد تراشیده
 می خوردند و برائے نواب و الاجاء ازانجا بطریق هدیه می فرستادند
 باوجود خشک شدن هم مزه خاص داشت و تخم او خواص در
 هندوستان کارند و خواص درینجا ثمرش آنچنان کلاں پیدا نمی شود
 بلکه خورد ترمی گردد و اگر شاخ او را پیوند کنند ثمرش کلاں
 تر و لذیذتر پیدا می شود طبیعت ثمر آن در اول سرد و در

بکار می آید و بعضی از اطباء متاخر جوارش از و تیار کرده اند
 نامش جوارش کویٹ نهادہ در ملک کرناٹک کویٹ بقدر خارجی
 بنظر آمده و بکثرت در ہرجا بہم می رسد در تعلیقہ راجہ بہراج کہ
 شمال رویہ ارکاٹ است بافراط پیدا می شود بلکہ تمام جنگل
 درختان کویٹ است طبیعت او سرد و خشک در درجہ دوم دافع صفرا و
 قابض شکم است -

لیمو - بکسر لام و سکون یائے مثناة تحتانی و ضم میم و
 واو ساکن از ثمرات معروفہ است و انواع او بسیار است ترش و
 شیرین و میخوش و در ہر اک قسم نیز اصناف بسیار می باشد
 درخت آن از درخت دارنج و ثمر آن بقدر بیضہ مرغ و بسیار بزرگ
 آن بقدر بیضہ قاض و مدور و بعضی اندک مستطیل و دراز و بعضی
 را پوست نازک و باریکتر و بعضی را پوست قدری کندہ و بہترین
 آن بالیدہ و شاداب و آب دار و بہترین اجزاء آن آب رسیدہ آن
 خواص پوست آن قریب پوست دارنج و ازان ضعیف تر در دوم
 سرد و در اول خشک و تر نیز گفته اند و تخم آن در دوم گرم
 و در آخر اول خشک و در تفریح و تر یاقیت دفع سہوم مانند تخم
 اقرب و مستعمل مقشر آن از یک درم تا دو درم با آب گرم یا با شراب
 و خائیدنش رافع بہ حسی دندان کہ عارض از خوردن ترشی شود
 چون لیمو را بتمامہ خشک نمایند با وزن آن شکر بسایند و بخورند
 بہت منع صعودابخرہ و تفتیح سددجہ عدیل و نمک پروردہ آن
 مقوی معدہ و باعث خوشبونی دہان و آروغ و برگ او در تفریح

گلاب پهل - میوه ایست مشهور هندی غیر از کرنالنگ

و بنگاله هیچ جا پیدا نمی شود ثمرش بقدر دانۀ لیمو بعضی سفید مایل بسرخ و بعضی سفید مائل با ندک زردی و تخمش بقدر فندق مثل تخم جامون و ثمرش متخلخل و چون رسیده شود بوئی گلاب می دهد لهذا او را گلاب پهل نامند بسیار شیرین و لذیذ میباشد و بعد خوردن هم بوئی گلاب از معدۀ جرمی آید و آن در اول سرد و ترو مقوی قلب و معدۀ و مفرح روح حیوانی و نفسانی است و مردمان مدراس بسیار آنرا می خورند درخت آن مانند بدرخت جام است لهذا او را گلاب جام نیز می گویند قسمی از گلاب پهل است جز بملک بدشور پیدا نمی شود و مردمان آنجا او را هم گلابی جام می نامند اما او صورتاً و سیرتاً غیر گلابی جام و گلاب پهل است و نهایت خوش مزه و لطیف می باشد

کویط - در هندوستان و بنگاله کیتا نامند میوه هندوستان بقدر

نارنج بشکل مدور پوست او همچو خسته نارگیل می باشد سخت تر می باشد درخت او بسیار کلان می شود و برگش ریزه ریزه و مغزش میخوش و بعضی ترش و بعضی شیرین و خوش مزه میباشد و تخم او با مغزش مخلوط بود در هرکس تخم کم است مزه دار و شیرین تر شود و نارسیده او سخت ترش و عذص و اکثر مردم مغزش را در آب حل کرده تخمش را بر آورده شربت تیار می سازند و گلاب و قند آمیخته می نوشند بسیار لطیف و لذیذ و صفا شکن است و بعضی شربت را قوام داده در شیشه نگاه می دارند تا یک سال

را بدرخت اونگه دارند تا یک سال می ماند و تخمش در پرده هائیکه قاشهازم
 آن می باشد همچو تخم اترج اما از آن بسیار کوچکتر و تلخ و پیوست
 ثمر آن نیز تلخ بهترین آن بزرگ و رسیده و رنگین و شاداب و نازک
 پوست و در ملک گرم سیر کشیرالوجود و هنگام شگوفه آن بهار
 و پاییز است و در جمیع اجزائیکه آن سواکه ترشی از اترج بهتر و
 بو قیدن برگ و پوست آن مفرح و رافع طاعون و هوایه و باقی و تخم
 آن با تریاقیت دو درهم مقشر آن تریاق گزیدن هوام سمی و عرق آن
 در عربی مسما به ماء القداح و بفارسی موسوم بعرق بهار است مفرح و مقوی
 ارواح و پوست و گل خشک آن اگر در ثیاب یعنی در پارچه ها گزارند
 مانع کرم زدن آنست بالخاصه و نارنج درین ملک بر سه قسم می شود یک
 بسیار شیرین و نازک پوست همچو کونله دوم میخوش سوم ترش
 در هنگام تابستان شیرین می شود و ترش میخوش میگردد و میگویند
 که نارنج در هند پیدا نمی شود و هندیان کرنا را نارنج می خوانند
 نارنج خاصه کرناک و دکن است و برابر نارجیل خرد درین ملک
 بنظر آمده

هوز - بفتح میمر و سکون وا و و زایه معجمه لغت عربیست و به
 هندی کیلا نامند ثمر درخت هندیست اما در کرناک بانواع و اقسام
 پیدا می شود رنگ پوستش در اول تگون سبزی باشد و هرگاه که
 رسیده شود زرد و سرخ می شود و یک قسم از آنست که پوستش از ابتدا
 تا انتها سبزی باشد بدستور مغزش سفید و سرخ و زرد و سفید زعفرانی
 میانی می گردد اما بوز سرخ خاصه کرناک است در پهلوی و مغاکرم
 و کلور و ملیبار و غیره بالیده تر و کهنه تر و خوبتر به نظر در آمده

ضعیف تر از برگ انجرب و لیمو که شیرین ضعیف تر از لیمو که ترش اما مضر عصب نیست و ترش مضر عصب است خواص لیمو که ترش جهت درد سر حار و دوار حادث از ابصره اخلاط غلیظه و تسکین خمار و او را مرقه حلق و خفقان سوداوی و غلیان خون و صفرا و التهاب معده و قه صفراوی و غثیان و تقلب طعم و برگشتن آن جهت جذب مواد مرقه جگر و معده و تقویت معده و جگر حار و جهت تهیه صفرا و یخ و دمویه و عفونت خون و غب خالص و غیر خالص دافع و بهترین شربت آن اینست که از آب لیمو که تازه که بکمال رسیده و مالیده و شاداب باشد با شکر سفید و یا نبات سفید و یا قند سفید مکرر و یا بحسل جید صافی مرتب نموده با شند و صادق الموضت بود و از روز ساختن آن زیاده از یک سال نگذشته و معتدل القوام و نسوخته باشد بهتر و جید است نفع بسیار دارد و چون جواهر را بآب لیمو بسایند و بخیسانند مدت چهل یوم درمیانش آب لیمو را تبدیل می نموده باشند جواهر را حل گرداند -

لطیفه - که آنرا در عرف را م پهل میگویند شاه دیں پناه یعنی محمد محی الدین عالمگیر آنرا مسمی بلطیفه کرده مدور و مستطیل همچون آنچه می شود و در اکثر جا بهر می رسد و اکثر تخمش سرخ می شود لیکن مزه و خوبی و لطافت شریفه لطیفه ندارد -

نارنج - بفتح نون و الف و را که مهمله و سکون نون و جیم معرب دارنگ فارسی است در ختش عظیم و خوش منظر و همیشه سر سبز و اندک خاردار و برگ آن از برگ لیمو بزرگتر و از انجرب کوچکتر و خوشبو و گل آن سفید اندک دراز و بسیار خوشبو و ثمر آن مدور در خامی سبز بعد رسیدن زرد مایل پسری میگردم اگر شیرین

و باقی بچه ها بر آورده در جاقه دیگر غرس می نمایند و آنها را باز و برمی آورند اگر کسی در باغ خود ده درخت موز داشته باشد در عرصه یک سال پنجاه درخت می شود و قسمی از اقسام موز است که در و تخم سیاه رنگ مثل فلفل گرد می باشد. در بعضی شهر دوسه و در بعضی زیاده از آن و بعضی را دیده شد که پر از تخم است و مغز اصل ندارد و این ناکاره ترین قسم است و قسمی از موز است که آنرا در دیار کرناٹک بهینسی موز نامند و در جنگاله و هند آنرا کج کیله می گویند درخت و ثمر آن بزرگتر از درختهای اکثر اصناف موز است بعد پختگی بد مزه و بالز و جت و بسیار کم شیرین است لهذا در خامی و با نیم خامی موز آنرا ورق ورق نموده در قلابه و غیره پخته می خورند در گرمی معتدل کثیرالغذا بطی الهضم و بعد هضم مولد خون غلیظ و مسکن بدن اما نفاخ و مدا و مت او مولد ریاخ و باعث نزول آب در اعضا خصوصاً در خصیه و بالاقه موز اگر آب خورد مورث این همه بیماری ها گردد مصلح آن نمک خوردن بالا آن و مرباقه زنجبیل و عسل و شکر و خوردن موز ناشتا بسیار مضر و بیخ آن گرم و خشک.

حرفالپیوژی - بفتح حا و سکون رائه مهمله و فتح فا و الف

ساکن و بکسر لام و بعضی بجاقه لام رائه مهمله نیز می خوانند و بعد او یاقه تحتانی ساکن و واژ مفتوح و رائه هندی ساکنه و یاقه تحتانی ساکن ثمر هند یست بقدر آمله خورد اما نابدار همچو خربزه و در میانش یک تخم می باشد او نیز نابدار مردم از تخمش تسبیح می سازند نار سیده او سخت ترش هر گاه که رسیده و خوب پخته گردد اندک سرخی مایل

در درازی از یک بالشت زائده هر بملاحظه رسید و در موز زرد رنگ اصناف بسیار دیده شد اما آنرا که موز شکری و راج بندری میگویند نهایت خوش مزه و لذیذ و خوشبو می شود و در ملک تنجاور و ترچناپلی موزی که خردتر مغز او زعفرانی و خوشبو می باشد نهایت تحفه و بغایت لذیذ است و درخت آن در از تا دوسه قامت می شود و برگه های آن عریض و طولانی از یک تا چهار دست می باشد و ثمر آن در ابتدای ظهور در غلا فیهست صنوبری شکل بنفش رنگ مائل بسرخ و سبزی پس آنرا شگفته ظاهر می گردد و در هر خوشه دانه های موز بسیار ریزه و باریک می باشد تا آنکه به پختگی می رسد پس آنرا قطع نموده اگر خوب پخته شده باشد پوست بالائی آن بر آورده می خورند و اگر اندک نا پخته بوده باشد آنرا در برگ موز یا غیر آن می نهند و بعد پختگی خوب آنرا پوست دور کرده تناول نمایند چنانکه شاعر می فرماید

چو وصف کیله را طبعم کند شر
زبان خامه گردد نوش پرور
بود اورا زطبع لذت آمود
نهای در آستین حلوائی بید و
سر عزت از آن بر چرخ سوده
که چندین ماه نویکجا نمر ده
شگفته رویش از فیض طراوت
خبیده پشتش از بار حلاوت

و در بیخ درخت آن سه چهار بچه سر می کشند درخت آنرا می برند زیرا که بعد از یک بار ثمر دادن و خوشه بر آوردن دیگر بار ثمر دهد لهذا بچه آنرا که پرفت و بزرگ باشد بچاقش گزارند

قسمت عبر زیاده ندارد و ثمر آن مانند خرما در خوشه می باشد الا آنکه خوشه آن بزرگ و در هر خوشه هفت هشت تاده پانزده عدد خارجیل می باشد و درخت آن نیز شبیه بدرخت نخل الا آنکه زواید تنه آن کمتر و شاخه‌های آن نیز شبیه به شاخه‌های نخل مگر فرق آنست که برگ‌های آن بلند تر و چوب وسط آن نیز بلند تر و بزرگتر و صلب تر و جاروب اکثر از چوب وسط برگ آن می سازند و تا به بلندی دودست می شود بسیار مضبوط می باشد و ثمر آن سه پوست دارد یک لپیفی خشن ضخیم بضمخامت یک دو انگشت و در خامی سبز و لیف‌های آن نرم و صلب و بعد رسیدن و خشک شدن اغیر می گردد و آنرا خیسانیده کوبیده و ریش‌های آنرا جدا نموده ریسمان آب کشی و لنگر جهازات و کشتی ها و غیره ازان می سازند جهت آنکه در آب دریائے شور بزودی بوسپیده و فاسد نمی گردد و پوست دوم آن صلب خشبی سیاه رنگ و بر سر آن سه نشان دو کوچک تر و صلب و اندک براق شبیه بدو چشم و سیورم اندک بزرگتر و رخو غیر براق فی الجمله شبیه بدهن و از همان موضع جنس رطوبت برآید نشو و نما می نماید و از همان جائیز بعد از کمال رسیدگی شروع پروتیدن درخت می نماید و در هنگام نیم رس بودن آب در آن باشد آن موضع را سوراخ می نمایند و آب آنرا ازان بر می آورند و بعضی مردم سر آنرا به مقدار درهم بزرگی سوراخ کرده مغز آنرا از جوف آن بریده می آورند برآه آنکه غلاف آن درست همانند برآه ساختن قلیان و اکثره شکسته مغز آنرا بر می آورند و می خورند و اقسام حلوه یات از مغز آن ترتیب می دهند و در

می گردد یا شربتی رنگ می شود درین وقت میخوش و شیرین می شود و گلش سرخ رنگ بسیار گل میکند و بکثرت ثمر می دهد و برگش مثل برگ نیم اندک عریض و به کناره باشد و همیشه سایه دار شاعر در وصف او می گوید -

زهرفالیوژی کردم سخن سر

شدم د مساز عهد ذوق یکسر

ز رنگش تازه گردد روه امید

بود در بوستان سر سبز جاوید

چون سبزان گشته زودل ناشکیبا

تورش روئیش پر ناز است و زیبا

مذاق عیش ازوه کامیاب است

که مستان را گزک بهر شراب است

نارجیل - مفتاح دنون و الف و کسر رائے مهله و جیم و سکون

پایه مثناة تحتانی و لام محرب ناریل هندیست زیرا که بهند تازه آنرا ناریل و خشک آنرا کھوپره نامند و به فرنگی کوکنت و بعربی جوز هندی - در ملک کنراٹک کثیرالوجود در مدراس و نواح آن سر مایه سود و بهبود است ماهیت آن ثمر درختیست در اکثر بنادر و سواحل در یائے هند و دکن و جنگاله یافته می شود و در ملیبار کثیرالوجود و هر چند قریب تر بدر یائے شور باشد و آب شور بپایان بر سد ثمر آن بهتر و لذیذ تر و شیرین تر و چرب تر می باشد و باختلاف اراضی و بلدان از هفت هشت سال بعد غرس تا قریب به صد سال ثمر می دهد و نوعی از آنست که آنرا درخت نارجیل میلاپوری میگویند در مدت چار سال ثمر می آورد اما درخت این

آن و سردی مثانه و درد آن و با شکر مولد خون صالح مقوی حرارت
 غریزی - جرم آن مسدودیر هضم و مولد خلط غلیظ و مقشن
 سینه و مفسد آواز مصلح آن شکر و نبات و در مبرودین و مشایخ
 احتیاج با صلاح ندارد و در محروبین میوه هائے ترش و لیبو
 دهند و اندک و مغز فاسد متکرج آن مورث غشیان و غشی مصلح آن
 قه نمودن و میوه هائے ترش تر یا قی خوردن همه آنها را فاسد می
 گرداند و سر که آن در اول گرم و در سیوم خشک و در بعضی
 دوم نیز خشک گفته اند افعال و خواص آن آشامیدن آن مسهل
 و مفرد اقسام کرم شکر و حب القرم و جهت تقویت هاضمه
 و مہرا نمودن لحووم چون در حین طبخ در آن اندازند و سنون خاکستر
 پوست آن جالی دندان و طلائے آن رافع کلف و نبش و جرب و حکه
 و نیکی کننده رنگ رخسار و باهنا مقوی موص روغن آنرا بدو قسم
 اخذ می نمایند یک قسم آن که مغز آنرا کوبیده و جوشانیده از آن
 روغن اخراج جهت تقویت فهم و تولید پیچ کرده و رفع درد مثانه
 و تحلیل ریاخ آن و اخراج دیدان و حب القراع و درد کمر و زانو
 و بواسیر و تحریک جاذ مفید شرباً و تدهیناً و تازه آن جهت
 آشامیدن و کهنه آن جهت تدوین اندفع است و باروغن خستہ زرد
 آبی جهت بواسیر مجرب و قسم دوم آنکه مغز تازه منتشر آذر
 کوبیده و یا بآلت آهنی خراشیده با آب گرم ممزوج نموده صاف
 کرده در جائے بسیار سرد آن آب را می گذارند تا دهنیت بالا
 آید و منجهد گردد پس اخذ می نمایند و این الطاف در امزجہ مبرودین
 و مرطوب بین از روغن گاؤ و گوسفند بهتر است و خوش طعم و خوش

اکثر مایبارات خوراک مردم آنجا و حیوانات او شان بیشتر منحصر بدان است چه خام چه بطریق شیر برنج و غیر آن پخته و روغن طعام و چراغ نیز از روغن آن بعمل می آرند و خشک آنرا اکثر در بلاد بعیده می برند و پوست سور آن نازک جوی رنگ و پیوسته بجغز آن و این را در هنگام استعمال و اکل جدا می نمایند و مغز آن که سفید و شیرین و لذیذ با دهنیت بسیار است آنرا می خورند و در جوف ثمرش آب شیرین می باشد در بعضی البطف و خوشگوار تر و در بعضی نمکین و هر گاه که غنچه او را که همچو طلع می باشد قطع نمایند و ظرفی بدان آویزند آب از آن تقاطر می نماید از نیم رطل تا پنج رطل پر حلاوت می باشد هرگاه که آفتاب خورد و بجوش آید حالتی می شود از خمر در اسکار و در تفریح و تقویت باه و بعد یک روز حامض گردد و آنرا در عرف دکهنیه داریلی می گویند و سرکه از و تیار سازند و بهترین مغز آن تازه سفید لطیف و شیرین چرب کم ریشه و بهترین آب ثمرش آنست که ملوحت نداشته باشد طبیعت مغز نارجیل تازه در وسط دوم گرم و در اول خشک طبیعت خشک آن در آخر دوم گرم و در اول دوم خشک و متعرج آن در سوم گرم و در آخر دوم خشک و آب آن در اول گرم و تروحه اجزائی آن بارطوبت فضلیه افعال و خواص آن مقوی حرارت غریزی و مسکن بدن و مولد خلط صالح جهت رفع مواد بلغمیه و سوداویه و استر خا و ذالاج و لقوه و جنون و مالیخولیا و خوشبوئی دهان و جهت ضعف جگر و قرحة باطنی و بواسیر و تولید منی و تسکین گرده و کمر مبرودین و ادار بول و تقطیر

دیگر بدان خوبی نمی شود و سرخ و مخطط آن نیز مختلف بخوبی و بدی نیز باشد و بهترین نیشکر آنست که صادق الحلاوت و آبدار و لذیذ باشد و ریشه ها که آن نرم و نازک و کمتر باشد و در هنگام خاقیدن دندان و زبان را آسیبی نرساند طبیعت آن در اول گرم و در دوم تر ملطف خون و حابس و مفتوح سدد رافع خشونت سینه و ریاح خصوصاً مشوی آن که در زیر آتش و یا خاکستر گرم نهاده باشند و یا آنکه مقشر آتش را باب گرم ششتم باشند مضمن بدن و مدر بول و منقی مشانه و ملیس بطن و محرک باه و رافع التهاب معده و اکثار آن خصوص بعد از طعام نفاخ و مولد ریاح و مفسد معده خصوصاً پیران و بلغمی مزاجان را و مصلح آن خوردن انیسون بعد از آن -

بوصف نیشکر تا گرم باشم
 قلم را هم ز نیشکر تراشم
 چکه نه شکر جوان قد کشیده
 سراپا از حلاوت آرمیده
 بشیرنی بود هم شیرت قند
 بود دایم بشکر خویش و پیوند
 بود چون باشکر هم خوابه و جفت
 قدش را قامت شیرین توان گفت
 کشد باله ار را هر که در بر
 زبالایش تواند خورد شکر
 بود هر بند او چون بند ترکیب
 عجب ترکیب بندی یافت ترکیب
 بهر بندش نهان مضمون قندی
 ندارد این مزه ترکیب بندی

ذائقه و روغن پوست دوم صاب گشته خشبی آن جهت جرب و قوبا و قروح خبیثه نافع و مجرب است و به تحقیق پیوسته که درخت نارجیل در کرناٹک و ناگباری و دیگر جزائر بکثرت قریب این ملک پیدا می شود قسمی از آنست که مغزش مانند جعرات است و در ناگباری این قسم بسیار پیدا می شود و نارجیل که بجز آب در و مغز هرگز پیدا نمی شود قسم بهتر و اعلی در اندل گری دریک باغی پیدا می شود و هرگا هکه خشک گردد چون جهلی می باشد سیاه رنگ دوم گند یکری سوم چکناکپنپلی این هر سه جاقطر مغز بقدر کاغذ می شود و باقی همه آب است خواص خام باشد و خواص پخته و در ضلع سدا سیو کدا که در ضلع جالا گهاٹ است در موضع انکوله نارجیل پیدا می شود که بسیار شیرین همچون نبات به فضل و در وقت خائیدن هیچ فضل از و نمی ماند

دیشکر - فارسی است که در عربی آنرا قصب السكر نامند و به هندی گنا و کاندئا و پوندئا نیز نامند و آن بر سه نوع می باشد سفید و سرخ و یکی مخطط بخطوط سفید و سرخ و در هر قسم اصناف بسیار است بعضی نرم و نازک و شاداب و شیرین و بعضی صلب و کم آب و کم شیرین و بعضی شور مزه الحاصل بحسب اماکن در خوبی و بدی مختلف می باشد در قصبه بردوان از مضافات مرشدآباد بنگاله بسیار خوب و لطیف و نازک و شیرین مثل قندمی باشد بعد از آن در اکبر آباد و شاه جهان آباد و بعضی جاها در ملک دکن از دلا دهند و در راج محل و دیگر جاها خوب پیدا می شود و نوع سرخ در بنگاله خوب و کلا می شود و در صوبه عظیم آباد و اوده و گور کپور و بتاویه و چین و مصر و عمان نیز خوب می شود از قسم دیشکر سفید و در اماکن

این کارتیار می نمود تخم اورا در میانش نهاده زور نهانند دو پاره می شود و مغز ازان بر می آید آنرا خام اگر خورند نیز مزه دارد و اگر بویان کنند بر آتش و یا بر تابه و یا در روغن زرد و پیوست اندرون بالاقه مغز حب کاجو که نازک و زود شکن بود بر آورده و پاف کرده می خورند و بهر صورت مزه خاصی دارد اما نهایت گرم و مضر محروبین و مورت پیوست دماغ و جنون و سرسام و مالیخولیا و جوشش دهان و تهییج بدن مصلحش روغن گردگان و مغز تازه آن و مغز خارجیل تازه و مغز کنگد مقشر و ماء الشعیر و اشیاقه بارده مقدار شربت عسل آن ربع درم یا نیم درم دو درم آن کشنده مغزش در سوم گرم و در اول خشک -

قرنأ - بفتح قاف و سکون را و نون مفتوح در آخر الف درختیست

شبیه بدرخت ترنج و نارنج ثمرش شبیه به ترنج خرد اما مدور مغزش سخت قرش می باشد قریب بخواص ترنج و لیو و اکثر مردم ازان اچار تیار می سازند -

قشأ - بکسر قاف و فتح ثائیه مثلثه و الف مهدوده بفارسی خیارزه

و به هندی ککڑی نامندی مشهور و معروف است و بدستور قشد بفتح قاف و ثائیه مثلثه و دال مهمله اسم عربی خیار ماکول است بشیرازی خیار دراز و خیار بالنگ و بفراسانی خیار باد رنگ و به هندی کهیرا نامند نبات هر دو از قسم نجم و بیاره است مگر آنکه برگ قشأ املس و اندک کو چکتو و برگ قشد پهن و مشرف و بزرگتر از برگ قشأ درخت هر دو بر زمین مفروش می شود و در هر دو قسم اقسام بسیار

بود از ناز کی شیرین و سیراب
توان در سایه اش کردن شکر خواب
بلذت چاشنی بخش حیات است
سزد گر کوهش شاخ نبات است

کاجو - بفتح کاف و الف ساکن و ضم جیم و سکون واو و این را بلا درد کرنا مند و در جنگاله و هند مشهور به بادام فرنگی درخت و ثمرش مشابه به درخت بلادر می شود اکثر در سواحل بحر شور مایک کرناژیک بکثرت پیدا می شود و در ریگستان درختش بقوت سر می کشد ثمرش خوشرنگ برنگ زرد و سرخ و سفید و ابلخ و دیگر رنگها به نظر آمده شکل ثمرش صنوبریست و تخم آن که پیوسته به قاعده ثمر می باشد بشکل گرد و بزرگی آن و اکثره کمتر ازان و بعضه آنها اکیلیش قرار داده اند آنها تخم کاجو می نامند و در خامی سخت به مزه هرگاه رسیده شود شیرین دار و نازک و خوشرنگ و شیرین می شود اکثر مردم ثمر او را بعد رسیده شدنش می خورند و از خوردنش گرفتگی آواز پیدا می شود و بآلات تنفس و حنجره ضرر دارد و مغز تخم کاجو اندرون حب او می باشد هرگاه که او را دو پارچه کنند بر می آید بغایت لذیذ و شیرین و خوش طعم که مافوق آن هیچ مغز نباشد مگر مغز بلادر یک قدم ازان بیش است در لذت و خوش مزگی و به مضرت و مبهی و مہیج باه است و شکل حب آن بصورت گرد خورده بعضه برابر گرد بزرگاله و آهو بچه و غیره می باشد پوست بالایش نهایت سخت و پردن می باشد که آنها اصل او می خوانند اما مستعمل طبانیست و طریق بر آوردن مغزش اینست که آله آهنی که مخصوص برآوردن

طولانی و نازک و لطیف و کوچک است آنرا نیز شامی و مصری نامند و آنچه بزرگ و سخت مایل باستدارت و ضخم و مغز و تخم آن زیاده تر و بزرگتر آنرا بلدی نامند و در ملک کرناٹک کهیرا بر دو قسم است یکی خورد بقدر یک و جب باریک پوست و پر مغز و تخم نه بسیار نه اندک بعضی خشن و بعضی امس و دیگری ضخم و کلان تر بقدر یک و نیم دست پوستش کنده تر اکثر سرخ رنگ مایل بکبودی و قثا که آنرا ککڑی میگویند در آن سه قسم بملاحظه رسیده یکی در درازی از نیم دست تا یک دست پر مغز و باریک پوست و بسیار تخم بعد رسیدگی شیرین میشود و کم ترشی دارد و اکثر مردمان آنرا باریک باریک تراشیده نبات یا شکر شامل کرده میخورند لذت خاص دارد و دیگر قسم ازان گنده پوست و کم لحم و بسیار تخم بعد رسیدگی ترشی درین زائد می شود این را هم بدستور مذکور بریده و نبات داخل کرده می خورند اما چندان مزه ندارد و قسم ثالث ازان تر ککڑی است که بقدر دو ذراع و زیاده ازان می شود این را غیر از خام نمی خورند و قسمیست ازان که در درازی تا یک و جب و قدری زیاده ازان میشود و باریک پوست و کثیر اللحم و کم تخم و این قسم در هرجا کثیرالوجود است این را هم خارشیده می خورند و سوائه این نوعیست از خیار که در کشت زارها که جوار و غیره پیدا می شود بکثرت در آن دو قسم می شود یکی خرد و دیگری کلان درحالت خارشیدگی مخطط بمخطوط سبز و سفید و بعد از کمال رسیدگی مخطط بمخطوط سپید و سرخ مایل بزردی درازی خردش بقدر سه

است اول اقسام قثاء یعنی ککڑی را بیان می کند و بعد ازان اقسام کھیرا که آن را قثد می گویند بنگارش می رسد بدانکه ثمر قثاء دو نوع می باشد یکی بزرگ طولانی ضخیم اللحم و کم تخم که در اول فصل ربیع بهر می رسد این را خیارزقه گاز رودی نامند دوم ازان کوچکتر و لحم آن نازکتر و تخم آن بیشتر در او آخر تا بستان پیدا می شود و این شیرین تر و لطیف تر از اول است و از هر دو نوع بعضی را مغز مابین و تخم آن تلخ می باشد و نیز این هر دو نوع بعد کمال رسیدن و پخته شدن ترش می گردد خصوصاً نوع دوم گفته اند بهترین آن نازک طولانی و باریک املس گازرونی است و زبون ترین آن نیشاپوری است مخبط و خشن و تخم آن بهتر از تخم خیار و لطیف تر از قثد و سریع الهضم ازان طبیعت آن در آخر دوم سر دو قر و مغز آن رطب و لطف از لحم آن و ترش آن ابرد و اربط و سریع الاستداله بخلط غالب مسکن عطش و التهاب و حدت خون و جگر است و مدر بول خصوصاً سنگ گرده و مثانه و ریگ آن و مغز تلخ آن درین امر اقوی است نفاخ و بطی الهضم و مصلح آن نهک و ناخوات و زبیب و رازیانه و مقشر نمودن آن است در مبر و دین و پوست و گوشت آن مولد ریاخ و قولنج و وجه قاصره و دیر هضم و در اکثر افعال مانند قثد است مصلح آن غسل و کهنی و جوارش عود و برگ آن جهت گزیدگی سگ دیوانه مفید بدانکه ثمر قثد که آنرا کھیرا نامند نیز باقسام است یکی سفید و نازک و طولانی که آنرا مصری و شامی نامند و این قسم در بعضی جاها طولانی تا بیک دست میشود تخم آن زیاده و مغز تخم آن کم و نوعی سبز مخبط ازین نیز آنچه

و یک مثقال از برگ سائیده آن با آب جهت قطع اسهال مجرب و با هم وزن آن شکر جهت سرفه آزموده و ثمر آن ردی غذا و نفاخ و مضر معده و مورث حییات و مصلح آن انیسون و سکنجبین -

گوندنی - بضم كاف فارسی و سکون واو و خطائے دون و سکون دال مهمله و کسر نون و سکون یائے تحتانی از میوه های مخصوص هند است سرخ رنگ و باریک پوست بقدر فالسه اما فالسه مدرومی شود و او مایل به مخروطی است اما ثمرش خوشه خوشه می باشد و درخت آن تا دو قامت انسان بلند و بالیده می شود و برگش سبز و اندک خشن باشد ملین و منضج و اقسام کرم معده دور کند و بسیار خوردن و غشیان آورد خاصه اگر ناشتا خورد و نفاخ و برائے سرفه مفید -

لسورطه - بفتح لام و ضم سین مهمله و سکون واو و فتح رائے مهمله هندی و ها در آخر از قسم کلان اوست که آنرا به فارسی سپستان و در عربی دبق نامند درختش بقدر نيزه و زیاده ازان و رنگ ساقش سفید برگ آن سبز مایل باستداره و دانه اش بقدر آلوئه بخاره و تخم آن چندان چسبیده از لحم نباشد و گویند این قسم در ذواح بنادر فارس کثیر الوجود در حرارت و برودت معتدل و نگاهداشتن آن در دهان و فرو بردن آبش و آشامیدن آب ثقیف و مطبوخ آن جهت تلخیص سینه و حلق و اورام آن و خشونت صوت و سرفه حاریابس و گرفتگی آواز و تسکین حدت صفرا و عطش و حرقة البول که از صفرا باشد و اخراج کرم معده و اصلاح ادویه مسهله و تهیه حارۃ صفرا و به نافع چون چهار پنج برگ شورسته آنرا ریزه

اذگشت و طولانی کلانش از چهار انگشت تا هشت انگشت میباشد و اکثر این هم دو قسم در خامی تلخ و در پختگی ترش می شود اکثر مردم هنوز این دیار در قلیه او را پخته می خورند و بعضی از اهل اسلام هم آنها را بهیچ طور می خورند و در تمامی اقسام خیار و غیره تلخ و شیرین میباشد و در بعضی هم در بعضی زیاده -

گولر - بضم کاف فارسی و سکون واو و فتح لام و سکون را مهمله آن را جمیز بفتح جیم و فتح میم مشدد و سکون یائه مثناة تهتانیه و زائے معجبه و چون در جوف ثمر آن پشه می باشد آن را ثمر پشه نیز می نامند ثمر درختیست شبیه بانجیر و شیدار بسیار غلیظ و برگ آن شبیه به برگ توت در ساله دو سه مرتبه ثمر میدهد و ثمرش به گل از ساق آن پرمی آید بمقدار انجیر در خامی سبز و سفید رنگ می باشد و بعد رسیدن بعضی سرخ بعضی سفید سرخی مایل و تخم آن بهشابه تخم انجیر و ثمر بعضی اشجار شیرین و بعضی شیرینی ندارد و در ملک کنرا ناک کشیرالجبود از سهو مات و بدستور در هندو و بنگاله و در بلاد شام نیز و انجیر دشتی از سمومات است و ماکول نیست و آنها درهیلار دیو انجیر نامند درخت و ثمر و برگ انجیر دشتی همچوا انجیر بستانی است و جمیز که کولراست غیراوست و ماکول است طبیعتش در دویم گرم و در اول تر عوق آن که برگ و ثمر و شاخ آن جوشانیده صاف کرده باشکری بقوام آرند جهت ربو و ضیق النفس و سرفه مزمن و گرفتگی آواز محبوب

هندیای کجوتینیهان نیز نامند و آنرا در عربی قلّاس بفتح هـ ردو قاف و سکون لام و الف و سین مهمله بعد قاف ثانی و گویند بد کهنی چمکدلا و در بنگالی کچو نامند بیخ نباته است که نزدیک آبهاست استاده میروید برگ آن املس بزرگ شبیه به برگ موز و ازان در طول و عرض کوچک تر و هر برگ را ساقه علحده بسطری اندگشته و آنرا چمکوره هندیان گویند و گلش زرد رنگ طولانی و بوی آن شبیه ببوئی زرد چوبه و هرگاه که نباتش را در بستان نشانند و آنرا آب دهند برگش نهایت خورد تر میگردد و بیخ آن بقدر لیمو مدور و بعضی مایل بطولانی و بالایش پوست باریک مایل باندک سرخی و باطنش سفید و طعم آن باندک حدت و جورقیت و لزوجت کامل چون آنرا در آب جوش دهند و جورقیت و حدت آن ظاهر میگردد و بعد پختن لذیذ می شود مردم آنرا با گوشت و به گوشت پخته می خورند طبیعت آن در اول گرم و در دوم تر بجاویت مسمن بدن و محرک جاذبه و جهت سرفه و خشونت سینه و حنجره نافه و رافع سحج امعا و اسهال و جهت استسقا و لاغری کرده و اسهال صفرا و ماء اصفر و ادرار بول مفید امادیر هضم و موثر سدد و مولد سودا و مصالحش دارچینی و قرنفل و دیگر ادویه خوشبو و قلّاس دوسه قسم می شود و قسمی ازان کنده است بفتح کاف تازی و سکون ذون و فتح دال و الف در آخر بیخیست مشهور بقدر پایا آثار تاسه آثار می شود حدت در طعم و جورقیت و لزوجت و قبوضت دارد آنرا چند مرتبه جوش دهند و هر مرتبه آب آنرا دور نمایند و بعد ازان می شویند درین وقت قبوضت و حدت زایل می گردد و لزوجت بر طرف می شود بعد ازان آنرا بترکیب معروف می پزند لذت می دهد و قسم بری آن غیر مستعمل

ریزه کرده شب در آب بخیسانند و صبح مالیده و صاف کرده بنوشند
جهت جریان منی و قرحه احلیل و مثانه که بفارسی سوزدک و به
هندی سوزاک نامند نافع -

کهمپرنی - بکسر کاف و خفائےها و سکون راء مهله و کسرون
و یائے تحتانی لغت هندیست ماهیت آن درخت هندیست بسیار عظیم
و برگ آن بلند و اندک باریک تراز برگ کشل و ثمر آن کوچک
طولانی بقدر یک بند انگشت و درخامی سبز و بعد رسیدن زرد میگردد
و شیرین بایتووعیت بسیار که بردست و زبان و لب می چسبد گرم
در اول و تردد دویم و بارطوبت فضلیه مفرح و مقوی اعضا و رافع
ثقل سر و بیهوشی و تشنگی و مسکن هیجان اخلاط اربعه و قه و جهت
سرفه و قرحه مجاری بول و مشتهی طعام و باده و زیاده کننده منی و
اکتعال سوده تخم آن باشیر دختران رافع جرب و بیاض و جالی و
روشن کننده چشم است و باناخن فیل در رفع بیاض مجرب است و
سقوط آن باگلاب اهوره را مفید درختش جز صحرا و کوهستان پیدانمی
شود و کهرنی از میوه صحرائیست و صاحب مخزن می نویسد که
در پرنیه از مضافات صوبه بنگاله یک دو درخت آن موجود است که
ثمر آن مدور و بزرگ بقدر آلو می باشد و این را نادر شمرده و درین
ملک اشجار بسیار یافته می شود که ثمر آن مدور می باشد -

باب چهارم در بیان بقولات

اروی - بفتح هزه و سکون رائے مهله و کسر واو و سکون یائے
مثنای تحتانی لغت هندیست که بهیمی نام درین ملک معروف و آنرا

در روغن جریان میکنند و افرویه مناسبه و تشرشی انداخته بطریقی
 دلمه تیار نموده میخورند بسیار لذت می بخشند و کسانیکه
 آنها قشاله‌الحمار میداشند محض توهم است چه قشاله‌الحمار بسیار
 کریه و باحذت و مسهل قوی است همچو شحمر حنظل و کریلا مقوی
 معدده و قابض و از اغذیه معتاده اهل هندو دکن و بنگاله و ملک
 کرناتک است طبیعت آن در سیوم گرم و خشک محلل ریاخ و قاطع
 بلغم و مقوی اعصاب و باه و مولد منی و دافع جریان آن وجهت
 درد مفاصل و نقرس بارد و استسقاء و طحال و یرقان نافع و دافع کرم
 شکم خصوصاً تلخی آنها زایل نکرده باشند مضر محرومین مصلحش
 مبردات و سکنجبین -

گزبره - بضم کاف و سکون زا و ضم باء موحدده و ففتح راء
 مهمله و ها و بفتح کاف و راء مهمله نیز آمده لغت عربی است و یا
 معرب از کزبرناه سریانی است و جلنجان نیز نامند و بفارسی کشنیز
 به هندی دهنیه نامند و بهندی نبات آنها گوتهمیر گویند بری و
 بستانی می باشد و نبات بستانی بقدر ذرعی و زیاده بر آن با شاخهائه
 چاریک و برگهائه آن شبیه به برگ تره تیزک و در کوچکی عریض‌تر
 و بزرگتر می باشد و هر چند بزرگ ترمیگردد چاریک تروریزه
 ترمیشود و گل آن چتردار از چترشبت کوچک تر و گل آن ریزه
 سفید و تخم آن سبز مدور و پوست آن اندک خیاره دار و مغز آن
 و حصه بهم متصل و حدت و رائحه پوست آن زیاده از مغز آن و بهترین
 آن تازه و بالیده بزرگ دانه تند طعم قوی‌الرائحه آنست و در

کریلا - بفتح کاف و کسر راء و سکون یاء و فتح لام و الف و بعضه بجائمه

الف هائمه می نویسند ثمر نبا قیست هندی شبیه بقشاه و بر مجاور خود می پیچد و برگ آن شبیه به برگ قشاه و هندوانه به زغب و کوچکتر از برگ قشاه و هندوانه و گل آن زرد و ثمر آن بقدر خیار کوچکی و خاردار با خارهای نرم و طعم بسیار تلخ و تخم آن فی الجملة شبیه به تخم کدو و ازان کوچک تر و خوش و تلخ و ثمر آن در خامی سبز و بعد رسیدن زرد میگردد و کریلا درین ملک سه قسم می شود یکه خورد و در خورد دو سه قسم می شود یکه بقدر بنندانگشت و دیگری بقدر دو گره انگشت و قسم سیوم بقدر نیم و جب و قسم دوم را ثمرش از یک بالشت تا یک دست بل زیاده ازان رنگ بعضه سبز بعضه سفید اندک زردی مائل و قسم سوم از یک بدست تا یکدست نیز اما املس سفید و سبزی مایل و بالایش خارها همچو کریله دیگر ندارد نبات این قسم را ثمر فراوان میشود و در هر چهار فصل ثمر بر نباتش موجود می باشد و قسم دوم و ثالث تلخی بسیار کم دارد بخلاف قسم اول و مردم این ملک کریلا خورد را از پوست خار دار او پاک می کنند و آخر ورق ورق کرده - بعضه تخم دور می کنند و بعضه تخم دور نمی کنند با نمک مالیده سه چهار دفعه می شویند تا تلخی آن زائل گردد و باهم وزن آن پیاز گرفته نیز ورق ورق نموده با گوشت و به گوشت پخته می خورند لذیذ می شود و بعضه اقسام کریلا هائمه کلان را از پهلوی چاک کرده و تخمش برآورده قدری در نمک می دارند و بعد ازان در آب شسته و قیمه اندرونش پیر کرده

ممبرودین است اما برائے محرویس با کشک الشعیر و روغن بادام
تناول نمایند دریں صورت برائے تپهائے گرم و سرفه خشک و حبس
بطن نافع و برائے ممبرودین او فق با گوشت فربه و برونج با افوایه
خواصش سریع الهضم و کم نفخ تر از سائر بقول و جهت
التهاب و تشنگی و تپهائے گرم و امراض سینہ و درد شش گرم و درد
کمر دموی و جهت نزلات حارہ مجرب و تخم آن جهت و جمع فواد و
درد احشا و تپهائے حارہ و شیرہ آن جهت تپ دل و سل مجرب -

بادانجان - بفتح با و الف و کسر دال مہملہ و سکون نون و
فتیم جیم و الف و نون معرب بادنگان فارسی است بحر بی ماعد
و غد و بہندی بیگن بلعتمے بہانتا نامند ماہیت آن معروف و مشہور
است بری و بستانی می باشد بہترین بستانی آن آنست کہ تازہ کم تخم
و پوست بنفش براق خوارہ مدور باشد خوارہ طولانی بعضے طولانی را
افضل دانستہ اند و بعد از آن سفید کہ با و صاف مذکور باشد بدھ
از آن بہر رنگی کہ باشد در بعضے تعلقات ملک کرناٹک بادانجان
بقدر یک آثار تا دو آثار بہلا حفظہ در آمدہ اما بعد از پختن ہمچو بادانجان
خرد بنفش و سفید کہ مذکور شد می باشد و پختن بادانجان چندین
صورت دارد بہر صورتیکہ آنرا پزند مزہ خاص و لذت فرا و آن
دھد و بادنجا نیکہ بر درخت مانده و سخت گشتہ و بالیدہ نشود
باشد آنرا نباید خورد کہ ضرر دارد طبیعت آن گرم و خشک در
ہوم و بعضے در سپہر خشک گشتہ اند مقوی معدہ و مفتح سدہ
کہ از غیر آن بہر رسیدہ باشد زیرا کہ خود مسدہ کبد و طحال

جهت آن اختلاف کرده اند بعضی مرکب القوی دانند و خرد
بتمراط سرد و خشک آشامیدن آن منوم و مانع صعود ابخره بدماغ
خصوصاً باسرکه و ساق و قطور آن پیشتر مانع بروز آبله و حصیه
در آن و رافع زردی آن و ضاد آن باشیر دختران جهت ضربان چشم و باندان
خشک جهت سلاق و رم و مضضه بآن رافع جوشش دهان و سوزش
آن و مسکن درد دندان کرم خورده و خافیدن آن رافع بوته شراب
و سرعت مستی و سنون آن مقوی لثه و قاطع خون آن و شرابی که از آن ترتیب دهند
منوم و جهت سدود وار و منع مستی شراب نافع و جهت سرفه و ضیق النفس حار
رطب و خفکان مفید و هفت مثقال از آب آن با شکر مشتهی و منوم و مانع
تخمه و جرم آن مسکن صفرا و التهاب معدة و تشنگی حاجس قی و رافع
باه و نعوذ و ضاد آن مانع انصباب مواد حاره و محلل او رام حاره و باد
سرخ و با نان خشک جهت قروح ساعیه و جرب و حکه و با آرد جو
محلل خمازیز و اورام صلبه و با آرد باقلا را دم خمازیر و امثال آن
و چون سرب را با آب کشنیز با روغن گل بسایند و بر سرطان متقرح
و غیر متقرح بمالند دفع نماید و مجرب و بری آن را برگ ریزه تر
و تخم کوچکتر و در جمیع افعال قوی تراز بستانی اما زبون تر با
سمیت است -

اسفاناخ - بکسر همزه و سکون سین مبهله و فتح فا و الف و فتح

ضون و الف و خائے معجمه و بفارسی اسفاناخ و به هندی پالک نامند
کیا هیست معروف بری و بستانی می باشد و بستانی آن مستعمل در
مطعومات و بهترین آن باران خورده در آخر اول سرد و تر و گویند
معتدل است در گرمی و سردی و ازین جهت موافق محرور رین و

و خار دار و مزروع و خودرو و استاد و مفروش بروئے زمین و صغیر و کبیر می باشد منبسط آن کنار رود خنجا و صحراها و مواضع سیل ها و ثمر آن بقدر زیتون و گرد گان و پر خار و درخامی سبز و بعد رسیدن زرد می گردد و طعم آن بسیار تیز و مائل بتلخی و بابورقیت طبعیت آن گرم و خشک تر از بستانی ضداد ثمر آن جهت اورام بلغمی و سیاه کردن موه و خوردن آن جهت سرفه و ضیق النفس و اصلاح فساد باغم و صفرا و تب و درد پهلوی و عسر البول و بطلان حس شامه و قطر دیدان و دفع بیماری هائے زنان عقیقه نافه و گفته اند چون گیاه بهشتی را قدر متعدد به جمع نموده کوه بکنند و در خار آن کوی بویچ و در آن ظرفی سر تنگ بگزارند و در کوی بزرگ گیاه بهشتی را پر نموده بالای آن خار و خاشاک یا سرگیس گاو خشک چیده بر افروزند تا قدری سوخته آب از آن جداگشته در آن ظرف جمع گردد پس آن ظرف را بردارند و آن آب را در شیشه محفوظ دارند و هر صبح ناشته قلیله بیاشامند جهت سرفه بارد رطوبی که نه و ضیق النفس بارد رطب که نه مفید است

بامیه - بفتح با و الف و کسر میم و فتح یاء مشتاة تحتانی و ها و آذرا به هندی بهینگی نامند جری و بستانی می باشد در هر دو قسم آن اصناف بسیار است اما جری او غیر مستعمل و ثمرش سخت همچو چوب بود و بستانی آن بر سه قسم است قسم اول درخت آن بلند از یک قامت قاصد قامت انسان برگش شبیه ب برگ خطمی و گل آن شبیه بگل پنجه و سر شاخه های آن با اندک سرخی رنگ و ثمرش چهار

است و ملین صلابات و با روغن ملین طبع و با سرکه قابض و مدر بول و بالخصیت مسکن او جام حار و خوشبو کننده عرق و قاطع عرق الدم و دافع به بوته بغل و کنج ران و اگر باد نجان را شب در آب خیسانند و صبح جوش داده کسانیکه عرق از دست و پائے شان بر آید بشویند زایل گرداند اما بتکرار عمل و چون آنرا بسوزانند و خاکستر آنرا با سرکه خمیر کرده بر ثوالیل بمالند دفع و قلع نماید و چون اقماع یعنی دنبال آنرا در سایه خشک کرده بر بوا سیر و سایر امراض مقعد بعد از چرب کردن آن موضع بروغن بادام یا بنفشه یا بابونه بمالند مفید شود و دفع نماید و چون باد نجان را در زیر آتش کنند تا نیم پخته شود پس افشردن آب آنرا بگیرند تاده مثقال و پنج مثقال قند سیاه در آن آمیخته بپاشا مند جهت رفع الممضربه و سقطه قاهر مقام موسمیاتی است اگر باد نجان کوچک را باندک آبه و نمکه طبع نمایند تا پخته شود پس آب فشرده آنرا بگیرند با هم وزن روغن زیت بجوشانند تا آب جذب شود و روغن بماند و هر روز بر ثالیل بر آمده بمالند و شب سفل آنرا بر آن بزدند زایل گرداند اگر بجائے روغن زیت روغن تخم کتان داخل نمایند جهت ازاله شقاق و اورام صعب و سرمازدگی را مفید اگر بادنجان زرد رسیده را با تخم پزند تا مهره شود و تخم آنرا نرم سائیده باموم روغن بر شقاق یعنی انگشتان و پاشنه پا بمالند در حال زایل گرداند

بادنجان بری - که به هندی پمپک کثائی و بزرگ آنرا بهرتا

و پیروذانی کفیشون نامند نبات آن بقدر زرع و زیاده بران و پر شعبه

گزیده عقرب مجرب النفع و با عسل و بارود جهت رفع برص و ثالیل و کلف و اکثارش مورث نسیان و تشنگی و مصدم مهرورین و مصلحش شستن اوست با آب و نهک و با سرکه خوردن و بعد ازان آب اذار و کاسنی نوشیدن و رفع بد بوه آن با قلا و مغز گردگان مشوی و نان سوخته می نماید و گوشت و بقول و حبوب با سمیت را با پیاز طبخ نمایند یا آن را ورق ورق کرده با آن در روغن بریان کنند دفع سمیت آن می نماید و لذیذ می گردد و تخم آن در آخر دوم گرم و خشک و با رطوبت فضایی و مبهی و ضادش جهت بهق و داء الشعلب نافع و مردمان ایس ملک برگ آن را باریک بریده در ماهی و گوشت و غیره انداخته می خورند -

ثوم - بضم ثا و سکون واو و میمر بفارسی سیر و بهندی لهن گویند

بری و بستانی و جبلی می باشد و بستانی آن دو قسم می شود یکی بسیار دانه یعنی چند دانه بهم متصل گشته و دیگری منحصر بر یک دانه بقدر پیاز کوچک و بری آن را بعربی ثوم الحیه نامند و جبلی آن را بفارسی موسیر نامند برگ آن عریض مانند درگس و گل آن بنفش و بیخ آن یکدانه بقدر پیاز خرد و در بوفی الجملة شبیه بدان بهترین این همه اقسام بستانی بزرگ دندانه اموت و تازه همه اقسام بهتر از کهنه طبیعت بستانی در سیور گرم و خشک محلل و جالی و مفتوح و مجفف رطوبات معده و مفاصل و مقرر جلد و دافع مضرت هوا و بوائی و آبها مختلف خصوصاً با سرکه و جهت نسیان

پهلو و یا پنج پهلو و لعاب دار و ثمر این قسم زیاده از چهار انگشت نمی شود و مردمان این ملک شهرخام آذرا پخته با گوشت و به گوشت میخورند و از پوست آن رسن ساخته بکار می دارند و قسم دوم درختش از یک ثمر تایک و نیم ذرع میشود و ثمرش بقدر شبیره میباشد و در گندگی هم از قسم اول زیاده می شود و قسم سیوم بهینگی مشکى است پوستش بغایت باریک و ثمرش خرد و کلاں هم بنظر آمده چون جوئے مشک دارد لاجرم او را مشکى نامند طبیعت آن سرد و تر مولد منی و مقوی باده است

قليل الغذاء

بصل - بفتح باء و صاد مهملة و لام بفارسی پیاز نامند و بهندی نیز باین نام مشهور است بری و بستانی میباشد بری آن در ریگستان و چشمه سار با کثیر الوجود و در طعم و بوی مانند پیاز و این بتری کومران نامند قوی تر از بستانی اما در مطعم غیر مستعمل و بستانی آن سفید و سرخ و بزرگ بالیده و کوچک میباشد در آخر سیوم گرم و در اول سیوم خشک و بارطوبت فضلیه مفتوح سده و مقوی شهوة طعم و باده خصوصاً پخته آن با گوشت چرب و دافع مضرت هوائ و باقی و طاعون و اختلاف آنها خصوصاً در سفرها و روز ورود بلاد خوردن خام آن با نان مجرب خصوصاً با سرکه پرورده آن و قطور آن در چشم بعد از تنقیه بدن جهت دمعه و حكة و ابتداء نزول آب و باعسل جهت بیاض و ضعف بصر و ظلمت حادث از رطوبات و مواد غلیظه و سحوط آن منقی دماغ و بوییدنش جهت رفع ضرر هوائ و باقی و تعفن هوا و سده دماغی و تحلیل بخار و قطور آب آن در گوش جهت رفع ثقل سامعه و طنین و پاک کردن چهره و ضهاد بر بیهوشی آن با نمک و غیر نمک هر دو ضایع

بدنش را تر و فربه گردانند و تخم آن در جمیع افعال مانند برگ خرفه است اما ضعیف تر از آن و بوداده آن قابض و غیر بوداده ملین طبع -

بقلة يمانية - بفارسی سفید مرز و اهل بلخ منج و اهل بخارا و جرجان بورمنی و بسندی فانتھاری و بهندی چوندلائی نامند طبیعت آن در دویم سرد و تر ملین طبع و مرتب بدن و قلیل الغذا و مولد خلط صالح منفی حرارت غریبه و بطئی الهضم و اگر بیخ آن را بآب ساگیده بر عرق مدنی که بفارسی رشته و پیو و بهندی نارو نامند مالند نافع است -

بقلة حامضة - بفارسی تره خراسانی و بشیرازی ترشه و ترش و بهندی ساگ چوکا نامند قسمی از حماض بزرگ ورق به ساق ست در جاهای نمناک می روید طعم آن ترش در دویم سرد و خشک شکم بندد و مره صفرا را سودمند بود و اشتها طعم آورد و محرور الهزاج را نافع و مبرود را مضر و مصلح آن عسل

حماض - بضم حائمه مهله و میم مشدد و الف و ضاد معجمه بشیرازی ترشه و بهندی چوکا نامند و بزبان فرنگی بستانی آن را شلیه میاتمر و بری آن را اشلیه یا تمر گویند و قسمی ست دیگر که کوچک می شود آن را حماض سه برگه خوانند و بعربی حماضیض و بهندی امروله نامند بری و بستانی و مائی میباشد و بستانی آن بر دو نوع ست یکم عریض الورق و ثقیه و آن را سلق بری و بهندی چوکا خوانند و دیگر رقیق الورق و ترش آن را حماض بستانی نامند و بیخ همه مائل

و فالج و نقوة و رعشه و اکثر امراض عصبانی و اقسام کرم معده و
 وجهت گزیدن مار و ساذر هوام و سگ دیوانه و زیتله و با شراب
 جهت سم افحی نافع

بقلة الحبقاء - بفتح با و سکون قاف و فتح لام و ضم تاء مثناة
 فوقانیة و سکون لام و فتح حار و سکون میم و فتح قاف و الف لغت
 عربیست و نیز بحربی فرفق و رجاء و حسیب و بقلة اللبنة و بقلة مباركة
 و بقلة فاطمة و بقلة الزهراء و بفارسی خرفه و تورک و بحبرانی از غیام و
 بفردگی بر غال سالی و بهندی خلفه و قسمه کوچک تر را الوذیة نامند
 و وجه تسمیه آن به حقا آن ست که در سیل و وادیها و رود خاذهای
 و جاهای نهناک پیدا می روید و اختصاص به محلی ندارد و گیاه آن
 بسیار نرم و تر و خفیف می باشد و دو نوع می باشد کلان و کوچک
 گیاه کلان آن کمتر از درعه و ساق آن اگر بقوت شود گنده بقدر انگشت خرد
 و کمتر از آن و بسیار نازک و زود شکننده و بعضی مفروش بر زمین
 و بعضی استاده و مائل بسوخی و برگ آن ضخیم مائل بتدویر و گل
 آن سفید و تخم آن سیاه و ریزه و نوع کوچک آن مفروش بر زمین
 و تخم آن از قسم تخم کلان ریزه تر و با بدورقیت بسیار و اندک
 ترشی و برکش نهایت خورد و ضخیم و این قسم خودرو است
 و کثیر الوجود طبیعت آن در سیوم سرد و در دویم تر و برگ و ساق
 آن جالی و مسکن صفرا و مسکن خون و حرارت جگر و معده و حدت
 تپهاه حارة و عطش و دیابیطس و قاطع نفث الدم و نزف الدم و چرکین
 که از سینه آید و جهت حرقت مجاری بول و مثانه و تسکین حرارت رحم
 و حرقت و وجع آن و حابس حیض بقوت قبض و برودت و جهت
 اوجام گرده نافع و اگر مجرور المزاج که لاغر و خشک شده باشد بخورد

تغییر در طعم و رنگ و طبع آن بهم می رسد - در تابستان گاه است که تلخی بسیار بهم می رسد پس آن هنگام میل بحرارت کمی می نباید بحدی که اثر برودت بسیار از آن ظاهر نمی گردد - و بستانی را کاسنی و بری را طرخشقوق نامند - طبیعت تر و تازه آن در آخر اول سرد و تر و با اجزای حارۀ لطیفه که از شستن زایل می گردد بسبب ضعف ترکیب و کمال لطافت و لهذا در شرع و طب هر دو منع از غسل آن وارد شده است و آنچه در تابستان بسیار گرم و یا در بلدان حارۀ و در موسم گرما بهم می رسد مائل به گرمی است و خشک آن مائل به خشکی و باقوت قابضه باعتدال و ذوم صغیر آن را رطوبت و لطافت بهتر از کبیر و بستانی ابرد و اربط از بری مفتوح و مسکن حدت صفرا و خون و تشنگی و طلاء آب برگ آن به تنها یا بسریک و صندل جهت درد سر حار نافع و آشامیدن آن جهت تفتیح سده کبد و طحال و احشا و عروق و یرقان و استسقا و تقویت جگر و تسکین حرارت خون و تشنگی و غشیان و هیجان صفرا و التهاب معدۀ مفید و موافق جگر حار و بارد و منقی مجاری بول و گرده و هر قدر که تلخ تر باشد در رفع سدد و امراض کبد بهتر است و آب مروخ کاسنی با سکندجین جهت تقویت معدۀ حار و استسقا و رفع تعفن رطوبات نافع و بری آن موافق به معدۀ و بستانی موافق به کبد و ضاد برگ و بیخ آن با هر جهت لسم عقرب و هوام و زنبور و سام ابرص خصوصاً با سویق جو دریس کار بیحدیل و تخم آن در دریم سرد و خشک و بیخ آن در اول گرم و در دویم خشک بیخش از برگ و تخم بغایت قوی الاثر در تفتیح سدد و تطهیر اخلاط و نضج و تحلیل مواد و حمیات مرکبه مزمنه هندبام بری که آنرا طرخشقوق و بقلة الیهودیۀ نامند شبیه به بستانی

بسرخی و ثمر آن خوشه‌دار و متراحم و تخم آن سیاه و براق و ریزه در غلافی مثلث شکل و سرخ رنگ و نوعی را تخم بدون گل تگون می یابد این هر دو نوع بهترین انواع اند در اول سرد و در دویم خشک عساره آن جهت تسکین درد دندان و آكله دهان و خوردن رافع قماروقتی و غشیان صفراوی و خواهش ردیه و ضداد پخته آن با شراب جهت خنازیر و ورم بناگوش و جرب و برص و قوبا و با سرکه جهت سپرز بغایت نافع و تخم آن در اول سرد و در دویم خشک و قابض و امراض قلب و معده و امعاء و خفقان حار و یرقان و گزیدن عقرب و بریان کرده آن جهت اسهال دموی و صفراوی و کبیدی نافع و بری آن عریض الورق و آن را سلق جبلی نامند و مائی که در کنار آب هاروید برگ آن با صلابت و شبیه بکاسنی است و بیخ آن شبیه به چغندر و تخم آن سیاه اندک مائل به سرخی و طعم آن مانند بستانی و آن را جهاز البقر و سلق مائی گویند سرد و خشک در خواص قریب به بستانی است -

هندباد - بکسرها و سکون خون و کسر دال مهمله و فتح

باد و موحده و الف لغت عربیست بفارسی کاسنی نامند ماهیت آن نباتیست معروف و در اکثر بلاد بهم می رسد و اقسام می باشد از بری و بستانی و هر یک نیز بر دو قسم است آنچه را برگ بزرگ و دراز و با خشونت و مائل به تلخی و ساق تابدو ذرم و زیاده نیز با شاخه‌های رخو و گل کبود و اندک بزرگ و خوش منظر باشد هند باد شامی نامند و آنچه را برگ کوچک تر و گل ریزه تر و کبود و تلخی آن زیاده هند باد البقل گویند - و بحسب اختلاف اهریه و امکانه و ازمنه

گوشت و بیه گوشت پخته می خورند نباتش از یک و جب تانیمر درم
 بنظر آمده و گویند که زیاده ازان هر بلندی شود عرض برگش بقدر
 یک انگشت و زیاده ازان بقدر قوت زمین در بساطین و کشته بسیار
 می کارند و تخم او ریزه و سیاه و براق شبیه به تخم را جگیرا اما
 خرد تر ازان هرگاه که نباتش به قدر یک و جب شود باغبانان آنرا
 بریده آرند و می فروشند و مردم آنرا خریده بعد شستن برگ
 چیده می پزند نهایت لذیذ و خوشگوار می گردد و ظاهرا بسیار
 گرم معلوم می شود خاصیتش در هیچ کتابی بنظر نرسیده

حلبه - بضم حاء مهملة و سکون لام و فتح بائے مرحده و هاء چندی
 میتهی نامند بکسر میم و سکون یاء مثناة تحتانی مجهول و کسرتائے
 مثناة فوقانی و سکون ها و یاء در آخر - نهایت بلندی گیاه آن از یک
 و جب تا یک درم شاخه های آن باریک و برگهای آن ریزه صندوبری شکل
 و طعم آن مائل به تلخی و بوی آن تند و بوی تخم آن نیز شبیه
 به بوی برگ آن و لعابدار در غلافی شبیه به غلاف تخم ترب اندک
 پهن و زرد رنگ و ریزه و مربع شکل و تخم و برگ هر دو ماکول اند
 و برگش با گوشت و بیه گوشت پخته می خورند بسیار لذیذ می شود
 و جهت زایل کردن تلخی و بوی آن اولاً برگ آن را در آب جوشانیده
 و آن آب را دور کرده با دو پیاز گوشت بریان کرده می خورند طبیعت آن در
 دویم گرم و خشک و تخم و برگ آن منضج و ملین و محلل و مدر بول و حیض
 و خوردن برگش جهت امراض بارده و استسقا و سوء القیة و سرفه یارد
 و ورم طحال و درد کمر و جگر و رحم و برودت مثانه و تقطیر البول
 و ضهاد آن جهت تقویت موی ناف

آنست در آخر اول سرد و خشک اما در تهرید زیاده از بستانی و باقی در جمیع افعال همچو بستانی - وضاد بیخ آن جهت گزیدن عقرب و زنبور و مار خاف

خس - بفتح خاء معجمة و تشدید سین مهملة به فارسی کاهو و به ترکی خاس نامند نباتیست معروف ببری و بستانی می باشد و در بستانی دو صنف است یکی را برگ عریض و چرب و شیرین و نازک و نباتش بلند تابه یک و نیم ذرع می شود و در آخر بارش و در اوائل زمستان تخم او را می کارند و صنف دوم از بستانی آن آنست که اهل فرنگ تخم آن را آورده در ملک کرناک و بنگاله و غیره کاشته اند و این هم دو شکل دارد یکی را برگ سبز کمرنگ و بسیار نازک و چرب و شیرین و دو می را سر برگ آن اندک بنفشی دارد و در نازکی و چربی و شیرینی کمتر از اول و برگ هردو قسم در هم پیچیده مانند غنچه و مدور و در هوای سرد خوبتر و نازکتر و چربتر پیدا می شود و ببری آن غیر مستعمل و ماکول نیست طبیعت بستانی آن سرد و تر در اول دوم مولد خون صالح رقیق و دافع ضرر آب و هوای و بائی و مسکن حدت خون و صفرا و تشنگی و دافع خمار و مانع مستی و صعود بخارات بدماغ و درد سر و نزله دارو قرحه مثانه و حرقت آن و مسکن تپه های حاره و مطبوخ آن کثیرالغذا تر از خام آن و تخم آن در دویم سرد و خشک مفدر و منوم -

ماط - بفتح میم و الف و ثاء چهار نقطه دار هندی در آخر نباتیست مشهور در ملک کرناک و مردمان این ملک اکثر آن را با

لسم افعی و سگ دیوانه گزیده را نافه و ضداد همه انوام آن منضج
 صلابات و برگ کربنب بری یا بستانی بسیار نرم کوفته به تنهائی یا به
 آرد جو محلل اورام حاره و بارده بلغمیه و جبره و شری و سرطان و با
 نمک جهت ذار فارسی و بازاج و سرکه جهت برص و جرب باسفیده تخم
 مرغ جهت سوختگی آتش و جرب متقروح و با سرکه و حلبه جهت زخمهای
 عمیق و منع انتشار آنها و سوخته آن بغایت مجذف و رافع سحفه و
 مانع روئیدن موم و با پیسه خوک و امثال آن جهت خغازیر و جراحات
 صلبه و دبیلات و با سفیده تخم مرغ جهت سوختگی آتش و ضداد برگ
 آن جهت رعشه و با آرد حلبه و سرکه جهت او جامع مفصل و
 نقرس نطول طبیخ آن جهت او جامع مفصل و تخم آن در دویم گرم
 و خشک و مبهی و کشنده گرم محده و طلاء آن رافع کلف و دوش مقدار
 شوبت آن دو مثقال مبخر و مولد سودا وردی الغداء و اکثار آن
 باعث دیدن خوابهای ردی و کلمه بری در شکل شبیه به بستانی و سفید تر
 ازان و برگ آن ازان کوچک تر و بازغب و تلخ و دواقیت بران غالب تر
 از غذائیت و بعد طبخ با آب انار تلخی آن زایل می گردد و تخم آن
 شبیه به فلفل سفید طبیعت آن در سیوم گرم و خشک افعال و خواص
 آن بسیار جالی و محلل و ملین طبیعت و مسهل خصوصاً که با گوشت
 فربه طبخ داده باشد طبخ خفیفی و چون دو مرتبه یا زیاده طبخ یافته
 باشد میباشد مسکن بطن و آشامیدن بیخ و تخم آن بقدر دو درهم
 رافع سمرافعی و تخم آن بغایت مدرک جاه و کلمه بصری برگ آن دراز و
 بیخ آن سرخ شبیه به برگ زراوند و با اندک یتووعیت لهن مانند
 برگ لبلاب و طعم آن شور و با تلخی و خوردن آن جائز نیست و در

شبهت - بکسرشین و فتح باء موحده و تاء مشددة طوقانی مشددة

که به فارسی شوت و شود و بهندی سوا و سوی و تخم آنرا بهندی والان خرد گویند گیا هیست محرووف قایم بر یک ساق و شاخه‌ای آن بسیار باریک شبیه به رازیانه و برگهای آن ریزه و گل آن چتری و تخم آن ریزه تراز رازیانه و اندک پهن بشکل نصف دانه رازیانه درطول در آخر دویم گرم و در اول دوم خشک محلل و منضج و مفتوح سدد و هاضم و باقریاقیت و مدر بول و حیض و دیگر خواص بسیار دارد در کتب طبیه مذکور است از ادویه جلیل‌القدر است مضر محرورین و مبخر و معشی و مدا و متش مضر دماغ و بهر و معدده و گردده و مثانه مصلحش آب لیمون و غوره و دیگر ترشیها - و زور آن مجفف قروح رطبه و جهت قرحه قضیب بیعدیل -

گردنب - بضم کاف و راء و ضم‌ذنون و باء و بفتح اول و دوم و

سکون سیوم نیز آمده محرب از گرم فارسی است و نیز بفارسی کلم و بحربی بقله‌الانصار نامند بری و بستانی می باشد و بستانی نیز بر اقسام است طبیعت اقسام بستانی آن مرکب‌القوی و در اول گرم و در دوم خشک و بیخ آن ارطب از برگ آن و بری آن گرم‌تر و خشک‌تر از بستانی - منضج و ملیس و ماطف خصوصاً که آن را مطبوخ سازند و آب اول آنرا جریزند و باگوششت فربه و مرغ جوان طبخ دهند جیدالغذا می گردد و آشامیدن طبیخ برگ آن و تخم آن مانع سعود ابخره بد دماغ و مدکن صدام و رافع ظلمت بصر و بطی‌الضر و نفاخ و آشامیدن مطبوخ تخم آن محرک باء و عصارة آن باشراب نوشیدن جهت

در اکثر بلاد بهر می رسد و بیخش بقدر نارنج گلاب و زیاده ازان در زمین
 پر قوت بقدر خرچزه میشود اما نازک و بے ریشه و در زمین کم قوت
 کوچک و ریشه دار پیدا می شود و تخم آن سرخ و تیره طبیعت آن
 در اول دوم گرم و در آخر اول تر مطبوخ بیخ آن کثیر غذا و رافع
 سعال و ملیّن سینه و بطن و مقوی باصره و دشمنی طعام و مهیج باه
 و زیاده کننده منی و مفتت حصاة و مدربول و در برگاه نازک آن
 قوت ادرار زیاده و بطی الهضم و نفاخ و مصلح آن سکنجبین و ترشیا و قدر
 شربتیش دو درم و روغن تخم آن محلل ریاح و رافع اعیا و مقوی
 آلات تناسل شرباً و تدهیناً

چغندر - بضم جیم فارسی و فتح غین معجبه و سکون نون
 و فتح دال مهمله و سکون راه مهمله و بجائے غین معجبه قاف هر آمده
 تره ایست مشهور بیخش سرخ رنگ شبیه بشلغم

قرع - بفتح قاف و سکون را و عین مهمله و بفتح را نیز آمده
 لغت عربیست و نیز بحربی دجا و بفارسی کدو و بهندی نیز مشهور
 بدان است و بترکی قباق و بسریانی قراء و برومی فالوفرنیا بیوانی
 قروفانامند ماهیت آن ثمر نهبا تیست مشهور که آنرا یقطین نامند
 و بیاره دار و بر مجاور خود پر زمین و دیوار نیز پهن می شود
 و برگ و شاخ آن بزرگتر و قوی تر از خیار و خشن و مزغیب تر ازان و بیخ
 آن باریک و بلند و اندک شیرین و مسکر و دو قسم می باشد شیرین و تلخ
 و در شیرین آن اصناف بسیار است صنف مدور و صنف طولانی و طول
 بعضی از یک ذرع تا دو ذرع و قسمی برابر قامت انسان و قطر آن تا یک

ضادات محله مستعمل و دو مثقال از تخم آن در کشتن حبیب القرم بسیار موثر است -

گاجر - بفتح کاف فارسی و الف و فتح جیم و سکون راء مهمله و بحر بی گذر گویند - درین ماک بسیار پیدا می شود و دراز بقدر و جب و سرخ رنگ و شیرین می باشد و بنفشه بسیار کم درین ماک دیده شد هر چند گاجر درین ماک بسیار پیدا می شود اما به تحفظی همچو حیدرآباد و اورنگ آباد نیست و خلوایش بسیار مهبی و اگر خام اورا در تنور بریان نموده پوست باریک بالای اورا دور کرده و خسته اش بدر نموده دو پاره ساخته شب در زیر آسمان بگزارند و صبحه با قدری پیاده مشک و گلاب بخورند و یا بکنند سفید آمیخته تناول نمایند در ازاله خفقان مجرب است و همچنین آب اورا بعد گرفتن گرفته همراه گلاب و پیاده مشک خوردن برای رفع خفقان و تقویت دل آزموده است - و عرق او همین حکم دارد و شب دیگی که از گاجر و شلغم و غیره می پزند مشهور ست و خوش مزه -

شلغم - بفتح شین و سین مهمله ذیز آمده و سکون لام و فتح جیم و میمر معرب شلغم بغین معجمه فارسی است و بفرنگی پم بضم پاء عجمی و میمر نامند ماهیت آن محروف است بری و بستانی می باشد و بری هر دو قسم می شود یکی غیر ماکول و دیگری ماکول اما شبیه به بستانی در برگ و تخم و غیره این قسم مستعمل در تریاق فاروق است و بستانی آن را برگ شبیه به برگ ترب و کشیرالتشریف و از آن املس و بیخ آن مدور و بعضی اندک طولانی مایل و ماکول

تربیتی مربیای و لذیذ و مقوی دماغ و مولد خون صالح و دافع مواد
سوداویه امراضی که ازان حادث شود و سریع الهضم اگر در معدنه بلغم
نباشد و گرنه مستحیل بدان میگردد و سلی آن برائت سرد مزاج بهتر
از شکری و کدوئی تلخ که بهندی توخیزی نامند درختش همچو درخت
کدوشیرین است طبیعت آن بسیار گرم و خشک و سهیت دار و هضمی
قویست و قه کردن بآن ضیق النفس بارد رطب و سرفه رطب کهنه
را دافع و گویند چون کدو تلخ خشک را بشکافند و اندرونش پرده
همچون نسج عنکبوت میباشد برآورده نرم سوده اند که اذان
سقوط نمایند جهت رفع یرقان اضر که چشمها و رخساره همه زرد شده
باشد و اکثر امراض دماغی و رطوبی دافع با خراج رطوبات و بلغم
زرد رنگ از بینی و چشم -

پودینه - لغت بنویسند بعضی آنرا جنس کدو شمرده اند
بیارة آن شبیه به بیارة کدو است شمرش مستدیر طولانی و پر لحم اما لحمش
باز هومت و سفید و در بلاد هند و بنگاله و کرناٹک کثیر الوجود و
مخصوص این بلاد است و بنگالی آنرا کونگه نامند و اقسام شیرازی
و مربیای ازین ترتیب میدهند نهایت لطیف و لذیذ می شود و از و
برایها هندو و مسلمان این ملک تیار می سازند -

پودینه - بضم باء فارسی و سکون واو و کسر دال مهله و
سکون یاء مشتاق تحتانی و فتح نون و ها و معرب آن فودنج است و عبری
هبق نامند سه قسم می باشد بری و جبلی و نهزی و بری را در یونانی
کلیچن و اهل شام صحتتر گویند و طعم و رائحه آن شبیه به پودینه

شبر و صنفی کوچکتر بقدر خاردنجه و هم شکل آن بسیار لطیف و خازن و لذیذ و بهتر می باشد و صنفی بسیار بزرگ اما صراحی شکل که در پوست خشک آن یک صد رطل گندم و برنج می گنجد و حکیم محمد حسین خان صاحب مخزن الادویه می نویسد که این قسم مخصوص جنگاله است جائه دیگر باین بزرگی نمی شود و اگر در هندوستان برند تا صدرو پیه قیمت می باشد و ازان کاسه تنبور می سازند زیرا که آوازش بلند ترمی شود و حال آنکه کدوئی کلاں خواص طولانی باشد خواص صراحی شکل در ماک کرناژک بکثرت پیدا می شود و صنفی است از کدو مدور و بعضی اندک بطولانی و پوست آن اکثر در خامی سبز و بعد از رسیدن سپید سرخی مایل تخم و مغز آن سرخ رنگ و پر گوشت و پاندد شیرنی و این را در عرف ملک کرناژک شکرکدو نامند حلوایش مزه خوش دارد و در گوشت و به گوشت می پزند و می خورند مزه خاص دارد و لذیذ می شود و صاحب مخزن الادویه میگوید که آنرا مزدبه و بفارسی کدوئی مکه و به هندی کدیه نامند و حکیم ارزانی رحمه الله علیه مزدبه را پیشته شوده و بعضی پیشته را نیز داخل جنس کدو کرده اند اما راقم علهده بعد از بیان کدو خواهد نوشت بهمه حال بهترین همه قسم کدو سبز شبیرین سپید نازک به ریشه که متوسط در بزرگی و کوچکی باشد هست طبیعت آن مطلقا سرد تر در دوم افعال و خواص آن مبرد و مرطب و مفتح سدد و مدربول و ملین بطن و زایل کننده یرقان و خلط مزه مزه و حمیات حاده و خوردن پخته آن قلیل غذا و سریع الانهدارو مناسب محروور المزاجان و صفراوی و مولد خلط صالح اگر در معدده فاسد نگردد و خواصش در کتب طبیعه مذکور است و مربائه آن معتدل

است در آخر دوم گرم و خشک با رطوبت فزاینده در جمیع افعال قوی تر از پیودینه مسخن و مفرح و مقوی دل و مرقق خون غلیظ و محلل مواد بارده و طلاقه آن بر پیشانی خصوص بار دحدو جهت درد سر بارد و سعوط یک دانگ عصاره آن با روغن گل سه بار جهت خنا زیریکه در گردن بهم رسد بغایت موثر و قطور آن باماءالعسل جهت درد گوش و مالیدن آن بر زبان رافع خشونت آن و خائیدن آن رافع درد دندان و دیگر خواص بسیار دارد در مفردات طبیه مذکور است -

فجل - بضمه فا و سکون جیم و لام بخارسی ترب و بشیرازی تربزه و بهندی مولی و بفرنگی رفالس نامند دو نوع می باشد بری و بستانی بری آن تند و تیز از بستانی اما به بزرگی و درازی برابر بستانی نیست و در قوت قریب بخردل و بعضی آنها خردل بری دانسته اند و در بستانی اقسام است قسم سفید طولانی و نازک و آبدار درد رازی تایک دست و ضخیم و اکثر مصمت و بعضی مجوف متخلخل و بیشتر بمقدار شبری و کمتر از آن و قسم دیگر مدور شلغمی شکل پوستش سیاه و چاندک خشونت چندان شادابی و شیرینی ندارد و تندتر از سفید و اکثر در زمستان این قسم پیدا می شود و بسبب سردی و بیروست هوا در زمین منشق میگردد و قسم دیگر مدور سفید پوست که تخم آن از فرنگ آمده و این نیز قریب بسیاه مدور است و بهترینش شاداب نازک تند طولانی کم ریشه برگ همه اقسام شبیه به برگ شلغم و خردل

شهریست در اول سیوم گرم و خشک به غایت ملطف است و پودینه
 جبلی را مشکطرا مشیح دانند و پودینه نهری را بفارسی پودینه بستانی
 خوانند دو نوع می باشد نوعی را برگ مانند برگ ریحان کوهی و ضخیم
 تر و خشن تر از بری و شاخه‌های آن پرگره و باریک و بر زمین پهن
 و گل آن بنفش و در کنار آبها و بساتین روید و نوعی شبیه به نعناع و
 برگ آن دراز تر از برگ نعناع و تند طعم و خوشبو و رنگ آن مایل
 به زردی و ساق آن قوی تر و چون در بوستان هاغرس نمایند بعد از دو
 سال نعناع می شود و بهترین هریک تازه خوشبو است و بستی و جبلی
 اقوی از بری و بری از نهری و نهری کثرت وجود تر از دو نوع دیگر
 طبیعت آن در آخر دوم گرم و خشک قطور آب آن نیم گرم جهت
 کمری که در گوش بهم رسیده باشد نافع و آشامیدن طبعی آن جهت
 انتصاب نفس و دافع الفیل و تب بلغمی و سوداوی و جذام مفید و خوردن
 جرم آن یا عصاره تازه آن با عسل مدر بول و عرق و با سکنجبین
 و شربت اذار جهت رفع غشیان و قه صغراوی و فواق نافع و ذلول
 آن جهت رفع یرقان موثر و ضداد پخته آن در شراب جهت رفع آثار
 سیاهی جلد و عرق النساء و ضداد خشک آن بر مواضع لسع هوام موجب
 جذب سمیت و زور آن در موضعی که کرم پیدا شده باشد دفع کند
 و مضربه و گرده مصلح آن کتیر او شربتش یکدرم -

نعناع - بفتح دو نون و سکون دو عین مهمله و آنرا نعناع

بزیاتی الف نیز گویند بری و بستانی میباشد برگ بری آن خشن تر
 و کمی چکتر و بستانی نازکتر و نرم تر بهترین آن تازه املس بستانی

افسردگی - بفتح همزا و سکون نون و ضم یائمه موحده و سکون واو و کسر تائمه مثناة فوقانی و سکون یائمه تحتانیة نباتیست مشهور در ملک کرناتک و خودرو است نباتش مفروش بر زمین می باشد و کثیر الوجود و برک آنرا گرفته باگوش و بے گوشت می پزند و خوب لذیذ و ترشی دار میباشد ظاهراً معلوم می شود که بارد است و دافع صفرا و ملین طبع -

سپیهر - بکسر سین مهباه و سکون یائمه تحتانی و میمر موقوف در آخر نباتش از قسم بیاره است و بر مجاور خرد می پیچد تادیر می ماند و برگ و دانه می آرد برگش شبیه بمرک باقلا ثمرش نیز اما تفاوت در بو دارد و درین ملک هفده هجده قسم پیدا می شود هر یکی را بنام علیحده می خوانند و در همه اقسام ثمره که سپید رنگ و نازک شکن و بے ریشه میباشد و هرگاه که بے گوشت و باگوشت آن را پزند پرمزه و خوش لذت میشود چنان محرا می گردد تو گوئی که مغز استخوان است چون تفصیل ازین قسم موجب تطویل است لاجرم باختصار پرم داخت اکثر اقسامش نفاخ و مہی و یک قسم از آنست که اهل فرنگ تخم آنرا اکثر می خورند و گویند که تخمش از ملک دیگر و یا از ولایت آور داشت -

مطکی کی پھلی - بفتح میمر و سکون تائمه فوقانی چهار و کسر کاف سکون یائمه تحتانی و پھلی که بمعنی ثمریست که در غلاف می باشد درختش از یک بالشت تا یک قامت انسان بلند می شود

و تخمیش مایل بتدویر و در غلاف باریک طولانی بقدر انگشتی و در خامی سبز و نازک شبیه بطعم ترب و لذیذ و هندیان آنرا شکری نامند و مانند ترب با نمک میخورند و آنرا ریزه ریزه بریده با گوشت می پزند و بعد از رسیدن سرخ تیره مایل بسیاهی میگردد و ترب در اول گرم و در دوم تر و گرمی پوت و برگ آن زیاده از ترب است و تخمیش گرم در سیوم و خشک در دوم ملطف و محلل و مولد ریاح و محرک اروغ و مدر بول و سریع التعفن و روغن آن جهت تحلیل ریاح گوش کثیر النفع و چون جوف ترب را خالی ساخته و روغن گل در آن انداخته بر آتش گذارند تا جوش بخورد پس نیم گرم چند قطره از آن در گوش چکانند جهت تحلیل ریاح و تسکین اوجاع گوش سریع النفع و بدستور آب آنرا باروغن گل جوش دهند و در گوش چکانند و ضاد آن با عسل جهت نزول آب در چشم مفید و طلائے آب آن جهت قوبا و ضاد تخم آن با عسل جهت نهش و کاف سایر الوان غریبه و آثار ضربه و قرحه و نیکوئی رنگ رخسار مفید و اکثارش موجب تعفن اخلاط و مورت مخص و مولد سپش مصلحش زیاده که در سرکه خیسانیده باشد با نمک و عسل و اگر ترب را در سرکه اشگیری پرورده کنند قاطع اخلاط غلیظ و محلل صلابت طحال خواص داشتند بخورند و خواص باطعام اصلا ضرری ندارد و مجربست و باقی خواص در کتب طبیعه مذکور است -

را جگیرا - بفتح راء مهملة و الف و جیم ساکن و کسر کاف عجمی و سکون یاء تحتانی و فتح راء مهملة ثانیة و الف در آخر نباتیست ساق دار در بلندی از یک بالشت قاذو درم بلند می شود و در پختن بهر سبزیها و دیگر خوش مزه میگردد و مردم کرناک آنرا می بخورند .

پولوری نهایت بالنده و خوشبو و زود شکن و نازک و اندیذ و زود هضم
 میشود و بعد رفتن جاکیر از محبّد علی خان مذکور و رحلت کردنش
 هر چند برنج زرد رنگ سکداس مفقو و ناپدید و گم نام گردید و باقی
 برنجهای سکداس که سپید رنگ و خوشبو و دراز و بعد پختن همچو حلقه
 انگشتی و یا مانند هلال میگذشت تا زمانه دراز باقی بود و راقم ملاحظه
 کرده و اکثر ازان برنجها خورده الحال معلوم نیست چه آفت رویداد
 و کدام صدمه و تغییر افتاد که خوشبوی ازان بیرون رفته و بدر بسته
 و دیگر صفات یکسر از سکداس آنجا کم گشته با این همه از برنجهای
 دیگر تعلقات و اماکن در خوبی یکقدم پیش است طبّاخان سرکار نواب
 بنورالدین خان بهادر و الاجاه و باورچیان خاص پز و داروغها اتفاق برین
 معنی دارند که برنج سکداس پولور را برنج سکداس هیچ تعلقات
 کراثک نمی رسد بل میگفتند که برنج پیلی پهن و پیشاور و بنگاله و غیره
 با و نمی رسد چه نواب موصوف بارها از پیشاور و پیلی پهن و بنگاله
 برنج نامی طلبداشته پختند و خوردند لیکن هیچ برنج بخوبیهای برنج
 سکداس نرسید و حاجی رستم و مخدوم خاص پزان نواب نیز بهمین
 دستور بیان کردند و برنج مراد علی سیاه و کالابهات درکهم و
 بدویل قسم اعلی پیدا می شود که ازان بهتر در هیچ جا ازین ملک
 بهم نمی رسد و خوبی سکداس آنست که بعد پختن سه چند و راز
 می شود و باریک و نرم می باشد و بسیار خوشبو و لطیف و برنج
 دیگر تعلقات هم دراز می شود اما کمتر به نسبت برنج سکداس
 قسم اول خوشبوی کم دارد و کندگی بسیار و پلاوش نهایت لطیف
 تر میگردد و برنج مراد علی و کالابهات بعد پختن بسیار خوشبو

و پیر شاخ می باشد و برگش متصل بشاخ و هر برگ مشتمل بر سه برگ و بارش در بنده شاخ می باشد و نارسیده او را مردمان گرنائیک به گوشت و باگوشخت پخته می خورند مزه خاص دارد و هرگاه که شهرش رسیده شود قابل پختن و خوردن نیست ذفاخ و ریاح پیدا می کند -

باب - پنجم در بیان انواع حبوبات

برنج - هر چند در ملک گرنائیک برنج صدها قسم پیدا می شود تحفه و غیر تحفه باریک و کنده همچو کهبوسنبا و زیرک سنبا و مرادعلی و غیره مگر هیچ قسم بخودی برنج سوکداس و کالابهات نمی رسد و سوکداس در پولور و وندواسی و نیول پاک و وانرباژی و کشنگری تعلقه بارامحل و آنبور و ساتکژد کلگیری و مواضعات و اطراف ویلور و غیره همه جای پیدا می شود اما باعتقاد محرر این اوراق برنج سکداس که در پولور پیدا می شود خوب تر قسم اعلی است و دیگر جاها همچو آنجا نمی شود خصوصاً در زمان متحد علی خان برادر گلان حسین دوست خان که جاگیردار پولور بود پیدا می شد الحال در آنجا هم بدان خوبی و بهتری پیدا نمی شود و معلوم نیست که در زمان جاگیردار کدام کدام خورشها می دادند و چه صنعتها بعمل می آوردند تا بان خوبی و وجهی پیدا می گشت خصوصاً سکداس که برنجش را پخته سفیدی مائل باندک زردی بود بعد پختن زرد همچو رنگ زعفران سودی میگشت و درازی هرهر دانه بعد پختن بقدر حاقه انگشتر مدور می شد و بعضی از آن بشکل هلال نمودار می گشت توگوقی که قاب آسمانیست پراز چندین هزار هلال یا طبقی است از حلقه انگشتر نقره و زر مالا مال سکداس

از آرد او نان پزندد لکیده می شود و گویند که برنج مراد علی خوب تر در پا کول می شود و کالابهات در ضلع حیدرآباد نیز پیدا می شود خصوصاً در اندهور بگهن که ضلع میدک است و مشاهده را قمر رسیده که صد ها جوال برنج کالابهات و برنج مراد علی از تعلقه کڑپا و کهمر و بدویل به حیدرآباد می برند و برنج اعلاقمه بر هانپور کیسری است و برنج خوب و نامدار در اورنگ آباد مسوری و برنج پائنا است و خوبی هر برنج و تعریفش اینست که بعد از پختن دراز و خوشبو و ملایم و اخید باشد و زود گوارد این صفت در کالابهات و برنج مراد علی موجود است و ملائمت و درازی و خوشبوئی و بعد پختن بالیده و دراز کشتن در هر برنج سگداس موجود است اما در قسم اعلاقی زیاده و دیگر قسم ها کم یافته می شود و عبدالغفار خان فرزند نواب والاجه با راقم پارها ظاهر فرمودند که برنج از پیشاور و پیلی بهیت و جایائے دیگر طلب داشته پخت و پزکنا نیدم هیچ برنج بخوبی سگداس نرسید چون عبدالغفار خان مرحوم مرد سنجیده و ممیز و ذوق و شوق دریافت هر چیز از جهد و غیر جهد میداشت تحقیق او قرین صدق و قولش قابل اعتماد است و الله اعلم -

گندم - فارسی است و در عربی آنرا بر نامند و در هندی

و دکنی گیہوں خوانند در ملک کرناٹک گندم اکثر جا پیدا می شود اما در ضلع کڑپا و غیره خوب پیدا می شود و در یرپاچی و پینی نیز بسیار خوب پیدا می شود و آنرا در ترپناپلی آورده می فروشند و کلیه یعنی بسکوت ازان تیار می سازند و دور دور برام اهل

می شد باریک و زود شکن میباشد اگر در یک خانه پلا و آذرا بپرند همسایه و محله همه از بویش معطر می گردد اما همچو سگداس بالیده و دراز نمی گردد و همیزان ایران که اکثر وارد این ملک میگرددند از ایشان شنیده شد که هیچ برنج در ولایت ایران و پیشاور و غیره از قسم برنج سگداس و کلاجهات خوب تر نمی شود یا برابر می شود یا کم تر برنج های که در ایران پیدا می شود و از قسم اعلی برنج اکوله رشتی است و برنج غیر بوته ماژندرانی و در ضلع فارس برنج چمپه سیم کونی در آذر بایجان برنج سگداس و برنج مراغاه و برنج شالی شلتوک و برنج سوچ بلاغ و در کرمان شاه برنج نیلوفری و در پیشاور درجه های خوب بهم می رسد یکی از آن برنج باس متی دوم برنج دیوزیره سیوم سوگا نام می دارد و آذرا سگداس هم میگویند و الحق برنج پیشاور اعلی ترین قسم برنج است و لایق خوردن شاهان و وزیران و امیران باشد پس برنج سگداس ملک کرناٹک را که یک مرتبه از و زیاده و دو قدم از و پیش است باید فهمید و در هندوستان برنج خوب در پیلی بهیت می شود و مسمی است به باس متی و هنس راج شاید که تخم این برنج باس متی از برنج باس متی پیشاور بوده باشد و در آورده برنج کهود است خصوصاً در پرگنه کاننجر بسیار باریک و نازک پیدا می شود و از آن بهتر در بنگاله که متصل انهنو است بهم می رسد و در گوالیر برنج کهود قدیمه کننده پیدا می شود اما خوشبو پسپاو می دارد و در ضلع مقصودآباد برنج کانی کاجل خوب می شود و گویند که اگر او را در شیر پزند زود محلول می گردد و اگر

جوار - در کژپه و کرذول و در نواح هر دو ملک بسیار پیدا می شود

و در نوح اودگیر و پامور و سیتارام پور و کند کور و نکول و غیره نیز کشت کارش بسیار می شود قسم اعلی دادری است و قسم دوم اوسی جوار میگویند که در موسم شبنم و هوا که مشرق نشود نهامی یا بد و درین قسم هم قسمی است که قانش خوب و لذیذ می شود و جوار دادری در دکن بسیار خوب می شود و میگویند جوار در حبشه از هم بهتر پیدا می شود و در زبان آنها طیف میگویند -

قور - در انبرگه و بعضی تعلقه باره محل قسم اعلی

پیدا می شود و زود بهرا می گردد و گویند دال در برهانپور در خاندیس و اجین بهتر پیدا می شود و گویند در موضع سودا که قریه ایست از خاندیس از همه جا بهتر پیدا می شود و در رنجیت پور که از لکنو سه منزل است و کناره گنگا نیز پیدا می شود مثل برهانپور -

موندگ - سه قسم میشود یکی سبز دوم سبز مایل بزرده

سیوم سیاه قسم اعلی سبز است موندگ کیسری یعنی زرد پوست در چینیا و نیها که از ضلع بدهیل کهنه است خوب می شود و بعضی روایت کنند موندگ زرد در کشمیر خوب تر است لیکن موندگ سبز احمدآباد و گجرات بسیار لذیذ می شود -

نخود - قسم اعلی او در همه سرخ و زرد است بشرطیکه

بالیده و چید باشد چهار رنگ دارد یکی سفید دیگر سرخ سیوم زرد

فرنگ می برند نهایت لطیف و نازک و زود شکن میباشد و اهل فرنگ می گویند که در ولایت هم مثلش پیدا نیست و گندم نیل کزی هم خوب می شود و شنیده می شود که اهل فرنگ می گویند که همچو گندم یرپاچی و پینی گندم در ولایت فرنگ نیست و بهترین گندم در ولایت بخارا می شود خصوصاً گندم فاریابی و گندم للمی اگر آرد هر دو گندم مخلوط نموده نان بسازند بسیار خوش مزه می شود و در مملکت ایران در ضلع طهران جائیست موسوم بخوارزم دران گندم بهتر می شود و در هندوستان در ضلع دادری جاگیر نواب غازی الدین خان بهادر فرزند نواب آصف جاه گندم خوب پیدا می شود و در ضلع دهلی گندم داؤد خانی مشهور و موصوف است و در مالوا گندم زرد رنگ می شود از نان هم زرد رنگ میگردد بسیار لذیذ است تعریف گندم همیس است که هر چیز که از ساخته شود مثل نان و غیره سپید باشد و هرگاه که از رشته خطائی یعنی سیویان رو مالی و تختی و ورق باقلا که قسمی از شیرین است سازند بهیواری و دوستی بر آید و ورق ازان هر قدر که توانند به درستی صورت و قوع گیرد و این امراز هر گندم میسر نمی شود -

جو - فارسی است آنرا در عربی شعیر خوانند در ملک کرناٹک پیدا کم میشود مگر از بنگاله و غیره ممالک می آرند و می فروشند و در کشت زار گندمی که آنرا درین ملک داؤد خانی میگویند پیدا می شود و اگر ازین گندم چیده بگیرند حاصل می شود اما جید و بالیده نیست و می گویند که بهترین جو در ملک تبت پیدا می شود و نازک و کم سبوس می شود و میگویند که جو اجمیر شریف بسیار لذیذ می باشد

لوبیا و کرسنه و عدس - این هر در تعلقات کردانک

پیدا می‌شود و جاورس که آنرا باجرا گویند - راگی و کودرو و رآله و ساندوان کشت و کار این همه درین ملک بوفور است و مزارعان اکثر غذا ازینها می‌سازند - فوفل که آنرا سپاری میگویند بر اقسام است در میسور و تعلقه بدخور و ملیوار و کوکن و کولم و اچی درین همه جا خوب پیدا می‌شود و قسمی از فوفل را که چکنی میگویند بیرونش سیاه سرخی مایل و اندرونش سفید است نهایت جید و خوب است و خوش مزه خصوصاً در بلاد حیدرآباد بهم می‌رسد و قسمی دیگر چالیا است که در ملیبار بسیار بهتر پیدا می‌شود و در ضلع کوکن و سیر دهن نیز می‌شود و قسمی دیگر جیبیه که در ملک سریرنگپشن و در موضع تیمپور پیدا می‌شود و آنکه در باغ خاصه راجه میسور فوفله که پیدا می‌شود بر سه قسم است یکی مانک چندی که بقدر دانه خود می‌شود دیگری مسوری که بقدر دانه مسور که آنرا عدس گویند می‌شود و سیور را لونگی گویند که بقدر سر قردفل می‌شود و این هر سه قسم مخصوص باغ راجه میسور است و بدیگر کسان میسر نمی‌آید و میگویند که راجه میسور و حاکمان آنجا که پیش ازین می‌بودند بصرف خود می‌آوردند و کسی را که بیژة پان خاصه خود عنایت می‌سازند در آن بیژة این سپاری میباشند و سپاری چالیا که در آچی پیدا می‌شود لایق تعریف است علی‌الخصوص براهی خوردن راجه آن ملک تیار می‌کنند صنعت قراشدن چالیا دستکاری مخمیر و صنعت غریب است میگویند که از

چهارم سیاه در هر ملک و در هر جا پیدا می شود و کثیرالوجود است میگویند که در بوندی نخود بسیار کلال زرد رنگ می شود و در صوبه اوده در کانجر نخود خوب پیدا می شود -

حب القلنت - یعنی کلهتی درین ملک بسیار می شود -

ماش - درین ملک بسیار پیدا می شود اما بخوبی ماش هندوستان که موسوم بکچیا است و پوست بعضی از آن سبز و بعضی هیاه می شود نمی رسد و در مچهر پٹا از پیر گنده خیبرآباد ماش کچیا که آنرا سوا پنکھی یعنی رنگ پوستش مثل پیر طوطی باشد خوب می شود و زرد تر گدازد و تعریف ماش هندوستان اینست که دفع و باد پیدا کم میکند و ماش بودیل کهنه از کچیا ماش بهتر است و بژی خشکش در هنگام برشتن بالیده و دمیده تر می شود خصوصاً در خانه راجه آن جا می سازند و برائے پادشا هدیه می برند -

باقلا - درین ملک بسیار پیدا می شود و مردم بالاگهاٹ و پائیس گهاٹ بسیار می خورند خصوصاً شولہ آنرا که لطیف و نمکین می شود

مکه جوار - درین ملک نیز بسیار پیدا می شود و خصوصاً در راثه ویلور در هر چهار فصل بهر می رسد کلانش قریب یک بسط دانه اش زعفرانی رنگ نظر آمده و خوب لخته می شود و پاش کرد تا جبر شاییده می خورد -

یعنی فلفل گرد مانند ماهیت آن ثمر درخت هندی است که در ملک کرناتک اکثر جا پیدا می شود و مثل تعلقه حیدرنگر عرف رانی بددور و تمام مالپار و مورک و قسم اعلا او در کنیانور تلچری و میاوپریرا و کلی کوٹ که آنرا منگاور می خوانند و والد پلی و تروا ترم بهر می رسد و در سر اندیپ و در ملاقی کبوسته اکثر جا مثل فولی پلان و بطاوی و کده خصوصاً در جنکول و اچی علی الخصوص در بندر سوسون و در ضلع مرتبان جائیست موسوم به توادان مرچ سیاه پیدا می شود که هیچ جا مثل آن نمی شود و این مرتبان از مضافات بنگاله علاقه پیکو است که آوی پایه تخت آن ملک است و نبات آن دو نوم شنیده شده یک شبیه نبات دار فلفل و لبلاب و در مجاور خود می پیچد یعنی از قبیل نجم و بیاره و برگ آن شبیه ببرگ تا نبول و ازان کوچک تر و در ملامت ازان کمتر و صنوبری شکل شبیه ببرگ لبلاب و ازان ضخیم تر و تند طعم با عفوصت و تلخی و ثمر آن که فلفل است خوشه دار و در هر خوشه ده یا بیست دانه بهر شبیه بخوشه بقرم و توت بزرگی و طولش بقدر یک دو بند انگشت و دانه هائے آن بخامی سبز و بعد از رسیدن بنفش و بزرگتر از دانه کشنیز و بقدر نخودی کوچک و بچوبهائے بسیار جاریک و پیوسته بخوشه آن و بعد از خشک شدن سیاه و با شکنج و چین دار میگردد و دوم نبات آن بقدر دوسه غرم و برگ آن شبیه ببرگ عنب الشعاب و ازان در طول اندک بلند که و در عرض کمتر و با حدت و اندک تلخی و ثمر آن در خوشه شبیه بخوشه عنب الشعاب و ذره ولیکن بزرگتر از خوشه عنب الشعاب و کوچک تر از خوشه ذره و دانهائے ثمر آن مانند دانهائے ثمر نوم اول و آنچه مشهور است که سفید نیز می باشد که شاید دانه سیاه باشد که بسبب سودن دانه ها بیکدیگر در بسته پوست سیاه دانهائے رسید آن جداگشته سفید

ورقه‌های یک سپاری روی آب چاه خورد که درین ملک مشهور و معمول است پوشیده می شود اما بمحاذنه رسیده که از ورقه‌های یک سپاری سطح یک رومال پوشیده شد بنائے این صنعت میگویند از دبه برداران راجه رامنات و شیو کنکا آموختند سپاری را با ابهام و سبابه دست چپ میگیرند و از دست راست آله آهنی که برآه می کار مخصوص است و آنرا در عرف سروخته میگویند می تراشند آغاز از سر سپاری می کنند و تا پاداش می رسانند ورقهای باریک تر بریده می شود و آنرا برشته بسته بطریق تحفه برآه می گذرانند و اگر آن رشته را دور کنند و بر سر آب چاه بیفشانند یا رومال گسترده بر آن افشانند روئے آب چاه و رومال پوشیده میگردد بمشاهده رسیده که بعضی از مردم چولیاولبه این صنعت را خوب یاد گرفته اند اما آنها که این صنعت را یاد گرفته اند کمتر مردم اند و هم روایت می کنند که راجه رامنات بعد مشاهده این صنعت دبه بردار خود را قریه انعام داد

بن - یعنی قهوه در ملک رانی بددور پیدا می شود و میگویند در ملک ترنا ویلی هم پیدا می شود لیکن بخوبی ملک یمن و صنعان نیست

حب السمنه - که آنرا در فارسی ذقل خوانند در دکنی چرونجی چار میگویند بسیار و خوب پیدا می شود اما در صحرا و این بستانی نیست

فلل - بضر هر دوفا و سکون هر دو لام و بکسر هر دو دوفا نیز آمده معرب پلپل فارسی است و بسر یانی پلپلی و بیوندانی بنشور بکون وارته پس نیز گویند و بهندی مرچ سیاه و گول مرچ

بیاض آن و داخذه و جهت رفع سرفه دارد رطوبی و ضیق النفس و اوجاع
صدر و ربو و باعسل جهت خناق بلغمی و تنقیه ریه و منع اجتماع رطوبات
لزجه و بلاغم در سینه بدستور بالعوقات و حریرهائے مناسبه مدربول
و حیض و با ادویه قابضه جهت تقطیر البول و ادرار بول و حیض و حموض
آن مخرج جنین و بعد از جماع مانع حمل و آشامیدن آن داشیر و شکر
جهت تقویت باهضاد آن بازفت محلل خنازیر و رافع داخس و برص
داخن و جذام و با حنا جهت رویانیدن داخن زایل شده از قوبا و غیر
آن با تکرار عمل و مداومت و بدستور با پیچ مرغ و بآرد خرد جالی بهق
و دانظرون نهایت جالی بحق و سرخ کننده رخسار و با پیاز و نک جهت
رویانیدن موئے در موضع دامالثلعلب که بقوت تمام بمالند و با محلات
جهت تبهیح ریخی با مرهم داخلیون جهت تحلیل اورام بلغمی مسخن عصب
و عضلات بعدیکه محادل آن نیست دوائے پاد زهر سموم و آشامیدن
آب جوشانیده و دفع سمیت مارگزیده و عقرب گزیده و افیون خورده
که مکرر بیاشامند و قه کنند تا اثر سمیت باقیست و جهت سموم بارده
مطلقاً و سمیت بیش نیز مفید و تدهمین بدهن آن نیز مفید است
و حکمائے هند میگویند چون پش را مکرر با فلفل و آب زنجبیل تازه سحق
بلیغ نمایند رفع سمیت آن می شود و گفته اند چون مارگزیده آنرا بخایند
اگر حدت آن را در یا بد زهر بسیار در آن چندان اثر نهوده و اگر در نیاید
زهر بسهار در آن عمل نهوده و این امتحان قویست از برائے استفلاص
زهر و یا تاثیر آن که تا بچه حداست المضار مصدم محرورین و موشن
صدر و حلق و مضر جگر عار و گرده و کسانیکه خون در ابدان ایشان
و فورنداشته باشد و جهت جراحت باطنی و الهی که در مجاری بول داشته

میگزرد و قسم سفید درخت علیحدہ نیست و مشاهده نیز چنین شده باشد
 خام بود که پوست آن هنوز سیاه نگشته باشد و از بعضی ثقه شنیده
 شد که پوست سفید می باشد درخت آن جدامل است و لیکن شبیه یک
 دیگراند و سفید قلیل الوجود تر از پوست سیاه و پوست نوع سفید
 آن نازک تر و شکنج آن کمتر بلکه بعضی اصلاً شکنج ندارند و اندک
 امس و گویند جری و بستانی می باشد جری آن قوی تر از بستانی و بهترین
 اوحاد الطعم و رایحه آن وحدت پوست آن کمتر از مغز آن است طبیعت
 سیاه آن در آخر سیوم سفید و یا مقشرة از پوست سیاه آن در اول سیوم
 گرم و خشک و شیخ الرئیس فلفل سیاه را در چهارم گرم و خشک گفته
 و افعال و خواص آن محلل و جزاب و جالی و مسخن و منقی بلغم و
 باقوت تریاقیه مقوی حافظه و اعصاب و جهت علتها عصب بسیار مفید
 و خائیدن آن بامویر جهت جلب و دفع رطوبات دماغ و معدة
 و تدهین بدهن جوشانیده آن در جهت فالج و قدر و جمیع امراض بارده
 رطبه و رفع قشعریره تپهائے بارده و بدستور آشامیدن آن با ادویه
 قابضه جهت امراض مزکوره و طلائے مطبوخ آن در گلاب جهت رفع
 فزلات بارده و درد دندان و بدستور مضطه بدان که با پوست خشک
 جوشانیده باشند و همچنین سنون بدان جهت درد دندان گرم خورده
 آشامیدن آن قاطع بلغم و مسخن و مقوی معدة و جگر و هاضمه و مشتهی
 و دافع آروغ ترش و ملطف اغکیه غلیظه و خلط غلیظه و دررق خون
 غلیظه میرویدین و دافع جذام و ریاح و معص و بابرگ غارتازه جهت
 تحلیل نفخ و ضداد آن با سرکه جهت تحلیل ورم طحال و مداومت آن
 مانع قولنج ریخی و بلغمی اکتعال آن جهت رفع طلبت بصر و جلایه

نامند آن هم از قسم نهر است و بصورت و شکل همچو تیندوا میباشد اما تیندوا کلان است و بوربچه خرد تر از آن و نوعی از نهر است که نهایت خرد تر میباشد و آنرا در زبان تلنگی میگویند و نامند اکثر بزغالها و مرغای شکار می کند و قسمی است که آنرا در عربی فهد و در فارسی یوز و در هندی چیتسه و بترکی پارس می نامند مشابه تیندوا می شود و او را تعلیم کرده از و صید آهو می کنند اکثر در شکار خانه های امرا و ملوک می باشد بقدر سگ بزرگی و کثیرالنرم و غضبانک و ماده آن از و جلد تر و شکار کننده تر از نر آن و بزرگ آن سریع التعلیم از کوچک آن و چون بسیار شود گوشت سگ بخورد شفا یابد و گویند آنرا موافقت بهرامیر و غنا و نهر است و اول کسی که صید بآن نموده یزید است طبیعتش گرم و خشک گویند چون بول آن را در سوراخ موش بریزند موش از آن مکان بگریزد و اگر کسی را گزند تدبیرش همچو علاج شیر و گربه وحشی است -

گرگ - فارسی است بحر بی ذیاب و در هندی بهیڑ و لانگگا گویند از سگ اندک کلان می شود نهایت پر زور و پر قوت هر جا که بر آید صید میرود نر و ماده اش بهم می باشند هر گاه نر و ماده گوسفند را بگیرند آنچنان زور می نمایند که گوسفند دو نیم و دو پاره شده نصف بدهان گرگ نر و نصف بدهان ماده می شود و اکثر مردم ثقات این را مشاهده کرده اند و گرگ از شمشیر و غیر آلات حرب چندان نمی ترسد چندان که از چوب کلان که آنرا در دهانی لنگه میگویند می ترسد و بدست هر که لنگه می بیند می گریزد

بباشند و مجفف منی در فعل گزما و جواتان مغرور المزاج را و صاحبان امراض حارّه حاده مصلح آن ادهان بارده و در مبرودین عمل مصفی مقدار شربت آن تا یک مثقال بدل آن زنجبیل و دار فلفل است و سفید آن بهتر است از برائے امراض معدّه و طحال از سیاه آن و بدل سیاه آن یک و نیم وزن آن مفید است -

باب ششم در ذکر حیوانات مفترس

شیر - فارسی است در عربی آنرا اسد گویند در هندی بتاغ پشایک خوانند دریس قسم کلان و خرد هر دو می شود و کلانش تا دوازده دستی هم بنظر آمده و خرد ازان به شمار رنگش سرخ مایل بزردی موه زیر شکمش یکسان سفید و بر سر و پهلوئ او خطوط دراز بقدر یک جالشت بلکه زیاده ازان و در عرض بقدر دو بند انگشت و شیر سیاه یک رنگ کم یاب است و در ملیبار و کرک و نواح میسور می شود و الحال در شکار خانه راجه میسور در و ماده شیر سیاه موجود است و شیر نواح دهلی اکثر بزرگ میشوند و دیگر یک نوعیست از قسم شیر که آنرا در عربی نمر میگویند و در دکنی تیند و میخوانند کلانش در طول بقدر هفت و هشت دستی می شود و رنگ پوشتش مایل بزردی و داغهای سیاه مدور بر تمام پشت و سر و پهلو و دم دارد بقدر یک روپیّه و اکثر شکاریان نقل می کنند که این قسم شیر پرکینه از شیر کلان می شود هر گاه که بندوق سر کنند اگر داند و فهمد با شکاری می آویزد و اگر مقدور کلی یابد شکاری را هلاک کند و گرنه مجروح سازد و اگر زخم کاری خورد با آه خود می افتد و می میرد و نوع دیگر از شیر است که آنرا ورپیّه

همچو اعرج لنگان راه می‌رود رنگش سفید مایل بزرودی از آدم می‌ترسد و می‌گریزد و قصدش نبی‌کند و ضعیف القلب و کثیر الجاه و حریص بر آن می‌باشد و بسیار از حنظل می‌ترسد اگر شخصی بدست گیرد و بنماید از آن می‌گریزد و در روز از گرمی هوا بسیار گرم‌زور می‌باشد و در شب قوی است طبیعت آن در آخر و دوم بل در اول سیوم گرم و در اول دوم خشک و جگر سائیده آن اگر احتحال نمایند جهت روشنائی چشم و زهره آن دزول ماء را در چشم نافع و تقویت چشم نماید -

شغال و روباه - از جنس حیوانات مفترس است شغال

کلان می‌شود و روباه خرد بود کله شغال اندک دراز باشد و در قد و درازی از روباه بلند و دراز باشد و کله روباه کوتاه و قامتش نیز کوتاه بود بسیار محیل می‌باشد و میگویند که با شیر دایم مصاحب بود و پیش پیش او می‌رود -

احوال سگان دشتی و اصناف سگان شکاری - سگ دشتی

بر دو قسم است قسم کلان می‌شود و قسم دیگر خرد می‌باشد قسم کلان همچو سگهای خرد اهلی می‌شود اما سرخ رنگ و این قسم کلان در پی آزار انسان هم می‌شود بشرطیکه سگان مذکور زیاده بوده باشند و دست انسان خالی از شمشیر و بندوق و چوب باشد و قابو یابد و اگر در دست آدم چوب و شمشیر و غیره از آلات باشد بگریزند و هرگز نزدیک نمایند و از بعضی ثقات شنیده شد که از پس سگان یکم در پیش و دیگر از پس همراه - آدم تنهایی آیند

و گریگ هندوستان و توران سخت مودی می شود که بجهانم آدم را
می برد و می خورد اگر قابو یابد آدم کلاں را نیز هلاک میکند .

خرس - آن را به تازی دب و بهندی ریچ می نامند خرد و کلاں
می شود پر تمام بدنش موئی از سرتادمر موئی بدنش از چهار تا پنج انگشت
دراز می شود اکثر رنگ مویش سیاه و نادر است که گلگون شود
و گردا گرد لب و دهانش موئی خرد می باشد اکثر سفید رنگ و بعضی
را خاکستری و نادر است که سفید ابلق می شود و همچو انسان
هنرمند ضرب شمشیر و سنان و چوب از خود دور می سازد و خود
را از صدمه اش محفوظ می دارد .

ضب - بفتح ضاد معجمه و باء موحده مشدده بفاری سو سمار و
بدگمنی گهوژ پهوژ خوانند شاید گوه غیر آن باشد حیوانیست مشابه به بچه
هنگ و چهار دست و پا دارد و از گردن در بلندی اندک کوچک تر و در درازی
بسیار دراز از آن و دنباله دار و رنگش مابین سیاهی و زردی و بعضی سیاه
طبیعت آن در سیوم گرم و خشک و متوسط مابین رل و سردون
است گوشت آن مقوی باد و جایز نیست خوردنش محرورالمزاج
را و احتمال سرگین آن جهت رفع بیاض عین و ذلول آب دران .

گفتار - که آنرا در عربی ضبع و در هندی چرکه و بدو
و بد گمنی تژس می نامند بقدر قامت چهار خرد می باشد نیمه
پیشین اوقوی و نیمه پسینش چنال مسترفی می ماند که پابهانه
خولا را کشیده می رود و لهذا آنرا در عربی عرج می نامند یعنی

پیش و پس آن مالکش میرفت چون ماده گاؤ بعد از خود گیاه سبزه چریده چریده می رفت سگان جنگلی خرد بر و قاختند یکم از آن بر پشت سوار شده از زور ناخن و سرپنجه خود پوست شکمش می درید درین هنگام ماده گاؤ بی اختیار جستن آغاز نمود و فریاد و فغان کرد مالکش که غافلانه میرفت دید که سگان دشتی او را ضاع می سازند بجستی و چالاکى شور کنان و فریاد زنان دوید و چوپ که در دشت داشت برداشت سگان مذکور گریختند ماده گاؤ مجروح را بخانه خود آورده بعلاجش پرداخت درست گردید و ماهم که قریب تر بودیم در آن جارفتیم و حال ماده گاؤ و تعدی سگان دیدیم و شنیدیم و اکثر در شکار شکر هنگام پرانیدن جانوران از بوتها سگان دشتی از قسم خرد گروه گروه از جنگل و بوت به آمده می گرینزند و اکثر احبا و اصدقه این معنی را روایت می کنند -

ذکر سگان اهلی - بدانکه سگ جانوریست شکاری و مالوف

جانسان و وفادار و قانع و صبور اگر او را یک هفته نان ندهند مالک را گذاشته نمی رود و محبتی که با مالک و پرورش کننده خود دارد اگر بروجفا و ستم هم کند از محبت و اخلاص و وفاداری بر نمی آید و دوست خداوند را دوست خود می شمارد و دشمنش را دشمن و نگاه بر چشم مالک دارد اگر مالک با کسی تیز و تند باشد سگ هم خشمگین و تند برو گردد و اگر رحمت کند بر کسی او هم با او الفت نماید با آشنا آشنای و با بیگانه بیگانه اگر او را در شب گذارد چوکی و نگاهبان خانه به همیشیاری نماید و گرد و پیش خانه می گردد و از دور بوی سراف

و پیشین پیش پیش و سپس پستری قابو جویان در جنگل تا دیر
 همراه آدم میروند بعد ازان که انسان خبردار شده بجایه کند
 میگریزند و باز نیایند و ایس قسم سگان دشتی غیر از دو سه
 جفت یکجا نمی باشند و در هلاکت و صید جانوران دشتی قوی
 تراند از قسم سگان خورد قسم دیگر از سگان خرد دشتی اکثر
 فوج فوج و گروه گروه می باشند رنگ آنها نیز سرخ می باشد اما
 بقدر چهار انگشت اطراف دهان اینان سیاه رنگ و کوتاه کله و سر
 دمش نیز بمقدار چهار انگشت سیاه بجایه اینها پیش سید عباس
 علی خان بهادر قاضی دار اودگیر گرفته آورده بودند بمشاهده
 راقم رسیده اما یکی ازان بچها اصلاً نزیست همه مردند ایس جنس
 سگان بقدر رواج خرد می شود و خوب تر جست می سازند سواقی
 طاقران و پیرندگان از دست ایس سگان از دودوار کم تر خلاص
 و رستگار می شوند می گویند یکجا نمی باشند هر روز در جائی
 و هر شب در کوه و صحرا بسر میبرند راقم ایس سطور در هنگام
 سکونت اودگیر دو سه بار مشاهده کرده که ایس سگان دران صحرا
 رسیده ماده گاوان ساکنان قصه مسطور را ضایع ساختند بایس شکل که بر
 می جهند و بر پشت جانور سوار شود و با ناخن نیز از تهی گاه گاو و ماده
 و گاو میش و هر جانور که باشد پوست می دردد و روده برمی آرند در
 اندک فرست آن را هلاک می سازند و بعد ازان هر آنچه از گوشت و غیره
 آنها دل می خواهد می خورند و باقی را باز می گذارند روزه برائے
 سیر جانب دامان کوه اودگیر بادوکس از دوستان خود می رفتند که ناگاه
 هندوی ماده گاو خود برائے چرانیدن بصحرای برد ماده گاو پیش

تادم چهار دست دیده شده و قامت آنها تا دو دست سپید شاه دنیا خان مرحوم این جنس سگان را بسیار دوست می داشت و پرورش می کرد و هرگاه که این سگان را بصید می گذاشت کم جانور از آهو و خرگوش و شغال و غیره از وحوش که دو چار آنها می شد رهائی می یافت ورم آهو و غیره پیش این سگان صرفه نمی کرد و رهائی و خلاصی نمی داد و یک قسم از سگان اهلی که آنها سگ غیر شکاری می گویند از آن جمله سگ سیپی پارا بسیار نامدار و اکثر جگر دار و دلاور می شود و کم صید از پیش او بدر می جهد با شیر هم حمله و مقابله سازد کوهون از اصناف سگان فرنگستان است و بهر شکار می آید و بسیار شکار می کند مثل تازی و کچی خوب می دود و محیل می باشد و تمام بدنش موکم خورد همچو سگان تازی می دارد کوچک پردو قسم است خواه خورد و خواه کلان باشد یکی آنست که مو بر بدنش دراز بسیار باشد و دیگر کم مو دارد و مثل سگان دیگر هشیار و بزرگ کله بسیار کلان و مهیب می باشد برائے چوکی و حفاظت خانه بسیار خوب است و بکار شکار نمی آید مگر که مالکش شکاری از صندوق بزند و آن شکار در آب بیفتد این سگ آن صید را از آب برداشته بر می آرد و پیش مالک خود می گذارد و این سگ گران بها است.

بولگاگ - قسمی است از سگان فرنگستان و نهایت محیل و جری و دلاور می باشد تا بحدیکه اگر دهان بر گاؤ و ماده گاؤ و میش و غیره برساند و مستعدم بگیرد آنها را ممکن نیست که از دهان او خلاص شوند.

ترویپور - سگی است از اصناف سگان ولایتی در آن دو سه قسم می باشد یکی کم مو است بسیار هوشیار و خردار و پیدار می باشد

آگنده درنده می یابد زیرا که قوت مشامش بسیار قوی است اگر دوست است خاموش می ماند و اگر دشمن بر او حمله کند شور و فریاد نماید تا سگان دیگر جمع شده او را عاجز و مضطر ساخته براند خواه آدم باشد خواه حیوان و هر گاه که بر شکار رها کنند شکار را می گیرد و آنرا تباہ و ضائع نمی سازد دیگر را هم برائے تباہ کردنش نمی گذارد تا صاحبش برسد و در هنگام شکار با سگان با هم یار شده و با اکنان و فریاد زنان می دود و صید را می گیرد و از وضع لباس مردم را می بیند و نزد صاحب خود بعضی را می گذارد بعضی را نمی گذارد در خانه امرا و اغنیا بکمال هیبت و غرور می باشد و در مساکن غربا بآمیزش و اختلاط مردم می پردازد و دلاور چنان باشد که با شیر هم مقابله کند و حکایت وفاداری سگ و هشیاری اش داستان دراز است درینجا بسبب خوف طوالت نه نوشت و سگ جادوران وحشی را مثل آهو و سانبر و چیتل و خرگوش و شغال و روباه و غیره صید می کند و جادوره که بالائے درخت می رود آنرا سگ نتواند که شکار کند زیرا که بالائے درخت سگ نمی تواند برآمد و درین وقت زیر درخت بجزو در ماندگی می ماند و در سگ اصناف بسیار می شود چنانچه در ملک کرناتک سگ تازی و کچی هر دو خوب و جید می شوند سگ تازی مودار باشد و بر پشت پهلویش پر از مو خورد و باریک می باشد و سگ کچی اصلا موئی بر بدن ندارد و در تاپستان اگر بر شکار گذارند یا در تاپش آفتاب بدارند پوست تنش می ترقد یا مثل آتش سوخته سیاه گردد لاجرم او را با جهول می دارند بخلاف که در گرما و سرما ضرر با و عاید نمی گردد و در تاپش آفتاب چندان هم در مانده نشود و دراز ایی سگ

جفت نموده بچها گیرند از آن صدها اصناف سگای در هر ملکه پیدا شده اند و می شود و تفصیل آنها دور و دراز و حصر آنها از حیث تحریر بیرون و نام بعضی اصناف آنها این جا بیان کرده می شود از جمله قریز دوم هریر سیور بنیکل چهارم فاکس اونگ پنجم چنگ هونگ ششم گنپو هونگ هفتم گری هونگ هشتم لیمر نهم تخلو دهم اسپینل یعنی سگیکه در خشکی شکار می کند یازدهم و اثر اسپینیل دوازدهم و لایپ گاگ سیزد هم شپر گاگ چهاردهم بول گاگ پانزدهم لین گاگ شانزدهم ترکش گاگ هفدهم گریث الف گاگ و این همه بچه یک ساله گاو میباشد و تخمیناً سه دست می شود -

گربه - جانور است مشهور که بعضی آنها را گویند و بھندی بلی بکسر بایه موحده و تشدید لام و یاقه ساکن و آن بر دو قسم باشد اهلی و وحشی اهلی معروف است رنگا رنگ می باشد در گرم سیر موئی هائے بدنش و دم خورد و باریک در ممالک سرد سیر بر دم و تمام بدنش پشم دراز و انبوه می شود گربه وحشی دو چنده گربه اهلی می باشد اکثر مرغای و چهار پایان خورد ترک را شکار کند و در شهر هم می آید و مانگیان و خروس را می برد و بجائے خالی در خلوت نشسته می خورد و راقم این او راق گربه وحشی را غیر از یک رنگ ندیده و در رنگهای آنک زردی بهودار می باشد -

هرگاون - بکسر حائے مهله و سگون را و غصه دال مهلتیس و سگون واو و ضون و در طبرستان ماهی کول و در اصفهان مال مالی و به هندی باهمنی نامند ماهیت آن حیوانیست شبیه به وزغ و ورل

محافظة خانه خوب می نماید خانه را از موش و خرگوش و دیگر جانوران نگاه می دارد قسم دوم اسکاچ تریپر بر تمام بدنش موقه دراز و انبوه می باشد او نیز حفاظت خانه خوب می کند و شکار را اگر در چاه و هرکه افتد بیرون کشیده می آورد قسم سوم فراش تریپر این سگ بسیار خورد می باشد اما هشیار و بیدار آدم نو را در خانه آمدن نمی دهد و شور و غوغا بسیار می نماید

نیوفولگن - سگیت که بسیار قوی و جاهل می باشد و گاه بر پرورش و تربیت کننده خود حمله می کند و گران قیمت می باشد و در تاریخ انگریزی مسطور است که همه سگان از سه قسم بیرون نیست قسم اول هونگ دروسه صنف است یکم هونگ مطلق دوم هریپر سوم هیگل قسم دوم کری میین هونگ اگر این قسم سگ را در شمال فرنگستان برند بسیار کلان می شود در آن وقت او را در آن جاگریث دینش ڈاگ گویند اگر بطرف جنوب برده پرورش کنند همچو کری اونگ می شود یعنی سگ شکاری و اگر او را در تاتار و البین و نواح آن برند گریث الف ڈاگ می شود قسم سوم میاستفت اگر این را در ملک ڈنمارک برند نامش سگ ڈنماک خرد می نهند و اگر در ملک گرم سیر برشد آنرا سگ ترکی نامند در انجامی پر بدنی او نمی باشد و این همه تفاوت و فرق در شکل صورت سگان از سبب پرهیز او ملکی بهلگی می شود محض پرهیزگر آب و هوا و سردی و گرمی آنجا است و گر نه سگ همه سگ است که در سابق نبود و اگر این همه سگان از غیر جنس آنها بایک دیگر

طبیعت آن در چهارم گرم و خشک افعال و خواص آن گویند چون موکه
 مژگان را بکنند و خون آن را بر آن بمانند دیگر موکه سرورید و زهره
 آن چون احتیال نماید غشاوة بصر را ببرد و پیه آن را چون بر آهسته
 بروقه آتش بسوزانند و مخلوط با خون و اندک آب نموده بر قروح
 سر بمانند در یک مرتبه آنرا زایل گرداند و گوشت آن سر قتل است
 از خوردنش قه و وجع فواید طاری شود علاجش قه فرمودن و سایر تدابیر
 در اریح بعمل آوردن و تخمیش نیز در یک ساعت می کشد علاجش خوردن
 فضله باز و قه کردن و پاک کردن معده از آن و مالیدن روغن گاو بر تمام
 بدن و خوردن انجیر خشک با مسکه و جنطیانه -

سام ابرص - بفتح سین و الف و میم و فتح الف و سکون

جائمه موحده و را و صاد مهملتین بشیرازی مادر خنگ و با صفهائی مال
 مالی و بهندی چپکلی و در بنگاله شکستگی نامند از قسم وزغه است و
 لیکن مصطلاح آنست که بری آنرا سام ابرص و جادی را وزغه می نامند
 که بفارسی چلپاسا و آن کوچک تر از چلپاسا و شبیه بحدردون و با نقطهها
 است و سمیت آن بعد سمیت چلپاسه نیست بهترین آن آنست که در
 بستانها باشد طبیعت هر دو نوع آن در سیوم گرم و خشک افعال و
 خواص آن ضداد کوبیده آن بر اعضا جاذب پیکان و خار و جاذب ذوالیل
 نمایی و مسخاریه و گذاشتن جگر خشک آن بر دندان کرم خورده
 مسکن درد آن اگر آنرا شکر شگافته بر موضع عقرب گزیده گذارند وجع
 آن را تسکین دهد و خوردنش مورث سل و امراض ردیه مصلحتی شربت
 و پیاس و تریاقان -

بری و ازان بسیار کوچک تر و بادست و پا و سر باریک و طولانی و در عرض روز چند مرتبه متلون بالوان مختلفه میگردد و در خانه‌ها و خرابیها و کوهستان‌ها یافت می شود طبیعت آن در سوم گرم و خشک افعال و خواص آن تعلیق دل آن درلته سیاه بسته جهت تب ربع و طلاقه پوست محرق آن باعسل جهت بی حس کردن اعضا بعد یککه ازضرب و قطع متالرم نگردد و استحصال خون آن جهت تقویت باصربه و سرگین آن جهت بیاض و حبه چشم و ضداد آن جهت تمقیه بشره و رفع جمیع آثار مفید و بهترین سرگین آن آنست که سفید و سبک و زود شدن باشد و چون بسایند بوته آن ترش ببوئه خمیر بود -

حریجه - به کسرها و سکون راقه مهلتین و فتح بائه موحده و الف
 آخرا حلا لاون نیز گویند و کنیت آن ابوحجاذب و ابو الفیق و
 ابوالشفیق و ابوقادیر و بفارسی آفتاب پرست و بهندی گرگت نامند
 بکسر دو کاف فارسی و سکون راقه مهمله و تاقه چهارنکته هندی در
 آخر ماهیت آن حیوان نیست فی الجمله شبیه بچلپا سا و ازان بسیار بزرگتر
 و مو آن افشان همیشه بنظر بافتاب دارد و در ایام گرما چهره آن سرخ
 می گردد و دنباله آن بلند و چشمهائه آن بجمیع جهات حرکت می کند
 بر راقه آنکه صید خود را به هر طرف که باشد به بچند و چون
 صید او که مگس و امثال آنست نزدیک او آید بسرعت زبان خود را
 بر می آورد و آخرا می ریاید و از دور که می بیند رفته آخرا صید می
 کند و حشرات سمی مانند هزار پا و عقرب را صید می کند و می خورد و
 گویند که را نمی گزد و چون بگزد کشنده است و معالجه کدازد

نباید نمود چه از استعمالش ورم و خارش و اندک سوزش در عضو
به هم رسد و تدبیرش نیز مالیدن اشیائے مذکوره است و اگر روغن
گرم کرده بر آن ریزدند می میرد و اعضایش پاش پاش و جدا جدا میگردد .

بلیب - هفتم در بیان مرغیان و حیوانات اهلی -

بط - بفتح با و سکون طائفة مهبله بفارسی اردک بضم هبه
و سکون را و فتح دال مهلتین و کاف در آخر و بهندی بدک و بتخ و بدخ
نیز نامند قسمی از طيور است که مختلف الانوان می باشد بیشتر
ایلیق کوچکتر از اوز که بفارسی قاز نامند پائے آنها کوتاه اهلی و
وحشی می باشد و اهلی پر و دوزوم است یکم متعارف که در خانه
ری پرورند دوم بطیکه از مندیله می آورند که از قسم اول
کلان ترمی شود بالائے چشم و منقار پوست سرخ رنگ میدارد و
دیگر صیقلی سه صنف در آن بملاحظه آمده یکم خورد بمقدار
دراچ و دیگره اندک کلان ازان و قسم سوم بقدریط اهلی میباشد
صنف اینها نیز پرواز و شب و روز در آب شناکنند و بعضی
درکناره آب در گیا هم که آنرا درین ملک چمر می نامند می دهند
و بچها بر می آرند و بعضی مردم بیضه بط آورده بزیر مرغ نهاده
درخانه بچها بر می آورند و نگاه میدارند طبیعت آن در دوم گرم
و در اول خشک و گرم تر از جمیع طيور اهلیست کثیرالغذا و
دافع ریاح و دیر هضم و نفاخ و مصدم مگر باز و هائے او مولد خولی
صالحه خفقلان را مفید و چیه آن بهترین بچها است گرم و لطیف و ملین
مطل و با قوت نافذ و بعضی آن غلیظ تر و دیر هضم و خاکستر پر و

گور - بضم كاف فارسی و سکون واو و میم در آخر

آنها در عربی اربع و اربعین و در فارسی هزار پانزده حیوانه از جنس حشرات است از اک گره تا یک دست درازی دارد شهری اکثر صغیر و جبلی بیشتر کبیر و بعضی باریک و جسم آن گره دار مانند ریسمان که در آن گره‌ها بسیار متصل بهم باشد و بر سر آن دو شاخ باریک و در آن اندک باریک دو زبانه و از هر جانب از نزدیک سر تا دم آن بیست و دو پائے ریزه باریک و گاه راه می‌رود و گاه بر می‌گردد و بدنه می‌گزد و به هر عضوی که رسد پاهای خود را در عضو فرو می‌برد که به دشواری از آن جدا توان نمود و پاهای آن خالی از سمیتی نیست و هر عضو را که گزد اندک سوزش می‌کند پس تسکین می‌یابد از گزیدن انواع بسیار سمی ردی آن وجع شدید و تنگی سینه عارض می‌گردد و تریاق آن کو بیده هزار پائے که گزیده است بر موضع گزیدگی خود بستن و خوراندن ذراوند طویل و جنطیانه و پوست بیخ کبر و آرد کرسنه اجزا متساوی با ماء العسل و یا با شراب و نمک یا سرکه طلا کردن و روغن گاؤ یا گوسفند گرم کرده تدفین کردن و گل مولسری شائیده هر یک به تنهایی کافیهست و اگر نوم باریک خودش در گوش رود روغن را گرم کرده در گوش اندازد اگر میسر نشود سرکه و نمک را و بعد مردن اگر به نظر آید بمنقاشی گرفته بیرون آورد و الاسر را که به طرفیکه در آن گوش رفته است نبوده گوش و سر را حرکت دهند تا برآید و اگر در آب افتد و ببرد آنها استعمال

می گردد جگرش نفوذ تریبی جگر حیوانات است و باز و هایش صالح الهضم و نیک غذا و طلاء مغز سرش جهت ورم مقعد آزموده و پیه آن جهت تمدد و گزاز و تشنج امتلاقی و تحلیل اورام بارده و صلابت مقعد و شقاق آن و دام الشعلب و دام الحبه تمریخاً و تدهیناً و بهر تشنج شرباً و برائے ادیت آبیه که در رگوش رفته باشد قوطوراً و بآرد بقلای جهت ورم پستان ضداد مفید است بالخاصیت و خوردن زردقه تخم نیم برشت او جهت افزونی عقل و تقویت قوت حافظه و زوال نسیان و سرفه خشک نافع و پوست تخم مسجوق آن جهت اسهال دمای بهترین ادویه است -

حواصل - بفتح حائه مهمله و واو الف و کسر صاد مهمله و سکون لام بهندی گگن بهیر و بمصرکتی بضم کاف و سکون یا نامند مرغیست آبی اذک عظیم الجثه و منقارش بلند و پهن و نوک منقار بطرف پائین برگشته و از آن پشت خار میسازند و پایهایش مانند پائے مرغابی پرده دار و نوعی از حواصل است سفید و سیاه خاکستری رنگ و سیاه آن بد بوئے و پوست آن مستعمل نیست و از پوست حواصل سفید که خوشبو باشد پوستین می سازند در دویم گور و تر و رطوبت آن زیاده از حرارت گشت آن غلیظ و دیر هضم مصلح آن مهرا پختن بادار چینی و ادویه حراره پوشیدنی پوششین آن موافق معروبین و جوانان و صفرائی مزاج را مضر و فر و بردن پیه خام او جهت مغص و قولنج مفید.

النکی - بضم هزا و لام مفتوح و سکون خون و کاف مکسور و یائمه تحتانی ساقه نوعیت از مرغان آبی که رنگش سفید و سیاه و منقار و پائے هردو بسیار دراز طبیعت از همه مرغان آبست -

بال آن جهت تحلیل خنازیر مفید و سرگینش جهت کلف و دیش و خنازیر پر نافع و دهن آن جهت اوجام مفاصل مفید چون بط کثیر الزحومت است بعد از دیم دو سه ساعت در زمین دفن کنند پس برآورده خوب پاک کرده پیاز را ورق ورق کرده با افایه و بقول حاره طبع نمایند تا خوب مهرا شود بهر نحویکه خواهند تناول کنند و بط بری و صحرائی زحومت بسیار دارد احتراز از خوردنش بسیار اولی است -

اوز - بکسر همزه و فتح و او مشدده و زائمه معجمه لغت عربیست بفارسی آذرا قاز و بهندی راج هنس و هانس می نامند و گویند اوز اسم جنس مرغانست و مراد از آن اسم کبیر آدست که قاز باشد چه مطلق منصرف بفرد کامل می شود اهلی و صحرائی می باشد و در صحرائی غیر از یک قسم بنظر نیامده و صحرائی بغایت قیرو پرواز است و در اهلی دو صنف دیده شده و هر دو صنف پرواز نمی کنند یکم خورد می باشد که اکثر سفید رنگ و منقار و پا زرد دارد و دیگری کلان تر از آن که رنگ منقار و پا بهر سیاه دیده نشده و اکثر این هر دو قسم را در خانه می پرورند طبیعت جمیع اصناف آن تا آخر دوم گرم و دیر هضم و غلیظ غذا هرگاه که هضم شود مسمن بدن و محرک بناه از اغذیه نافعه جگر باره و اوجام باره آنست اما قلیل غذا از ماکیان می باید که بعد از دیم دو سه ساعت در زمین دفن کنند تا زحومتی که دارد برود بعد از آورده با اباز پرو مصالح حاره به پزد که مهرا گردد جهت زیاده کردن پیچ کرده و ریزانیدن سنگ مثلانه و گرده و التهام فتوق اکثر مضاداً نافع اما از خوردنش بزودی تب حادث

و اکثر امراض سینه مفید و اکتحال آن با مثلش نمک جهت ابتدائی نزول آب بغایت دافع و پیه آنرا باندک نمک و سنبل سرسته بقدر زعفران حب ساخته خشک کنند و پنج حب از آن استعمال نمایند در قطع اسهال دوری که آن را ذرب نامند به عدیل است و گوشت آن دیر هضم مصلح آن دار چینی و سرکه است و تعلیق ناخنش موجب قبول و تعلیق چشم راست آن رافع چشم زخم و بیضه آن خضاب قویست .

کبود - بفتح کاف و بضم بائه موحد و واو ساکن و در آخر دال مهمله نیز ساکن مرغیست ماهی خوار دریا ملک کثیرالوجود در آب شنا نمی کند اما در کنار آبها میباشد بد رختهای عظیم بچه میدهد رنگش چون کبود است لاجرم او را کبود می خوانند در جثه از مرغ کوه نعله قدره کلان باشد و منقارش نیز همچو کوبکله است -

گونگلد - بضم کاف فارسی و واو و نون ساکن بضم کاف فارسی و واو و نون ساکن و کاف عجمی مفتوح و فتح لام و ها در آخر مرغیست ماهی خوار و هم خراطین و گرمه آبی می خورد و حلزون که آنرا گنگا میگویند آنرا از منقار دو پاره می کند و مغز اندرونش بخوق تمام می خورد

پوگیهار - و آنرا غم خوارک نیز گویند اهل هند و دکن بیگانه خوانند بر چند قسم است یکی خرد تر رنگ منقار و پائها و بدنش زرد می باشد در موسم بر شگال بسیار می آیند و دریا ملک هم پیدا می شوند و بچهها می دهند و قسم دویم از پس کلان تر

واق - بفتح واو و سکون الف و قاف در آخر مرغیست که در کنار

آنها میباشد تیره مایل بسیاهی و مخلوط بسفیدی و سر آن سیاه و در
کله آن چهار عدد موه مانند کاکل رسته در غایت سفیدی و نرمی و در
بلندی قریب بشبری و ترکان با زلف حفار جمع نموده بر سر می زنند و آن
مرغ را در تنگاین اوین نامند و از حفار کوچکتر و اکثر صید آن ماهیت
اگر ماهی میسر نشود کرمها را از کل و لا بر آورده میخورد گویند در روز
آشیان و جائیکه نشست دارد نمی آید و در شب در قلابها و عنبرها رفته
ماهی و کرمها را میخور منقار و پایهایش مثل بوته‌تیمار است و در جثه
اندک کله کلان تر و هرگاه بکمال خود رسد واق واق صدای می کند لهذا مردم
نامش واق نهاده اند طبیعت آن در دویم گرم و در اول خشک گوشت
آن محلل ریاح و رافع فالج مطلقاً و بخور پر آن درد زانو و کمر را مفید
و روغن آن جهت فالج و امراض عصب نافع گوشت نهک سود آن جاذب
خار و پیکان و زهره آن جهت رفع بیاض چشم و بهق مفید مضر محروریں
مصلحش فواکه حامضه و مهرا پختن آن با افوایه و بریان نمودن در روغن

حببارا - بضم حاء مهملة و ففتح باء موحدة و الف و ففتح راءه محملة

و الف در آخر بفارسی هو بهره و بترکی تو عذری و بهندی چرز نامند مرغیست
بری منقار آن بلند و پا پایهایش دراز بر سه نوع می باشد یکی بزرگ
اندک ابلق بزرگ تراز خروس خانگی و دیگری خاکستری رنگ منقش بسیاهی
و از نوع اول اندک کوچکتر و قسم سیوم بسیار کوچک که آنرا بهندی لک
نامند بکسر لام در آخر دوم گرم و خشک موافق مبرودین گوشت
و جهت آن جهت ریه و ضیق النفس و بهر و پرده سنگدانه جهت خفقان

و بر سر آن تاجیهست و از پر ذکی الحس در زمان و با از جاؤه که
می باشد گذاشته می رود در دویم گرم و خشک و احتال زهره و با
خون آن جهت بهاض چشم مفید و گوشت مهرا پخته آن جهت تفتیم
سدد و رفع پیچش و تحلیل خون منجمد در گرده و مثانه موثر و
فرو بردن دل آن بعد از ذبح گرما گرم باعث قوت حافظه و تعلیق
چشم آن بر صاحب نسیان باعث عدم فراموشی و یاد آمدن فراموش
شده و تقویت حافظه و بر صاحب جزام نیز موثر و تعلیق پرو
زبان آن باعث جاد و دوستی با مردم و ظفر بر خصم و تعلیق منقار
زیرین آن و تعلیق استخوان فک زیرین آن جهت بستن زبان
بد گویان و دوستی دشمنان و تعلیق استخوان آن جهت تسب ربع
و نگاه داشتن ناخن و پر آن با خورد جهت نصرت بر خصم و بغور
پر آن جهت زخنها و سحر و جنون و کریختن مورچه و هرام و کیک
و بغور مغز آن در برج کبوتران باعث آنست که هیچ موفی نزدیک
کبوتران نگردد -

گدرج - بفتح قاء مشنات فوقانیه و دال و سکون راء مهملتین
و جیم معرب از تدرو فارسی است و بتر کی قرقاول و در تشکابن
و مازندران تورنگ و بهندی لبوه نامند ماهیت آن طایریست خو شرنگ
نیکو منظر ملون منقش شبیه بدراج و از آن بهتر و کرچک تر و حال
گوشت طبیعت آن در دوم گرم و در اول خشک و خشکی آن از
دراج کمتر گوشت آن بغایت لطیف و سریع الهضم و مولد خون
بالدم و مقوی دماغ و فیم و رافع نسیان و وسواس خصوصاً که تا سه

می شود سفید رنگ اما منقار و پاهای ایشان سیاه است و آبی هر درین ملک آشپان می دهند و قسم سیویم که آنرا اندهی بگله گویند و بفتح الف و سکون نون و بکسر دال مهمله و ها و یائمه تحتانی ساکنتهین و بفتح بائه موحده و سکون کاف عجمی و کسر لام اما خرد تر از هر دو قسم اول رنگ پشت او سیاه و زرد و سفید بهم آمیخته منقارش سپری مایل و بر سینۀ خطوط همچو شکرۀ چوز دارد غذائۀ آبی همه ماهی و خراطین و کرمهائۀ آبی و غیر آبی است کالئ بفتح کاف و سکون الف و کسر لام و یائمه تحتانی ساکنه در آخر جانوریست مثل اجلی یک رنگ سیاه ازواق عظیم الجثه منقارش دراز و خمیده و چون ابرو درین ملک آشپان می بندد و بچه می دهد ماهی و خراطین و کرم آبی می خورد .

اوجلی - بضم همزه و واو و جیم ساکن و بکسر لام و یائمه تحتانی ساکنه در آخر مرغیست سفید از واق کلال می باشد منقارش دراز و خمیده چون ابرو و خراطین و کرم آبی می خورد درین ملک آشپان می نهد و بچه می دهد .

داوک - بفتح دال و الف ساکن و فتح واو و کاف ساکن مرغیست سیاه رنگ دراز پا منقارش نیز اندک دراز و سیاه رنگ کرمها و غیره می خورد و درین ملک هم پیدا می شود و از ملکهائۀ دیگر نیز در موسم می رسد گوشت او بهترین گوشتها است و الطاف و لذیذ .

دادهد - بضم هر دو ها و سکون هر دو دال مهمله بفارسی آنرا مرغ سلیمانی می نامند جانوریست منقط بنقطهائۀ زرد و سیاه

آذرا آسمانی نوشته طبیعت آن مایل بحارارت و در اول یابس و بعضی در دوز
گرم و خشک دانسته اند گوشت آن لطیف تر از کبک و تدر و بهتر از فاخته
و زیاده کننده جوهر دماغ و فهم و حفظ و ماده منی و مقوی معدة
مبرود المزاج و مرطوب مضر محرور یابس المزاج مصلح آن ترشیا و زهره و
خون و زبل آن جالی و رافع بیاض عین و آثار جلد و بقول مهر یارس
پیه آن با روغن از اراقی جهت درد گوش عجیب الاثر -

در بیان سهک های بحری و نهری - سهک بفتح سین

مهمله و میمر و سکون کاف بفارسی ماهی را گویند و بترکی بالغم
و بهندی مچلی نامند ماهیت آن حیوانیست آبی که اصالتش
بدون آب نمی کند و گاهی که اطلاق سهک و ماهی و سقنقور می
نمایند که بغیر آب نیز تعیش می سازد از قبیل مجاز باشد و انواع
و اصناف ماهی بسیار است که از حد حصر متجاوز است بنابراین
بعضی را نام مخصوص است و اکثری بی نام و تعداد حال آنها جز
خالق ارضی و سمانی داند و اطبا و اهل تجربه نوشته اند که بهترین
ماهی رضاضی است و ماهی هازنی و هر ماهی که در آبهائے شیوین سهک
و خوشگوار که چشمه آن بحمد و بر روئے سنگ و یا بر سنگ ریزه که
آنها صخره نامند و یا رمل گذرد و همیشه جاری و مکشوف باشد
و بعد بر آن و زد تکون یابد بهتر از ماهی هائے آبهائے دیگر هست
و متوسط باشد در بزرگی و خردی و سریع حرکت بود و فلس آن بسیار
و استخوان آن بزرگ و خار آن کم باشد و سهوکت کم داشته باشد
و پشت آن منقط بسوای و یا با خطوط سیاه مائل به سبزی و شکر آن سفید

روز متوالی کباب آذرا تناول نمایند و احتمال زهره و خون و بدستور قطور آن جهت جهاض و نزول آب در چشم و سقوط زهره آن مفتوح سده دماغی و جهت رفع نسیان و وسواس و خیالات فاسده مفید و طالع سرگین آن جهت بهق و برص و کلف و اصلاح بشره زنان حامله نافع و خاکستر پر آن سیاه کننده مو است ولیکن زود سفید می گردد و ذرور استخوان آن بسیار نرم ساقیده آن مانند غبار جهت التیام قروح مجرب و اکثار خوردن لحم آن مصدع و مولد مرقه صفرا در معروورین مصلح آن سکنجبین است -

دراج - بضم دال و فتح راه مشدده مهله و الف و جیم و بهندی تیتتر نامند ماهیت آن مرغیست قریب بجثه کبک و خوش منظر و در هند چهار نوع می شود یکی بزرگ خاکستری رنگ مایل بسیاهی و منقش بسیاهی و ایس را بهندی کهیر نامند بجثت مشابهت رنگ آن برگ کهیر که بهندی اسم گات است و دوم ازان کو چکتر و سیاه منقش، بسفیدی و خاکستری و ایس را کالا تیتتر یعنی تیتتر سیاه نامند نسبت بهمه ایس نوع خوش منظر می شود سیوم ازان کو چکتر و سفید مایل بخاکستری و منقش و ایس را گوریا بضم كاف عجمی یعنی سفید نامند و نوع چهارم از همه کو چکتر و خالی رنگ و بالای منقار آن خطوط سیاه و سفید و ایس را بهندی بهت تیتتر نامند جهت آذک در زمین هائیکه کشت زار بهم میرسد و بلند پرواز می باشد و پائیکه آن سه انگشت دارد گوشب آن بسیار ثقیل و دیر هضم و صلب بخلاف دو نوع اول که جنگلی اند و پرواز بسیار نمی توانند کرد و پائیکه آنها چهار انگشت دارد شیع داود انطاکی اشتباهاً

گرفته باشند بهتر از گلابی که بزوغن بریادش کنند سیریم الهضم و صالح الکبیهوس و موطب و مثنی و مولد منی و شیر و پیه گرفته و در محروم مبینی منعظ و مصلح اخلاط حارّه و جهت تصفیه و نرمی قصبه ریّه و قرعّه آن وسل و دق و سعال یا بس و ضعف کبد و گرده حارین و یرقان و زهیر و مخص حار مفید و خوردن ماهی تازه بریان با پیاز تازه سبز و آشامیدن شراب معتدل بعد از آن مولدمنی و نعوظ و آنچه درآرد نخود و غیره آلوده بآتش بریان نموده باشند تشنگی آورد و دیراز معده گذرد و بعد از خوردن ماهی آشامیدن آب بسیار مضر و مورث امراض مزمنه و بالخاصیت مورث تشنگی و جمع کردن گوشت ماهی باشیر و بیضه مرغ و با گوشت حیوانات بری بسیار مضر و محدث امراض مزمنه و خوردن نهک سود او که زیاده از پانزده روز گذشته باشد مورث خارش و جرب و قوبا و تقشر جلد و بیداری و آنچه مدتی بر آن گذشته باشد مسدد و مولد اخلاط فاسده سوداویه سوخته و ماهی تازه که بریان نمایند و بگذارند تا سرد گردد و خصوص که یک شب و یا زیاده از آن در جائی نهناک مانده باشد ردی و سبی می شود و مداومت آن باعث جرب و استسقا و کسه را که از خوردن ماهی غشیان عارض گردد آشامیدن آب نقوع زیره کرمانی بهتر است و یارب به و تخم ماهیان در تقویت جاع قوی الاثر و مولدمنی و احتمال زهره آن خصوص از شبوط جهت رفع بیاض موثر چون ماهی زنده را شق کنند و گرما گرم که هنوز حرکت داشته باشد بر عضو به بندند جذب مواد بظاهر جلد نماید و در دفع اختلاط ذهن صاحب سرسام و اورام به مدیله و ضاد سر سوخته نهک سود آن جهت ورم

و از همه روز صید شده باشد و شب مانده آن زبون و فاسد میگردد زیرا که گوشت ماهی بسیار لطیف و پرنازک است زود فاسد میگردد مگر آنکه نمک سرد نمایند و بعد از رضاضی ماهی شبوط و هارنی و امثال اینها است و ماهی دریائے شور درلجه و یا سواحله که زمین آن سنگستان باشد بهتر و نازکتر و لذیذتر از آب شیرین است و از اقسام آن حلوا ماهی و ماهی آبنوس که در نواح سیلان و ساحل ملیبار بهم می رسد خوب تر می شود فی الجمله در هر دیار و مکان و بلد که دران چشمه یا نهر یا ساحل دریائے شور واقع است یک قسم ماهی درانجا پیدا می شود که از همه انواع ماهی ها بهتر باشد در بحیرة طبرستان و قزل بالغ و قزل الکه منقط بسرخی است و اسلف که پشت آن سبز و شکم آن سفید و ماهی روهر در هند و هلند در جنگاله و لیکن هلند بسیار چرب و گوشت آن نازک و گرم و با سهوکت بسیار است اما لذیذ می شود و هیچ حیوان بزرگی و کلانی جسد ماهی که حیوان آبیست نمی رسد و بدترین ماهی ماهی قنات و کوزالها و چشمهائے خرد و زمین هائے پست و آبائے کثیف و متعفن است که جاری نباشد و را کدبود و ماهی هائے بسیار بزرگ و یا بسیار کوچک پر خار خودی ندارد و طبیعت ماهی کوچک آن در اول سرد و در دوم تر و بعضی گرم و تر مثل مار ماهی و ماهی روبیان که بهندی جهنگا نامند و هلند که در جنگاله پیدا می شود و ماهی و نهری آب شیرین که به صید در آید سرد تر از ماهی بحری آب شور است و نمک سود ماهی هر دوم که باشد گرم و مائل به پیوست خصوصاً قندیده کنند نمک سود او که گرم و خشک است که با پیچ که تازه آن را با کش بریان

میالعه فراوان می کنند و حکایت کنند که گوسفند و غیره را چون هنگ می گیرند و فروبرد و الله اعلم بحقیقه الحال - نهک سود آنها گرم و خشک و غیر نهک سود آن گرم تر گوشت تازه آن کثیرا بخورند و مولد خون بلغمی و منقی و مصفی قصبه ریه و حلق و ملین بطن و جهت سل و نفث الدم دافع و مضر گردد و مصلح آن نهک سود نمودن و باسر که و نعناع و صعتر و آبکامه و سکنجبین خوردن است قسم دیگر ماهی پگن بفتح بائه عجمی و دال مهمله مفتوحه و نون ساکن است که در تالابها و غدیر هائے کلان اکثر صید می شود طولش تایک قامت دیده شد و قطر و ضخامتش قریب یک دست نیز بهلاحظه در آمده از جنس پگن دسته و دو دسته و کم از آن در هر جا مالا مال است او نیز یک خار در میان دارد پوست او باریک و فلوس خورده از هر دو طرف دهانش ماهی کلان را همچو سببیت نمودار باشد کلانش را بقدر یک دست و خورد را خورد تر از آن سرو کله اش بزرگ می شود هر سایر عوام و خواص مشهور است که کسی که امراض خبیث داشته باشد اگر گوشت پگن خورد مرض او عود می کند و این شهرت خلاف قیاس است و در امتحان هم غلط آمده مگر اهل سوزاک را که مرض ایشان بالکل زایل نشده باشد اگر گوشت پگن خورد سوزاک جاری می شود شاید تاثیر گوشت او این طور بوده باشد آنهم در مزاج بعضی اشخاص شنیده می شد

کترنا - بفتح کاف و تائه مشنات فوقانی و فتم نون و الف در

آخر روپ چال بضم رائه مهمله و سکون واو و فتم جیم فارسی و تلفظ

مقعد و شقاق آن و گزیدن عقرب و سگ حیوانه نافع و با روغن ها و لعاب حاجت ورم صلب لہات و طلاء استخوان سوخته آن جهت برص نافع و شستن ماهی با آب گرم و نمک و یا مالیدن گاه و گل بدان و زمانه گذاشتن پس نیکو شستن باعث رفع سہوکت آنست و خوردن ماهی بدون آرد و نان باعث هضم آنست و با آرد و نان بطی الہضم

بیان ماهی آب شیرین که در قلاب ها و غدیر ها و نہرہائے کرناٹک صید می شود و آن بر انواع و اصناف است و آنچه بہلا حفظ و مشاہدہ رسیدہ اسامی آنها بقلم می آید از انجملہ مار ماهی است کہ شباهت بسیار در درازی و شکل بہ مار دارد و آنرا در عربی جری بکسر جیم و رائے مہملہ و یائے تحتانی در آخر گویند و بمصری تیلور و بسریانی و یونانی سلورس و بہ ہندی کچیا مچہلی نامند و مردمان ایس ملک آنرا تنبومی گویند و در تنگابن آنرا اسپلی و در ماژندران کلیس نامند و در ملک کرناٹک ڈرہرجا موجود است و گویند در دریائے مصر نیز بہم می رسد سیاہ رنگ و بے فلس کم استخوان می باشد بعد پختن لذیذ و پیر مزہ می شود و یک خار در میان دارد کہ بمنزلہ فقرات است از گردن قادم و بر پوست او فلس باریک است و شارب آن دراز و باریک و سر آن طویل و دهن آن مستطیل شبیہ بضرطوم و گوشت آن رخو و بعد پختن سخت همچو مرل و ڈالی مچہلی می شود لزوجت و سہوکت بسیار ہودان آنرا نمی خورند و کلانش بسیار عظیم الجثہ و فربہ می شود قاصد دست و زیادہ ازان بدرازی دیدہ شد و خورد ازان کثیر الوجود است و در اکثر جامیسر آید و بعضی مردم در درازی و ضخامت او

پهلو سیاه دارد و پهلوی مرل آن باشد که زیر شکمش سفیدی نداشته باشد و خالهاقه سفید بر پهلوی دارد گوشت این هردو اذک سخت ترمی شود اما بهتر می باشد درازی مرل سیاه یک دست و یک و نیم دست هم می شود اما طول پهلوی مرل دو دستی و سه دستی تا که یک قامت مشاهده کرده اند هر دو قسم فلوس کلان دارد با اعتقاد را قمر گوشت او همچون ماهیان خوش مزه دیگر که قسم اعلی هست مثل ماهی پگن و حلوا ماهی -

هره - بضم میم و فتح راء مهله و سکون میم قسمی از ماهی است که آنرا بالو مچی نامند در آنها که برریگ جاری باشد بهم رسد و این هم از اصناف رضراضی است درازی او بقدر یک بند انگشت تا دو بند انگشت میباشد نهایت لطیف و خوش مزه است بعد پختن او خارش را که درمیان دارد اگر از دست مالند همچو آرد می شود و در خوردن مثل خار معلوم نمی شود بعضی که آن سازند این ماهی خار دارد یانه خواص او نهایت بهتر است و بسیار مفید بصاحبان امزجه حاره -

دونک - بضم دال مهله هند یه و سکون واو و نون و کاف در آخر بر دو قسم است یکی خرد دوم کلان خردش زیاده از یک و جبب نمی شود و کلان تا یک دست بلکه زیاده از آن پیدا می شود در صورت و سیرت همان مشا بهت دارد بجهای مرل لکن فرق آنست این خرد است و مرل کلان قمر و چشم مرل سرخ است و این سیاه چشم بر پهلوی او خطوط زردی مایل می شود و شکمش مایل بسرخ

و لام ساکن هردو قسمین ماهی از بد در همه جادر آب شیرین موجود است کثرتا از نیم و جب زیاده نمی گردد و کثرتا را دو خار هر دو جانب کله می باشد و بوقت گرفتارش احتیاط رود از درد خارزدنش محفوظ ماند و گرنه چنان می زند که درد عظیم همچو عقرب رو نماید و روپ چال قریب یک و جب می شود سوائه خاریکه درمیان اوست دیگر خار ندارد و در پختن خوش مزه و لذیذ می باشد کباب روپ چال بسیار تحفه می باشد -

کپول - پختن کاف هائے ساکن و واو مفتوح و لام ساکن قسمی از ماهی است که در آب شیرین و شور هردو جا بهم می رسد و کپول که در آب شیرین صید می شود بر اقسام است بعضی نهایت خورد بقدر دو سه انگشت درد رازی و بعضی بقدر نیم و جب و بعضی تایک و جب و بعضی بمقدار بالشت و بعضی بقدر ذراع پیدا می شود و همه را دار علهده است گوشت کپول که کلان باشد بسیار خوش مزه و لذیذ و خوشگوار است خواه پزند خواه کباب سازند خوردن گوشت کپول اقسام خوردنی نیست از آفت خار هائے که دارد و کپول هر قدر که کلان می شود خارش کننده می شود از گندگی خار از گوشت او زود بر آید مع هذا نسبت از کپول خورد کم خار پیدا می شود و فلوس برتن همه اقسام کپول موجود است بر کلان و بر خورد خورد -

ماهی مرل - پختن میمر و رام مهمله و لام ساکن که در هندی اتر لور نامند و بعضی بجائے را بلام میگویند دو قسم است یکی مطلق مرل دوم پپول مرل مطلق آنست زهر شکمش بیهودی باشد و رنگ پشه

ندارد رنگش سفید مثل ذره می تابد شوربائه ایس ماهی گویند
لغید می شود در طول بمقدار یک دست و زیاده ازان دیده شده -

بچهو مچپی - ترجمه اش کژدم ماهی است چنه بچهو
بکسر بائه موحده و جیم فارسی مشدد مضوم و هائمه زده و وا و
ساکنه در آخر بمعنی عقرب و مچپی بفتح میم و جیم فارسی مشدد
و هائمه زده و یائمه تحتانی در آخر معنی ماهی است هم قسمیست
از ماهی که در آب شیرین بهم رسد زیر کله او دو خار می باشد
بهر کسیکه ازان خار میزد سوز و وجعی عظیم پیدا می شود
همچو درد گزیدن عقرب و برائمه همین نامش بچهو مچپی نهاده
اند رنگ او مایل بسپاهیست و گوشت او بعد پختن بسیار لغید
می شود و دیگر ماهیست که آنرا معروف مچپی میگویند شبیه
به بچهو مچپی است اما در رنگ تفاوت دارد بچهو مچپی سیاهی
غالب دارد و معروف سیاهی کم و پوست هر دو ماهی مذکور باریک
است فلس ندارد و خار معروف را زیر کله اصلا نمی باشد خوش
مزه و بسیار لغید از بچهو مچپی می شود -

گاڑ مچپی - بفتح تاء فوقانی هندیه و الف و رائه مهمله نیز هندیه
قسم از ماهیست در آب شیرین بهم رسد رنگش سیاه به پشت
خارها بسیار دارد گوشت او چندان لذت ندارد -

چنگا - بکسر جیم و هائمه زده و نون ساکنه و فتح کاف فارسی
و الف در آخر قسم از ماهیست که در آب شور و شیرین هر دو پیدا
می شود و سر آن مربع و از حوالی سر تا نصف تن بلکده زیاده ازان

می شود وزیر شکم مل سفیدی بود این را در زبان هندوستانی
کڑانی گویند و یک قسم از ماهی است که آنرا شیخڑا گویند
بفتح شین معجمه و سکون یاد تختانی و خائمه معجمه ساکن و فتح
وائه چهار نقطه دند یه و الف در آخر و آن بر دو قسم اشد یکم
مطلق شیخڑا رنگش شربتی و طول او بمقدار یک وجب گوشت
او لطیف و نازک و زرد مہرا میگردد و در کمال خوش مزه گیسست
و شیخڑا مطلق همچو اوست اما درازی قریب یک دست می شود .

بگلا ماهی - بفتح بائے موحده و سکون کاف عجمی و لام
مفتوح و الف در آخر و او را بگلا ماهی از انجبت گویند که منقارش
شبیه به منقار بگلا است و بگلا بو تیار را گویند رنگش سفید
در طول زیاده از نیم دست و کمتر از دست جسم او باریک
و دراز گوشت او لطیف و نازک و زرد مہرا میگردد و خوش لذت
است - پتل کاس بکسر بائے عجمی و فتح تائیه مثناة فوقانی مشدده
و لام ساکن و کاف مفتوح و الف و سین مہمله در آخر قسمیست
از ماهی در شکل مدور و اکثر زرد رنگ و بیشتر جنس این ماهی
در آب قطار بسته در پی یک دیگر می رود و غیر از پوست و خار
گوشت در و اصلا نیست هر چند از قسم ماهیست اما پر خار
و بد مزه گویند شورباہ او در مزه تلخ می شود .

ولک ٹٹہ - بفتح و او و لام و کاف ساکنه و تائیه مثناة
فوقانی هند یه اول مفتوح و ثانی مشدده نیز مفتوح و الف در آخر
قسم است از ماهی آب شیریں که این نیز بجز پوست و خار گوشت

دارد قسم از ماهیست که در زبان تلنگی آنرا لمبومین بفتح لام و سکون میمر و ضم باء موحده و سکون واو و کسر میمر ثانی و سکون یاء تحتانی و نون در آخر میگویند طولش تا یک قامت و کمتر از آن بهر جا موجود چشمش کلال تر از ماهی مرل است و هم شبیه بمرل در شکل و فلوس گوشت او نهایت خوش مزه و ضخامت او از مرل زیاده تر -

راهو - یک قسم ماهیست مهدوح هندیان دکنیان می گویند که در کرناٹک بجز رود کاویری و کشنا تر بهدرا و انهار و غدیره که آب او عظیم و مدام جاری باشد پیدا نمی شود در طول تا یک قامت و زیاده از آن خرد آن دسته تا دو دسته رنگش سفید و بر پوستش فلوس دارد بسیار ضخیم گوشت او نهایت لطیف و بغایت لذیذ و خوشگوار و بسیار مبهیست صاحب مائراامرا می نویسد که شخصی دعوی وراثت کرد مدعی علیه جواب داد که پدرت عنین بود پس نسبت تو چگونه ثابت می شود شخصی دیگر در آن مجلس حاضر بود جواب داد که آنچه تو گوئی درست است لیکن من پدر او را چهل روز ماهی راهو خورانیدم بعد از آن پدر این شخص قوت باهیت و مردی یافت بعد از آن این شخص مدعی پیدا کردید مدعی علیه گفت که شاهد بی دلیل بکار نمی آید آن شخص گفت که این مرد را بدوانید و عرقیکه از بدنش بر می آید به بوقید اگر بوئمه ماهی داشته باشد قولر صحیح پندارید و گرنه غلط است مردم محکمه همچنان آزمودند عرقش بوئمه ماهی داشت و این نقل عجیب و غریب بود لاجرم درین جادگارش یافت -

صدفی و از هر طرف ده دست و پاشیمه بپایه‌ها عنکبوت دارد و بر سر آن دو ساخ و دوشاخ دیگر در زیر چشم آن رسته اما باریک تر از آن و چشم‌ها که او اندک کلان و بر آمده رنگش سپید و سرخ و سیاه می باشد صدفی رنگ و فلس او از گردن تا دم یکم بعد از دیگر می باشد پایه‌ها که او دراز و هم چنین دو سبلت دراز از هر دو جانب کله می دارد و بر سرش خاری اریه نما که نوکش جانب رویش و قاعده اش بگردنش ملحق می باشد و فرق میان جهنگاه دریائی شور و جهنگاه آب شیرین آنست که جهنگاهیکه در آب شیرین بهر رسد پایه‌ها که او خرد تر باشد و سرش بزرگ بخلاف بحری که پا دراز دارد و سرش خرد گوشت اواز همه قسم ماهی خوش مزه و لذیذ است و اصلا خار ندارد و گوشت جهنگاه که بسیار کلان باشد بعد پختن سختی میگیرد بخلاف خرد و عرب آن را سمک روبیان و ایرانیان ماهی روبیان نامند و بعضی مردم آنرا جرادالبحر می خوانند سخن ایشان اعتبار نشاید زیرا که شکل جرادالبحر از ثقات مسموم گشته بمقدار کنجش بزرگیست و پر دارد و اندک از آب پرواز نموده باز با آب فرو رود پس جراد را با جهینگاه مشابهت نباشد و جهینگاه درین ملک و جنگاله و بحرین و سواحل دریای فارس بسیار صید می شود گوشت او گرم و مولد ریاح و اگر مهر او با ابازیر نیز پخته شود ثقیل و دیر هضم بود -

باهر - بر وزن نامر قسمی از ماهی آب شیرین است و افشر جا

پیدا می شود دراز تا دو دست می شود کم از آن در هر جا مالا مال است گوشت او بسیار با مزه رنگش سیاه مایل بزرده یک خار در میان

بصورت کپول و کمتر از دست در طول می باشد و فلوس بالایش متوسط در خردی و کلانی و گوشت او نهایت خوش مزه و الطاف و نازک یک خار در میان دارد و خارا و هر نازک و نرم می شود و سختی چندانی ندارد و بیضه او مدور و کلان تراز همه ماهیان است

کلنگان - بفتح کاف و لام و سکون نون و فتح کاف فارسی

و الف و نون از مشاهیر ماهیان دریا است یک خار درو است و کم تر از یک دست می شود میگویند که در تقویت جاذبه اثر قوی دارد گوشت او را کباب سازند و یا بپزند مزه خاص دارد اما کبابش لایق تعریف است قسم دیگر ماهی است بدرازی دو دست و در عرض از یک و جب تا چهار انگشت و پنج انگشت می شود فلس او بزرگ تر و سفید مثل دقره می تابد و گوشت او نیز سفید است و ملاحظه و بسیار لذیذ او را کپول دریا نیز نامند و بعضی او را از قسم کوروا ماهی می دانند ماهی او ژان و مائیوان و پشوا و کل مین این همه ماهی ها از قسم اعلی ترین ماهیان دریا است کباب و قلیه و هر چه از آن تیار سازند لذیذ تر و خوب تر می شود و یک قسم ماهی است که درین بلاد بسیار بهم می رسد آنرا در عرف ماهی عربی خوانند یک خار در میان دارد و بسیار بکار قلیه و کباب می آید و فلس کلان دارد و گوشت او بالخت می شود و در طول ذیکه است می باشد گاهی زیاده ازان به نظر آمده و خورد ازان در همه جامه سر -

شیر ماهی - بکسرشین معجمه و یائمه ساکنه و راءه مهمله و

مهم مفتوح و بعد ازان الف و هائمه مکسور و یائمه تحتانی ساکن

کنکوی میچی - بفتح کاف و ذون ساکن و ضم کاف فارسی و واو ساکن و همزه و یائے تحتانی قسمی از ماهی است که همچو پتل کاس پر خار است بیشتر ازان کلاں تر می شود چندان گوشت او مزه هم ندارد.

پیتولا - بفتح پائه فارسی و ضم تائه مثناة فوقانی و لام مفتوح و الف در آخر قسمی از ماهیست که مشابهت تمام دارد از ماهی پگن اما سرش خوردتر از ماهی پگن می شود و نایک دست کسریه کم و زیاده و زرد می شود گوشت او همچو پگن لخیذ و پر مزه است -

ماهی قزل باله و شاه ماهی - در مملکت ماژ ندران درست بنفودی شهرت دارد و درانجا ممتاز است درین ملک معروف نیست و سوائی آن بعضی ماهی اند که در نزد عربان و فارسیان مشهور و نام هر چون آنها را مردم این ملک نه دانند لهذا بقلم نیاورد -

بدانکه ماهی دریائے شور همچو موج دریا از حیث ضبط و قید حصر بیرون است در کتب انگریزی و غیره اشکال ماهی هائے دریائی مع تصاویر آنها مفصل مسطور است اما درین اوراق ذکر آن همه اقسام جز طوالت فائده نداشت لاجرم همت به تدریرش نگماشت درین جا آنچیکه مشهور است و در ساحل بحر کرناٹک و خصوصاً ساحل مدراس و غیره شکار می باشد بعضی ازان بنوعی قلم می در آید از ادبیله -

حلوا ماهی - است بفتح حائه مهمله و سکون لام و واو مفتوح و الف در آخر و این بر دو قسم است یکی مطلق حلوا ماهی و دیگر چاندنی حلوا ماهی که فلس او بسیار سفید می باشد هر دو

ماهی نتملی - بفتح نون و سکون تائه مشنات فوقانی و کسر لام و سکون یائه تحتانی از خرد ترین ماهیان بحر شور است و بکثرت صید می شود یک خار دارد خام و خشک آثرا مردم ایس دیار پخته می خورند طولش چهار و یاپنج انگشت می شود -

بگلا ماهی - بفتح باء موحده و کاف فارسی و لام و الف قسمه از ماهیت که در بحر شور بسیار پیدا می شود که منقارش همچی بوتیمار دراز می شود یک خار دارد و درازی بگلا ماهی دریائی بقدر سه دست بنظر در آمده گوشت او نازک و ملایم و خوش مزه است -

جهینگاه در یائه - کلان تر می شود و خورد هم در صورت و سیرت از جهینگاه آب شیرین تفاوت ندارد و رنگش بر اقسام است سفید و سرخی مائل و سیاه مایل بسفیدی و سرخی و سیاهی مایل و آن خوش ذائقه و خوش لحیم تر از سایر ماهی هائے مدراس است -

کالا ماهی - بفتح کاف و الف و لام و الف مفتوح قسمه از ماهی است که دراز و پر گوشت و برتنش فلس سفید می باشد و یک خار در میان دارد -

ولک تائه - بفتح واو و لام مفتوح و کاف ساکنه و فتح تائه مشنات هندیه و نیز تائه مشنات هندیه فوقانیه مشدده ثانیه قسمه است از ماهی طولش کم از دست پر خار و قطر او بسیار کم از یک انگشت است شور جائه او لذیذ است و بیضه او مزه دارد از دیگر ماهیان پر دانه بیضه اش مانند مرنج می شود -

قسمه از ماهیست درین ساحل بصیدمی رسد کلانش نادو ونیم دست و زیاده ازان هم بنظر آمده یک خار درمیانه دارد و دمش دو نوک دارد و بدستور پرهائے او و فلس او باریک می باشد گوشتش خوش مزه و لذیذ و کبابش تحفه می شود و قلیقه او نیز خوب تر و خوش مزه تر باشد دوالی مچی - بفتح دال و واو مفتوح و الف قسمیست از ماهی بحر شور خرد و کلان می شود نهایت درازیش تا سه دست می شود یک خار درمیان می دارد دندان او کلان و نمایان می باشد - کثرنائے دریائے شور کلان می شود و در طول کمتر از دست و در ضخامت تایک و جب و کمتر ازان و گوشت او لذیذ می شود و قسمی است از ماهی دریائی که در عرف آنرا چاردهاری و چاریاری می گویند گوشت و خارش ملائم و نازک می باشد اگر پزند و بریان نمایند چار پاره می شود و یک قسم کهول است که رنگ او از سرتا پا خوب سرخ می شود مثل شنگرف بعضی ازان قسم دیده شد که یک طرف او سرخ است و طرف دیگرش سفید یعنی ابلق و پیر گوشت در طول بقدر یک دست و زیاده ازان و کمتر ازان و بعضی آنرا پهترچائو می گویند گوشت او لذیذ می باشد و بعضی می گویند که چندان مزه ندارد - سدر بضم سیر مهله و دال مشدده مفتوح و میمر ساکن قسمی از ماهیان است از قسم کهول یک خار دارد و در پختن لذیذ می شود -

پنّا - بفتح باء فارسی و نون مشدده مفتوح و در آخر الف ماهی است بطول یک دست می شود کسریه کم و زیاده یک خار دارد چندان خوش مزه نیست اما کبابش خوب می شود بالایش فلس همچو کهول می شود -

شورا ماهی - بضم شین معجبه و سکون واو و فتم رائے مهمله و الف در آخر - قسمی از ماهیست که بغایت کلال و نهایت دراز می باشد و بر بینیش استخوانی دراز مثل اره دندانیه بهر دو طرف دارد بقدر قامت ماهی میباشد و بنوک سر آن استخوان مدور دندانیه دار پسان دایره و حلقه بود پوست او فلس اصلا ندارد چندین بار صیادان این قسم ماهی را صید کرده در حضور نواب غفران پناه اعظم جاه مغفور آورده بودند کلال تر آن همه ماهی ها دوازده دسته بود سوائی استخوان پیشین دهندش که آن همه مان مقدار بوده باشد خواص و مزه گوشت آن بدر یافت نیامد

تهساح - بکسر اول و سکون میم و فتم سین مهمله و الف و سکون حائه مهمله بفارسی نهنگ و بهندی مگر مچه و مگر نامند حیوانیست بزرگ در انهار کبار و خنادق پر آب و غدیر ها می باشد و در ملک مرثاکی جابجا موجود و راقم در هنگامه حیدر علی خان که محصور در قلعه رائی ایلور بود در آن وقت در خندق قلعه ایلور و سرونک گنجه صدها نهنگ دیده القصه نهنگ در گنجا و غیره انهار و آبهاقم عظیم و خورستان بهم می رسد طولش تا بقدر ده ذراع دیده شده و زیاده ازان هم پیدا می شود و عرض آن دو ذرم و زیاده بر آن و پوستش چنان سخت می باشد که تیغ و خنجر پروکار گر نمی شود و چهار دست و پاودنباله دارد و پوست آن خشن و ضخیم چنان برزور و قوی می باشد که در آب شیر و فیل را بخود می کشد و هلاک می گرداند و در خشکی از دست و پا بمردم حیوانات دیگر سنگ می

کاذبانگ کلتی - قسمیست از ماهی فلس او سفید و دراز می

شود بقدر یک دست و یک خار دارد پر گوشت بهر کباب بسیار خوب است و در پختن هم با مزه می شود -

قسمیست از ماهی که آنرا پاره می نامند بر چهار قسم

است اول مطلق پاره دوم منجه پاره سوم اونا پاره چهارم طول پاره طولش از یک دست کسر کم و زیاد گوشتش چندان مزه ندارد -

قیل - بفتح تائے مثنات فوقانی و سکون یاء تحتانی و فتح

لام اول و سکون لام ثانی قسمی از ماهی است که مثابه شیر ماهی است بر بدنش خطوط مدور سیاه بزرگی مایل می شوند بطول یک و نیم دست گوشتش هم چندان مزه ندارد و بعضی این را هم از قسم پاره شمرده اند -

تنبو ماهی - بفتح تائے مثنات فوقانی و سکون میمر و ضم

بائے موحده و سکون واو جنسی از ماهی آب شیرین است که سابق ذکر یافت و میگویند که در بحر هم پیدا می شود -

قرکا ماهی - بفتح تائے مثنات فوقانی و سکون رائے مبهله و فتح

کاف و الف قسمی از ماهیان دریائے شور است که دمش مثل قمری می باشد و از پوست او بخانه عینک و غیره تیار می کنند و پوستش دندانچه چون سوهان می دارد از آن چوب و غیره را سوهان می سازند و اکثر نزد اهل صناعت پوستش موجود است و بهی کار می آید و شکلش مدور مثل سپر گوشتش پرناکاره -

است که ماده باشد علامت ماده آذست که چون سر سوزنی بر پشت آن فرو برند
آب سفید ظاهر گردد بخلاف نر آن و بهترین آن آذست که
بزرگ که در نهرهائی آب شیرین باشد طبیعت آن در دویم سرد و تر
چون دو سه عدد آن را اطراف قطع نموده و جوف آنرا با آب
و خاکستر شسته باز از آب پاک خب شوندید و با جوی مقشر طبخ
دهند و صاف نموده بنوشند جهت سل و دق و سرفه حار یابس و یبوست
اعضا و هزال مفراط محرورالها جان مجرب و بدستور محرق آن با صمغ عربی
و ادویه مناسبه همی اثر دارد و جهت بواسیر بغایت نافع و مسحوق
آن با باد روج جهت سم عقرب ذلفح و گویند چرن این را با بادروج
نزد عقرب برند بهیرد و ضاد محرق آن جهت سرطان پستان آزموده

سرطان بحری - که آنرا خرچنگ دریائی نامند دو نیم می

باشد یکم آنکه مادام درد ریا است نرم بود چو از دریا برآورد و هوا
بدان رسد متدجر گردد و همیشه آن بقدر سرطان نهری و ازان کوچک
تر و صدفی و نرم بود از سواحل دریا هندی و یمن خیزد دویم شبیه
بسرطان نهری نیست و لیکن بسیار سفید و شبیه بخلد است طبیعت
اول آن سرد و خشک است و دویم سرد و تر و خوردن قسم ثانی کشنده است.

ضفدع - بفتح ضاد و سکون فا و دال و عین مهملتین بفارسی

درم و بشیرازی بک و بتر کی قرباغه و بهندی میننگ نامند حیوانیست
مشهور که درز مینهائی نمناک و آبهای استاده و جویهائی بسیار بهم می
رسد و نهری و بحری می باشد و از مطلق آن نهری مراد است و بری آن
از سموم قتاله طبیعت اقسام آن در سیوم سرد و در اول خشک و ضاد شق

اندازد و در وقت مضغ فک بالاّی آن حرکت می نماید و بخلاف حیوانات دیگر و دهن آن و سیح و گویند نود دندان دارد پنجاه در فک بالا و چهل در فک پائین و میان هر دندانی قادنندان دیگر دندان کوچک مربع و در وقت بند کردن دهان یک دندان در بین دندان دیگر می آید و منطبق می شود و زبان آن طولانی و تخم برخشی میگذارد و بجهائے آن آنچه در آب تعیش می نماید تمساح نامیده می شوند و گویند آنچه در خشکی زندگانی میکنند سقنقور نامند و نهنگ در بیرون آب نیز تعیش می کند و نوع کوچک آن که در ریک تعیش میکند و ل ماهی نامند و بعضی گویند همین سقنقور است و راقم سطور در صدق حقیقت سقنقور و و ل ماهی تردد عظیم دارد طبیعت آن در دوز گرم و در سیوم خشک و بسفور جگر آن جهت رفع جنون و احتمال سرگین آن جهت رفع بیاض عین خواص تازه باشد و خواص مزمن و زهره آن باب قوی الاثر و قطور پیچ آن با روغن گل جهت صدام و شقیقه و درد گوش و کری آن و درد کمر و گردن و تقویت باه و ضداد پیچ آن دافع آزار گزیدن او در ساعت و گوشت آن مصری باه و طلاّی خون آن با بلبله و آمله جهت تخیر لون و ضم و جلق سفید و بر پیشانی و صدغین جهت دفع شقیقه و صدام و سوزانیدن پیچ آن در چراغ نزدیک نهی که در آن ضفدم بسیر باشند گویند ماضع صدام آنها است و چون بر پیشانی گوسفند نطاح یعنی شاخ زن بهالند جمیع گوسفندان بگریزند

سرطان - بفتح سین و را و طاء مهمله و الف و نون بهفارسى

خرچنگ و پهنه و کیگزا نامند نهی و پهری می باشد بهترین آن نهی

با شراب و یک دانگ انطه خرگوش و نیم درم زیره سفید در هر ماه
 جهت گزیدن هوار خصوصاً ضفدم آجامی نافع و احتمال زهره مجفف
 آن با عمل جهت نزول آب در چشم و بیاض و دمعه نافع و ضادکا نسق سوخته
 آن باروغن گل و روغن تخم مرغ و روغن کنجد جهت رویا دیدن موه سر مجرب
 و طلائی سوخته مجموعه آن که بعد سفیدی رسیده باشد باروغن گاؤ
 و غیر آن جهت سرطان متقصر به نظیر و باسفیدی تخم مرغ جهت
 شقاق مقعد و سائرا اعضا خصوصاً شقاق پاهامفید و حکیم شریفخان
 مغفور از پدر خود روایت می کند اگر کسی را خناق صعب عارض می
 شد پدر خود سرسنگ پشت را محانی دهن مخنوق می نمود تا هوائی
 دهنش بدهن مریض برسد ازین عمل و خناق او بتحلیل می رفت و
 گوشت نهری و بحری آن مقوی باد و کمر و کباب آن حابس حیض و با
 چند بیدستر جهت تحلیل ریاح غلیظه و التیام فتنق قریب العهد بغایت
 مفید مقدار سوخته آن یک درم و از تخم آن یک قیراط و از خون آن
 سه قیراط -

حلزون - بفتح حاء مهمله و لام و ضم زاء مجمله و سکون واو
 و نون اسم جمع حیوانات صدقیست و نوع کبیر آن بفارسی سفید
 مهره نامند و بهندی سنکه بفتح سین مهمله و اخفائے نون و کاف و هاء
 هندی و بدان کاغذ و پارچه را مهره و قاقی می نمایند و بوق نیز می
 سازند و خرمهره که بهندی کوژی گویند در هند و بنگاله و اوژیسه و
 دکن و در بعضی دیهات و قصبات ملک کرناٹک که قریب بحیدرآباد
 و غیره است بجائے زر معاملات را از خرید و فروخت جزئیست اکثر بدان

گرفته آن جاذب پیکان و خار و امثال آن و قسمه از ضفدم است در
پاچه اشجار بهم می رسد سبز بسیار کوچک چون آثرا باهم وزن آن
دانه پنجه بسوزانند و اکتحال آن جهت نزول آب مجرب است و هرگاه
که ضفدم آجامی سبز یا زرد از هرصنف که باشد یا سرخ بحدی را بخورد
اورا زور منی عارض گردد و رنگ بدنش سیاه شود و اکثر متورم گردد
و قه و ورم احشا و درد دل بهم رساند پس بهیرد وگاه از خوردن زرد و سیاه
آن اولاً سقوط اشتها و پس جشائے حامض و فساد رنگ بدن و قه و غشیان
و وجع فواد و ورم شکم و شاقین بهم رسد علاجش قه فرمودن با آب
و نمک و آب شبت مطبوخ با ملیح بحدیکه نقی حاصل گردد و بجمام رفتن
و آشامیدن سکنجیبی و اسفید باجات بادار چینی و دواء الکرم و دواء اللک
و آشامیدن شراب و هر که خلاصی یا بد ازان کم است که اورا استسقا
و یا سقوط اسنان عارض نگردد -

سَلْحَفَات - بضر سین و فتح لام و سکون حاء مهله و فتح فا و الف

و تائے مثناة فوقانیة بفارسی کشف و سنگ پشت و باخه و بشیرازی
لاک پشت و بتر کی تسباغه و بهندی کچهوا و تانبیل نامند حیوانیست
معروف نهری و بحری و بری می باشد و سلحفاة بحری و نهری بر خشکی
ساحل رسیده تخم هامی دهد و دریا نوردان اهل فرنگ مکان تخم دادن
آنها محلرم کرده از آنجا بر می دارند و می خورند نهری او که در چشمه
و چاه بهم می رسد اکثر خورد تر دیده شد بری او بدستور و بحری
او بسیار کلان می باشد طبیعت بحری و نهری در دویم گرم و در اول
تر و بری گرم و خشک و آشامیدن خون سلحفاة بحری بقدر سه مثقال

که در تعلقه کورک بهر می رسد بقدر یک است و زیاده ازان می باشد و بر می جهد و بصیوانات بری و اهلی می چسپدحتی که فیل راهر می گهرد و عاجز می سازد و بکثرت پیدا می شود و مردم از رفتن صحرا به آن می ترسند و بدستور در ملک پیگو نیز پیدا می شوند و طبیعت آن سرد و خشک و ضهاد مسحوق آن باصبر مجفف دانه بواسیر و طلائی پخته آن در روغن زیتون بر قضیب بغایت معطر و مقوی آن و قطور آن باروغن بنفشه جهت حرقة البول و قرحة مثانه مجرب و گفته اندچون پانزده عدد زلو بزرگ زنده با پیست مثقال خراطین شسته خشک کرده در روغن کنجد تازه و خالص که مقدار نیم آثار باشد خوب بجوشانند پس صاف کرده در شیشه نگاه دارند و عندالحاجت بر قضیب و حوالی آن بهالنه تقویت بسیار بخشد و نعوذ آورد و چون بر خصیه که در آن آب نزول کرده و کهنه و صلب شده باشد چند روز متوالی گرم کرده بهالنه زایل سازد مجرب است و چون قسماعلی او را بر موضعی که خون فاسد در آن جمع شده باشد و موضع مذکور ضعیف و صغیر باشد چون پلاک و موق و رخساره ها یا اطفال و زنان را که ضعیف البنیة باشند و نتوانند که حجامت نمایند ایشان را اگر زلو بچسپانند خون فاسد را جذب نماید به مشقت و لیکن شرط است که بدن مهتلی نباشد و از اخلاط فاسده پاک بود و بعد ارسال حلق از آب سرد و هوائی سرد و محوضات اجتناب نمایند اگر مثنی نمایند یعنی روز دوم بر آن عضو بچسپانند تا بقیة خون فاسد بر آرد مضائقه ندارد اما بایست که از روز اول کمتر چسپانند و ملاحظه حفظ قوت نمایند و خون بیک دفعه آنقدر نگیرند که ضعف آرد و پیش از چسپانیدن زلور را سردگون دارند تا هرچه خورده باشد قم کند و ابرعضو یک می چسپانند آنرا

است و این نیز از نوع حازون است بری و بحری و نهری می باشد و بحری آن اکثر بزرگ تر و نهری آن کوچک و هراک باشکال و الوان مختلفه بود و بری آن نیز کلان و خرد می باشد و گرمی که اندر و نش می باشد سر بعضه از تن برآورده بایا یهائے او که همچو هزارپا می باشد روان میگردد و دیگر از قسم بریست که چسبیده می باشد به گیا ها و اشجار و تکون او نیز بر آنها است و صدف مخصوص بجلد حبری آن حیو است و شیخ و ودع و اظفار الطیب و طایسا و خف الغراب و فرفور و لینش و صدف مروارید و زنطامه از اقسام حازون است طبیعت جاد حبری آن در دو یم سرد و خشک و گوشت سائر حلز و ذات مولد بلغم و سدد و رافع تشنگی و التهاب صفرا و چکانیدن آب حلز و ذات نهری که بهندی کنکا نامند در هنگام ظهور چپک در چشم مادم جزور اوست دران -

علق - بفتح عین و لام و قاف لغت عربی است بفارسی زلو و دیوچه و بترکی شاک و بهندی جوذک بضم جیم و واو مجهول و خذائے نون و سکون کاف نامند گرمی است مشهور که در انهار و غدیرها و کودالها که آب شیرین دران ها استاده و غلیظ و متعفن شده و طحلب بسیار پیدا شده باشد تولد می یابد و بادوام است آنچه در انهار و غدیر ها که آب شیرین که غیر متعفن و کثیر الطحلب نباشد بهمرسد مو رنگ آن سیاه کم رنگ و یاماشی رنگ بود و در کوچکی و بزرگی متوسط و سر آن سیاه و مدور و زیر شکم آن اندک الجیه باشد نیکو است و گفته اند آنچه زیر شکم رنگ سرخ بود و بر پشت آن دو خط سبز و با و صاف دکوره بوده باشد نیکو است و آنچه بسیار سیاه و بزرگ بود زبون و غیر مستعمل است و بسیار کچک آن ضعیف و جوانک هانم

آن زیاده از غیر محرق ملطف و جالی و حابس اسهال و نفث الدم و خرف الدم و جهت تقویت لثه و رفع زخمها و آن و آكله و جلائی دندان شرباً و ثرو را و سنوفا نافع و سنون صدف محرق بانك جهت درد دندان و تحفیف لثه سست شده و استحکام آن و دفع تعفن جراحات متعفن و ضداد آن جهت استسقا نافع اما شرط است که از بدن جدا ننمایند و خود بخود جریزد و بز آید و بری آن دریس فعل اقوی است و طلائی آن با سفیدی بیضه مرغ جهت سوختگی آتش نافع و بادویه مناسبه جهت کلف و بهق و رونق بشرة موثر و اگر با سرکه بسایند و بر بناگوش بمالند صداع دایمی که از نزله باشد زایل سازد و مالیدن سوخته نرم سوده آن بر او جام بارده رطبه مسکن و مزیل آنست و صدف محرق هندی با الغاصیت رافع درد فواد است.

باب هشتم - در بیان حیوانات انعام

از اقسام دد و دام

ازان فرس است و اسماء او در عربی و فارسی بسیار است اما در فارسی اسپ و در ترکی آت و در هندی گهوڑا نامند بدانکه فرس مشتق از فراست است و اسپ اصیل که در سرزمین نیک و ملک خوب پیدا گردد همیشه هشیار و تیز فهم بود به مرتبه که در شب تا یک از راه دور چون نظرش بر چیزی موهوم و نامفهوم افتد یا آوازه شنود بحس تیز خود دریابد و معلوم می کند و درین وقت گوش استاده و قلم کند و گاهی بخوابد و بآن طرف تیز تیز بنگرد و پا و سر بر زمین چندان زدد که سوار آگاه شود و یا مالک خبردار گردد فردوسی طوسی در وصف اسپ می فرماید -

به مورچه بر پلاس سیاه

به شب بپند یکسر ز فرسنگ راه

چندان بهالند که سرخ گردد و اگر ممکن باشد پس بهسپانند و بعد خون کشیدنش بزور آنرا جدا سازند بلکه بگزارند تا سیر از خون گشته خود بخود جدا شود و اگر خواهند که جدا کنند اندک خاکستر یا شک بردن آن بپاشند و یا آبیاز را بردهن آن رسانند بدین احوال جدا می گردد پس موضع دهن آنرا لحظه بلحظه با پارچه کریاس نازک کهنه پاک نمایند تا خون خود بخود بندگردد و اگر خون بسیار آید و بند نگردد خاکستر پارچه یا از ادویه حابسه در بند نمایند اگر آن موضع بسبب رسیدن آب یا هوا درد یا اورم کند و خارش بسیار نماید آن موضع را از زرد چوبه کوفته و پیخته و در خرقة بسته مکرر تکمید نمایند و بدستور با آب سوده و گرم کرده همین اثر دارد و از آب و هوائی سرد محفوظ دارند و بعد از جدا شدن زلوقدری شک بردهندش بپاشند خون خورده را قی کرده بمیرد و هر چنین آب تمباکو را بردهندش رسانند معاً از چسبیدگی برآمده می میرد و اگر آبیکه در آن زلوا بوده باشد بنوشند و در کلوزلو بهسپید علاجش آنست که غرغره با سر که و نمک نمایند تا در آید.

صدف - بتمریک صاد و دال و سکون فایهندی سیمب و به فرنگی بلجته نامند و گویند با حلزون مرادف است و شاید حلزون اسم جنس باشد و صدف نوعی از آن یعنی آنچه پوست آن بسیار صلب و پهن شبیه باستخوان و در زرمی و سختی در میان حجر و عظم باشد آن را صدف خوانند و آنچه با شکل مختلفه باشد حلزون نامند و از مطلق آن صدف مروارید مراد است بهترین صدف آنست که از آب شیرین باشد طبیعت بعضی گرم است و بعضی سرد و بعد سوختن گرم و لطیف گردد و خشکی محرق

است گفته در همه اصناف افراس اسپى بالاتر و افضل از اسپ عربى
 نيست و برين معنى متفقا لفظ و المعنى اند سائر فارسى عرصه کمال
 و شهسواران و اکثر عرب برماديان سوار مى شوند و کم تر نراسپ
 سواري کنند و ماديان را دوست مى دارند و نهى فروشند بخلاف ترکان
 که اسپ سوار شوند و بر ماده سواري نسازند بل ننگ و عارکنند
 و قوم مرهکه بدستور بر ماديان سوار شوند و ماديان را بسيار عزيز مى
 دارند ماديان از سواري آوار نميکنند و اطاعت بسيار مى نمايد و حروم
 نمى سازد بخلاف اسپ که اکثر صهيل کند و شور بر دارد لاجرم
 ثيپوسلطان غير از ماديان سواري نهى فرمود و اين معنى بر واقفان
 ظاهر است مبادرين با جاه و جلال و جميع عقلا بصيرت انديش و بر تمام
 رياضان و عرفاء فراست کيش مخفى نيست که اول اسپه که در ديار
 عرب و بلاد ايشان نامدار گرديد و بکمال حسب و نسب شهرت
 بهر رسانيد اسپه بود از اسپان طويله سليمان عليه السلام که آنرا
 بقبيله عرب که از جانب ساحل بحر عمان برائى درستي مهمات
 برائى درستي مهمات و قضائى حاجات بجانب سليمان عليه السلام
 رفته بودند چون حاجت ايشان مقرون بانجاح شد عزم مراجعت
 ديار خود کردند و گفتند که اين پيغمبر خدا از اينجا تا ديار ما مسافت
 بسيار و راه دور و دراز است زاده بما عنايت فرما و راحله کرامت
 نما تا خود را بمنزل مقصود رسانيم سليمان عليه السلام اسپه بديشان
 بخشيد و گفت بهر منزل که فرود آئيد و بهر مکان که رسيد هر قدر
 که خواهيد و بتوانيد بد و صيد کنيد که هيچ صيد از و برون
 نجه و از پيش او نتواند گريخت چنانچه اين مردم بهر منزل که

جماهير دانشمندان عرب و عجم و مبصران ساقرامر اتفاق برین معنی دارند که بعد از فضیلت و شرف بنی آدم هیچ حیوانی سواه فرس گرامی تر در عالم نیست و آیات اخبار و آثار در فضائل فرس بسیار آمده است و ازین چه عزت پیشتر باشد که مرکب انبیا و رسل عالی تجار و اولیا و پادشاهان کبار است و سلاطین نامدار و ملوک و حکام ذوی الاقتدار در ملک گیری و کشورستانی بوسیله جمیله اش کامیاب مقاصد دلی می شوند و در جنگ و جدال از ذریعه سواری و سعی او مظفر و منصور بر اعدا میگردند از ارد شیر نقل کنند که گفته اگر اسپ نبوده کسی بزرگان ملوک را بر مردمان دیگر فضیلت نه نهاده و از خلیفه مامون مرویست که در دنیا هیچ چیز بهتر از سوار نیک بر اسپ نیک در میدان نمی باشد الحاصل چنانکه فضیلت انسان برتما می مخلوقات ثابت و حق است همچنان فضیلت و شرف فرس بر سایر حیوانات واقع و متحقق و هیچ حیوانی در عالم بهتر از آن در صورت و سیرت نیست و هیچ کسی رفیق و وفادار و جان باز و چون او در جهان به مروت و حمیت نه چون در نوع فرس اصناف به شمار و اقسام بسیار است حالا خامه واسطی نژاد بهمناسبت هم وطنی بیان باد پایان تازی نژاد اصیل و اوصاف اسپان عربی سراسر شریف و جمیل اولاً در معرض تبیان می آرد بعد از آن جنس و فصل اصناف افراس دیگر رامی نگارد و پس از آن الوان و خصائل و شمایل و سن و سال و سعد و نحس و غیره ذکر خبول را در پایگاه تحریر بشرح لایق و اختصار فائق از نزدیک و تد قلم و سلسله سطور ب ضبط و قید می گذارد ظاهر و هویدا

ششم مَعْنَقِيَّة - هفتم مَاحِيَّة این هفت قسم فرس از اعلی ترین اصناف
افراس است و نهایت عزیز از دل و جان هر یک از آن در شرافت
و نجابت حسیب و در اصل و نژاد نسیب اند و بالا تر ازین افراس
هیچ اسپ نیست و در میان آنها اصیل تر و نامدار اسپ نجدی
و قطیفی است و اسپ نجدی و قطیفی طاقت تشنگی هفت روزه
بدستور بر داشت گرسنگی هم دارد و اگر مالکش بفروشد پانزده
هزار و بست هزار روپیة گرفته می دهد و نزد بادشاهان و امرائے
عظیم الشان او را به پنجاه هزار روپیة و هشتاد هزار روپیة می
فروشنند - و بعد آن حصوی و لحثاقی و یمنی و از آن بهتر در هیچ
جا در ملک عرب اسپ پیدا نمی شود خصوصاً در قبيلة حرب و النزه
و این هر دو قبيلة اسپان خود را از جان عزیز تر دارند و از
سلاطین و ملوک دریغ کنند و اگر عاجز و مضطر گردند یک دو
اسپ خوب را بطریق هدیه و نذر می گذرانند و مدام در بر
و صحرائی لق و دق کله ها میدارند و خود هم زیر خیمه و خرگاه
زندگی از پشت به پشت بسر می برند و حاجی محمد مغربی مغفور
می گفت که در زمین مغرب دو قسم اسپ می شود یک عربی
دوم بربری عربی مخصوص بسواری سلطان مغرب است و بربری
مختص بسواری امرا و غیره مردم است و اسپ عربی که بسواری
خاص سلطان مخصوص است کیفیتش اینست که در میان مغرب البیاض
و السودان کو هستانیست که آب آنجا کم است مردم سگان
آنجا چاهها کندیده از آب آن چاه قدری ذراعت می کنند در آن
کوهستان چهار قبيلة عرب سکونت دارند هر هر قبيلة گله ها

زسیدن و بهرجائی که فرودگاه میکردند از آن اسب چندان هیبت میکردند
 که تمام ایشان را کفاف میکرد پس این قدم آن اسب را زاد نام نهادند
 و چون چندی برین معنی بگذشت و شهادتش در عرب مشهور شد
 دانشمندان عرب که در آن زمان بودند آنرا در کله مادیانها رها کردند
 و از نتایج و بچه ها گرفتند از آن زمان اسب عربی در ربع مسکون
 نامدار گردید و در هر دیار عزیز و محبوب شد و بعضی روایت کنند
 از ثقات عرب و دهات با علم و ادب که در طرفی از جزیره عرب
 عربان کله اسپان خود را بصحرا قریب بساحل دریائے شور بعادت
 معهود برائے چرا گذاشته بودند قضا را کله اسپان آبی در آن وقت
 از دریائے محیط بر آمده بر ماده اسپان کله عربان کشی کردند در
 و حلقه اول کله بآن عرب واقف نشدند چون تکرار این کار صورت
 بست آگاه و واقف گشتند چون ایام حمل بر آمد مادگان مذکور بچه ها
 زائیدند نهایت جمیل و شکیل اما مردم طاقت سواری آنها نداشتند
 بسبب برق نازی و باد رفتاری آنها ناچار آنها را برائے بچه کشی در
 کله ها رها کردند کله هائے که ازینها پیدا شد قابل سواری شد و در
 قدم بازی و سبک تازی و وفاداری و محنت کشی و تحمل سختی کرسنگی
 و تشنگی نامدار گشتند از آن زمان اسب عربی مهدوح جمهورا نام و مقبول
 طبائع خاص و عام گردید - اسامی اسپان که در عرب شرافت و اصالت
 معروف و بر نسب نامه و این اسپان مهر و نشانی شیوخ قبائل ایشان ثبت
 می شود و این رسم الی یومنا هذا جاریست اینست - یکه صافنات الخیل -
دوم جلفیه - سیوم جویده - چهارم منجوله - پنجم دجانییه -

بعایت خوش بند و نیک پیودد و جمیل بوده نواب عهده الامرا آنرا گرفته برائے بادشاه انگلستان هدیه فرستاده القصه اسب عربی فقط بر حسن صورت و جمال ظاهر مشهور آفاق و مهدوح اذام نیست بلکه از شرافت حسب و نسب خویش و دلاوری و وفاداری و دیگر کمالات و حسن صورت و سیرت پدر و مادر خود عزیز عالمیان و محبوب دلهائے جهانیان است شاعری که استاد وقت خود در حلیه و شمایل اسپان ماهر و کامل بود می فرماید -

حبذارخس قهر طلعت شعری فطرت فوق سبا :—

آن عرب زاده مجنون روش دشت نور
بسکه از رشک دمش زلف ببر دلیلی
سخت سرم نرم دم آگنده سربس پهن کفل
چرب مو خشک پم افراخته سر ریخته پا

شمایل رضیه و خصائل مرضیه اسب عربی اصیل و نجیب -

چشم همچو آهو کلان و تابان گوش کوتاه و گردن خمدار بسان گردن طاوس دهان صغیر بمرتبه که در پیاله آب خورد و سینه کشاده همچو ببط و سرم مانند طبق کلان و سخت و سیاه پشت کوتاه و کمر باریک و کوتاه و کفل کرد اما بنظر چنان نماید که پشت و کفل بهم پیوسته است بطوریکه از هم فرق نتوان ساخت بیخ را نهایش درشت و غلیظ و بین الفخذین کشاده. خصیه کوچک شکم پهن و کشیده قلم پایهایش دراز و خشک اما قوی و مضبوط از رگ و پم و گوشت بر قوائم او نباشد و جمیع اعضائے او متناسب و هموار بود چنانکه نقاش آنرا کشیده و مویهایش چرب و نرم و در خشنده و ملایم همچو ابریشم و دم متوسط و پا خمیده و در راه گذارد و بغازو کرشمه رود و لکد نزدد و شوخی نکند و اگر صاحبش نزدیک رود گوش بخواباند و پوتش نکند و نگاه تند نسازد و این همه

خیل می‌دارند و نسبت نامۀ در یک گله اسب جدا جدا نوشته
 با خود می‌دارند و همچو تعویذ نسب نامۀ و شجره هر اسب را در گلو
 زر و مادۀ می‌بندند و در وقت جفت کردن زر و مادۀ شادیا می
 سازند و مجلس طرب می‌آرایند سلطان مغرب را بعد از حیرانی
 فراوان یک زر و مادۀ سالانۀ ازان اسب کلدۀ می‌دهند بجه تقریب
 عیدین در یک عید زر و در یک عید مادۀ سلطان مغرب در جائه
 که کمنااس نام دارد طویۀ اینها داشته و از اولاد این اسپان دران جا
 کلدۀ عظیم و پا یگانه فخیم حاصل شده این اسپها مستخص بسواری
 سلطان است و گلدۀ این چهار قبیله را شارب‌الریح و معصوم‌الشرپ
 می‌نامند هر گز آن اسپها را آب نمی‌دهند هر روز خرمائۀ ترمی
 خوراندند و در هفت روز یک بار شیر شتر می‌نوشانند مگر در
 ایام گرم و گویند که بدن آنها را از زرد از ایال اِتادم می‌مالند
 تا از اثرش موپهائۀ تمام بدنش می‌ریزد بعد ازان برگ فساخ می
 خوراندند تا چهل روز تا موپۀ رفته و افتاده باز بروید رفرجه می
 شود و الله اعلم بحقیقۀ الحال الق در ملک عرب و نزدیک قبائل
 ایشان قسم اعلی و ارفع اسب بنجدی و قطیفی بعد ازان لحتائی
 و پس ازان یمنی است نواب والاجاه جنت آرامگاه در ایام حکومت
 خویش دارا بیک جمعدار را با تحف و هدا یا پیش امام یمین
 فرستاده از آدجا اسپهائۀ یمنی طلب داشته بود دران میان دو سه
 اسب نهایت خوش منظر و نیکو پیکر اصیل و نجیب بود و بعد
 ازل همچنان اسپهائۀ جمیل و شکیل بنظر راقم نه در آمده مگر
 اسپه مشکی که قادر نواز خان از یمین طلبیده بود و او را محروپ نام نهاده

ساغر به مانند چوکی جامه اش باریکتر
 موه او از نازکی ببخشد بمحمل اعتبار
 پشت سردارد بسان گاؤدم در عین لطف
 کله و په خشک بطنش همچو طبل شهر یار
 سر بلندی شیوه دارد هر مکتب راند زدم
 پهن می دارد کفل رنگش ز خوبی در بهار
 دست قدرت مسطری سازد زرگانه بدن
 رفت هنگام سواری چون نرپیش شهسوار
 دستپایش خم شود در عین بازی به پیوز
 چونکه درجولان شود بالائے چرخ پر نگار

واسطه اصیل و نجیب عراق عرب در قبیله قوم خزائل و
 جزایل محفوظ است که هم اصالت از جانب مادر و پدر دارد و هم
 خوش خرام و نازک اندام قوی و دلاور و چالاک و تیز رفتار باصالت
 مشهور و نامدار و در جمال و کمال همچو عربی خوش خصل و بسیار
 دونده سختی کش و متحمل و صبور و از بیدادی و کج اطواری دور و عمر
 طبیعی او نیز چهل سال است پوشیده نهانده که در مثنوی خسرو
 شیرین شیخ نظام الدین گنجوی قدس الله اسرار در بیان اصل و نژاد
 اسب شیرین که شبد نیر نام داشت می فرماید که بکوهستان ارمن
 سمیرا که مهیسی بانو مشهور است و در آن وقت فرمان فرمائی آن ملک
 بود در هنگام تابستان پادشاه برادر خود شیرین و دیگر محبوبان گله
 و ساقه همراهیان بر سر آن کوه رسیده شیلای می نمود یعنی تابستان
 می گذرانید و در آن مکان دیری بود از سنگ خارا و درونش کشیشان
 کهن سال اقامت می داشتند و در زیر این کوه غاری بود و در میان آن

علامتها و خوبیها خاصه عربیست در دیگر اسبها یافته نمی شود و اگر در اسب دیگر یافته شود بدانند که مجلس است یعنی از تخمه اسب عربیست بیه واسطه یا بواسطه خواجه قایل و خواجه و عمر طبعی او چهل سال است و اگر زیاده عمر یا بد شاد و خادر و باشد.

خصائل و شمائل - اسب عراقی دراز اندام دراز دست

و پا و چهره طویل باشد قامت و پوست بکندگی مائل و موکمه ایال دراز و گوش بزرگ و شکم کلاں و آلت و دم دراز و آواز بلند در وفاداری و خلعت خوب مثل عربی بلکه در بعضه اوصاف از عربی هم اندک زیاده و اگر او را گرم کنند از سه تا چهار نیزه بل زیاده جهد و از مقدار یک نیزه بلندی آزاد در گذرد و سوار هر قدر گران بار شود عاجز و در مانده نشود در روز اگر دانه و گاه و آب میسر نیابند عاجز و در مانده نشود و هر وقت که گرم کنند گرم شود گویا از طویله تازه بر آورده اند و در عراق عرب دو قسم اسب دیگر پیدا می شود یکی عبیه پدرش اصیل و نسیب است و مادرش اصلت ندارد دوم کدیشه ایی قسم فرس اصلت از جانب مادر و پدر هر دو ندارد ایی را بکار سواری نیارند و بجهت بار برداری بکار دارند و در و صف اسب اصیل و نجیب عراق عرب کسی گفته اما شعرش چندان پایه ندارد

چشم آهو گوش کوتاه گردنش طاوس وار

پوز او از کوچکی در آبخوره آب خوار

سینه اش مانند بط بود است و سمش چون طبق

پشت او کوتاه و پایش همچو آهو خشک سار

و خصیصه بسیار گران و قوت رفتن رفتار یرغره رود غیر از رفتار ترکی دیگر هیچ رفتار ندارد مگر که تعلیم کنند و نوعی از اسپان رهوار و قدم باز باشد ماچهره و شامائل ترکی دارد و همچوتاکن ره رود و قیمت این جنس پانصد روپیه و هزار روپیه می شود و قیمت ترکی دو صد و پانصد روپیه می باشد و در ترکیان اسپ چهار گوشه که می شود نیز همچو تاکن راه رود توسنی و شوخی ندارد مگر اسپهای مجنس ترکستان جمیل و شکیل کشیده گردن بلند بالا و حوش نقش و خورش بند پیدا می شوند - عمر طبیعی او هفتاد سال می باشد و بعد از آن اسپ ترمن است که از تخمه اسپ عربی است طاقت و توانائی و دو ندگی از همه اسپها بیشتر دارد - و مادرش از جنس اسپ ترکیان اوزبک است و اسپ مهمش خانی از نسل و نژاد عراقی است لیکن مادرش از جنس اسپان کردی همه انواع حسن و خوبی دارد - اما طاقت و قوت از اسپ ترمن کم دارد - و در اسپین هر اسپ خوب پیدای می شود که در تمام ملک فرنگستان همچو اونبی شود آن هر از نسل عربی است چه بنی امیه بعد تسلط ابومنصور سفاک تادمیت پانصد سال کسری کم و زیاده حکومت اندلس داشتند - درین وقت از اسپان عربی در انجابچه ها گرفته اند - اسپهای خوب از خوب در آنجا پیدا شدند و می گویند در ملک جرمین و سویگن اسپان خوب و مضبوط بهم رسند که در کار جنگ ممتاز اند و الحال در ملک انگلستان اسپهای عربی برده بچه ها گرفته اند اسپ بغایت خوب و جمیل و شامدار پیدا می شود

علامات و خصائل و شامائل اسپان قلهر و هندوستان

در ولایت هندوستان اسپیکه پیدا می شود اورا اوجهری و کونجهری خواند - اسپ آنجا در بلندی بسیار بزرگ و گوش هر بزرگ اما در گوش

غار سنگ سیاهی بود بشکل سواری و همیشه باد پایان در بهار آن گرد آلود
 آن جوئبار آن جمع می آمدند و از دشت از من هم مادیان بکمال شوق و
 مستی شهوت در آنجا رسیده درون غار مذکور می خزیدند و عضو مخصوص
 خود را چر آن سنگ از کمال رغبت و شهوت می سودند از قدرت
 قادر قدیر که دربار گاهی چون و چرا را مدخل نیست چندی از آن
 حامله و آبستن میگردیدند و بعد ایام معهود می زاییدند -

هر آن کوه کزان تنخمش بود بار
 ز کورای تک برد و ز باد رفتار

موبدان بادانش و فرهنگ شبذیز را از تنخه آن سنگ دوشته اند

کنون زان دیر اگر سنگی بجوئی
 نیابی کردبادش برده کوئی

وزان کوهی که خوانند انخراقش
 سری بینی فتاده زیر ساقش

بماتم داری آن کوه گلرنگ
 سیاه جامه نشسته یک جهان سنگ

خدا را اگر چه عزت هاست بسیار
 قیامت را بس این عبرت نمودار

چو در عهد صد و چهل از کمر و بیش
 رسد گوهی چنان را این چنین پیش

تو هر لختی کلوخ آب خوردد
 چرائی تکیه صد سال کرده

علامات و خصائص اسب ترکي اکثر تخته گردن بسیار

بزرگ کلاه و روم بسیار بزرگ و کلاه گوش و دراز و آکنده پال و پوست کنده

و پشما موم و دراز و سمش متوسط و پاهایش بسیار مستحکم و در و آلت

قوی و خوب روح بهمه خوبی همچو کچی پیدا می شود و هر سوار قابل سواری این اسبها نیست - طاقت ضرب تازیانه و غیره ندارد و اگر ضرب سنان و تیر و غیره بد و رسد اکثر سوار را باخود برزمین زند و از اطاعت سوار بیرون شود و قریب بهلاکت رساند کچ و کائهیوار هر دو داخل گجرات است در میان سنده و گجرات واقع است و عمرش اکثر سی و پنج سال است و اسپان لکه جنگل قوی و چالاک و مضبوط و دهنده می باشد خوش شکل و خوش بند و خوشر و می باشد - و بدستور اسپ ضلع دهن کهیپ قوی و بلند بالا و کشیده قامت و خوشرو و جمیل صورت است و همچو کچی چالاک می باشد و در رفتار تیز و آهورا در صیدگاه از پیش خود رفتن نمی دهد - گویند لکه جنگل و دهن کهیت از مضافات صوبه پنجاب است و اسپ در دکن اولا خوبتر پیدا نمی شد بعد ازاں که پادشاهان دکن را شوق سواری اسپ عربی و عراقی نهایت شد و آنها هزارها اسپ عربی و عراقی از راه بحر و بر طلبیدند و بعدها گرفتند از آن زمان اسپ در دکن نامدار گشت - و بدستور اسپ کچی و کائهیوار از فرشوق سلطان مظفر گجراتی که در طویل پنجهزار اسپ منتخب عربی داشت نامور گشت - بدان که در ملک دکن اول اسپ مان نامدار است و لائق سپاهی و سپاه گری و ماده اسپ آنجا تاجده دست می دهد و در یک روز شصت کروزه راه می رود و اسپ گنکتهری در خوبی از یک ربع مرتبه کم است - و در بهیمه تپیری که آنرا بهیمه تپیری می گویند باره بار بردار خوب می شود و اسپ کلان کم خیزد - و در کرات پا بند رون اسپ خوش رو و خوش بند پیدا می شود و همچنان اسپان ملک کنناک که ناگاره

اندک پیچ و خمیدگی دارد و پوست باریک و نرم میانه و پاینها بزرگ و اعضاء بزرگ دارد اکثر این اسب دندان گیر است و شتر کینه اگر آدمی او را بزند او هم انتقام خود از او خواهد گرفت و اگر نزد دست او آدمی درآید بدست زند و اگر نزد پای او رسد پیاکند زند و یا از کینه بوقت سواری آدمی را بر زمین درآرد و هر دو دست و پا بر سینه اش زند و بکشد - و خود هر از آنها بگریزد و از اسب که در کچی پیدا می شود بسیار خوش شکل می باشد و گویند که عمرش بست و پنج سال است و همچنان اسب هست که درین ملک آنرا قازی خوانند علامت او این است که بسیار بلند قامت بزرگ چشم و کلاں رو و باریک پوست گردنش مثل گردن طاوس و هر دو گوش پیچیده و بزرگ اعضا و بسیار بلند و دراز باشد و دم و آلت این اسپان میانه در چالکی شافسته یعنی نه جاد و نه سست و صورت پاک و جمیل دارد - و در صنف این اسپان کم کم اسب کشاده رومی باشد - در ملک خود پیر و میدنی پور این قسم اسب پیدا می شود و گویند از قصبه مالوه است این اسب چهار ده و پانزده سال سواری خوب می دهد و عمرش بست و پنج سال است - علامت و خصائل اسب کچی پوست باریک و رو و کلاں و دهان خورد که در پیاله آبخوری آب تواند خورد چشم بزرگ مو میانه یعنی نه دراز و نه کوتاه و اگر آدمی پیش او رود رو خود پیش کشد و نزدیک آدمی رود و اگر آدمی اشاره کند بفهمد - و خود جواب دهد - و ناز و نزاکت درین اسب بسیار است و فرس شناسند گان قرار داده اند که اسب کچی بسیار جمیل می شود و صورت پاک دارد - و هیچ اسب بهمن او نرسد و در شکار کزیدن بسیار جلد است که آهواز پیش او نمی رود - و اسب کاتیهوز نیز

پرگنات کزپه و گور مکنکه و اودیگر وغیره تعلقات از اسپاه عربی و منس دلکپی و کچی و ترکی وغیره بچها گرفتند - کرهاه خوب خوب پیدا شدند - که هراک بد و دو هزار روپیہ فرستاده ازان قیمت یافت دراوان جنت شان، ثیپو سلطان و حیدر علی خان که از اسپاه خوب و مرغوب ملک کرناٹک طویلہ اسپ عربی و پاڈگا کچی و لکپی و عراقی و ترکستانی علی الخصوص در زمان حکومت ثیپو سلطان رضوان مکان از اسپان عربی وغیره چنان بچہ کشی بعمل آمد که غیر از عربی و منس دیگر اسپ بنظر نمی آمد - و عجب نیکو منظر و دلاور و حسین و باد رفتار و فرمانبردار و بی عیب و وفادار بودند که مزید بران متصور نیست - و بعضی ازان شائسته اطوار و برخه برق کردار نسیم آثار خصوصاً ماده اسپان سواری خاص ثیپو سلطان همه از یکدیگر بهتر - و بجمال و کمال و صورت و سیرت نامور در جلدی و فرمان برداری و قدمبازی و تنگ و دو سازی بل در تمامی هنر سواری و تربیت سپهگری لاشظیر و بی همتا بودند - زبان را کجایا را و طاقت که و صف صورت و سیرت آنها در ضبط آرد - و خوبیها به حسن کمال و جمال بیان سازد - بعضی ازان بعد شهادت سلطان همراه فرزندان سلطان بی و یاور آمده و بعد از برپا شدن هنگامه راه و یاور و رفتن فرزندان ثیپو سلطان از را دریابید بنگاله آنجه در مدراس و راه و یاور بفروخت رسیدند - بغایت جمال صورت و کمال معنی و اصالت داشتند - ماده اسپ که حور نام داشت و دیگر صیاسیر سید کلیم الله خان بهادر درین زمان گرفتند و سه ماهیان دیگر هم ازان جمله بعضی آشنایان را قمر خریدند و یکتا به وقت خویش بودند و نظیر خود نداشتند و برخه ازان بدست

و بدنام بودند بد و جهد امرايان سابق و لاحق مثل ثيپوسلطان شهيد نامور شدند مخفی نه باشد که اکثر ساکنان ملک کرناٹک اتفاق دارند برین معنی که هر اسپه که درین ملک پیدا می شود کولاری است و مادیاں کولاری از اسپ بهراتب بهتر و مضبوط می شود - بعضی ازیشان اسپ کولاری را منحصر بر اسپان نروماده که در ملک وکولار گرد و نواح آن پیدا شود مخصوص می دارند اما اهل تجربه و مبصران می گویند قول مردمان اول قرین صواب نیست بلکه حق آنست که هر اسپ که در تعلقه کولار و تعلقات گرد و نواح از اسپ کولاری و مادیاں کولاری پیدا شود کولاری است - و اگر از اسپ تازی و ترکی و عراقی و کچی و غیره پیدا شود خصوصا در تعلقات و پرگنات قریب رودگشنا و غیره کولاری گفتن آنرا اصلا روا نیست بل بر اصالت پدر و مادر خود است از هر صنف اسپ که پیدا شود گو فرض کردیم برابر پدر خود در اصالت نبوده باشد و بخوبی او نرسیده چه بسا بهلا حفظ رسیده و تجربه گردیده که از اسپ عربی درین نواح به جاها گرفتند یکسر کرده ها جمیل و شکیل و خوش رو و خوشفو و مضبوط و دلیر و وفا دار و دهنده و اشراف و رهوار و قد میاز بوجود آمدند - هیچکس او را بجز عربی نمی دانست و هرگز آنرا بیننده کولاری نمی گفت - فی الواقع از صورت و سیرت و حلیه و شکل و اوضاع و اطوار و حرونی و غیره خویش معلوم می شود که اسپ فلان قسم و فلان جا است - اگر صورت و سیرت او گواهی دهد باینکه طور حکم خواهند کرد که اسپ فلان ملک و فلان مکان است و اجود است یا غیر اجود و پاشا گشته و پادا شاکسته و اکثر ساکنان کرناٹک از دکنیان و افغانان در

و با تسبیح در مساوات زنده و اکثر خصی از ملک خود می آید که
 به خصی کردن مردمان آشنا ثاکن را نهی فروشند و هم چنان مادیان را
 که عقیم بوده باشد می فروشند - و مادیان زاینده را اصلا نهی فروشند
 و اگر چه ثاکن باشد سوار راحت و آرام در سواری او بیشتر می باید
 بشرطیکه شریک و بد خون باشد و از عیوب دیگر محرا پرد - و جدی
 باقر حسین خان مغفور که در شناسائی اسب مهارت کلی داشت و هنر
 سواری هم می دانست نصیحت می فرمود که لخت سواری او اسب عربی
 و عراقی خوب در ثاکن پیغو و آوه حاصل است - زیرا که اسب
 عربی و عراقی خوب و بهتر و نجیب درین ملک بغیر پادشاهان و امراء
 عالیشان میسر نیست و ثاکن پیغو و آوا درین جا باسانی بدست می
 آید و راحت و خوبی سواری اسب عربی و عراقی می دهد -
 لهذا اسب پیغورا عزیز باید داشت - و قهرش باید شناخت
 و بعد ازاں ثاکن آچی است که نهایت جمیل و نازک و خوبرو و
 آهو چشم و تیز رفتار و قدمباز می شود و در چهره شبیه بحرپی می
 شود اما قوت و طاقت ثاکن پیغو ندارد - و بعد ازاں ثاکن مندیله
 است که قریب بدکلانی ترکی چار گوشه می باشد - تیز رفتار و قدمباز
 و پر قوت می شود - علامتش این است که داغها مخصوصه مندیله
 بر هر دوران او می باشد و بعد ازاں ثاکن رنگپور و گهور گهاٹ
 است نهایت جمیل و قوی و سبک رفتار و رهوار می باشد - و علامتش
 این است که اکثر در بریده می باشد و بیشتر رنگ او ابلق
 و کمیت ابلق و سیاه ابلق و غیره - و نادر است که یک رنگ می گردد - و
 عمری طبعی این همه سی سال است و زیاده ازین عمر نباید - و در

راجه میسور که بعد ثپیو در میسور کار فرما گشت رسیدند - آن
 را اسب راج قرار دادند راجه که بمیسور کارفرما است از اسپان عربی
 چنه میگیرد - شنیده می شود که اسپان اشراف و جمیل و نامدار پیدا می
 شوند - چنانچه از همین اسپان خانه زاد اسب منتخب کرده برای سواری
 راجه داشته اند - اسب مذکور نهایت خوش بند و جمیل و تیز رفتار و اشراف
 و رهوار است - مخفی نه باشد که در دولت تهامی رایان و را جگان قاعده
 مستوره است که یک اسب و یک فیل منتخب کرده برای سواری
 خاصه راه و راجه نامزد کرده نگاه می دارند بدستور در فیلان هر
 یک فیل خوب بصورت و خوش سیرت و مجهول انتخاب کرده در سواری
 راجه مقرر می سازند - و اکثر این اسب و فیل از همه اسپان و فیلان
 بهتر می باشد و نامدار روزگار می شود عزت آن زیاده تر می سازند
 و فراوان اختتام بجا می آورند - بلکه در ایام عید هندو که آنرا
 دسهره می گویند پرستش آنها می کنند و آنرا اسب و فیل راج قرار
 می دهند - پس ازین بیان مردود و باطل گردید قول کسی که اسپان
 ملک کشاکش که از نسل عربی و کچی و غیره بوده باشند کولاری می
 گویند و اسپان خورد که در پیغو که دارالملکت آن آوا است و جزیره
 آچی و مندیل و رنگپور و کهورکات که از مضافات ملک بنگاله و غیره
 است پیدا می شوند و آن را درین ملک ثاکن می نامند نهایت
 رهوار و باد رفتار و مضبوط می شوند ثاکن پیغو و آوا خوب مضبوط
 و در کله و غیره مشابه با اسب چار گوشه ترکی می شود و آذکله خوش
 بند و آهو چشم و دهان خورد و نازک و سمر کلان و چنوب مم و دیگر
 خوبهاتی که در اسب ضرور است بوده باشد نهایت چلاک می باشد -

چهارم - رنگ زرد است که آنرا در فارسی زرده گویند و عرب

اصفر خوانند و زردیش برنگ قبه که در میان گل نیلوفر می باشد می نماید - و شرط است که رنگ پوست این اسپان همرنگ مور ایشان باشد و گویند بهترین رنگ اسپان همین چهار رنگ است و دیگر رنگها را فرم این چهار رنگ می دانند و اسپه که باین رنگ بوده باشد آنرا بسیار مبارک شمارند و رنگهای مرکب اسپان بیحساب اند - مثل سنجاب و سرخه و سبزه و چال و غیره چون تفصیلش طوالت داشت عنان کمیت قلم از آن منعطف ساخت بدان که ماهران این فن قرار داده اند و به تجربه فهمیده اند که هر اسپ که یکرنگ بوده باشد افضل و اجود است از دیگر اسپان که یکرنگ نه داشته باشند -

در بیان رنگهای مبارک اسپان - پوشیده مباد که سواه

چهار رنگ مذکور دیگر رنگها همه مرکب اند از آن جمله اول رنگ کمیت است که او از رنگ سرخ و سیاه مرکب است و تشبیه این رنگ بخرما کرده اند و سیاه کمیت که در هندی به لاکهوری کمیت معروف است برنگ جامون و تخم بندق هندی که آنرا ریشه نامند می باشد و این رنگ بسیار ستوده و مبارک است و اسپیکه این رنگ دارد در شدت سرما و گرما صبور و ترانا باشد چنانکه گفته اند - بیت

کمیت که همرنگ خرما بود
توانا به گرما و سرما بود

اسپ کمیت طاقت گرسنگی و تشنگی بسیار دارد و از بارسنگین عاجز و در مانده نشود و در روز مصاف سوار او بر اعدا مظهر و منصور باشد -

پهندی و غیره ناکنه که می شود نادر است که جمیل و چالاک و خوش رفتار بود - اما بعضی ازین ها قدمباز و چالاک و خوش بند می شود - به لحاظ رسیدن که تاکن پهنی بسواری یعقوب علی خاں گو پاموی به همراهی نظام الدین احمدخان مرحوم که از مدراس بسواری اشپل و داک بارکات می رفت همراه آمد و بعد رسیدنش درار کات به مشاهده درآمد که در مانده هم نشده بود - و طاقت و قدرت می داشت که اگر از آن جابمنزل دیگر برنند می رفت - و تاکن کشمیر و تبت که آنرا کوٹ هم می گویند نیز خوب می شود خصوصا تاکن تبت که به صعوبت بالا کوه می رود و تیز رفتار می باشد - و راه خوب می رود - و در سنگلاخ و پشته کوه و کمر در مانده نمی گردد - و عمر طبعی او نیز سی و پنج سال می گردد - و می گویند کوٹ و تبت زیاده از چهل و پنج سال عمر می یابد بدان که ماهران این فن و مبصران دانشمند هندو دکن می گویند که رنگ اصلی یعنی غیر مرکب اسپان چهار است باقی مرکب و فروم آن است -

اول - رنگ اصلی سفید است که بسان مروارید و یا مثل شیر بود - و یا همچو مهتاب بود و بتابد - و آن را در فارسی نقره و خنک خوانند - و اهل عرب ابیض گویند -

دوهر - سیاه است که برنگ دوده و زنبور بود - و آنرا در عربی ادهر و در فارسی مشکی گویند -

سوهر - سرخ است که آنرا پور خوانند سرخیش به مشابه رنگ تارزعفران یا مانند گلنار باشد -

خوانند - و ماهران این فن و واقفان این صنعت گفته اند که این چنین اسب پیرسزمینه که قدم نهد سوارش مالک آن سرزمین خواهد شد .
و در روز مصاف همیشه فتحیاب و منصور باشد -

دیگر - اسبی که پیشانی و هر دو دست و هر دو پای او سفید بود آنرا در عربی غرالمجلیس و در هندی پچگلیان خوانند بسمه مبارک و خجسته باشد - صاحب او دائم خوش حال و مالدار باشد - **دیگر** اسب زرد که دو دست و دو پا و پیشانی سفید دارد چشمهای او مائل به سفیدی باشد بسیار پسندیده و عزیز است - و می گویند که اسبی که چنین علامت و رنگ دارد محال است که غیر از بادشاهان کسی دیگر بر او سوار شود - **دیگر** اسبی که هر دو دست و هر دو پا و پیشانی و سینه تا بعد شکر سفید داشته باشد نیز مبارک و عزیز باشد

دیگر - اسب نقره گوش راست او سرخ یا سیاه باشد بسیار خجسته و میمون باشد و در طویله که این چنین اسب بوده باشد از مبارکی قدمش اسپهه بسیار جمع آیند - و صاحب و مالک و سوارش همیشه دوست کار و سر خر و باشد - و بهر مصاف که رود مظفر و منصور گردد -

دیگر - اسبی که برنگ خروس باشد و چشمهایش برنگ کبوتر ماند مبارک دانند و این چنین اسب عزیز الوجود و نادر باشد - و لاقی سواری بادشاهان باشد - استادان این فن گویند که اسب زرد که چشم او سیاه متحرک بود مانند چشم آهو و پشتش کوتاه باشد و موهای اعضایش نازک و در خشنه بود البته دوده و جلد و تیز کار

دیگر - اسپ سبز خنک است و عنبری که او را در هند زیلا گویند از رنگهای سیاه و سفید مخلوط بود. و تشبیه این رنگ برنگ گردن طاووس کرده اند یا برنگ فیروزه یا بگونه لاجورد شسته و این هم رنگی پسندیده و مبارک است و گویند سوار او بر اعدا در روز مصاف غالب آید.

دیگر - رنگ قلعه سهند و اشقر اینها فرم زرده و بور اند این رنگها را نیز ستوده و مبارک دانند.

دیگر از - رنگا رنگ ابلقی است که سر و پا و قضیب و خصیه اش سفید باقی همه اعضاء او برنگ دیگر باشد این قسم ابلق را بسیار ستوده اند و خیلی مبارک دانند. گویند سوارش در روز جنگ البته بردشمان ظفر یابد - و اهل اسلام اسپ ابلق را مبارک دانند و بودندش در خانه شگون دانند.

دیگر - اسپ ابرش است و آن اسپه ست که تمام بدنش سفید و گلهای دیگر گون بر بدن داشته باشد خواه خورد و خواه بزرگ از هر رنگ که گل داشته باشد بدان رنگ منسوب می کنند. چون کمیت ابرش و بور ابرش و سیاه ابرش و برین قیاس باید ساخت - رنگهای دیگر را و رنگ ابرش را هم مبارک دانند.

دیگر - هر اسپه که هشت اعضاء او سفید داشته باشد بدین تفصیل دو دست و دو پا و سینه و پیشانی و سر و گوش و دم بسیار مبارک

ذکر گلها که بر بدن اسپ از هر رنگ که

باشد و بیان سعد و نحس آن - بدان که اهل تجربه گفته اند اگر بر اسپ خنک گل سیاه باشد محمود است و اگر بر اسپ بور گل زرد یا سفید باشد آن را نیز مبارک و ستوده شمارند - و اگر بر اسپ زرد گل سرخ رنگ یا سپید باشد ستوده و احسن است و اگر اسپ سیاه گل سفید باشد نیز مبارک خوانند و گویند اسپ بهر رنگی که باشد گلها را سفید و سرخ مبارک است و گل سیاه بر اسپ سفید نیز مبارک و خجسته است - و باقی گل سیاه بر اسپ هر رنگ که بوده باشد نام مبارک و شوم است - هاشمی در فرستاده خود می گوید -

نیک و بد را بدان ز رنگ آه دل
نیک بنگر اگر ز تنقی غافل
آنکه او رنگها بهم آمیخت
وین نشانها نیک و بد آشگرفت
او درین رنگ می کند اظهار
ز آنکه او هست فاعل [مفتار
هر که در طبع او بود خیری
همه داند ازو نه از غیری

بیان سن و سال اسپ و شناخت رنگ دنداننش که اهل تجربه

آنها دریافته اند و هم از رنگ [موم اسپ] سراغ بسال و عمرش توان برد - اسپ که موم اعضا او نازک و براق نه باشد! و برزه دار و هرشت بود و استخوان پیمشانیش بر آمده و پشت چشمش در

باشد و گویند در دودنگی از باد بگذرد اگر اتفاقاً این چنین دوسه پیچ
 سواره پیچهای معمولی که برسینه اش داشته باشد نهایت مبارک
 و بغایت خجسته بود - و به ریب بادشاه پرو سوار شود مظهر
 گردد.

ذکر رنگهای معیوب و نامبارک - بدان که اسپه که رنگ

او برنگ دوده مازد یا خاکستری و فاخته رنگ باشد آن اسپه را نامبارک
 شمارند - و مردم آنرا پسند ندارند - و اسپه که رنگ او برنگ آهوه
 سیاه باشد و زیر شکمش سفید بود نیز نامبارک است اسپه که سه پای
 او سفید و پیشانی سفید نه بود معیوب و مذموم دانند دیگر
 اسپه که ارجل باشد یعنی تمام اعضاء او یک رنگ بهر رنگ که باشد و
 یک پای او رنگ سفید داشته باشد بحدش بدش بوده باشد سخت
 نامبارک و شوم است هرکس که بر اسپه ارجل سوار شود همیشه مغلوب
 و متکوب و بجزنگ اگر می رود البته زخمی شود - و شکست خورد و یا
 از اسپه بافتد و پای او گرددنش بشکند و در پائگاه و طویله هرگز باشد
 طویله ویران گردد - و صاحبش غمگین و شکسته خاطر باشد.

بیان سفیدی پیشانی اسپه و ذکر نیک و بد آن - بدان

که ماهران این فن و شنا سندگان - عیب و هنر افراس رقم کرده اند
 که سفیدی که در پیشانی اسپه بود اگر بشکل گل نیلوفر و یا بسان
 قرص ماه و یا مانند چتر و یا همچو شمشیر دایک و کشیده بود پسندیده
 و مبارک است و اگر بصورت جسم به سروپا همچو زنجیر پیچ در پیچ
 بوده باشد معیوب و مذموم است.

بر سر سال شش ماه بگذرد و اسطات آغاز افتادن کند و چون آهر چهار
 بیفتد و باز برآید و هموار شود اسپ چهار ساله باشد و چون شش
 ماه بر چهار سال بگذرد رباعیات شروع در افتادن کند چون هـ
 چهار دندان مذکور بیفتد و باز برآید و برابر شود بدان که عمر
 اسپ پنج ساله باشد تا مدت پنج سالگی چنانکه مذکور گردید هـ
 دوازده دندان اسپ افتاده باز آیند و با دندان هموار و برابر می
 شود - بدانکه حد عمر طبیعی اسپ سی و دو سال است تا پنج سال که
 دندان می افتد و باز آید شناخت عمر اسپ از آن معلوم شود و بعد
 از آن که هشت و هفت سال باقی عمر اوست از رنگ دندان و علامت
 آن می شناسند - پوشیده نهاند که در مدت هر سه سال رنگ دندان
 اسپ بگردد و رنگ دیگر پیدا کند - بعد از پنج سال که چهار
 دندان اسپ افتاده باز آیند و هموار گردند در دندان اندک کوه
 می باشد و در میان آن گو رنگ سیاه بود و چون آن اسپ بسن
 شش سالگی رسد آن کوه که در دندان ثنایا بود بر طرف گردد
 و پر شود و هموار و صاف نماید و چون هفت ساله شود کوه که
 بردندانها و اسطات باشد پر شود و چون هشت ساله گردد کوه
 که بر سر دندان رباعیات پیدا باشد زائل شود و صاف و هموار گردد
 و بعد از آن سیاهی که بر سر دندانها دوازده گانه تا مدت هشت
 سال باقی باشد باقی ماند چون اسپ قدم در نه سالگی نهد سیاهی
 از سر دندان ثنایا مطلق برود و آنها زرد رنگ شود مثل رنگ
 نگبین و یا زردیخ لکن بر سر دندانها و اسطات و رباعیات اندک
 سیاهی باقی باشد آن اسپ را در هند یا روکنارا گویند چون ده

گو افتاده بود اگر خنک مکی شود و اگر نیل به بود سیاهی مویش
 بسفیدی مائل گردد و بر پیشانی اسب سرنگ یعنی بور و کمیت
 و غیره مو سفید نمودار گردد بدانی که اسب دراز عمر و پیر
 است و علامات اسب جوان بر عکس این باشد و معرفت شناختن
 سن و سال اسب که حقیقه از رنگ دندانش توان دریافت بدان که
 معهود است که اسب از مادر خود به دندان پدید می شود و در
 مدت یکماه چهار دندانش که عرب آن را ثنایا گویند نخست برآید
 دو بزیرود و بالا و در مدت پنجماه چهار دندان دیگر که بتازی
 آن را و اسطاط خوانند برآید در زیر و بالا بر اطراف ثنایا و چون
 هشت ماهه شود چهار دندان دیگر برآید و آنرا رباعیات خوانند
 بدانکه در مدت هشت ماه چنانکه بیان کرده شد دوازده دندان
 پیشین اسب بر آید و هموار و برابر همه دندان شود و سال عمر
 اسب ازین دوازده دندان خوب معلوم شود چه تا مدت یک سال
 دندانهای مذکور سفید باشد مانند مرارید و یا برنگ شیر - هر
 گاه که دندان اسب چهار سفید و هموار باشد معلوم توان کرد که
 اسب یک ساله است و در عرب اسب یکساله را حولی خوانند چون
 شروع در سال دوم کند سفیدی دندانش قدری تغیر می نماید -
 و چون کامل دو ساله شود آن سفیدی بالکل زائل شود و فارسیان این
 اسب را ناکند گویند و چون بر دو سال شش ماه بگذرد - دندانهای
 ثنایا که نخست برآمده باشند بنیاد افتادن کند اول دو دندان زیرینش
 می افتد و این اسب را فارسیان دو یک گویند و چون هر چهار
 مذکور بیفتد و باز برآید و هموار شود اسب سه ساله گردد - و چون

در بیان معرفت نشانه‌های اعضاء بر قوت اسب که دلالت بچالاقی و دوندگی و تحمل برگشتوان سنگین و بار کش اسب نماید و هر بر وفاداریش در روز جنگ و تحمل آلام خبر می دهد - و این چنین اسب لائق سواری پادشاهان و امرای عالیشان باشد - بدانکه اسب اگر یکرنگ باشد و سرش کوچک چشمش مانند چشم آهو سیاه و زود حرکت کننده بود و لب و پوست او باریک و تنگ و سوراخهای بینی او کشاده و دندانهایش هموار و هر دو کعبش خورد و کوچک مانند سر قلم و تیزو راست و دهانش نیز کوچک و گردنش بشکل طاوس و پشت کوتاه و کمر باریک و کوتاه و کفل گرد اما چنان نماید که پشت و کفل بهم پیوسته است بطوریکه از همه فرق نتوان ساخت و بیخ را نهانش درشت و غلیظ و بین الفخذین کشاده و خصیصه کوچک و شکم پهن و کشیده و قلم پانهاش در از و خشک اما قوی از رگ و پی و گوشت برقواکم او نبود و سمهای او بزرگ و سیاه و سخت و سبطر و اعضایش متناسب و هموار باشد چنانکه گوئی صورتش مصوره از مو قلم کشیده و یا ترا شیده و مویش چرب و نرم در خشنده مانند ابریشم و از علامات کمال قوت او آن بود که در روز یک بار پیشاب کند و چنان بزور نماید که قطرات پیشاب از میان هردو دستهای او بیرون آید هر اسپه که بدین صورت و سیرت باشد البته تیز تر و چالاک و دونده و قوی هیکل بود - و اسب یکرنگ کمیت موصوف بدین صفات بود - اگر اسب یکرنگ دیگر بهسن صورت و سیرت مسطور بوده باشد نیز شائسته سواری پادشاهان نامدار و سلاطین قوی الاقدار باشد - و این چنین اسب غیر از طویل پادشاهان و امرای

ساله شود آن سیاهی از دندان و اسطات مطلق رفته باشد و آن
 اسپ را اهل هند کنار گویند و چون یا زده ساله شود از سر دندانها
 رباعیات اسپ نیز سیاهی مطلق زائل شود و تمام دوازده دندان
 مذکور او زرد گردد چنانکه مذکور کردیم - بدانکه از پنج سالگی
 تا هشت سالگی سر دندانها اسپ سیاه باشد و از ده سالگی تا یا زده
 سالگی بتدریج زرد گردد - و چون اسپ پس دوازده سالگی برسد
 بعد از آن تا مدت چهارده سالگی باز آن زردی بتدریج سفید می گردد
 مثل سفیدی جغرات یا بسان شیر و چون پانزده ساله شود تا هفده
 سالگی در آن سفیدی نقطه های زرد افتد مانند خردل سفید که آخر
 در هندی سرسوس گویند و در فارسی شرسف نامند - چون هجده
 ساله می شود تابست سالگی آن نقطه های زرد باز رو بسیاهی آورد
 مثل مگس و چون بست و یکساله گردد تابست و سه ساله آن نقطه های
 سیاه بتدریج سفید گردد و چون بست و چهار ساله شود تابست
 و شش ساله بجا آن سفیدی کوه افتد گردد و عمیق دندانها اسپ
 کم گردد و چون بست و هفت ساله شود تابست و نه ساله دندان
 ها اسپ بجنبش آید و چون سی ساله شود تا سی و دو ساله
 دندانها که بجنبش آمده باشد بیفتد و از خوردن بجاند و اکثر
 است که زنده نه ماند مگر اسپ ترکی که حکم او دیگر باشد
 زیرا که عمرش تا هفتاد سال می رسد کسر کم و زیاده شاید عمرش
 تا سی و دو سال از رنگ و علامت دندان شناخته شود و بعد از آن
 به علامت مخصوص دیگر می شناخته باشند با این شاد و نادر است که
 این قدر زید و دندان باقی باشد و الله اعلم -

بلند تر و دراز تر و کشاده تر نمی شود و حد نهایت کلانی و بزرگی او همین مقدار بود بلکه اسپه که باینقدر دراززی و عظمت باشد نادر و شاذ باشد و این قدر جنس از بلند ترین اسپان است و جنس دوم که متوسط باشد قد او نود انگشت و درازیش دوازده انگشت بود و کشادگی و سبتری دور شکمش به مقدار دراززی قد او باشد جنس سیوم که خرد ترین اسپان بوده باشد هشتاد انگشت بود و دراززی قامتش بقدر دراززی عرض جسمش باشد و غلظت و سبتری شکمش بقدر بلندی قد او بود - و هر اسپه که ازین مقدار کمتر باشد او را داخل در اسپان نمی شمارند و در اسپان بزرگ زیارند - و طریقه پیبوندن قد او آنچنان باشد که یکسر ریسمان بر بالای سر او که حد موی رستن از آنجا است نهاده و سر دیگر بر سر دوش رسانند بجای که گوشه زین نهند و آن ریسمان را پیمازش سازند که چند انگشت است و بس و پیبوندن دراززی او بدین عنوان است که یکسر ریسمان برد نبال چشم اسپه نهند و سر دیگرش بر جای که بیخ دمش باشد رسانند و آنرا از انگشت پیمازش سازند و طریقه پیمازش شکم اسپه بدین آئین است که یکطرف سر ریسمان را تا بحد ناف رسانند و سر ریسمان دیگر از بالای پشت و کمرش باز بناف درآرند و آن ریسمان را مساعدت سازند تا معلوم شود دور قطر شکم اسپه و ضخامت آن چه مقدار هست

بیان موی اسپه - بدانکه اسپه پهر رنگ که باشد امامویش نازکی و درخشندگی و چرب باشد اگر صد عیب در اسپه باشد پیش ازین یک هنر همه محو و منسی است بلکه عیبش بهتر مبدل گردد - چه هر اسپه که موی

عظیم الشان کجامیسر آید و این همه خصصتها که بیان شد پیشتر در اسب قازی اصیل یافته می شود - یا در اسپیکه تخمه قازی بوده باشد و دیگر خاصیتش این است که آرامیده و آهسته تر باشد و غضب نه کند و لکنده زده و نه گزد تا او را گرم نه کنی گرم نمی شود - و چون از جای بر کنی زود بر جهد و تیز شود - و بسرعت از زمین خیزد و اگر آهسته کنی و فیهائش نمائی در ساعت از تندی باز آید و فرمان برد و موه اعضائش پاک و براق باشد و مدام محترز از سرگین و نجاست بود و از جای ناپاک احتراز کند و میل بعلاف ناپاک نه کند اسپه که این همه خصائل ستوده و شوائل پسندیده داشته باشد زحمت و آزاره نمی باشد و در روز جنگ اگر زخم مهلک و یا صدمه و آسیبه بزرگ رسد نیفتد و در مانده نه شود - تا سوار را بمنزل نرساند و ذکر وفاداریش بیرون از تحریر و تقریر است و اهل تجربه گویند که این همه خواص اکثر در اسب اصیل قازی دیده شده - چنانکه هاشمی در فرسنامه خود می گوید

این چنین اسب خوب فعل و لطیف
باشد اصلش زنجب یاز قطیف

بیان معرفت بلندی قد اسب تاچه قدر می شود و درازی او از سرتا بیخ دم و کشادگی دور شکمش و بیان عیب موه و اعضائش و تعریف آوازش از خوب و ناخوب و دانستن نیک و بد بوی عرق او بدانکه حد کمال درازی قامت اسب صد انگشت است وحد درازیش از سرتا بیخ دم او نیز صد انگشت باشد وحد قطر و غلظت دور شکمش نیز مقدار صد انگشت بود - پوشیده نهادن که اسب از صد انگشت

بر اسپه که بدین اوصاف. متصف بود اورا از جنس بهمن دانند -
 دوم کهتری است این جنس اسپ چالاک و دونده و جهنده و تند و
 تیز و غضبناک و جنگجوی و تیز خوه بود - و اندامش همیشه گرم باشد
 لکد بزند و از دنداد بگزد - و از فیل و شتر و آتش و آب سهگیس و
 زخم شمشیر نه ترسد و آواز او مانند آواز شیر بود تند و مهیب و بلند
 بیشتر این قسم اسپ قوی هیکل و کمیت رنگ و خوبصورت باشد
 سیوم بیس است و این جنس اسپ بیشتر پرغله رود و سریع السیر
 بود و گردنش پهن و کوتاه و دور شکمش غلیظ و چشمهایش زرد باشد -
 بشراب خوردن چنان مائل بود که اگر ظرفی پراز هزار جامه باده پیش او
 نهند بر غایت همچو آب نوشد و از دور رفتن و منزل دراز مانده نوشد -
 بر تشنگی و گر سنگی صبور باشد اسپه که درو این همه خصائل بوده
 باشد آنرا بیس خوانند - چهارم سدر است بمعنی بقال و این دوم
 اسپ بخوردن چیزهای ناپاک و گنده میل بسیار دارد و سرگیس و نجاست
 دیگر بخورد و دز پیشاب و سرگیس و دیگر پاییدی بچسبد و غلطد و کند
 فهم و چابک خوار بود و پیوسته چشمهای او خشم آلوده باشد و بنظر
 ناظران بد نماید و این نوع اسپ ضعیف الخاقت و خورد تراکثر باشد -

بیان راه رفتن و گام نهادن و تک و دوی اسپ - بدان

که دانند گان این صنعت و مادران این فن کار زدن اسپ را برای
 رفتن تشبیه فیل کرده اند و گویند که اسپه باید که گام خود را
 بر زمین آرا میدهد و کشاده دهد و پای پسین خود از پای پیشین
 فرا تر گذارد و بفرامد مانند طایس طناز و گردن بلند دارد و چون

تنش چرب و درخشنده باشد دل بدیدنش مایل شود و نتوانی که دیده از دیدنش بازداری -

بیان آواز اسپ - بدانکه آواز اسپ اصیل دلیر و چو آواز شیر نماید بلند و مهیب و یامثل رعده بود و یا بسان فیل تیز و کشیده باشد و این نوع آواز اسپ محمود و ستوده است و اسپ که آواز او مثل شتر باشد یا مانند آواز شغال و شومر دانند

در بیان عرق اسپ - آورده اند که بوی عرق اسپ همچو بوی صندل و یا مثل شگوفه نخل بود و یا بوی گل مانند و اسپ که بداصل و ناستوده بود عرقش بسان بول فیل باشد یا بدبو مانند سیر و یا چون ماهی گنده باشد -

تقسیم اصناف اسپ بقاعده اهل هند - حکمای هند و ماهران این قوم در کتب خود تصریح کرده و در فرسنامه که بجزبان سنسکرت نوشته بیان نموده که اسپ در چهار قسم است یکه قسم بهمن دوم کهتری سوم بیس چهارم سدر هریک ازین جنس را علامت مخصوص است علامت اسپ جنس بهمن و این قسم اسپ اکثر بزرگ نقره باشد و کیود چشم و خوش شکل و خوب افعال گیاه بدبو نخورد و تن خود را پاک دارد مدام ساکن و آرمیده بود یعنی در غضب نیاید و خوش خوی بود و از عرقش بوی خوش آید و لک نه زخم و بد ندان نه گزد و فرما نبرد دار باشد و درجه سوارش فرماید بجا آورد - و برگستان سنگین بردار د آواز او تند بود مانند رعد - و

معمود زیادۀ و کم بود نا پسندیدۀ و نا مبارک است و آسپه که دندانها بر زیر و بالا کش از هم گذشته باشد شوم دانند و عیب شمارند و آسپه که بیضه خصیه او زیادۀ یا کم بود آنها نا مبارک و شوم دانند بدانکه آسپه که به خصیه و باندان از ما در پیدا شود شوم باشد در خانه نباید گذاشت - دیگر آسپه که چشم همچو خوک داشته باشد یا چشم بوزینه ماند میمون نه باشد - و آسپه که در میان مو تنش فاصله و فرق بوده باشد همچو فرق سر آدمی نا مبارک است و آسپه که طاقی باشد یعنی یک چشم سیاه و چشم دیگر برنگ اوزق و یا بدیگر رنگ بوده باشد سخت نا مبارک است - و آسپه که مو او درشت و برزۀ دار بود نا پسندیدۀ است - زهار آسپه را که یکۀ ازیں عیوب داشته باشد نباید خرید -

بیان سعد و شمس پیچها موه آسپه که اهل هند آنها بهوزۀ

و بهوزی گویند بدانکه برده اعضاء آسپه معمول است که ایں موه پیچها یعنی ایں بهوزریا اکثر می باشد و اگر ازیں ده محل یکۀ کم شود یا زیادۀ گردد شوم دارند و عیب شمارند - قطعه -

هست یک پیچ بر لب زیریں

دو بزیر قہی گاہ بییں

دو بسینه بود دو بر سر هم

دو به اطراف ناف زیر شکم

هست پیچ دگر به پیشانی

ویں ده البتہ هست ت دانش

گر ازیں ده بود یکۀ کمتر

عیب باشد به نزد اهل هنر

از گام برداشتن بر فمار آید چنان دست و پا به سرعت از زمین بردارد که گوئی بر آتش می رود و مردم تصور کنند که پائش بر زمین نمی رسد و معلوم شود که اراده اش طے روی تمام زمین است و می خواهد که روی تمام زمین را در تحت تصرف دست و پا به خود درآورد - و اگر از جا بر کندش چون برق جهان گردد - یا مانند تیر از همان بهشتاب روان شود چنان گرم از جا خیزد که زمین از قوت پا به او کنده گردد -

در معرفت نشانهای شوم و علامتهای مذموم که نادر در اسپان یافت می شود بدان که اسپه که او را شاخ باشد مانند انگشت ششم که در دست بعضی مردم می باشد خواه آن شاخ دریال بود و یا در میان کاکلش یا بر فرقش میان هر در گوش یا در پهلو گوشها در جاییکه شاخ گاؤ و گوسفند روید - یا بر پیشانی زیر کاکل اهل تجربه اتفاق دارند که این چنین اسپ را در خانه بکشد در شهر ندارند و هر جا که این اسپ باشد خانه و شهر و ایران کند پناه بخدا از او -

و دیگر اسپه که در غلاف قضیب و هر دو خصیه اش در پستان باشد مثل پستان گاو آن نیز نامبارک و شوم است همچو اسپ شاخدار - و اسپه که در میان گوش او یا در پهلو گوش او گوشه دیگر روگیده باشد خواه کوچک خواه بزرگ آن را هر معیوب و مذموم دارند - و اگر یک گوش او موافق معمول و دیگر گوش او خورد تر باشد نیز مذموم و معیوب است - و اسپه که زبان و کام سیاه داشته باشد نامبارک است و اسپه که دندان او از عدد

دیگر زیر چشمها اسپ که از اجا اشک روان شود و بر رخسارها زهر
 بفعلا و بر شا نهاله او زیر جاگگاه پیچ فالج یا جالای زانو ها و یا بر ساقها
 و بر ساعدها و بر پس رانها و بر دنبال چشمها و شقیقه ها و بر اطراف پیچ
 دمش یک یا دو مو پیچ واقع شود آنرا منحوس و شور می دانند نا مبارک
 و معیوب می شمارند - آورده اند که اگر اسپه اصیل و خوش بند
 باشد و بدمن و خوبیها آراسته و پیراسته باشد و بجز خریدنش
 چاره نباشد و بر بدنش همچو مو پیچ ازین مو پیچها نا مبارک
 بوده باشد در خریدنش این چنین حیل نمایند که بمقدار درازی
 و بصورت آن مو پیچ از زر مو پیچ تیار سازند و آنرا خوب گرم کرده
 بر مو پیچ داغ دهند و آن مو پیچ زریں را بفقییر بدهند درین
 صورت خصوصیت و شومیت آن پیچ باقی نمی ماند - و در عوام مشهور
 است که این مو پیچ را از دست مالک سوخته می گیرند - بدان
 که تمامی مو پیچ اسپ بر هشت نوع است نوع اول مو پیچ است
 بشکل گردش آب بود - یعنی گرداب بود و این قسم بسیار در
 اسپها یافته می شود آن را در هندی بهوئری می گویند و انواع دیگر
 نادر الوقوع می باشد دوم همچو صدف سیم ملانند غنچه نیم شگفته
 بود - چهارم برنگ زبان گاؤ نماید پنجم از انبوهی و کثرت مو
 بسان نافه آهو باشد ششم بشکل هزار پا هفتم برنگ نعلین
 و هجدهم بسان چشم باختصار همی قدر اکتفا کرده -

شیر مادیاں که آنرا در عربی لبن الرماک گویند طبیعت آن گرم
 و تر از شیر هاله دیگر حیوانات - آشامیدن آن محرک اشتها و باده ملین طبع
 و موافق قرحه مشانه و مجاری بول و مدر بول و حیض و حملش با نشانه عاج

بیان مویچه‌ها که اگر اتفاقاً واقع شود اهل تجربه آنها مبارک دانند

زان جمله مویچه دیومن است که جانش در میان گردن اسپ از زیر گلو تابسینه می باشد و این را نهایت مبارک می دارند - و گویند و مبارکی دیومن نه دوست صدها عیوب شور را دور سازد و سوار البته در جنگ مظفر و منصور باشد آورده اند که سه پیچ دگر است که آنها نیز مبارک دانند یکی فرو تراز گلو بمقدار نیم دست یا یکدست و مویچه دیگر بر بازو و سیومی بر بالای تهیگاه زیر فرجک باشد و سواے آن دو سه جل چهار و پنج مویچه هم واقع می شود آن هم بغایت مبارک است می گویند که اگر بر سینه اسپ این مویچه‌ها بویخته باشد البته پادشاه بر و سوار شود و سوارش مدام مظفر و منصور باشد و اعدا مقهور گردد - و در پائگاه هر که بوده باشد طویل او از افراس معمور گردد - و اهل عرب چنان بیان کنند که هر که این چنین اسپ داشته باشد که یکم از این نشانه‌ها بران باشد هرگز غمگین نه شود و اهل تجارند مویچه‌ها را نه نام مبارک و شور دارند اول پیچ خالچ که آنها هندوان کالی گویند و فارسیان برزّه پیچ خوانند و برزّه سردوش اسپ باشد - بفرس قدیم و در هند این محل رادراکاه گویند و این پیچ در غایت شومی و مضمومی و نا مبارکی است هر که این چنین اسپ دارد پیریشان حال و محتاج گردد - و سوارش هر جا که رود مغلوب و منکوب باشد دیگر مویچه است که در زیر تنگ دراید - و در میانش پوشیده گردد آنها سخت شور و نام مبارک است دیگر در میان سورا خه‌ها بینی فرس تا زیر پیشانی اگر مویچه واقع شود نیز نحس و شور است

کرده تشهیر می نمایند و خر دریس ملک از هفت روپیّه تا سی روپیّه بفروخت می رسد و نادر است که زیاده ازیں قیمت یابد و اکثر گاوان و هیزم فروشان و یلکلواران بکاروبار خود می دارند - بداندکه یلکلوار قومه از هنود این ملک اند که پیشتر در یک مقام منزل نمی داشتند بلکه در صحرا و کوه و دشت سکونت و بود و بپاشی دارند و خران و گاوان می پرورند و مدام کرایه بسته حبوب و غیره اجناس را از موضع بموضع و از قصبه بجهت قصبه و از بلده بجهت بلده می برند و بهمین جهت بسا اوقات آمد و رفت اینان در شهر و قصبات صورت می بندد و خران ملک کنراثک چندان مضبوط و قوی و تیز رفتار نمی شوند و آهنگران صحرائی و مشعبدان را دیده شد که اکثر خران نیو نگهدارند هر چند خر مسکین در نظر مردم خوار و به اعتبار است اما از بار کشی عزیز و مورد مزاحم بسیار چنانکه سعدی می فرماید -

مسکین خراگر چه به تمیز است
چون بار برد می عزیز است

و خر جانوریست کم خوار و کم آزار بقدر طاقت خود بار بردارد و از گرانقدری و کرامتش همین قدر پس است که عیسی علیه السلام راغب او بود بخصوصه و اکثر انبیاء دیگر برو سوار شده پائے پایه اش برسین فضل و کرامت بسته در پایگاه شرف جابخشیدند و خر مصائی خوب تر و جلد ترو بیش قیمت و کلان و سفید رنگ می شود و سواری را خوب دهد و خر شامی و مصری را اکثر برای بار برداری دارند و در کار سواری کم کم می آرند و خریمنی خصوصاً ز بیدی کلان و

بعد از طهر معین بر حمل زن عاقره و از خواص اوست که هر سال قلیله ازان به اطفاله که آبله بر نیاورده باشند بخوراندند در آن سال آبله بر نیاورند و اگر برآورند زیاده از چند دانش نباشد - از مجربات مکرره شمرده اند -

حمار - عربیست آنرا در فارسی خرو در هندی گدها نامند و در انگریزی آس خوانند معروف و مشهور و مسکین برای بارکشی مامور در ملک عرب و ملک گرم سیر خوب و کلان پیدا می شود و در سردسیر هرگز نمی شود و هر جا که ازان پیدا شود کلان و خوب می گردد و اگر حمار کلان را در سردسیر برده بچها گیرند خورد ترمی افتد و در هر مرتبه خرد از طبقه اول می شود و هر تربت گاهیده تر از سابق و لا غرو نحیف و کمزور از اول می گردد و پیدایش حمار اولاً در عربستان شده و بعد ازان جابجا به جاهای دیگر رفته برابر حمار عرب در هیچ ملک نمی شود اما در اسپن خصوص در اندلس خوبرو و کلان و تیز رفتار پیدا می شود و مردم آنجا نیز راه و رسم تربیت و بچه کشی آنرا خوب می دانند و گویند که قامتش هفتاد و پنج انگشت می گردد و در ملک گنی حمار کلان تراز اسپ آنجا می شود و در ایران دو قسم حمار می باشد یکی ازان بارکش و دوم ازان سواری و این قسم حمار خوشرو و پاکیزه اطوار و سفید رنگ و صاحب جمال می باشد و این را بکار سواری می دارند و تا پانصد روپیچه قیمت می یابد در ملک کرناٹک قوی و کلان پیدا نمی شود بلکه خورد و ضعیف و قلنج و کوتاه قامت می باشد و مردمان هندو دکن و کرناٹک از سواری خر رنگ و عار می دارند و مهرم و گنہگار را پر خر سوار

اَبِل - عربیست و در فارسی شتر و در هندی اوشت می نامند و در انگریزی شتر یک کوهانی را کیمیل و دو کوهانی را دژی می نامند و شتر بر دو قسم می شود باعتبار کوهان یکی یک کوهانی و دوم دو کوهانی همه انعام اهلی و وحشی می شوند الا شتر که غیر از اهلی نمی باشد و هر صفاتی که در تمام انعام موجود است او تنها در خود موجود دارد دیگر حیوانات از انعام به بعض صفات متصل نیستند تا تمام صفات او چه رسد مثلاً همچو گاؤ و فیل بار بردار است و در صحرا به آب و علف و ریه رسد و رود بر به آبی و به علفی متحمل و صبور باشد که مثل دیگر انعام اگر یکروز دانه و آب و علف ندهند به طاقت شوند و از کار روند و اگر دوسه روز آب و علف نمی رسد می میرند بخلاف شتر که در هر صورت در مانده نده شود و از کار پردازی باز ناماند دوم مانند اسب تیز رفتار و سریع السیر می باشد سوار را بآرام می برد و مطیع و فرمانبردار باشد و گوشت بچه یک ساله او مانند گوشت گوساله لذیذ بود و م به هایش همچو موه گوسفند و غیره چهار پایان بکار می آید بلکه عزیز و گران تر از آن است غرض هیچ چیز از اندامش ذکار نیست حتی که بول و بحر او هر بکار می آید و شتر را از راهی که او را می برند آن راه را فراموش هرگز نمی کند در جائی که راه معلوم نده شود شتر دلیل شود و برای می رود و منزل و مقام را از دور می شناسد و از آنجا تیز رفتار شود و بجای در مقام می رسد معلوم نیست از بوی مقام و منزل را می داند یا بوجه دیگر بهمه حال منزل و مقام را از دور می شناسد و تمامی مردمان ترک و فارس و عربستان و بربر و مصر و غیره مال تجارت را بهمال شتران از ملک

خوش رفتار و قدمباز و قابل سواری می شود و خران ملک حجاز هر چند که از قسم اول هستند و متوسط الحال اند با ایس چنان تیز رفتار و کلان و رهوار می شوند که هرگاه نماز مغرب در جده ادا کرده بران سوار شوند بوقت نماز صبح در مکه معظمه می رساند و اکثر این معنی بتواتر از زبانی ثقات مسوم گشته - و خران که درین ملک خورد و لاغر هستند آن هم خران از ملک دیگر در تیز رفتاری سبقت می برند و می گویند بعضی خران متوسط به قدر اسپ خورد و سفید رنگ و خوش جمال می باشند سپس بنوعی خران نمی افتد بسبب خشک مزاجی آنها بخلاف اذعمام دیگر و خرن عراقی و غیره بکار سواری و بار برداری هر دو می آید - و خرن سه رنگ می شود سفید و سرخ و سیاه و بعضی سرخ و سیاه حمار را دیده شده که بیهی و شکم سفید می باشد -

بغل - عربی است و در فارسی استر و قاطر و در هندی خچر می گویند جانشور است معروف از اذعمام در گوش و دم و آواز شبیه به حمار و در پیوست و رنگ مانند اسپ بود بسیار مضبوط و چالاک و تیز قدم و بارکش سواری را خوب تر دهد و از جفت نمودن خرن با مادیان پیدا می شود و خود بغل توالد و تناسل ندارد - و ثیپوسلطان مغفور هم اکثر خران را با مادیان جفت کرده بچها می گرفت و بادشاهان و امرایان سابق استران را برای اراجعه کشی و حمال خزانه نگاهداشتند و ثیپوسلطان هم خزانه را براستران بار کرده همراه لشکر در رکاب می داشت و در پوتهی وار که متصل دهن کهیپ است استر بسیار خوب و لائق سواری پیدا می شود و مانند اسپ دهن کهیپ که بغایمت خوب می شود و استرالرزن روم و دیگر توغات خوب بهتر می باشد و می گویند که در ولایت فرنگ استر اهالی و فلان درس نهز خوب و بهتر می شود

سخت و شتران مغرب، جید و سفید رنگ می شوند و شتران مصری
برای بار بنداری بسیار تحفه است و از برای سواری نیز بکار می آیند
در هندوستان شتران خوب مثل آنها پیدا نمی شوند مگر شتر مارواڑ
و بیگا نیز بسیار تیز رفتار و بهتر می شود مردم می گویند که
شتر بلوچی در یک شبان روز صد باره می رود و الله اعلم بالصواب.

فیل - عربیست و در فارسی او را پیل و در هندی و دگنی کچ
و هاتی نامند حیوانیست عظیم الحیثه که مثل او در اعمار هیچ
جانور کلا بنظر نیامده مهیب گرامی شان با عظمت و هیبت بیکران
است خرطوم آنها بپندی سونگ نامند بجائے بینی اوست مچوف می
باشد و پیچیده می گردد و تنفس فیل را ازان حاصل است. و هر آب
را ازان می کشد و سر آن در دهان نهاده آب می نوشد و کاه و غیره
اشیائے خوردنی همه ازان بر داشته در دهان می نهد و می خورد و
ز دندان اندرون دهان که همچو اضراس اند خائیده و باریک ساخته
فروبرد و قوت و زور در خرطومش بسیار است خرطوم درازی پیش
رودارد و آنرا در عرف پیلپانان هات می گویند و دو دندان از هر
دو طرف دهانش بر می آید و سفید رنگ خمدار باشد اما محدب او
جانب ارض و مقعر او بسوئے آسمان بود هر فیل که خمر دنداننش
بطوریکه بیان کرده شد بوده باشد آنرا خاک دنتا گویند و اگر دنداننش
راست یا خمدار بود اما جانب مقعرش بسوئے زمین و محدبش بسوئے
آسمان بوده باشد آنرا اچال دنتا خوانند و هر فیل که دندان هالکل
ندارد آنرا مکنا نامند یا دندان دارد اما خورد بقدر یک وجب کسره
کم و زیاد باشد خواه یک و خواه دو آنرا هم مکنا خوانند و ماده

بدد ملک می برسند و اگر این جانشور ندی بوده بردن مال و متاع هراي
 ملک دشوار و محال خواهد بود - و شتر یک کوهان در تمام ملک پیدا
 می شود و شتر که دو کاهان دارد غیر از ملک شام و ترکستان و در
 کناره ملک دریائی که آنها در زبان انگریزی دریای لینونت گویند پیدا
 می شود درین ملک شتر اکثر پیدا نمی شود و از ملک دیگر سوداگران آورده
 می فروشند لهذا کم از کم بچیه کشی شتران درین ملک صورت
 نهد و شترانیکه درین ملک به نظر می آیند از تعلقه ماروا
 و کج و غیره تعلقات می رسند شتر عمدی بسیار تیز رفتار و چالاک
 و مضبوط بود - و سوارش اصلا حرکت ندارد و شتر سوار از مکه
 معظمه در وقت دو پاس روز بتاریخ دو از دهم ذی حجه برای
 خبررسانی حج جدیدی منوره راهی گردید و بتاریخ چهار دهم ماه
 مذکور وقت نصف النهار در مدینه منوره رسید - یوسف بادشاه بگهان
 اینک آن شخص حج نگذارد آمده است از راه سیاست در حبس
 انداخت و تصور کرد که کسی باین زودی بعد از ادای حج درین
 جا نخواهد رسید من بعد که قافله حجاج رسید معلوم شد که
 حج ادا کرده است زیرا که همه حاجیان قافله باثفاق گواهی دادند
 لاجرم بادشاه او را از قید خلاص داد - و او را بسبب زود آوردن
 خبر حجاج و حج انعام فراوان نمود - و شتر عمان سرخ مواست
 و پست قامت و شتر نجدی بسه رنگ می شود سرخ و سیاه و سفید
 اما کوفه قامت و نازک اندام و تیز رو و بی حرکت می گویند که
 سوارش اگر پیاله آب هنگام سواری در دست دارد از پیاله آب نمی
 ریزد این قسم شتر بسیار بیش قیمت و مخصوص بسواری امراء

سرنگ پشن میسور و هریاپتن و بنتپور و ذواح آن تا حسین پور صحرائه
 فیلان است - فیلان آنجا کلان و خوش رو و بلند قامت و دلاور و شجیم
 و باریک پوست و چالاک و اکثر کلان و ضخیم دندان می شود و در
 سیلم و پالگاهات و کوتمتور و غیره تعلقات گرد و پیش نیز فیلان کلان
 خوشرو و خوش بند و بلند و بالا و فلک دنتا و پوست باریک و دم
 کوتاه و چالاک و تیز رفتار و نجبول می شود - نجبول آن را گویند که
 حرکت همچون تکان در اسب نداشته باشد که ازان آزار و تعب بسوار
 نرسد و آن که این چنین حرکت داشته باشد آن را جهولدار می گویند
 اما بدان که خاصه کل فیلان ملیبار سواره صحرائه بندر کوچی است
 که زود در مانده و عاجز در طی کردن چهار و پنج کروزه می شوند و اندک
 شریر و شجاعت و دلاوری کم دارند و فیلیکه در کده که از مضافات جزیره
 آچی است پیدا می گردد اکثر رنگ بدنش سیاه و زیر مستک نقطه
 سیاه و سفید رنگ دارد و بعضی را بر هر دو گوش نقطه سیاه و سفید نیز
 بود - کلهم دلاور و شجاع و بسهار شوخ و شریر باشند اگر فیلبان استاد
 باشد تربیت نیکو کند بغایت فرمانبردار شود اما از دیگر فیلان کوتاه
 قامت باشد از شش و نیم دست تا هفت و نیم دست و کسر زیاد
 درازی قامت اوست و فیله که در پینی پیدا می گردد بغایت خورد
 و بسیار شجیم و شریر بود اکثر در اطاعت فیلبانان نمی آید و غالب
 است که خونین باشد و پوستش نهایت گنده بود و فیلان سیلانی که در سیلان
 که آنرا هندیان سراندیپ می گویند پیدا می شود نهایت مطیع
 و فرمانبردار و شجاع و دلاور و خوش رو و بلند قامت و خوش بند
 و پوست نهایت باریک بود اما بجا پشت او نقطه سفید و نقطه سیاه

را اصلاً دندان نمی باشد بدانکه در ملک گرناتنگ چند جا فیل پیدا می شود یکی در نواح تعلقه تروناویلی ماوا دارد و هر دران صحرا اورا صید می کنند فیل اینجا متوسط القامت و باریک پوست و دم گرفته نهایت جلد چالاک می باشد اکثر سیاه رنگ بود و بعض ازان را زیر مستک و گوش اندک نقطه سفید و سیاه می باشد و آنطرف کوه قصبه دیگر سنگهر که بتخانه پاپ ذاتی در کمر آن واقع است و رود تامبرنی از آنجا بر آمده است فیلان که پیدا می شوند همه آنرا فیلان ملیبار میگویند بدانکه در ملیبار چند جا فیلان پیدا می شوند اول در صحرائ اطراف تر و ندرم فیل اینجا شتر کمان و بلند و بالا و باریک پوست و فلک دنتا و کوریال می شون مخفی نه بوده باشد که استخوان پشت فیل بدو شکل می شود یکی راست می شود و آن را در عرف فیلبانان سوم ریژه گویند و دیگر شتر کمان آن باشد که استخوان پشتش اندک خم دار باشد اما محدب او جانب پشت فیل بود و مقعر او جانب شکم می باشد و ایی قسم را در اصلاح فیلبانان شتر کمان خوانند و فیل اینجا قاشش نیم دست می شود دوم فیلان شیردره - فیلان شیردره بسیار کلان بلند بالا و فلک دنتا و چالاک و باریک پوست دارد و سواری خوب می دهد و فرمان بردار می باشد بعضی ازان کوریال می شود و بعض را بر چهره زیر مستک و گوش نقطه های سفید و سیاه باشد و دمش دراز می شود - فیلان ملیبار دلاور نه میشوند و بزود در مانده شود الا فیلان بنادر کوچی و در تعلقه کورک فیلانیکه پیدا می شوند خورد و شریز و بد ذات و اکثر خوبی باشد و شکل هم خوب ندارد - و دندانش ضخیم و کنده نمی گردد و در نواح مرنگ

پیدا می شود مثل فیلان کهندی به گمر و زیادتی و فیله که در
 کوهستان چیت و تیره و اسلام آباد که مضافات بنگاله اند و در احشام
 از علاقه صوبه اوده است و در گورکپور هم پیدا می شود و می گویند
 که در اندرون جوف دندان بعضی اقیال سال خورده چیزی مدور شبیه
 بهروارید کلان بهم می رسد و اهل هند آنرا کج موتی نامند را قمر
 آنرا مشاهده کرده همچو گوهر صفا و آبدار و فروغ ندارد و دندان
 فیل که در عربی عاج می نامند بهترین اجزاء اوست و در پائها یک
 مفصل در وسط دارد و در دستها دو مفصل لهذا در وقت نشستن و خوابیدن
 اولاً دستها را از پیش دراز می کند پس پائها را می خواباند و از
 گرما بسیار اذیت می یابد و هرگاه کپ پیدا کند بزودی می رود
 و مدت حمل آن هجده ماه گفته اند عمرش همچو عمر انسان می
 باشد و طبیعتش سرد و بسیار خشک احتمال زهره آن جالی آثار چشم
 و مقوی آن - هر روز دو درم براده عاج با ماء الحسل یا بآب و عسل
 بخورد مقوی حافظه و فهم و دافع درد مفاصل و پهلوی جهت اعانت
 حمل مفید و بدستور فرزند آن جهت حمل زن عاقر مجرب دانسته
 اند و آشامیدن بول آن بطور یکه زن نداند برای حامله شدن زن
 عاقر مجرب و حمل سرگین آن زن را عقیم گرداند گویند اگر بر درخت
 بار دار بندند یا بمانند دیگر بار نیارد - و بخور آن رافع تپها مزمنه
 و گزیزانیدن هوار و طلاع آن رافع کلف و آثار جلد و قمل و محرق
 آن جهت سعه رطبه و التیام زخمها مفید -

بیان گاو ان ملک کرناٹک و غیره - گاو ان در ملک کرناٹک

پنجاه جا پیدا می شود از آن جمله گاو انیکه در تعلقه نپلور و کندکور

کمر کمر می باشد بلند می قامتش از شش و نیم دست تا هشت و نیم دست قدرد کمر و
 زیاده می شود لکن بسیار اشراف و جلد ترمی شود و فیل دهناسری در همه فیلان
 بلند بالا و شجیم و دلاور و مطیع و فرمانبردار و چالاک و تیز رفتار و جهول
 و بهایت خوش منظر و خوبصورت و پوست چارنگ دم کوتاه و مستک برآمد -
 و دراز قراطور بود اکثر رنگش کوریال می باشد و کوریال در عرف
 فیلانان آنرا گویند که بر و نقطه های سفید و سیاه بوده باشد سواه
 پشت و رنگ تمام نقطه های کوریال فیلان دهناسری سرخی مائل می شود
 بخلاف فیلان سهندی و غیره و در اقسام فیلان دهناسری اعلی و عمد
 است و فیل پیرا اکثر کلا و خوش رو و خوش بند بود اما اصلا شجاعت
 دلاوری ندارد و خال های از آتش و آتشباری و آب سبکین بود بلکه هر چیز
 را که می بیند می ترسد و مدام بیچار بود و گاهی از بیماری خالی نباشد
 یک آزار می را اگر علاج کنند آزار دیگر پیدا کند و به نمی شود و اصل
 اینست که هوای ملک خیر با و نمیسازد و شکش دفع کند غالب زنده
 نمی ماند و اگر در صد یکی زنده ماند نادر باشد و به آزار نمی باشد -
 پوستش نهایت کنده بود و فیله که در کمندی پیدا می شود بسیار
 کلان و ضخیم و فرجه و زیر گردنش تا سینه مضاعف گوشتی همچو قلاده
 و حائل در گردن می باشد بعضی فیل را یک عدد بود و بعضی را
 دو یا سه بود فیل آنجا نهایت جهول دار و گنده پوست بود و استخوان
 پشتش راست بود که آنرا در عرف فیلانان سون ریژه گویند می باشد -
 دندانهای کلان و دراز و ضخیم می شود و دلاور و شجیم بود - اما
 بکار سواری نیاید و برای بار کشی هم لائق نه بود مگر برای کوب
 کشی و عرابه کشی لائق و شایسته بود و در کدوری کامر هم فیلانی

بهترین شهرت دارند در هر دو قسم می شوند. یک هرمر کلان دوم هرمر خورده اما هرمر کلان باوجود تیز رفتاری بارکش هم خوب می شود بخلاف گاوان هرمر خورده که بکار بارکشی نیاید مگر در سبک سازی و تیز رفتاری به نظیر و باداد در مساوات زدد و اکثر اسب به جلدی و برق تازی او نمی رسد و گاوان کند روپی از گاوان هرمر در جلدی و چالکی و باد رفتاری یک قدم زیاده اند و در آفاق معروف و مشهور بدستور گاوان عالم باری در تیز رفتاری در مسابقت با اسب و باد می زنند و بکار سواری می آیند فقط - و بهل کشی نمی توانند و گاوان ملک کنچی و تنجاور و تعلقه کورگ و ملیبار اکثر ضعیف الجش و کوتاه قامت و شاخها نیز خورده تر دارند بمقدار یک و جب کسره کم و زیاده بملاحظه رسیده - و گاوان این تعلقات یعنی کورگ و ملیبار اکثر و قلیله از تعلقه کنچی برابر گوسفند بنظر درآمده - و باقی گاوان تعلقات و پرگنات تعلقه کرناثک متوسط الحال اند در خوردی و جزوگی و بارکشی و سستی و تیز رفتاری بدان که شاخها به گاوان تعلقه دلبور و کند کور و غیره کمتر از یک دست می شوند و شاخها به گاوان دامان کوه نل ملا و هرمر و دو پار و غیره دراز می شوند و شاخها به باقی گاوان متوسط اند در درازی و کوتاهی مخفی نماید که گاوان هر جاو هر ملکه که باشد علامت سبک رفتاری و تیز روی از شکل و شمائش پیدا است - بدستور علامت سستی و نرم رفتاری ازین همه آثار هویدا - چه هر گاو که پوست زیر گلویش تاسینه دراز و آویخته و مسترخ و چرمی که از خصیه تاد نهال او بدستور آن دراز و آویزان بود آن گاو سخت و سست و بطی بود - و هرگا و یکه پوست زیر گلو او کمتر

و دنگول و تعلقات گرد و نواح آن پیدا می شود عظیم الجثه و کلان و بسیار
 تنومند و قوی و بارکش و بهر عرابه و دولاب کشی که آذرا در زبان دکهنی موته
 گویند بسیار لائق مگر عیب در گاوان تعلقه نیلور این است که اکثر سست قدم
 و مسترخى اعضا می باشند اصلا چالاکى و تیز رفتارى ندارند بخلاف
 گاوان دو بار و مواضعات کوهسار آن ملک که آذرا دامان کوه دل ملا
 گویند که خوب بارکش و پرزور و چالاک و تیز رفتار می شوند و
 در زمین سنگلاخ در مانده و عاجز نه گردند زیرا که توالد و تناسل
 این گاوان در سنگستان سنگلاخ است و هر روز بهرچرا بر کوه و
 دامان می روند لاجرم سببه این گاوان سخت همچو فولاد می باشد
 از رفتن بر زمین سنگلاخ نقصان بسم این جانوران عاید نمی شود
 پس کجا در مانده می گردند و هر گا و یکه درین تعلقه پیدا می شود
 از پنجاه روپیه تاهشتاد روپیه بل زیاده ازین قیمت می یابد و هرگاه
 که ازین تعلقات بکڑپه و کرنول و گتی و حیدرآباد و غیره برند
 گران تر قیمت می گردند و گاوان هاکل واری و هرفن هلی و نواح
 و اطراف آن کلان و قوی ضخیم و عرابه کش و بار بردارم هدا
 چالاک و تیز رفتار می شوند و بکار قلبه رانی و شدیار همچو گاوان
 نیلور و دو بار و غیره بکار می آیند می گویند که حیدرعلی خان بهادر
 مرحوم پنجاه هزار ماده گاوان درین تعلقات برای بچه کشی نگاه
 داشته بود و گاوان فحل خوش بند و خوبصورت را دران گلها را کرده
 و چندین داروغه هشیار کار بهر خبرداری آن گله ها بر گماشته و هر
 سال گو ساله و بچه گان آن را که چهار می شدند برای تو پخانه و غیره
 می طلبید و تا ایام حکومتش همین قاعده جاری بود و گاوان هرمر در

انگلیند قیماق و زبد به جوشانیدن شیر حاصل می سازند و در انگلستان
 گاو پر سه قسم پیدامی شود دو قسم از آن اهلی است و یک قسم از آن
 صحرائی و آنکه اهلی است در همه جا موجود است می گویند شاخش
 همچو عاج سفید رنگ می شود. و دیگر گاو پواند و لتانی که ملحق باپولند
 است بایکد یگرمشابه اند به اندک فرق و گاوان صحرائی اسپین و افریقه
 بسیار خوش شکل و سفید رنگ و فربه و خوبصورت می باشند برای
 پوست آن شکار می سازند. و گاوان صحرائی اسکاتلیند پر گردن بسیار
 موه دارد - و گوشت گا و یک ساله بهتر و خوب تر می باشد
 و همچنین گوشت مادگا عقیمر یعنی نازاییده و خواص و فوائد آن
 در کتب مفردات طبیعه مذکور است پوشیده که ماده که بعضی از گاوان
 اهلی از کمال وحشت یا بوجوهات چند در چند صحرائی گشته اند و
 توالد و تناسل آنها همچو گاوان صحرائی به تفاوت در صحرا است لهذا مردمان
 اینجا آنها را ذیز صحرائی می گویند اکثر شکاریان از بنندوق شکاری می
 سازند خوب فربه و گوشت آنها نهایت خوش مزه است خصوصاً گوساله
 که یک ساله بوده باشد حسام الدوله بهادر ذبیرت خواب امیر لهند و الاجاه
 که داماد حسام الملک بهادر مرحوم بود از راقم ظاهر کرد که روزی
 خبر این چنین گاوان یافته بهر شکارش در صحرائی شواح ترچناپلی رفته
 بغلوله تهنک زد هر چند گاو مزبور زخمی بر داشت من بگمان اینکه
 از پا در آمده باشد قصد او کردم ناگهان بر من حمله کرد قریب بود
 که مرا هلاک کند من بجهله خود را رها نیدم باز بغلوله تهنک زد
 از پا درآمد و بر زمین افتاد - و یک قسم از گاوان اهلی اند که گاه
 گاه می باشند - و گاه با دان آنها را بهر چه می فرمایند بموجب

ذرازی مسترغی باشد آن گاو از گاوان دیگر کمتر درستی بوده باشد
 و گاو را که چرم گلویش کشیده و چسپنده بگلو و گردنش باشد
 چندان که بنظر نیاید و اگر بنظر آید بسیار کمتر نماید و دم او
 کوتاه و آهو چشم و خشک ساق و سخت سر و پوست باریک باشد
 این قسم گا و بغایت تیز رو و سبکساز و قدمباز بود و شیر ماده
 گاوان تعلقه گردانگ چندان بیشتر نه بود همچون ماده گاوان یمنی
 و زبیدی و صنعانی مگر این که شیر اینها بقدر تخومندی و مانند مقدار
 جثه اینها کم و بیش می شود و نادر است که ماده گاو خود شیر بسیار دهد
 و کلان شیر کمتر دهد و اقل مقدار پا و آثار شیر است و زیاده از سه
 آثار نمی باشد و اگر ماده گاو بهار پنج آثار شیر دهد نادرالوجود است
 و دستور است که گا و یکه در گله ها چهارم فعلی می گزارند تا کشنی کند ماده
 گاوان را در غالب خوب صورت و خوش بنم بود و گوسالها نیکو شمائل
 و خوش رو از آن پیدا شود و ماده گاوان عربستان خصوصا یمنی شیر
 بکثرت می دهند و گاوان گجراتی و ناگور خوشرو و کلان و بزرگ قامت
 و تیز رفتار و بارکش می شود و ضرب المثل خاص و عام مردم هند و
 دکن است و همچو در هیچ جا خوب رو و جید پیدایی گردد. و بعد از آن
 گاو جبرای است که آن هم در اراجه کشی و بار برداری و جلدی شهرت
 دارد و از زبانی بعضی ثقات شنیده شد که در ضلع بخارای شریف ماده گاو
 را هر روز سه بار شیر می دوشند و قیماق یعنی ملائی بر سر شیر خام
 می بندد و در آورد می و شر و آن نیز قیماق بر سر شیر خام می بندد
 و در انگلستان نیز همچین قیماق پیدامی شود و گویند که قیماق که
 بر سر شیر خام پیدامی شود بسیار خوش مزه باشد و در تمام ولایت

و آنچه در شیردان گاو تکون می شود فاد زهر است و گویند علامت تکون آن آنست که روز بروز گاو زرد و ضعیف و لاغر شود و چشم آن مائل بزردهی و سفیدی و حذقه آن مستدیر و اکثر اوقات آن گاو فریاد می کند و مختص بگاو نر و یا ماده نیست در ماده تکون بیشتر و در بلاد بارده از حاره نیز زیاده می باشد و این قاعده کلیه نیست و نیز در زهره هر گاو تکون نمی یابد در صدیکه و بهترین آن بزرگ و سنگیس و تازه اوست

و سربیا گاو - نیز از قسم گاوان صحرا نیست اکثر سفید رنگ و دمش دراز می باشد و مردم آن را درکار مورچل و چنور می آرند

نیل گاو - در شراح کوهستان و صحرائه اطراف نیل کدهی شکار می شود مثل سانبر می باشد صورتاً و سیرتاً و بعضی مردم روایت می کنند که در هنگام مستی اگر ماده سانبر بگاوان دشتی جفتی سازد از آن نیل گاو پیدا می شود - نهایت تیز رفتار و برق کردار است - آن را تربیت کرده بهل سبک تیار کرده آن را می بندند . گویند که در یک روز پنجاه کروه بل زیاده از آن را می رود .
و الله اعلم بحقیقه الحال -

بیان جاموس و ماده جاموس ملک گرناتک و غیره جاموس عربی است در فارسی گاو میش و در هندی ماده را بهینس و نر را کهلگه و بهینسا گویند جاموس دریس ملک در هر جا پیدا می شود اما چندان کلال نمی شود و جاموس ماده آنچه که در تعلقه نیلور و داجه هلی

صداه آنها عمل می کنند و در اختیار او می باشند و بغیر گله جان
کسی دیگر چه طاقت دارد که در گله آنها رود - اگر شیر ضحرائی
درآید گردا گردش حلقه زنند و از شاخها می زنند و شیر را هلاک
می سازند و گله ایس گاوان غیر از صحرا و کوهستان قرار ندارد -
و در سال یکهزار و دو صد بسمت و دو یاسه که خشک سالی دریس
ملک شده بود دران وقت گله های ایس گاوان برای چرا در کوهستان
نواح او دگیر رسیده بودند و گله با نان نظر به خشک سالی و عدم
دانه و علف بعضی از آنها را بطر و ختند چنانچه سید عباس علی خان بهادر
هفتاد راس گاؤ ازان گله خرید کرده بودند - از چشم خود راقم ملاحظه کرد -
با آن که یک یک گاؤ را جدا جدا از درخت املی و نیمر و غیره از رسنه های مضبوط
بسته بودند با ایس حله می کردند و بکمال وحشت از جامی جستند
و بعضی در همین حالت مردند و بعضی ازان در مدت یکماه و بعضی
دو سه ماه و بعضی در مدت ششماه راه شدند و قلیله ازان اصلا رام
نشدند - و راقم دریس وقت از انبار بر آمد پس معلوم شد
که آنها را کشتند یا چه کردند - در زهره گاو حجره پیدا می شود که
آنها در عربی حجرالبقر و خرزقه البقر نیز نامند و بهندی گاندره
گویند و آنچه در زهره پیدا می شود بمقدار زردی بیضه مرغ و زرد
تر ازان و تلخ و نزد بر آوردنش اندک نرم می باشد و هرگاه که
خشک شود و سرد گردد سخت می شود - رنگ بعضی تیره و بعضی
منقط بسیاهی و جرم اندک سفید و سست شکلش مدور و مثلث
و پهن و طولانی بنظر آمده - الحاصل بهر شکلی که خواهند در هنگام
تازگی و نرمی آن می سازند و از یک مثلث تا چهار مثلث می باشد

و از مردم ثقات شنیده شد که در ارومیه گاوش پیدا می شود و در تاریخ فرنگستان مرقوم است که در ضلع اتالی گاومیش هم می باشد و مرزایان شاهجهان آباد می گویند که گوشت گاومیش بچه یک دو روزه خوش مزه و فراوان لذیذ و لائق تحریف است

جاموس صحرائی - که آنرا در زبان اهل دکن و کرناٹک

ارنا بهینسا گویند در کوهستان و صحراهای تعلقات باره محل و دیگر صحرای و کلسا راین ملک موجود است همچو بچه فیل می شود و بعینه مانند فیل دمان راه می رود - شیر اگر قصد او سازد شیر را هلاک سازد بنابراین شیر هرگز قصد او نکند - بلکه راهیکه او می رود و می گذارد و از راه دور دراز می رود و ماده اش آنقدر شیر دارست که از پستانش شیر بر سنگها می چکد و بر هر سنگی که ماده اش نشیند شیر از پستانش چکیدن بران سنگ منجمد می گردد - بملاحظه رسید که قطر شیر منجمد بقدر نیم انگشت زیاد از آن باشد و شکاریان هرگاه که در آنجا گذر سازند شناخته شیر منجمد را بر داشته از آنجا می آرند و پوست او را زین العابدین دادنی لقب که از قوم ناطقه بود و در هنگامه حیدر علی خان قلعه دار انبور کده و حاکم تعلقه باره محل بوده خواست که پوست ارنا بهینسا را دباغت دهاند تا برای دوال شمشیر و رکاب و غیره بکار آید پیادگان آنجا بهوجب او شکار ارنا بهینسا نموده پوست آن را آور دند زین العابدین مرحوم به دباغان داد تا دباغت کنند آنها گفتند که پوست جاموس صحرائی هرگز دباغت نمی یابد از بسکه چربی داراست که در هنگام دباغت روغن از پوستش چکان چکان می گدازد - ، ضام

و کند گور و او دگیر و نواح آن بهم رسد شیر بسیار می دهد نسبت بدیگر تعلقات گرد و نواح خود و جاموس این ملک برای قلبه رانی گل ولا کردن میری شالی زار و جوال برداری بکار می آید و اراجبه خورد را هم بقدر زور خود می کشد و اکثر بده روپیچه و چهارده روپیچه و نهایت بست روپیچه بده فروخت می رسد و بسیار نادر است که بست روپیچه قیمت یابد مگر که مجنس بوده باشد از جاموسان ماهوری و آنچه دو سه ساله بود گاهه بده پنج روپیچه و گاهه بده شش و هفت و هشت روپیچه نیز همدست می شود ماده جاموس قیمت بقدر دادن شیر می یابد - اگر ماده جاموس سه آثار پخته بدید فی وقت دوازده روپیچه قیمت یابد و اگر چهار آثار پخته شیر دهد چهارده روپیچه و شازده روپیچه قیمت می یابد - و همین طور قیمتش افزون شود تا بده سی روپیچه می رسد - و زیاده ازین قیمت جاموس ماده نادر باشد - و علامت بهتری و جیدی جاموس ماده این است که خوش بند بود - و دمر کشیده و پاه پیشین او کوتاه و پاه هائ پسین باریک ولا غرو آغشته از گوشت نه باشد - و پستانش دراز و کلال و شیر دانش عظیم با این هم شرط است که مادر و مادر مادر او شیر بسیار ده بوده باشد درین صورت این جاموس ماده هم شیر بسیار خواهد داد - و این معنی مکرر به تجربه مردم رسیده است و گر نه بده شیر دادنش اعتماد نشاید کرد جاموس ماده که رنگش سیاه باشد زرد در شیرش زیاده می شود اگرچه شیر کمتر دهد و جاموس ماده که رنگش سفید بود شیر بسیار دهد و زرد کمتر در شیرش می برآید و جاموس و ماده جاموس ماهوری هم و پنجاه فیل می شود - و ماده اش شیر به شمار می دهد -

بعضه مسقطی و بعضه از قسم بز متهراتی و غیره مایه دو آب
هندوستان می‌دازند و این قسم ماده بز نهایت شیرده می‌شود
و شکلهای دیگر و شکل کوئی چیزای می‌باشد اما تفاوت در میان آنها
این باشد که شیر دانش دراز و پستان هم کلان و دراز و قریب
بزمین شود بهرتبه که تا بزمین رسیدن یک دو انگشت فرق میباشد
و این قسم ماده از یک آثار تا دو آثار پخته شیر می‌دهد و بعضه
مردم راییت کنند که زیاده از دو آثار هم شیر میدهد و قیمت
این قسم هم غالی و گران می‌باشد و اکثر بجه بیست روپیچه و بیست
و پنج روپیچه بفروخت می‌رسد و قیمتش موقوف است بر افزونی
شیر او و گوشت ذرائنها که آنرا در عربی قیس و در فارسی تکه
و نهار گویند هنگامیکه بهستی کمال رسیده باشد سخت بدبو و
و پرده کاره و لائق پختن و کباب کردن نیست و آنکه بهستی نرسیده
باشد یعنی شش ماهه و نه ماهه بوده باشد بغایت خوش مزه و لذت
می‌باشد و بز مسقطی هر چند خورده می‌شود اما شیر چهار یا پنج آثار
می‌دهد و گوسفند بغداد و نجف اشرف و کربلا معای و غیره
اطراف و نواح آن مشهور بهو کرب است گوشت آن لذیذ تر از گوشت
گوسفندان ایران زمین است چرا که علف امکان مذکوره اکثر
شوریت دارد - لهذا گوشتش نهیگی می‌شود و لذت آگیزی می‌گردد
و در تمامی ایران گوشت گوسفند و بز کرمان لذیذ تر و خوشبو تر
می‌شود زیرا که اکثر علف او از ریزه کرمان است و در ملک بخارا
و قسم گوسفند پیدا می‌شود یکی عربی دهنه دار خورده و دیگری دهنه
هراز دارد و بره چند رنگ از و حاصل آید و آنچه اهل چین و روس

و پاره پاره می گردد - و با این قلعه دار مذکور بدباغتش حکم نمود تا چار دباغان برده دباغت کردند پوست مذکور همان صورت گرفت که دباغان گفته بودند یعنی پاره پاره شده ضائع گشت - و پاره های آن رقیق و باریک گردیدند و این معامله پیش نظر راقم شد معلوم نیست که دباغان پرنای کاره بودند و یا حال دباغت پوست او بدین منوال است

بیان جزو همیشه - بدان که گوسفند دو نوع است یکی بز که آنها بز تازی معز و بهندی نر آنها چچلا و ماده را چپیلی می خوانند - دوم میش که بحر بی ضامن و بهندی نر آنها پوئلا و ماده را میندی خوانند و در هر دو نوع اصناف بسیار است و بز درین ملک به شمار است نر و ماده اش اکثر ریش دار خورد و کلان می شود بز نر بسیار کلان می گردد قامتش برابر کمر انسان بهلا حفظه در آمده - بدستور ماده او نیز می شود و بعضی کمتر خورد ازان - و بعضی بسیار خورد و در عرف بز نر قسم کلان را کهور چپیل و ماده آنها کهور چپیلی می گویند - و این قسم اکثر یک بچه می دهد و نادر است که دو بچه بزاید و شیر هم می دهد بقدر حال نه بسیار کم و نه بسیار زیاد و گوشت یکساله و ششماه این قسم بز خوبتر و لذیذ می شود و قسم دیگر است آنها کوی چپیلی می نامند بسیار خورد ازان و خوش رنگ و خوبصورت این قسم هم شیر کمتر می دهد اما دو دلو بچه و سه بچه بلکه چهار بچه هم باین قسم بز پیدا می شود اما نادر است - و شیر دان اینها کشیده و پستان اینها خورد تر می باشد و یک قسم از بز ماده و بز است که آنها

در گو هنام گرم سیر میباشد از و عل بزرگ تر و ایس دنباله داراست و الحبور نامند و ذوع سوم آنکه در گو هنام سرد سیر می باشد و بزرگ جثه و ایس را بقر جلی نامند و غیر جلی آن قوی هیکل در بیشه گرم سیر می باشد و ایس را بقرالوحش و بفارسی گوزن نامند و بهترین انواع ایس است و همه آنها هر سال در هنگام پائیز یعنی خزان شاخ می اندازد و شاخ دیگر قوی تر و پر شعبه تر از آن بر می آورد گویند که طویل العمر می باشد و بعد از هر صد سال مثانه دیگر در آن پیدا می شود و بعد از هر مثانه عمر آن را معلوم می نمایند صاحب تحفه از جد خود نقل کرده - که او صاحب هفت مثانه را دیده و گویند که او مراره ندارد و ایس معنی خلاف واقع است بلکه مراره دارد اما بسیار خورد ترک است و زود پر می شود از صفرا و بسرعت خالی می گردد و بالای کبد چسبیده بود لاجرم کم نباید لهذا مردم گمان می برند که ندارد و گویند چون تیر خورد و پیکانش در بدنش بهاند هرگز بر نیاید تا وقتی که از مشکطرا مشیح بخورند سازند مزاجش گرم و خشک است در درجه سیوم گوشت اقسام آن مولد سودا و سریق المضمر و مدربول مقوی جاع مبرودین است و گوشت آنکه در هوای گرم بعد از دویدن و دوانیدن بسیار ذبح کرده باشند بسیار گرم و با سمیت است می باید که در موسم زمستان بعد خوردن آب بسیار صید نمایند و یا بعد از صید آب او را بسیار خورانند و نگذارند که اضطراب بسیار نمایند و بعد صید فی الفور هم ذبح نه سازند بلکه زمانه طویل بگذارند

و فارس خواهش آن دارند قیمت آن گران می شود و برای کلاه بکار می آید و این قسم گوسفند در قوچان هم پیدا می شود اگر چه بهر پوستین خوب است اما بکار کلاه لائق نباشد و در اطراف و نواح بخارا این قسم بره و گوسفند بسیار بهم می رسد لکن بخوبی و لطافت پوست گوسفند بخارا نیست و دم گوسفند قنجرات که در ضلع قزاق و غیره پیدا می شود دنبه دارد اما کشیده جالای کفل و چیزه جالای مبرز برآمده گوشت او سخت نسبت به گوسفند عربی لکن گوسفند عربی پر و ردنی است برای تجارت و قنجراتی خوردنی است و بس

بیان ایل - بکسر همزه و فتح یاء مثناة تحتانیة میشد ده و لام و بضم همزه نیز آمده لغت عربی است آن را ایل برای آن گویند که پناه گاه خود را در مغار هاء کوه سازد و بفارسی گوزن و گاو کوهی و بهندی باره سینگه بفتح باء موحدة و الف و فتح را و ها و کسر سین مہلہ و سکون یاء مثناة تحتانیة و قفای نون و فتح کاف فارسی و ها و الف بارا بلغت ایشان بمعنی دوازده و سینگه بمعنی شاخ است بجهت آنکه شاخش اکثر متشعب بدوازده شعبه باشد مانند شاخ درخت و بسیار صلب و مصمت شبیه بدندان در جرم بلکه از آن سخت تر بخلاف شاخ حیوانات دیگر جیلی و غیر جیلی می باشد آن سه نوع می باشد یکی آن که در دامنهای کوهها که در ختآن بسیار داشته باشد ماوا و سکونت دارد و این را و عل نامند و چه ترکی جوهر خوانند و جثه این از آهو بزرگ تر و در زمستان موه آن مائل بسپاهی و در گرما سرخ می گردد و به دجله است و قوم قوچان

غزال - بفتح غین و زامه معجمتین و الف و لام به فارسی

آهو و به ترکی جیران و بهندی مرگ و هرن می گویند بچه ششماه آن را بعربی طلبی و از شش ماه تا سه ساله را خشف و شش ساله را ظبی نامند از حیوانات معروفه است و در صحرا این ملک کثیر الوجود چشمش بغایت کلان خوش منظر و سبک رفتار و برق کردار می باشد - شاخش پر پیچ اکثر سیاه رنگ بقدر یکدست می شود هر اسپ نتواند که خود را بد و رساند الا اسپ عربی و عراقی و کچی و غیره اسپها جبهه و برق تگ شکارش می کند و از پیش خود رفتن نمی دهد - و ازین جنس اسپان که خلاصی درستکاری می یابد جست آهو بغایت خوشنما است مردم تماشای دوست از دیدنش معظوظ می شوند - و آهو دو قسم می شود یکی خورده و دوم کلان و نرش اکثر سیاه پشت می شود و ماده او را پشت سیاه نمی گردد و اصلا شاخ ندارد خواه خورده باشد خواه کلان و گوشت او از دیگر لحوم صید اقرب بمزاج انسان و موافق مزاج مرطوبین و مبرودین و میرودین کثیر الفضول و گوشت نر بهتر از ماده اش در آخر دوز گرم و خشک مضر محرورین و مصدم و صاحبان معتاد بقولنج مصلحت فواکه حامضه و سکنجبین و محرا پختن با روغن بادام و کنجد و باقی خواصش در کتب طب مسطور است - و بز غاله دریک دو روز بلکه در همان روز با مادر خود یکسان می دود و پس در نما شد و مردم شکاری شکار آهو هم از آهو می سازند بدین طریق که آهو صمراقی را که شاخش پیوسته نباشد جل کشاده بود اول شکار می کنند و بعد از آن آموخته و آشنا می کنند بدین جهت که دانه آن را هر روز از مشیت خود می خوراند چون

پس دُبح نمایند و بعد دُبح آذرا بسیار ندارند که گوشتش زود متعفن گردد و بعد ازان شربت مالینه شکم بنوشند و سردم آن را بعد دُبحش معاً بریده بپزند از ند که زهر قاتل است خاصه اوست که بیهی خود را بر سوراخ مار می گذارد و بقوت نفس خود مار را بکشد و مار از سرعت از سوراخ بدر می آید همچون آهن ربا که آهن را می کشد و شروع بخوردنش می نماید از دنباله آن و چون تمام آن را بخورد حدقه و سوز شه در چشم آن پیدا گردد و آب ازان روان شود و در گودال که زیر گوشه چشم آنست جمع شود و بهرور ایام منجمد می گردد آن را تریاق می نامند می گویند که همچو تریاق فاروق فاد زهر جهیم سموم است و هرگاه که تمام مار را بخورد گرمی و سمیت در خود می یابد لاجرم سرطان را گرفته می خورد تا دفع آن سمیت و گرمی شود و باقی خواص شاخ سوخته و غیر سوخته و پیه شکنجه و پنیر مایه و غیره او در کتب طبیعه بتفصیل مذکور است و گمان راقم این اوراق آنست که نوعی از این انواعی که زرد رنگ می شود و مار را از زور نفس کشیده برمی آرد و می خورد به ریب چیتل خواهد بود - و این هم از شارحان احوالش مسامحت شده و قصوری راه یافته که از بودن خال سفید بر تمام بدنش اشعار شده اند یا درین قسم خالدار سفید در انجا پیدا نشده باشد مخفی نه بوده باشد که مردمان این ملک سانپهر را مع اقسامش از نوع بقبر الوحش می دانند و چیتل را از جنس دیگر می دانند چه چیتل اکثر زرد رنگ و یا گمر زرد بتیرگی مائل و یا برنگ جوز می شود و بران نقطه های سفید می باشد و از خوردن مار و غیره صفاته که بهان می کنند در چیتل یافته می شود.

جانگهر دار او دیگر اکثر خویشان و برادران ایشان هستند و راقم آنرا
بیشتر خود ندیده است -

بزکوهی و میش کوهی - نیز هر دو درین ملک
کثیرالوجود اند بز کوهی مشابه آهو است اما چشم کلان همچو آهو
ندارد و شاخ او زیاده از یک وجب نمی باشد و از تارک برمی آید و
صاف و هوار بود و هرگز کشادگی در میان ندارد و حجرالتمیص درین
قسم بز کوهی پیدامی شود و حجرالتمیص که تصفیه و قسم اعلی
می گردد در شیردان بزکوهی که درد یارشبانکاره و در جائی که گیاه
مخلصة در آن جاروئیده باشد و این بز آنرا می خورده باشد پیدا
شود و آن فاد زهر جمیع اقسام سبوم معدنی و کانی است و نفیس ترین
ادویه و عزیز و بهترین از همه اقسام تریاق است و گرنه حجرالتمیص
دیگر جاها چندان تاثیر ندارد و اعتبار را نشاید و این قسم بز در
نواح کوهستان او دیگر بملاحظه در آمده و در دیگر کوه ها هم پیدا
می شود و مردم آنجا بچه ها را می آورده می پرورند و بچه ها
از آن میگیرند -

میش کوهی - نیز در کوهستان ملیال و نواح آن پیدا می
شود مشابه بکرتی است اما از آن خوبصورت و خوش رنگ
و شاخش از بالای پیشانی بر آید بچک زده و بالا نمی رود و بر پشتش اکثر
همچو اسب قلعه قادم بود و رنگش خاکی بیشتر باشد و برا درم غلام علی
نایبی که نسبت به علی دل خان مرحوم که مصاحب امیرالهند و الاجاه بود
قسمت خدمت او هر قاصد داشته از آنجا طلب داشته در خانه خود

عادت یافت و رام شد او را در هر دریا غلوطه رهاس سوراخ کرده می
 بندند بهر آن که اگر از پیش آهوه صحرائی بگریزد دیگر بدست
 آید و گریختن از سنگینی نتواند و همراه خود می گرداند تا خوگیر
 شود بعد ازان دامها بر سر شاخش می بندند بطوریکه در هنگام
 جنگ دام در شاخ آهوه صحرائی بند شود و او را رفتن ندهد سپس
 ازان ایس را با خود بصحرا برند و رمه آهوان دیده او را از دور می
 گذارند چون آهوه صحرائی جنس خود را می بیند بهوجب عادت
 استقبال کرده برای جنگ می آید چه عادت آهوست که فعل دیگر
 را در رمه خود آمدن ندهد - و او را زده زده می راند نظر بهامت
 معبود خود بجنگ می پیروند و شاخ در شاخ فروآویخته باهم جنگ
 کنان یکدیگر را پسپا می سازند درین وقت دام مذکور در شاخ
 آهوه صحرائی بنده می شود و زور تا مقدور می کند اما ازان زمانی
 که باید و ایس آهوه شکاری که نسبت از آهوه صحرا کم زرو می
 باشد در مانده شده بر زمین می نشیند صیاد که تماشا می کرد در کمین
 بوده می بیند و انتظار افتادن دام در شاخش می کشد بعد ازان
 خود را جلد تن بآنها می رساند و او را اسیر گرداند - و نوعی
 از کوهی می شود که غیر از کوه نمی باشد و در دشت و دامان نمی
 آید و اگر آید غیر از ساعت یا دو ساعت نمی ماند و فرود آمدنش
 از کوه هر نادر باشد بغایت خورد می باشد - گرد دهان و بالای پشم
 و هر دو زانو و بالای سمر رنگ سیاه دارد و شاخهای او نیز خورد اما
 پیمپدار بطریق آهوه صحرائی و می گویند که اگر گرفته آورند
 و نگاه دارند نمی زید و راوی ایس روایت سید عباس علی خان بهادر

و سه ادگشت است و کراز جنگلی حیوانی است که شیر قصد او هر نمی نهاید و دو دندان در پهلو که دهان خود می دارد بشکل پیلان اما دندان پیلان بسیار کلا و ضعیف می شود و دندان کراز خورد و کوتاه و کم قطر اما بسیار تیز اگر زخمش شیر خورد خسته و در مانده شود و اکثر تلنگها گوشت او می خورند مگر برهمن و بقال و غیره که هرگز گوشت نمی خورند تا بخوردن گوشت کراز چه رسد.

قنفذ - بضم قاف و سکون نون و ضم فا و فتح فا نیز آمده

است و بدال معجمه و مهمله هر دو آمده لغت عربیست آنرا بفارسی خار پشت و به هندی ساهی و سارسل و سی هین نامند جانوریست که بر تمام بدنش خار ها می باشد و هر گاه که در غضب آید سر خود را فرو کشد و مستمع گردد و بدن افشاند بعضی خار از بدنش بزیر می افتد و اگر به بدن کسی برسد زخم نهاید و قنفذ بر سه قسم می باشد ببری و جبلی و بحری ببری آن بقدر گربه کوچک و جبلی آن بمقدار سگ متوسط و خار هایش اکثر ابلق و بلند بقدر یک شیر و زیاده ازان و این قسم را خلدل می نامند و قنفذ بهری نوعی ماهی است که نصف بالایش شبیه به قنفذ و نصف پائین شبیه به ماهی و در بدنش موئی هم چو حیوانات دیگر می باشد نرم و نازک و بهترین قنفذ ببری که به بزرگ است و در جزیره از جزائر زیر باد که بشاویه نام دارد یافته می شود در جوف بعضی قنفذ هم چو بز کوهی و گاؤ و میمون فاد زهری متولد می شود و مردمان جزائر مذکور نمود و چند سالست که از تکون فاد زهر در جوف آن آگاه گشته اند و ازان بر می آرند بقدر بلوط و اندک

نگاه داشته پرورش می کرد و در هنگام تحقیق حلیه اواز شکل و شمائل و رنگ او بموجب مرقوم‌الصدر بیان فرمود -

ارنجب - عربیست و آن را در فارسی خرگوش و بهندی سسا می می نامند و آن بر دو قسم است اهلی و صحرائی و اهلیش بسیار سفید رنگ و سرخ چشم و در دیگر اطوار مشابه خرگوش صحرائی است بقدر روپاه می شود و گاه و برگ می خورد - و دشتی دو رنگ می شود یکم سفید مایل به نیل گونی و دیگره نیل گون سفیدی مائل یک رنگ شود و بسیار تیز تگ و تیز رفتار می باشد -

خوک - فارسی است و آنرا در عربی خنزیر می نامند اهلی و صحرائی هر دو می شود خنزیر اهلی در اکثر مواضعات معروف و مملووظ گشته و خنزیر صحرائی در کوهستان و صحرائیه نگری که تعلقه راجه بهراج است و در نواح کیلاس و در دیگر کوهستان ایس ملک جابجا پیدا می شود و در اندرون کوهستان قریبتی و بتخانۀ آذجا مشهور است نیز کثیر و به شمار است و گراز خورد در همه دشتهای موجود و کلانش که بقدر جاموس می شود نا در و کم یاب است چنانچه راجه بهراج که جدایس راجه بهراج حال است در وقت خود شکار کرده درازی دنداننش بقدر یک دست بود و در ضخامت بقدر خیار و بقدر و قامت بهمثل جاموس بهراج حال از دنداننش قبضه با تک که آله ایست همچو چنیه تیار کرده پیش خود داشته و هر کس را که نزد او می آید می نهاید که جد خود ایس چنیه گراز کلان شکار کرده است و قبضه آله مذکور بعد تیاری بقدر یک جالشت

چوب و بتر کی سیجان می خوانند حیوا نیست ذی هوش و موفی در
 همه جا معروف و مشهور در سیوم گرم و خشک خوردن گوشت آن دشمنی
 و غشیان و فساد معده آورد و اخلاق ذمیمه پیدا کند جلوس در طبعم
 آن رفع عسر البول نماید و شافع سرگین او نیز همی حکم دارد و
 بغایت ملین طبع اطفال و طلا و اکتحال نبلیش جهت رویا نیدن موثر
 مثرگان ریخته شده و جلاء بیاض چشم و بخورش گر یزا نندگ موشان و
 بول او رافع سیاهی کتابت و اگر موش را گرفته و شکبش شکافته
 گرما گرم بر موضع گزیده مار و کژدم بندند دفع سمیت آنها می کند
 و اگر چشم موش را بر کلاه دوزند راه رفتن آسان شود و اگر بر صاحب
 تپ آویزند تپ اوزایل گردد و اگر خصیه او را بر هر زن که ببنده
 حامله نگردد و موشهائمه که از چین آورند بهمار خورد سفید و سیاه
 و ابلق و غیره می باشد چشم سرخ و بهشاده رسیده در اندک مدتی
 فراوان بچه بر می آورند و کثیر می شوند و صندوقه براقه داشتن
 آن تیار کرده اند که مردمان تماشائی موشانرا بیه واکردن صندوق
 می بینند و اگر تخته بالای آن کشاریند کیفیت بچه زادن و ترانیدن
 و خواب و خور آن معلوم می شود صندوق مع جفت موشهاده دوازده روپیه
 بهر رسد و اگر در ایامی که کم آورده باشد اندک زیاده قیمت می شود -

خمر موش - بعربری دراذ گویند بضم جیم و فتح را و ذال معجمه و

بهندی گهنس را گویند آن نوعی از موش است بغایت عظیم الجثه و بزرگ که

کوتاه تر و سبتر تر ازان می شود و طعم آن بسیار تلخ
 اگر در آب زمانه بدارد آب را تلخ گرداند و آن آب مستعمل است
 در انواع هیضه ها و او جائه بارده و تحلیل ریا و امثال اینها از امراض
 بارده طبیعت آن گرم و خشک است در دوزخ و خوردن گوشت قنفذ
 همبر جلی که آنرا دلدل و در هند سبی نیز نامند جهت نفرس
 عظیم النفع است و باقی خواصش در کتب طبیعه مرقوم است -
 گهولا مانجه لغت هند یست خلد بضم خاء معجبه و فتح لام و سکون
 دال لغت عربیست و آن را فارة المسک هم خوانند زیرا که در و حله
 اول بوقش فی الجملة شبیه به مسک ست و بفارسی موش کوروبه
 هندی چهوند در نامند فی الجملة شبیه به موش و حیوانیست گریه الرائحه
 بدد یکه هر جا که می گردد آنرا بدبو گرداند به چشم و دم و پائمه
 هاله آن از موش کوتاه تر بود سه نوم به نظر آمده یکه سفید خاکستری
 رنگ و اندک کلان از قسم خورد اما بسیار بدبو و نوم دوم ازان
 کوچک تر هم رنگ موش و بدبوته آن کمتر بود و سوم بسیار سفید
 در قازورت و مزبله ها بهم می رسد و بیشتر مخصوص به جلاک هند
 و بنگاله و کرناک است و شنیده شده که در ماژندران و بلدان حاره
 نیز بهم می رسد و اگر بر فرش بول و غایط سازد آنرا بجلدی نشویند
 و چنده بگذارند بزودی فاسد و بوسیده نماید زیرا که بول و غایتش
 بسیار حاد و اکال است درین جنس و گویند که چشم آن زیر پوست
 آن است و اکثر در زمین دهناک می باشد طبیعت آن بغایت گرم و
 بار طوبت از سموم قتاله است موش و موشا لغت فارسی است و بعربی
 افرة و پریادی قوقطری و برو می بو بطیقه و بیونانی لیفطروس و بهندی

دوم آنکه رنگ رویش سرخی مائل و دمش بسیار دراز این هر دو
 قسم در همه جا موجود سیوم کوتاه دم سیاه رنگ ریش دار که از
 ملیبار می آرد و این جز در ذواح ملیبار پیدا نمی شود چهارم سیاه
 رو و بسیار کلان یعنی بلند قامت می شود ریش دار پنجم قسمیست
 سیاه رو که ریش اصلاً ندارد بسیار بلند بالا می شود و این قسم
 میمون را درین ملک لنگور خوانند و هشیاری و داندائی و ادبیت
 بجز زندگان مشهور میان مردم است و در تاریخ انگریزان و فراسیسان
 نوشته است که اقسام بجز زنده یک صد و بیست و چند قسم است
 و در کیب کد هوپ پنجاه قسم پیدا می شود و در امر که که آنرا
 دنیای تازه می نامند شش قسم یافته شده و علی هذا لقیاس باقی
 اقسام جا چا در ملک عرب و عجم پیدا می شود و یک صنفی از بشان
 است که اصلاً دم ندارد و انسان هرگاه که از دور می بیند گمان می
 کند که آدمیان جنگلی اند تحت الکتاب بعون الملک الوهاب
 بتاریخ بیست و یک شهر جمادی الشانی

با گربه جنگ می کنند و برو غالب شود و زادر است که گربه او را صید کند بخور پوست خشک شده آن جهت بواسیر مجرب و استنجا بطبیخ آن همی اثر دارد و در ساقتر خواص از موش اقوی است و خرموش که از چین درین ملک آورند و نگاه دارند اکثر سرخ ابلق می شود و بدیگر رنگها کمتر می شود

گلیری - لغت هندیست بفارسی آنرا روکهی گویند درین ملک

سه چهار قسم پیدا می شود یکی از آن گلیری خورده است که بقدر موش می باشد و پشتش مخطط بخطوط اکثر در بستانها و خانهها اثمارخام و رسیده را ضائق می سازد و قسم دوم در کوه ها پیدا می شود جسمش اندک که کم از یک دست و دمش بقدر یک دست و زیاده از آن می شود و مردم بجائے این را آورده می پرورند و رنگش بر اقسام دیده شد اکثر سرخ ابلق و سیاه ابلق قسم سیوم کلان تر از قسم دوم می باشد و تفصیل این همه اقسام مع تصاویر آنها در کتب اسکلو بیدی انگریزی و فراذسیسی مسطور است بلکه تصاویر هر دو و دام و جمیع اقسام اشعار و غیره درین جنس کتب مذکور اگر حاجت افتد در آن کتب نظر نماید

قرد - در عربی بو زینه رانا منه و آنرا میمون هم خوانند

معروف و مشهور عالم است درین ملک بو زینه سه پنج شکل به نظر آمده یکی آنکه روکے و جثه آن سرخ رنگ باشد و دمش کوتاه